

Az első McDonald's 1988-as megnyitása szimbolikus eseménnyé vált. Az „igazi” – tehát már nem csalamádés – hamburgerért kigyó-zó Régiposta utcai sorok jelezték: ahogy a magyar nép készen állt arra, hogy az állampárti szocializmust demokráciára és piacgazdaságra cserélje, ugyanúgy éhezett a Big Macre a CityGrill után. De az Újvilágból nem csak az idealizált Amerika-kép kellékei érkeztek meg a rendszerváltással. E kötetben több mint harminc elismert Amerika-szakértő, illetve gyakorlati szakember foglalta össze, hogyan hatott az elmúlt évtizedekben az amerikai politika a magyar közéletre. Bemutatjuk, hogyan amerikanizálódtak a hazai ideológiai viták, a kampánytechnikák, valamint a magyar politikai intézményrendszer. Az mindenesetre nyilvánvaló, hogy az USA-ból érkező politikai hatások meghatározó részei mai közéletünknek.

A kötet szerzői:

B. Simon Krisztián, Bednárík Imre, Bíró-Nagy András, Böcskei Balázs, Braun Róbert, Dessewffy Tibor, Dorosz Dávid, Gavra Gábor, Győri Gábor, Győry Csaba, Gyulai Attila, Hajdu Nóra, Kis György Márk, Kováts Eszter, Lakatos Júlia, Mikecz Dániel, Németh S. Szilárd, Oross Dániel, Paár Ádám, Polyák Gábor, Rada Péter, Schlanger Márton, Sebők Miklós, Stumpf István, Stumpf Péter Bence, Szabados Péter, Szabó Andrea, Szabó Miklós, Szabó Palócz Orsolya, Szigetvári Viktor, Szilágyi Emese, Tóth Csaba, Ugródsy Márton, Vasali Zoltán

SEBŐK MIKLÓS—BÖCSKEI BALÁZS

SZERKESZTÉSÉBEN

itt van AMERIKA

SEBŐK MIKLÓS—BÖCSKEI BALÁZS
SZERKESZTÉSÉBEN

itt van
AMERIKA

AZ AMERIKAI POLITIKA HATÁSA MAGYARORSZÁGON

itt van AMERIKA

*Az amerikai politika hatása
Magyarországon*

SZERKESZTETTE
SEBŐK MIKLÓS ÉS BÖCSKEI BALÁZS

ATHENAEUM

© B. Simon Krisztián, Bednár Imre, Bíró-Nagy András, Böcskei Balázs, Braun Róbert, Dessewffy Tibor, Dorosz Dávid, Gavra Gábor, Győri Gábor, Győry Csaba, Gyulai Attila, Hajdu Nóra, Kis György Márk, Kovács Eszter, Lakatos Júlia, Mikecz Dániel, Németh S. Szilárd, Oross Dániel, Paár Ádám, Polyák Gábor, Rada Péter, Schlanger Márton, Sebők Miklós, Stumpf István, Stumpf Péter Bence, Szabados Péter, Szabó Andrea, Szabó Miklós, Szabó Palócz Orsolya, Szigetvári Viktor, Szilágyi Emese, Tóth Csaba, Ugródsy Márton, Vasali Zoltán, 2019

A kötetet összeállította és szerkesztette:
Sebők Miklós és Böcskei Balázs

Szakmai lektor: Török Gábor
Kiadói szerkesztő: Lakner Zoltán

A kötet megjelenését a Társadalomtudományi Kutatóközpont támogatta.

Minden jog fenntartva.

Kiadta az Athenaeum Kiadó,
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.
1086 Budapest, Dankó u. 4–8.
Tel.: 1-235-5030
www.athenaeum.hu
www.facebook.com/athenaeumkiado

ISBN: 978 963 293 978 0

Felelős kiadó: Szabó Tibor Benjámin
Felelős szerkesztő: Besze Barbara
Műszaki vezető: Drótos Szilvia
Borítótér: Földi Andrea
Nyomdai előkészítés: Tóth Viktor

Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben,
a nyomda alapításának 137. esztendejében, 2019-ben.
A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők
Egyesülésének tagja.
Felelős vezető: Csöndes Zoltán vezérigazgató
www.gyomaikner.hu

Tartalomjegyzék

Előszó	
DAVID B. CORNSTEIN	7
I. Az amerikai politika hatása Magyarországon	
SEBŐK MIKLÓS–BÖCSKEI BALÁZS	10
II. Demokrácia, intézmények és közpolitika	
Politikai intézmények és az alkotmányozás	
STUMPF ISTVÁN	20
Állampolgári nevelés és a fiatalok demokráciaképe	
SZABÓ ANDREA–OROSS DÁNIEL	36
A Bajnai-kormány és az amerikanizálódás	
SZIGETVÁRI VIKTOR	50
Lobbizás és érdekképviselés	
HAJDU NÓRA	60
Agytrösztök	
BÍRÓ-NAGY ANDRÁS	70
Büntetőpolitika	
GYÖRY CSABA	85
Környezetpolitika	
VASALI ZOLTÁN	98
Külpolitika	
RADA PÉTER	110
Biztonságpolitika	
UGRÓDSY MÁRTON	121
III. Kampányok, tanácsadás és média	
Negatív kampány	
BRAUN RÓBERT	136
A politikai nyelv és a keretezés	
GYULAI ATTILA	150

A politikai Big Data	
KIS GYÖRGY MÁRK	164
Közösségi média	
DESSEWFFY TIBOR-SZABÓ MIKLÓS	175
Előválasztás	
SCHLANGER MÁRTON-TÓTH CSABA	190
Előválasztás és online közvélemény-kutatás	
BÖCSKEI BALÁZS	200
Kampány a terepen	
DOROSZ DÁVID-SZABADOS PÉTER	212
Kampányfinanszírozás	
SZILÁGYI EMESE	223
Médiarendszer és médiapiac	
POLYÁK GÁBOR	239
Amerikai televíziós minták az ATV-nél	
NÉMETH S. SZILÁRD-BEDNÁRIK IMRE-GAVRA GÁBOR	256
IV. Mozgalmak és ideológiák	
Politikai mozgalmak	
MIKECZ DÁNIEL-SZABÓ ANDREA	268
Egy adaptált eszme: az amerikai konzervatív ellenkultúra	
LAKATOS JÚLIA	287
Az alt-right és a magyar jobboldali média	
B. SIMON KRISZTIÁN	304
Liberalizmus: a rettegett kifejezés	
STUMPF PÉTER BENCE-SZABÓ PALÓCZ ORSOLYA	315
Identitáspolitika: túlkapás, vagy a dolog maga?	
KOVÁTS ESZTER	325
Elnökök, ideológiák és a film	
PAÁR ÁDÁM	339
V. Epilógus: Az amerikai és a magyar demokrácia fejlődése	
GYÖRI GÁBOR	356
Irodalom	373
A szerzőkről	391
Névmutató	398

Előszó

DAVID B. CORNSTEIN

Az Amerikai Egyesült Államok magyarországi nagykövete

Az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország több évszázados kapcsolata rendkívüli mélységű és gazdagságú. Mindkét ország állampolgárai jelentős módon járultak hozzá az Egyesült Államok, valamint Magyarország kulturális, politikai, üzleti és technológiai fejlődéséhez. Idén kétoldalú kapcsolataink két mérföldkövet ünnepelek: harminc év telt el a magyarországi rendszerváltás óta, amellyel az ország elindult a nyugati integrációhoz vezető úton; illetve húsz évvel ezelőtt lett Magyarország tagja az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének – a NATO-nak –, ezáltal pedig hivatalosan is az Egyesült Államok rendíthetetlen szövetségésévé vált.

Az elmúlt harminc évben a magyarok olyan módon nyitották meg országuk kapuit az Egyesült Államok felé, amely a kommunizmus alatt elképzelhetetlen lett volna. A technológia gyors fejlődésével pedig egyre könnyebbé vált a magyaroknak is nyomon követni az Egyesült Államok eseményeit és folyamatait – beleértve a politikai trendeket is.

E kötet mintegy két tucat tudományos tanulmánya azt elemzi és értelmezi, hogy az Egyesült Államok politikájának egyes aspektusai miként befolyásolták a magyarországi politikát. A tanulmányokból kirajzolódó történetek több évtizedet fednek le, és átívelnek mindkét ország számos politikai adminisztrációján. Számtalan különféle kérdéssel foglalkoznak a politikai intézményektől a politikai kampányokig, további kulcsfontosságú területeket érintve. A tanulmányokban vizsgált fejlemények némelyike a hétköznapi megfigyelő számára is nyilvánvaló lehet, míg mások elemzése komolyabb szakértelmet és különlegesebb megközelítésmódot kíván meg. A tanulmányok közül több is felvet olyan kérdéseket, amelyek a mai napig vitatottak az Egyesült Államokban vagy éppen Magyarországon.

Ami azonban a kötet valamennyi tanulmányára igaz: a két ország közötti párbeszéd előmozdítását szolgálják.

Politikai párbeszédünk – még olyankor is, ha valamely kérdésben éppen nem értünk egyet – képezi a magyar–amerikai kapcsolatok alapjait. Ezt a párbeszédet pedig kizárólag a kölcsönös megértés révén vagyunk képesek fenntartani és előmozdítani, a kölcsönös megértés fokozásában pedig az e tanulmánykötethez hasonló munkák kiemelt szerepet töltenek be. Bár nem feltétlenül értek egyet a tanulmányokban megfogalmazott valamennyi ponttal, pályafutásom során megtanultam: egy kapcsolat egészsége szempontjából ugyanolyan fontos kritikusaink véleményének meghallgatása, mint azoknak a dicsérete, akik egyetértenek velünk. Nagy várakozással tekintek elébe kétoldalú kapcsolataink még szorosabbá válásának a következő évek során; meggyőződésem, hogy a kötetben szereplő tanulmányok által indított párbeszéd új lehetőségeket kínál nagy-szerű országaink kapcsolatainak elmélyítésére.

I.

Az amerikai politika hatása Magyarországon

„Itt van Amerika, itt van Amerika, itt van Amerika legszebb asszonya” – énekelte annak idején Komár László, a „magyar Elvis”. Ahogy a táncdalénekes munkássága is jelentős részben az amerikai popkultúra egyfajta magyaros interpretációjának tekinthető, úgy épültek be – részlegesen, hol kisebb, hol nagyobb mértékben – az amerikai értékek, kultúra és intézmények Magyarország mindennapjaiba.

Az Egyesült Államok és az amerikai nép egyszerre kulturális és gazdasági, potenciálisan pozitív vagy éppen negatív hatását jól példázza az olyan nagy márkák megítélése, mint a Coca-Cola vagy a McDonald's. Gothár Péter *Megáll az idő* című filmjében – miközben Little Richard hangja szól a háziuliban – az újonnan érkezőket így fogadja az egyik jelenlövő:

– Ezt kóstold meg! Már mindenki ivott... teljesen kikészít... Én már nem látok... képeslapokat látok tőle. Ez kábítószer!

– Mi a szar ez?

– Coca-Cola.

A szabad világ mámorát persze valójában kevésbé a feltételezett kokaintartalommal, semmint új ízével, profi csomagolásával közvetítette a szénsavas ital. Néhány évtizeddel később ugyanakkor már arról énekelt a Tankcsapda zenekar, hogy

„De te az orrodig se látsz / Neked jó a McDonald's / Neked elég, ha Coca a kóla / Te ugyanúgy tehetsz róla

Hogy (átvernek) a reklámmal, / ezzel az Amerika-lekvárral, / ezzel a műanyag étellel.”

A másik megénekelte globális amerikai márka, a McDonald's e sorok írásakor 30 éve jelent meg Budapesten. Az „igazi”, tehát már nem csalamádés hamburgerért kigyózó Régiposta utcai sorok mára

legendássá váltak: ahogy a magyar nép – úgy érezte legalábbis – kézen állt arra, hogy az állampárti szocializmust demokráciára és piacgazdaságra cserélje, ugyanúgy éhezett a Big Macre a CityGrill után. Viszont az Újvilágból egyúttal az új problémák is megérkeztek az óvilágba, a gyorséttermi menü egészségtelenségétől (gondoljunk csak a *Super Size Me* című dokumentumfilmre) a globális piaca dolgozó nagyüzemi szarvasmarhatartás és a vágóhidak számos problémájáig.

Az amerikai kulturális és gazdasági hatás a világ szinte minden országában jelentős, ennek minden pozitívumával és árnyoldalával együtt. Ugyanez igaz az amerikai politika hatására más országok közügyei kapcsán. Közhelyszerűen szokás úgy érvelni, hogy a magyar politikai élet egy-egy eseménye vagy jelensége már „az Egyesült Államokból ismert”. A hazai politikai teljes amerikanizációjának tézise ugyanakkor leegyszerűsíti a valódi helyzetet. Igaz, hogy valóban minden amerikai import, amit ma a politikai vagy üzleti kampánytechnikákban látunk, de e módszerek egyike sem tudna működni, ha alkalmazóik nem lennének tekintettel a hazai sajátosságokra. Az eszközök tehát lehetnek hasonlóak, viszont a terep, amelyen alkalmazzák őket, nagyon különböző. Így helyesebb lenne e jelenségek értelmezése során *magyar-amerikai* politikai termékekről és fejleményekről beszélni.

Tanácsadók, elemzők, aktivisták és politikusok, de még elismert Amerika-szakértők is gyakran esnek abba a csapdába, hogy automatizmusnak tekintenek tengerentúli trendeket, a digitális politika új „iskoláinak” alkalmazásától az alkotmányos rendszerek egymásnak történő megfeleltetésén át az egyes ideológiák magyarra „fordításáig”. Pedig az amerikai és a magyar politikának eltérő sztenderdjei vannak – a sikeres amerikai ötletgazdák, valamint az előrelátó magyar „politikavásárlók” tisztában is vannak ezzel.

Ami a tudományos hatásokat illeti, a magyar kutatók és fordítók számos alapos, referenciának tekinthető munkát adtak közre, amelyek egészen az alapító atyáig vagy akár még tovább ásnak vissza,

hogy bemutassák az amerikai politika múltját és jelenét.* Amerika „messze van”, de ha csak azt nézzük, hány egykori elnök, miniszter, elnöki tanácsadó vagy jegybanki vezető visszaemlékezései – néha közpolitikai javaslatok – jelentek meg könyv formájában itthon, akkor nyugodtan kijelenthetjük: nincs még egy olyan nagyhatalom, amelynek politikája kapcsán ilyen bőséges források állnának a magyar olvasó rendelkezésére.

Amerika e tekintetben tehát nagyon is közel van, ahogy a 2010-es évek amerikai politikája is a magyar mindennapokban. Vegyük csak az alt-right európai „lerakatainak” megjelenését, az amerikai negatív-kampány-guruk és online technikáik hazai alkalmazását vagy a magyar alkotmányos átalakulás kapcsán zajló közéleti, de egyben jog- és politikaelméleti vitákat. Mint a jelen kötetben továbblapozó olvasók tapasztalhatják, a magyar közéletben megjelenő amerikai hatások egyre nyilvánvalóbbak, miközben „utazási idejük” drasztikusan lecsökkent: az amerikai viták kirobbanása után szinte hetek-hónapok alatt megjelent hazánkban is a tények utáni politikával vagy az al-hírgyártás technológiájával kapcsolatos diskurzus, ahogy az amerikai környezet- vagy biztonságpolitikai döntések is valós időben befolyásolják a magyar döntéshozók mozgásterét. Az amerikai politika így nemcsak gyakorlatokat és ötleteket exportál Magyarországra, hanem súlyos, a demokráciánkat és jólétünket közvetlenül érintő következményeket is.

Jelen kötet célja, hogy átfogó, megbízható, egyben közérthető képet adjon a magyar olvasóknak arról, milyen hatást gyakorolt az amerikai politika a rendszerváltás utáni Magyarországra. A kötet összeállításakor a politika iránt érdeklődő nagyközönséget céloztuk meg, benne a felsőoktatási hallgatókat, politikai szakértőket és az újságírókat. A szerzőgárda összeállítása során olyan kutatókat és

* Nincs lehetőségünk itt átfogó irodalmi áttekintést adni, és nem is szeretnénk senkit megbántani egy elnagyolt összefoglalással. Így referenciának csak két művet adunk meg: Andor, 2002 illetve Magyarics, 2014.

gyakorlati szakembereket kértünk fel az adott témák megírására, akik megítélésünk szerint a legjobb rálátással rendelkeznek az adott területre eddigi publikációik vagy szakmai karrierjük fényében. A szerzők egy része a (korábban az MTA-hoz tartozó) Társadalomtudományi Kutatóközpont munkatársa, mások egyetemi oktatók, politikai elemzők vagy cégvezetők.

A fejezetek a következő általános kérdésre válaszolnak: Hogyan hatott az Egyesült Államok politikája, ennek szereplői, intézményei és folyamatai a rendszerváltás utáni magyar belpolitikára? A hangsúly tehát nem a nemzetközi kapcsolatokon, a két ország formális viszonyán van, hanem az amerikai politikai kultúra, gyakorlat és gondolkodás hatásán a magyar belpolitika szereplőire és folyamataira, ideértve a közpolitikát, a politikai tanácsadást és a kampányokat. Az általános kérdés megválaszolásán túl az alábbi szempontok figyelembevételére is kértük a szerzőket:

- Mikortól mutatható ki közvetlen amerikai hatás a rendszerváltás utáni magyar politika adott területén?
- Általánosan, vagy a politikai táborok tekintetében eltérő hangsúllyal jelent-e meg ez a hatás?
- Milyen amerikai és magyar intézményi és informális szereplők játszottak kulcsszerepet az USA politikájának „importjában”?
- Mennyire bizonyult tartósnak, véglegesnek ez a hatás?

Ezen általános kérdésekre az egyes témákat feldolgozó szerzők persze nem tudtak minden egyes esetben kimerítően válaszolni, de a szükséges mértékű koherenciát ez a szerkesztő biztosította.

A könyv fejezeteiből az amerikai hatások három jól elkülöníthető hulláma rajzolódik ki. Az első hullám az 1980–1990-es évekre tehető. Ekkor az ellenzéki mozgalmak támogatása (lásd Mark Palmer akkori nagykövet több fejezetben is említett szerepvállalását), majd a rendszerváltás folyamataiban a Nyugat intézményrendszereihez (Európai Közösségek, NATO, OECD stb.) való csatlakozás segítése állt a kétoldalú kapcsolatok középpontjában. A demokratikus

intézmények átvétele, adaptálása mellett ekkor a legjelentősebb a privatizációban részt vevő vagy cégeket alapító amerikai befektetők hatása a magyar gazdasági életben, s ekkor a legteljesebb az amerikai közpolitikai rezsimek (így például a gazdaságpolitikában az úgynevezett washingtoni konszenzus vagy a védelempolitikában a NATO) hatása a magyar kormányzat működésére.

A második hullám a politika formális intézményeiről az informális(abb) területek felé irányította az érdeklődést. A magyar politika professzionalizálódásával a párt- és kampányfinanszírozás új megoldásait kellett keresni, és új eszközökre volt szükség a választók politikába történő bevonására is. A politikacsinálás személyiségközpontúságával (perszonalizáció, prezidencializáció – egyértelműen amerikai hatások) egyre inkább a politika eladásának és tervezésének magyar földön addig ismeretlen elemeit vetették be.

A (vélt vagy valós hatást gyakorló) „amerikai tanácsadók” az „angol tudósokhoz” hasonló referenciaponttá váltak a magyar közbeszédben, és – a 2000-es évek brit hatásainak elismerése mellett – az első magyar agytrösztök előképeit is a tengerentúlon kell keresnünk. Miután a versenyképességre törekvő politikusok belátták, hogy a politikai beszéd egyben cselekvés is, a politikai kommunikációs innovációk rohamszerűen érkeztek az országba, még ha alkalmazásuk konkrétumai az adott politikus, párt vagy kampánycsapat személyes döntéseitől is függöttek. A hatások második hulláma e könyv megjelenésekor az új típusú, online közvélemény-kutatások, illetve a Big Data alapú kampányok élesítése kapcsán is tart még – legalábbis ahol és amikor van erre megfelelő anyagi és személyi erőforrás.

A harmadik hullám a tengerentúli ideológiai témák magyarországi megjelenéséhez kapcsolódik. Pár éve magától értetődően mondhatuk volna, hogy semmi közünk nincsen az amerikai egyetemi campusok online és offline vitáihoz. A 2010-es évek végére ugyanakkor a populista jobboldal globalizálódása következtében Magyarországon is munkálkodnak olyan szereplők, akik tökéletesítik a trollkodás „művészetét” és általában – az amerikai értékrenddel egyébként két-

ségesen összeilleszthető – illiberális retorikát. E közéleti harcosok természetesen nem maradtak ideológiai párbajellenfél nélkül, a kesztyűt Magyarországon is felvették az identitáspolitikai mozgalmak és a klasszikus liberalizmustól távolodó új progresszívek. Ha van adaptáció, az leginkább abban nyilvánul meg, hogy „magyarizált” helyzetekbe ágyazva, magyar pályán, magyarországi (párt)politikai mezekben vívnak a szereplők.

A magyar közéletben megfigyelhető amerikai hatások e három hulláma bizonyos tekintetben megfeleltethető a jelen kötet szerkezetének is. Az írások első blokkja a demokráciával, a politikai intézményekkel és a közpolitikai hatásokkal foglalkozik, a második a kampány- és médiaszféra fejleményeivel folytatódik, míg a harmadik a 2010-es évek nagy törésvonala, az „Amerika (Magyarország) az első” típusú jobboldal, és az identitáspolitika által meghatározott liberális erők közötti ideológiai küzdelmek leírásával foglalkozik. A kötet zárásaként, az Epilógusban egy olyan, felvállaltan szubjektív álláspontot megjelenítő esszé közlünk, mely az amerikai és magyar demokrácia aktuális fejlődési trendjeit hasonlítja össze. Ez az írás karakteres állításokat fogalmaz meg, amelyeket a – fő hangsúlyait tekintve mégis csak leíró, magyarázó – könyv végén további gondolkodásra, vitára serkentő függeléknek tekinthetünk.

A kötet témáinak megválasztásakor nem törekedtünk, és nem is törekedhettünk teljességre. Már csak terjedelmi okok miatt sem egy politikatörténeti lexikont, hanem a 21. század elejének problémáival közvetlen módon foglalkozó könyvet szeretnénk volna az olvasó kezébe adni. Így bővebben foglalkozunk az alkotmányozás, a környezetpolitika, a negatív kampányok, a hamis hírek vagy az új jobboldali (alt-right) mozgalmak hatásával, míg más hagyományos szempontok (például hogy külön fejezet szólna az amerikai elnöki és a magyar miniszterelnöki pozíció hasonlóságairól és eltéréseiről) háttérbe szorultak.

Másrészt nem törekedhattünk teljességre amiatt sem, mert az amerikai politikai megoldások hazai adaptálásával kapcsolatos tudás egy része olyan személyekhez kapcsolódik, akik kormányzati vagy más aktív politikai pozícióban dolgoznak. Ez utóbbi szempont lehetett a kulcs abban, hogy a kötetben végül a tervezettnél kevesebb a Fideszhez vagy általában a belpolitikai jobboldalhoz kötődő szerző szerepel. Mintegy tucatnyi, a kormánynál, illetve a Fidesz-közelben agytrösztöknél, kutatóintézeteknél és médiatermékeknel dolgozó kollégát kértünk fel változatos témákra. Közülük volt, aki már eleve elhárította a felkérést, és számos olyan is, akit az eredeti felkérés elfogadása után a könyv készítése során szólított el a kötelesség. Az így kissé felbillenő tematikus (például szívesen olvastunk volna az ATV-n kívül más közéleti csatornákról is egy fejezetet) és politikai egyensúlyt nem tartjuk optimálisnak, de – mivel a szerkesztőkön kívül álló körülményekre vezethető vissza – el kellett fogadnunk.

További szempont volt a könyv tematikájának és szerzőgárdájának összeállításakor, hogy elsődleges célunk az amerikai hatások kapcsán elérhető legpontosabb *tudás*, s nem feltétlenül csak *tudományos tudás* megosztása volt. Ennek megfelelően felkértünk a magyar politika, agytrösztök és média világában aktív szereplőket is szerzőnek, akik gyakorlati munkájuk során alkalmazták az amerikai politika vívmányait vagy pusztán annak ötleteit, eljárásait. Mivel a gyakorlati szakemberek a magyar politikai élet fejleményei kapcsán nyilvánvalóan nem tekinthetők elfogulatlan szereplőknek, ezért az érintettek minden vonatkozó fejezetben explicit módon jelezték saját érintettségüket.* A szerzők véleménye tehát kizárólag a szerzők (s nem a szerkesztők vagy a kiadó) álláspontját tükrözi, de

* Az egyes szerzőkről bővebb életrajzi információ található a kötet végén. A kötet szerkesztőiként több agytröszt (Demos, IDEA) korábbi vagy jelenlegi munkatársaként, számos amerikai konferenciával, évtizedes politikai szakértői és kutatói munkával, több amerikai politikával kapcsolatos publikációval a hátunk mögött vállalkoztunk arra, hogy a szerzői szubjektivitás bátorítása mellett is egy tárgyilagos szöveget adjunk az olvasó kezébe.

átlátható, hogy ezt milyen pozícióból fogalmazzák meg. Ez a megoldás véleményünk szerint optimális, hiszen így első kézből származó információkat olvashatunk, de egyben az is világosan látható, hogy ezeket csakis egy szubjektív nézőpontból lehetséges megosztani.

Hasonló, az elméleti és a gyakorlati szempontok közötti egyensúlyra törekedtünk a könyv stílusa esetében. Nem egy nehezen érthető, tudományos nyelvezetű szöveget, hanem közérthető, a széles olvasóközönség számára is fogyasztható könyvet szerettünk volna közreadni. A könyv stílusa és formája ezért az akadémiai jellegű publikációk és a tudományos ismeretterjesztés határán áll.* Átlagosan rövidebb fejezetekből áll, mint a szokványos tanulmánykötetek, és a formális kutatási módszerek használata sem volt elvárás. Az viszont igen, hogy a magazincikkelnél mélyebben, megfelelő irodalommal és jegyzetanyaggal, a gyakorlati fejezetek esetében pedig pontos és ellenőrizhető információkra építve adják közre érvelésüket.

Összességében a szerzők, valamint a munkát számos hasznos megjegyzéssel segítő Török Gábor szakmai lektor személye garancia volt arra, hogy pontosság és szakmai igényesség szempontjából a könyv anyaga megfelelően a legmagasabb tudományos elvárások-

* Pár szót itt érdemes a terminológiának is szentelni, mivel van néhány vizsgáztató fordítási probléma, melyek kapcsán érdemes világossá tenni a szerkesztők álláspontját. Bár el tudjuk fogadni, ha egy irodalomtörténész saját munkája kapcsán pl. „Az egyesült államokbeli irodalom fejlődése” címet tartaná a legpontosabbnak, véleményünk szerint ez kissé körülményes, és a köznyelvhez sem alkalmazkodik. Itt az USA-hoz tartozó melléknév az *amerikai* (ami persze ugyanúgy használható lenne pl. Brazília esetében, mégsem jellemző). Az amerikai alkotmánymódosításokat gyakran „alkotmánykiegészítésként” említik (különösen a szabadságjogokat garantáló első tíz, a *Bill of Rights* tekintetében), miközben „checks and balances” fordítása („fékek és egyensúlyok” vs. „fékek és ellensúlyok”) a mai napig a terminológiai viták gyújtópontja (vö. Mégis mi a fenét akar jelenteni az, hogy fékek és ellensúlyok? *Index.hu*, 2019. augusztus 13.). Mivel álláspontunk szerint az ilyen vitatott fordítások esetében jellemzően mindkét változat mellett szólnak érvek, ezért ezek használata kapcsán a döntést a szerzőkre hagytuk (vállalva annak ódiumát, hogy a könyv szóhasználata így nem lesz egységes).

nak. Szintén köszönettel tartozunk Lakner Zoltánnak, aki a kiadó részéről volt gondos szerkesztője a kéziratnak, és Kardos Gábornak, aki a szöveggondozásban segítette a szerkesztőket.

* * *

„Itt van Amerika... / Megtörtént a csoda: / A lánynevén szólítom, / mint annyi régi napon.

Itt van Amerika, / hogyha átkarolom” – énekelt Komár László. Az amerikai politika hatásai a 21. század elejére nemhogy kartávolságba kerültek, de elválaszthatatlanul hozzátartoznak a magyar politikához, kisebb-nagyobb mértékben megjelennek minden kampányban, politikusi médiaszereplésben vagy közpolitikai vitában. Hogy csodának mindez mennyire tekinthető, azt az olvasóra bizzuk.

II. Demokrácia, intézmények és közpolitika

Politikai intézmények és az alkotmányozás

STUMPF ISTVÁN

Magyarországon az 1848-as forradalom során történt az első nagyszabású kísérlet egy olyan állam létrehozására, amely – egyéb alkotmányos vívmányok mellett – a népképviselőket alapján választott országgyűlés, a felelős kormányzat, a sajtó szabadsága és a törvény előtti egyenlőség elvén alapult. Miután 1849-ben az abszolutista Ausztria a cári Oroszország segítségével leverte a magyar forradalmat és szabadságharcot, a száműzetésben élő Kossuth Lajos országok sorát utazta végig, hogy népszerűsítse Magyarország – és ezzel szorosan összefonódva olyan egyetemes politikai gondolatok, mint a nemzeti önrendelkezés és a köztársasági eszme – ügyét. Kossuth 1852-ben Washingtonban a tiszteletére rendezett díszvacsorán tartott beszédében nagy elismeréssel nyilatkozott az amerikai alkotmányos berendezkedésről:

„Az Önök elvei meg fogják hódítani a világot. Az [amerikai] szabadság, jómód és biztonság dicső példáját követve az emberiség hamarosan tudatosítani fogja magában a saját céljait. Nem fog szem elől veszni a példa, amelyet az emberiség elé állították. A tagállamok jogai iránti tisztelet az Egyesült Államok Szövetségi Kormányzatában, valamint annak számos Államában, példamutató lesz minden jövőbeni európai állam és köztársaság részére az egyetemes türelem, béketűrés és igazságosság tekintetében.”

A korabeli amerikai közönség lelkesedését tükröző válaszában Daniel Webster külügyminiszter együttérzéséről biztosította Kossuthot:

„Örvendezni fogunk a felett, amikor az amerikai minta meghonosodik az Alsó-Duna mentén és a magyar hegyiségekben... Elsősorban azt kívánjuk, hogy Magyarország független nemzetközi

hatalommá váljék... A jelen pillanatban a Magyarországgal kapcsolatos aspirációimat ezen egyetlen és egyszerű pontra korlátozom: azaz hogy Magyarország függetlenné, autonómmá váljon, hogy Magyarország kezében legyen a magyarok sorsa.”*

További másfél zivataros évszázadnak – benne négy évtized szocializmusnak – kellett eltelnie addig, míg végül 1989–90-ben Magyarország visszanyerte tényleges függetlenségét, önrendelkezési jogát, és létrehozhatott egy alkotmányos, parlamentáris demokráciát.

Tárgyalásos rendszerváltoztatás: amerikai vagy német modell?

A rendszerváltoztatás szellemi előkészítését adó baloldali reformkörü mozgalom és reformer értelmiség, valamint az ellenzéki és alternatív mozgalmak körében erőteljesen érvényesült az amerikai demokráciát reprezentáló és propagáló csoportok hatása (az utóbbiak körében különösen a Soros Alapítványé, de más amerikai székhelyű alapítványok is nagyon aktívak voltak).** Az amerikai diplomácia az 1980-as évek közepétől határozott erőfeszítéseket tett a lengyel ellenzéki mozgalmak (de különösen a Szolidaritás) és a magyar demokratikus ellenzék támogatására.

Magyarországon rendkívül aktív szerepet vállalt az ellenzékiek támogatásában Mark Palmer nagykövet (1986–1990), aki közreműködött abban is, hogy George H. W. Bush elnök 1989 júliusában Magyarországra látogatott. Budapesti tartózkodása során pártállami vezetőkön kívül demonstratív módon találkozott az akkor már legalísan tevékenykedő ellenzéki szervezetek vezetőivel is. A látogatás után három hónappal Magyarország megkapta az Egye-

* *The United States and Hungary. Paths of Diplomacy 1848–2006.* U.S. Department of State, Washington, 2007. 16. o. Fordította: Győri Gábor.

** Mások mellett az American Council of Young Political Leaders nevű szervezet meghívott tíz fiatal magyar politikust, újságírókat egy tíznapos tanulmányútra, amelynek keretében a kormányzati működés különböző szintjeit mutatták be. A tanulmányút egyik résztvevője a tanulmány szerzője volt.

sült Államoktól a legnagyobb kereskedelmi kedvezményt, amivel Washington a magyar kormány politikai és emberi jogi téren elért eredményeit ismerte el. Az amerikai adminisztráció azt feltételezte, hogy a pártállami küzdelmekből Pozsgay Imre, a legnépszerűbb reformpolitikus fog győztesen kikerülni, ezért az amerikai és a nemzetközi sajtó is nagy terjedelemben foglalkozott a személyével. A Magyar Demokrata Fórumon belül egyre befolyásosabbá váló Antall József azonban az amerikai vonal helyett sokkal inkább a történelmileg szervesebb német kapcsolatokat erősítését szorgalmazta. A demokratikus ellenzék SZDSZ-es és fideszes szárnya viszont az angolszász orientáció, benne az amerikai demokrácia intézményes megoldásait preferálta (erős parlament, fékek és ellensúlyok rendszere, az emberi jogok védelmét szolgáló intézményrendszer).

Az első szabad választásokon az MDF győzött, és Antall József alakíthatott kormányt, aki egyértelműen a német modellt tekintette követésre alkalmas példának. Az Alkotmánybíróság első elnöke, Sólyom László pedig minden kétséget kizáróan a német alkotmánybíróságot tekintette etalonnak. Az amerikai elnöki rendszernek és a legfelsőbb bírósági modellnek ebben az időben nem volt számottevő politikai támogatottsága Magyarországon. Ugyanakkor míg politikai téren a német modell érvényesült, a gazdasági kapcsolatokban, a privatizáció során az amerikai cégek igen komoly aktivitást fejlettek ki.

A rendszerváltoztatás alkotmányjogi szempontból a régi szocialista alkotmány, az 1949. évi XX. törvény módosításával – illetve néhány alkotmányerejű (így az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII.) törvény elfogadásával – ment végbe. A jogi reformok tartalmát a hatalmon lévő Magyar Szocialista Munkáspárt és az Ellenzéki Kerekasztal alkudta ki a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásain, és formálisan az utolsó pártállami parlament foglalta törvénybe. A demokratikus rendszerre történő áttérés – ahogy az ténylegesen megvalósult – kompromisszumok, politikai alkuk eredménye volt, és bár a változás az új politikai elitnek is lehetőséget adott, a régi szocialista politikai és gazdasági elit részben szintén képes volt átmenteni előnyeit (Stumpf, 2006).

A megváltozott alkotmányban tartalmilag már nem tükröződtek a szocialista rendszer dogmái, az 1989. október 23-án kihirdetett törvénnyel módosított alkotmányszöveg lényegében és részleteiben is különbözött az 1949. évi szövegtől. Mindemellett az alkotmány módosított preambuluma maga is ideiglenesnek tekintette az 1949-es törvény hatályban maradását, és az átmenet időszakát követően előíranyozta egy új és végleges alkotmány elfogadását.*

A rendszerváltoztatás foratókönyve összességében sokkal inkább az európai trendeket tükrözte, amerikai hatás csak kevésbé fedezhető fel benne. Az SZDSZ és a Fidesz ellenzékbe szorulásával a parlamenti munka megszervezésében jelentek meg amerikai eredetű elemek. Mindkét párt nagyon erős szakértői háttérbázist épített fel a parlamenti frakciók mögé, háttérintézetek jöttek létre azzal a céllal, hogy a szakmai érveket lefordítsák a politika nyelvére. A rendszerváltoztatás kezdeti konfliktusai, így például a taxisblokádnak hosszú időre levették a napirendről a széles konszenzust igénylő alkotmányozást, s megnyitották a teret a háttéralkuk politikájának.

Az 1989-es alkotmánnyal kapcsolatban megoszlottak a vélemények, többen állították, hogy szerkezete elavult, szövegébe pedig a rendszerváltáskori sietős előkészítés és módosítások miatt hibák is kerültek (Bragyova, 1995). A politikai közösség Magyarországon a rendszerváltoztatás óta mindig egyetértett abban, hogy szükségünk van egy új alkotmányra. Ez volt a közös álláspont 1989-ben az ideiglenes alkotmány preambulumaán megfogalmazásakor, és ugyanígy volt 1995–96-ban is, amikor az Országgyűlés határozatot fogadott el az új alkotmány előkészítéséről. 1990 és 2009 között az alkotmány módosítására huszonöt alkalommal is sor került, azonban soha nem sikerült olyan széles és tartós konszenzust elérni, amely az új alkotmány elfogadásához szükséges lett volna.

* „A többpártrendszert, a parlamenti demokráciát és a szociális piacgazdaságot megvalósító jogállamba való békés politikai átmenet elősegítése érdekében az Országgyűlés – hazánk új Alkotmányának elfogadásáig – Magyarország Alkotmányának szövegét a következők szerint állapítja meg [...]”

A kormányzati működés német dominanciáján az első Orbán-kormány megalakulásával (1998) keletkezett rés.* A kancellári típusú kormányzás megerősítése (a referatúrák létrehozása) mellett megjelentek olyan intézmények, amelyek már sokkal inkább az amerikai tapasztalatokra épültek. Felállt egy stratégiai elemző központ (Stratek), amely egyfajta belső kormányzati agytrösztként akart működni, összegyűjtve a különböző kutatóintézetekben felhalmozódó és a kormányzati tevékenység szempontjából releváns tudást. Létrejött a kormányzati kommunikációs központ a kormányzóvivő irányítása alatt, intézményesültek a kormányzóvivői tájékoztatók, felépült egy olyan sajtófigyelő szolgálat, amely a kora reggeli munkakezdésre összegezve tette a vezetők asztalára a legfontosabb híreket.

A kormányzati teljesítmény folyamatos monitoringját több közvélemény-kutató cég biztosította, a rendszeressé váló informális kormányulések állandó témája lett a kormány közvélemény előtti szereplésének ismertetése. Amerikai mintára a PR és kommunikáció (kiegészítve nagy tömegrendezvényekkel) része lett a kormányzati munkának, amely a későbbiek során kiegészült az e-government (IBM-modell alapján) és a kormányzati portál megteremtésével. Az első Orbán-kormányban is megjelentek már a rejtett prezidenciálódás jegyei, de ezt kifejtett formában csak a harmadik és negyedik Orbán-kormányban találhatjuk meg. A prezidenciálódás mintázatát valójában a francia és az amerikai modell egyvelege adta.

Az alkotmányozás folyamata – amerikai hatások

Az alkotmányozási patthelyzet akkor ért véget, amikor a 2010-es országgyűlési választásokon a Fidesz-KDNP-koalíció megszerezte az alkotmány értelmében annak módosításához, illetve új alkotmány elfogadásához szükséges kétharmados többséget a parlamentben.

* A szerző az első Orbán-kormányban, 1998-2002 között a Miniszterelnöki Hivatal vezető miniszter pozícióját töltötte be.

A Fidesz – amelyet 1988-ban eredetileg fiatal értelmiségiek liberális, radikális antikommunista pártként alapítottak – vezetőinek szocializációban az angol és amerikai ösztöndíjak, oktatási és kutatási tapasztalatok meghatározó erővel szerepeltek (lásd például Orbán Viktor, Németh Zsolt és Szájer József karrierjét). Számukra a demokrácia mintázatát a brit parlamentarizmus és az erős elnöki hatalomra, de egyben fékekre és egyensúlyokra épülő amerikai rendszer jelentette.

Két évtizeddel később, a 2010. évi választások idejére a Fidesz politikailag már jelentősen eltolódott jobboldali konzervatív irányba. Ekkorra a párt meghatározó vezetői körében megerősödött az elhatározás, hogy szakítsanak „a kommunista múlttal és annak örökségével” és befejezzék a rendszerváltást politikai, szimbolikus, jogi és gazdasági értelemben is, ahol szükséges, a régi struktúrák lebontásával és egy új intézményrendszer létrehozásával. Ebben a kontextusban egy új alkotmány elfogadása számukra politikailag nemcsak hogy észszerű, hanem elkerülhetetlen lépésnek látszott.

Mivel az alkotmány még ekkor is a régi, az 1949. évi XX. törvény megjelölést viselte, sokan sürgető történelmi-szimbolikus kényszeret éreztek az alapdokumentum lecserélésére.* Az új alkotmány hivatalos előkészítése 2010 nyarán indult el. A miniszterelnök környezetében Szájer József képviselte az angolszász orientációt, építve az angol és amerikai tapasztalatokra és a Sólyom László által vezetett alkotmánybíróság túlzott aktivitását ért szakmai és politikai kritikákra. Mindezek alapján nem volt kizárható egy olyan alternatíva, amely az amerikai Supreme Court-modellt vette volna át, vagyis a régi-új nevet viselő Kúria lett volna egyben – a legfelsőbb bírósági funkciók mellett – az alkotmánybíráskodás letéteményese. Végül ezt a modellt nem fontolták meg érdemi módon – bár a kormányfő

* Mindazonáltal megjegyzendő, hogy a 2010-ben hatályban lévő alkotmány tartalmában már több mint két évtizede *nem* az volt, amit 1949-ben az országra kényszerítettek – a szerk.

szimpatizált vele –, mert az igazságügyi területért felelős miniszter, Navracsics Tibor és feltehetően Szájer József is túl kockázatosnak tartotta volna az alkotmánybíráskodást ráereszteni a rendes magyar bírósági rendszerre. Azt is nehéz lett volna elmagyarázni a hazai és nemzetközi közvéleménynek, miért kell felszámolni a magának komoly szakmai presztízst kivívó különálló magyar alkotmánybíráskodást. A politikai rendszer prezidenciális átalakítása talán még ennyire sem vetődött fel komolyan, de a miniszterelnöki hatalom alkotmányos megerősítése végig napirenden szerepelt.

A nyilvánosság előtt állami szervek, önkormányzatok, társadalmi szervezetek és tudományos műhelyek kaptak felkérést és adtak véleményt az alkotmány koncepciójának előkészítésével kapcsolatban. Az eseti bizottság munkacsoportjai által készített részkonceptiók alapján a bizottság határozati javaslatot készített elő és terjesztett a parlament plénuma elé.* 2011 februárjában Szájer József (aki ekkor európai parlamenti képviselő volt) létrehozta a „Nemzeti Konzultációs Testületet”, és kampányt szervezett annak érdekében, hogy tájékoztassa az állampolgárokat az alkotmányozási folyamatról, és kikérje a véleményüket meghatározott kérdésekben (Szájer, 2019). Egy héttel később a kormánypárti frakciók alkotmányszövegező bizottságot alakítottak, amelynek vezetőjéül Szájer Józsefet választották.

2011. márciusban a kormánypárti frakciók benyújtották alkotmányjavaslatukat az Országgyűléshez. A javaslat benyújtása és elfogadása között bő egy hónap telt el, de ezalatt az Országgyűlés más ügyekkel is foglalkozott. Az Alaptörvényről szóló parlamenti vita egyetlen ellenzéki párt, a Jobbik részvételével zajlott. A végleges alkotmányszöveget a kormánypárti többség szavazta meg. 2011. április 25-én az új alkotmányt – Magyarország Alaptörvényét – kihirdették a Magyar Közlönyben.

* Magyarország Alkotmányának szabályozási elveiről szóló H/2057. számú határozati javaslat.

Az alkotmányos kultúra forrásai

Az ideiglenes alkotmány filozófiai háttérét és az alkotmányszöveg céljait illetően nem áll rendelkezésünkre olyan bősz és részletes eredeti irodalom, mint amilyenre az Egyesült Államokban az alkotmány ratifikációs vitái során támaszkodni lehetett. Az átmeneti alkotmány jogintézményeinek kialakítására javarészt a szocializmus előtti időszak magyar közjogi hagyománya, a korabeli európai – elsődlegesen német – alkotmányjog és nemzetközi emberi jogi egyezmények hatottak.* A rendszerváltáskor létrehozott Alkotmánybíróság volt az, amelynek határozatainak keresztül a következő két évtizedben fokozatosan kibontakozott az alkotmány ténylegesen érvényesülő normatartalma; amely értelmezések befolyásolták a modern Magyarország alkotmányos kultúráját, és annak részévé váltak.

Az új alkotmány megalkotásának folyamatában a legfőbb szellemi-szakmai forrás éppen az ideiglenes Alkotmánynak – módosításokon keresztülment – szövege és az Alkotmánybíróságnak erre a szövegre épülő joggyakorlata volt. Az új Alaptörvény szövege nagyrészt az ideiglenes Alkotmány – az Alkotmánybíróság húszévi joggyakorlatára is figyelemmel finomított – szövegét követte, de lényegi módosítások is belekerültek, ahol kifejezetten az eltérés volt a szándék. Az Alaptörvény második, „Szabadság és felelősség” megjelölésű része pedig az Európai Unió Alapjogi Chartájában található jogok katalógusát idézi.**

Ugyanakkor az kétségtelen, hogy a korábban neutrális alkotmányszöveg radikálisan megváltozott, számos – a későbbiekben bemutatandó – történeti, szimbolikus, a nemzeti identitáshoz tartozó és az

* Az Alkotmány módosításáról szóló 1989. évi XXXI. törvény indoklása az Emberi jogok egyetemes nyilatkozatára, a Gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi egyezségokmányára, valamint a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányára kifejezetten mintaként hivatkozott.

** Erre az Alaptörvény javaslatának indoklása kifejezetten és részletesen is utal.

alkotmányos identitás kialakítására alkalmas szövegrésszel egészült ki. Bár közvetlen kapcsolatot nehezen lehetne kimutatni, kétségtelen, hogy az angol-parlamentáris hagyományokon túl az amerikai alapító atyák Federalist Papersének az intellektuális hatása is érződik az Alaptörvény értéktelítettséget hordozó szövegrésein.

Az új Alaptörvény jellegzetességei

Hosszan lehetne elemezni az Alaptörvényben lévő régi és új szabályokat és jogintézményeket, de ehelyett a továbbiakban néhány olyan szempontra reflektálok, amelyek kapcsolatban vannak az amerikai alkotmányjog egyes alapkérdéseivel, és relevánsak lehetnek az amerikai alkotmányjogi párbeszéd tekintetében.

Erős szimbolizmus- és értékorientáció

Az ideiglenes Alkotmány szövege meglehetősen technikai jellegű volt, még a közhatalom forrására vonatkozó elvi hivatkozást – mint amilyen az Egyesült Államok alkotmányában a „We the people” – sem tartalmazott, ehelyett rövid preambulumban csak azt a tényt rögzítette, hogy „az Országgyűlés” volt az, amely az Alkotmány szövegét megállapította. Ezzel szemben az új Alaptörvény hosszú preambuluma, a „nemzeti hitvallás” kijelentéseit „Mi, a magyar nemzet tagjai” nevében teszi.

Az Alaptörvény alkotói tudatában voltak annak, hogy egy alkotmány nem pusztán egy jogi dokumentum, hanem egyúttal olyan okmány, amely egy nemzet érzelmi összetartozásának is kifejezője (Szajer, 2010). Ezt a többes funkciót a nemzeti hitvallás is kifejezésre juttatja: „Alaptörvényünk jogrendünk alapja: szerződés a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. Élő keret, amely kifejezi a nemzet akaratát, azt a formát, amelyben élni szeretnénk.”

Az „Alkotmány” helyett az „Alaptörvény” elnevezés használatában visszatükröződik az a gondolat, hogy Magyarországnak a történelme során „történeti alkotmánya” jött létre, amely a történeti fejlődés különböző szakaszaiban megalkotott több törvényből áll, és részben nem törvényhozási úton keletkezett és formálódott

ügynevezett alkotmányos szokásokban gyökerezik. Erre a megközelítésre az Alaptörvény preambuluma is utal.* Az elnevezésnek önmagában azonban inkább szimbolikus, nem pedig jogi relevanciája van: az Alaptörvény egy jogi hagyományban helyezi el magát.

A parlamenti többség vezetői és a szakma körében az alkotmányozás során megfogalmazódtak olyan szándékok, hogy az ideiglenes Alkotmánynál tömörebb, absztraktabb alkotmányt kell létrehozni. Ahogy azonban az 1989-ben elfogadott alkotmányszöveg a rendszerváltás emberének identitását, vízióit és félelmeit tükrözte vissza, az új Alaptörvény rendelkezései olyan közegben születtek, ahol a gazdasági válság, növekvő államadósság, csökkenő népesség és fenntarthatóság problémájával küszködött a politikai közösség. Ez a légkör lenyomatot hagyott a dokumentumon: végül nemcsak a legfontosabb államszervezeti szabályok és alapvető jogok kerültek az Alaptörvénybe, hanem számos értékdeklaráció és államcél-meghatározás is a szöveg részévé vált.

A hatalommegosztás elve

Már az ideiglenes Alkotmányban is szerepelt a jogállamiság alapelve, és ebből a tételből – valamint az állami szervekre vonatkozó részletes szabályokból – a korai Alkotmánybíróság levezette a hatalmi ágak elválasztásának elvét.** Az Alaptörvény C) cikk (1) bekezdése ezt a gyakorlatot elismerve már kifejezetten rögzíti, hogy a magyar állam működése a hatalom megosztásának elvén alapszik.

A hatalmi ágak elválasztásának elve szigorú és klasszikus értelemben – azaz hogy a végrehajtó hatalom, a törvényhozó és az igazságszolgáltatás három egymástól független szervezettrendszer legyen – soha nem nyert bevezetést a magyar jogrendszerbe. Magyarország történelme során a monarchia időszakában a „végrehaj-

* „Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát [...]. Nem ismerjük el történeti alkotmányunk idegen megszállások miatt bekövetkezett felfüggesztését.”

** 38/1993. (VI. 11.) AB-határozat, ABH 1993. 261–262.

tó hatalom” vagy az uralkodónak volt alávetve (már amennyiben egyáltalán elkülönült attól), vagy az Országgyűlésnek volt felelős. Ezt az utóbbi modellt tartotta fenn az Alaptörvény is: az Országgyűlés választja meg a miniszterelnököt, dönt a kormánnyal kapcsolatos bizalmi kérdésekről; a miniszterelnök és a kormány többi tagja egyidejűleg tagjai lehetnek az Országgyűlésnek is.

Mivel Magyarország nem szövetségi, hanem egységes állam, nemcsak a „horizontális” hatalommegosztás rendhagyó, hanem a hatalom „vertikális” megosztása is gyengének minősíthető. Az USA kongresszusával szemben, amelynek az Egyesült Államok alkotmánya tételesen felsorolja hatásköreit, az Országgyűlésnek általános hatásköre van „törvények alkotására”, azaz törvényt alkothat bármely tárgykörben, bármilyen tartalommal – amennyiben az nem ellentétes az Alaptörvénnyel.

Az Alaptörvény azonban nem minden esetben képes az Országgyűlés tetszőleges tartalmú szabályozási célkitűzéseit korlátozni, mivel a törvényhozó és az alkotmánymódosító hatalmat elválasztó „fal” szintén vékony: az Országgyűlés egyszerű többsége törvényeket alkothat, az országgyűlési képviselők kétharmada pedig már alkotmányt (Alaptörvényt) módosíthat. Szembeötlő, hogy ma Magyarországon, amikor a kormánypárti frakciók kétharmados többséggel rendelkeznek az Országgyűlésben, a végrehajtó, a törvényhozó és az alkotmánymódosító hatalom gyakorlatilag összefonódott (nem beszélve arról, hogy az alkotmánybírákat is az Országgyűlés választja – *a szerk.*).

A magyar alkotmányos rendszerben a bíróságok nem kaptak jogot az alkotmánybíráskodásra. A törvényhozást ellensúlyozni képes egyetlen jelentős fék az Alkotmánybíróság, amely „az Alaptörvény védelmének legfőbb szerve” (24. cikk [1] bekezdés).^{*} Az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLII. törvény preambuluma ennél részletesebben is meghatározza az Alkotmánybíróság feladatait, köztük „a hatalommegosztás elvének érvényre juttatását” is neve-

^{*} A szerző 2010–2019 között az Alkotmánybíróság tagja volt.

sítve. Gondolhatnánk, hogy ez csak egy elvi feladatmegjelölés, de a való élet konkrét és komoly ügyeket hoz a testület elé.

Ilyen volt, amikor a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvény szerint az egyházak nyilvántartásba vételét a bíróságnak kellett elvégezni. Amikor az Országgyűlés új törvényt fogadott el a tárgykörben, annak célja a jogilag több szempontból is kedvező státusszal visszaélő szervezetek visszaszorítása volt. A lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény (a továbbiakban: Ehtv.) egyrészt meghatározza az egyházként való elismerés feltételeit, másrészt azt is előírja, hogy az Országgyűlés jogosult minden egyes kezdeményezés esetében eldönteni, hogy a nyilvántartásba vételt kérő megfelel-e a kritériumoknak. Ha az Országgyűlés a nyilvántartásba vételt kérő szervezetet megfelelőnek értékeli, akkor – a jelen lévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával – módosítja az Ehtv. mellékletét, amely az elismert egyházak felsorolását tartalmazza; ha viszont nem találja megfelelőnek, határozatban utasítja el a kezdeményezést, amellyel szemben nincs rendes jogorvoslati lehetőség.

Az eredetileg elfogadott melléklet tizennégy elismert egyházat tartalmazott, és 2012. év elején további tizenhárom (tehát összesen huszonhét) egyházat ismert el az Országgyűlés, ugyanakkor hatvanhat további egyháznak az elismerését elutasította, amelyek így egyesületi formában kényszerültek tovább működni. Az alapvető jogok biztosa az Ehtv. felülvizsgálatát kezdeményezte az Alkotmánybíróságnál, arra hivatkozással, hogy az említett szabályozás – többek között – sérti a hatalom megosztásának elvét, mivel ugyanaz a testület alkalmazza a törvényt egyedi ügyekben, amelyik az alkalmazandó szabályokat a törvénybe foglalta. Ennyiben az Alkotmánybíróság felelőssége lett eldönteni, hogy a hatalom megosztásának az Alaptörvénybe foglalt elve mint jogi valóság mit jelent és mit követel (az Alkotmánybíróság végül 2013-ban a törvény egyes rendelkezéseit megsemmisítette, de az ügy még 2019-ben sem zárult le az akkori AB-döntésnek megfelelő módon – *a szerk.*).

Annak ellenére, hogy az előbbieken kifejtettek szerint az Alaptörvény lényegében meghagyta az Országgyűlés koncentrált hatalmát, két olyan új intézményt is kialakított, amelyek mind a törvényhozó, mind pedig a végrehajtó hatalom korlátai egyes speciális tárgykörökben.* A központi költségvetésről szóló törvény elfogadásához a – köztársasági elnök által hat évre kinevezett elnökből, a Magyar Nemzeti Bank elnökéből és az Állami Számvevőszék elnökéből álló – Költségvetési Tanács előzetes hozzájárulása szükséges annak érdekében, hogy a törvény főszabályként az államadósság a teljes hazai össztermékhez viszonyított arányának csökkentését tartalmazza.

Az Alaptörvény továbbá bevezette az „önálló szabályozó szerv” elnevezésű intézménytípust is, amely sarkalatos (kétharmados) törvényben a végrehajtó hatalom körébe tartozó egyes feladat- és hatáskörök ellátására és gyakorlására létrehozott olyan szerv, amelynek vezetője a felhatalmazás alapján saját feladatkörében rendelet kiadására is jogosult. Amerikában nagyon komoly szakmai és politikai vita folyik az úgynevezett adminisztratív állam szerepéről, amely leginkább az olyan ügynökség típusú szervezetekben (mint amilyen Magyarországon pl. az Oktatási Hivatal – *a szerk.*) testesül meg, amelyek kiszervezik a végrehajtó hatalmat az elnök alól, és szembemennek az alapító atyák hatalommegosztásról szóló elképzeléseivel (több mint 440 ilyen szervezet volt a 2010-es években).

Alkotmánybíráskodás

Az ideiglenes Alkotmány az Alkotmánybíróság számára jogszabályok vonatkozásában biztosított alkotmányossági felülvizsgálati hatáskört. Egyedi ügyben hozott bírósági ítéletet csak arra hivatkozással lehetett alkotmányjogi panasszal (áttételesen) megtámadni, hogy az adott ügyben alkotmányellenes jogszabályt alkalmaztak.

* A hatalommegosztás elvének az Alaptörvény rendszerében való intézményi megjelenéseiről bővebben Stumpf (2013).

Az Alaptörvény kiterjesztette az Alkotmánybíróság hatáskörét a bírósági ítélezés tekintetében: egyrészt előírta, hogy „[a] bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az *Alaptörvénnyel összhangban* értelmezik” [28. cikk]. Másrészt hatáskört adott az Alkotmánybíróságnak, hogy alkotmányjogi panasz alapján felülvizsgálja – immár nemcsak a bíró által alkalmazott jogszabálynak, hanem magának – a bírói döntésnek (tehát a jogértelmezésnek) az Alaptörvénnyel való összhangját. A két szabály szorosan összefügg, és egymást erősíti (lásd még Csink–Fröhlich, 2012).

Jogértelmezési szabályok

A jogszabályok Alaptörvénnyel összhangban történő értelmezésének előkérdése, hogy hogyan értelmezhető megfelelően maga az Alaptörvény. A dokumentum maga ír elő értelmezési szabályokat két külön cikkében, amelyek közül az első csak az Alaptörvényre, a másik a többi jogszabályra is vonatkozik:

„Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni”, továbbá „[a]z Alaptörvény és a jogszabályok értelmezésekor azt kell feltételezni, hogy a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgálnak” [R] cikk (3) bekezdés, 28. cikk].

A „történeti alkotmányunk vívmányaira” való hivatkozás némiképp problematikus, ugyanis a „történeti alkotmány” kifejezés hagyományosan jelentősebb törvények, alkotmányos szokások és jogi elméletek tárházára utal Magyarország elmúlt bő ezeréves történeti időszakából. Arra nézve pedig még ennyire sincs általánosan elfogadott elmélet vagy egyértelmű joggyakorlat, hogy mi tekinthető a történeti alkotmány „vívmányának”. Mindezekre figyelemmel az Alkotmánybíróság mind ez idáig ritkán alkalmazta ezt az értelmezési módszert, amikor pedig segítségül hívta, akkor a „történeti alkotmány” egyes elemeire történő hivatkozást leginkább csak más – önállóan is alkalmazható – érvek alátámasztására használta. A bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi

CLXII. törvénnyel kapcsolatos 33/2012. (VII. 17.) AB-határozat például indokolásban visszanyúlt az 1869:IV. és az 1871:IX. tc.-ekhez is, ami rávilágított a történeti alkotmány „vívmányai” fogalom egy lehetséges és logikus megközelítési módjára: ebben az értelemben a történeti alkotmány írott és íratlan jogi szabályainak tömegéből az minősíthető vívmánynak, amit a mércéül szolgáló demokratikus, jogállami utókor – az ideiglenes Alkotmány, az elmúlt két évtized alkotmánybíróvási joggyakorlata, továbbá az ezekre ráépülő Alaptörvény – is igazol, jelen esetben a bírói függetlenség.

Ami a történeti alkotmányra való hivatkozás alkalmazási módjánál számomra sokkalta meglepőbb, hogy az Alaptörvényben található világos parancs ellenére a testület még nem hangolta rá magát, hogy komolyan megfontolja azokat az érveket, amelyek az Alaptörvény és az Alkotmánybíróvási törvény alkalmazása során az azokban lévő rendelkezések céljuk szerinti és a józan ésszel összhangban álló értelmezését sürgetik. Ehelyett az ideiglenes Alkotmányra és a régi alkotmánybíróvási törvényre alapított korábbi alkotmánybíróvási joggyakorlat félig-meddig automatikus átvétele és az Alkotmánybíróvási törvény szigorú nyelvtani értelmezése dominált.*

E problematikát általánosságban a textualizmusról és az originalizmusról szóló amerikai alkotmányjogi vitához kötik. Ez az új AB-törvény elfogadásakor, illetve az Alaptörvény szakmai vitájában még nem szerepelt viszonyítási pontként, de a későbbiek során része lett az alkotmánybíróváson belüli vitáknak. Antonin Scalia, a 2016-ban elhunyt amerikai legfelsőbb bírósági bíró hatással volt a magyar alkotmányjogi gondolkodásra is, szavai ma is megfontolást érdemelnek: „Egy szöveget nem szabad sem szó szerint, sem túlzottan szabadosan értelmezni; *ésszerűen* kell értelmezni, úgy, hogy az kiterjedjen mindenre, amit nyilvánvalóan jelenthet” (Scalia, 1998 – kiemelés tőlem, S. I.).

* Vö. a 3264/2012. (X. 4.) AB-végzéshez fűzött különvélemény.

Összegzés

Látható, hogy Magyarország új Alaptörvénye szorosabban követi az európai kontinentális alkotmánymodellt, mint az Egyesült Államok Alkotmányát. Ez leginkább az eltérő alkotmányos hagyományoknak és annak a ténynek tudható be, hogy a magyar jogászszakma – mind a tudományos, mind a gyakorlati szakemberek szintjén – sokkal erősebb kapcsolatokat épített ki európai szakmai körökben. A német befolyás különösen intenzívnek mondható.

Mindazonáltal nem szabad lebecsülnünk az Egyesült Államok Alkotmányának mintaadó szerepét. Olyan jogi fogalmak, mint a jog uralma (*rule of law*), a hatalom megosztása, a természetes jogok, az alkotmánybíráskodás és maga az alkotmányosság is az Egyesült Államok alkotmányában keltek egykor életre, amely modellként később megtermékenyítette az egész nyugati civilizációt, sőt annak határain túl is hatott.

Az amerikai alkotmányosság elméleti alapvetései, az amerikai jogtudósok munkái és az Egyesült Államok legfelsőbb bírósága joggyakorlatának elemei továbbra is értékes forrásul és határozott referenciaként szolgálnak Magyarországon és más országok jogászai számára. Emellett – ezt biztosan állítom – az amerikai jogtudomány is hasznára válik, ha időről időre górcső alá veszi, hogy az amerikai alkotmányosság elveinek és intézményeinek alkalmazása miképpen bontakozik ki vagy éppen ütközik nehézségekbe más országokban.

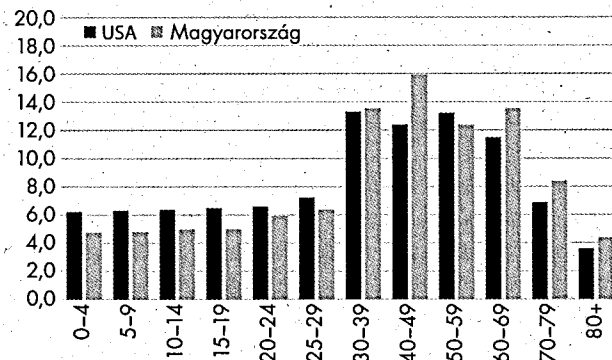
Állampolgári nevelés és a fiatalok demokráciaképe

SZABÓ ANDREA—ROSS DÁNIEL

Az alábbi tanulmányban elsősorban friss kutatási eredmények segítségével mutatjuk be, hogy milyen az amerikai és a magyar fiatalok politikáról kialakított képe, hogyan vélekednek a demokráciáról, és mennyiben hat minderre az állampolgári nevelés. Kiindulópontunk az, hogy a web 2.0 világában, a globális kultúripar termékeit fogyasztva már az ifúság is globális. Ha ez így van, akkor felvethető, vajon a magyar tizen-, huszonévesek mit tanulnak, tanulhatnak amerikai társaiktól, illetve hogyan hatnak rájuk a népszerű közösségi médiaapplikációk. Mindehhez először azonban érdemes tisztázni, kik és demográfiai szempontból milyenek is az amerikai fiatalok.

Az Egyesült Államokban – hasonlóan az európai országokhoz – tízévente tartanak kötelező, az alkotmányban rögzített népszámlálást. A legutolsó, 2010. április 1-jei névleges időpontból (U.S. Census Bureau, 2010) számított 2018-as eredmények szerint 323 millió amerikaiból csaknem 82 millió 19 éves vagy fiatalabb gyerek és tinédzser élt az országban (U.S. Census Bureau, 2018a). Ez a 10 évvel ezelőtti népszámláláshoz képest stagnálást, illetve minimális csökkenést jelent. Az amerikai népesség 25 százaléka tehát fiatal, legkevesebben 19 milliónyian pedig 5 évesnél is ifjabbak. Az amerikai népesség átlagéletkora ennek ellenére folyamatosan emelkedik (a 2000. évi 35,3 évről 2018-ra 38,1 évre nőtt). Az ország korfája még így is jóval „egészségesebb” képet mutat, mint a magyar, hiszen minden ifúsági csoportban lényegesen nagyobb az amerikai arány, miközben a magyar értékek 40 év felett magasabbak (különösen kirívó a 40–49 évesek, valamint a 60–69 évesek közötti különbség – lásd 1. ábra).

Mindemellett az elmúlt évtizedekben drámaian megváltozott az Egyesült Államok etnikai összetétele. A statisztikai adatok szerint 2018-ban 45 millió olyan személyt tartottak nyilván, aki születése

1. ábra. A népesség megoszlása korcsoportonként az USA-ban és Magyarországon, 2018

(Forrás: Magyarország: KSH, Forrás: USA: USC)

pillanatában nem az USA állampolgára volt, és számuk, illetve arányuk egyre növekszik (U.S. Census Bureau, 2018b). 2018-ban a teljes lakosság 18 százaléka volt hispán/latin eredetű, a 0–19 éveseknél ez az arány meghaladja a 25 százalékot, és vannak olyan államok, mint például Új-Mexikó, ahol már a 2010-es népszámlálás időszakában is elérte a 45 százalékot.

A 2018-as féldős választásokon történt meg először, hogy a Pew Research Center kutatásai szerint az úgynevezett Z-generáció,* a Millenniumi (Y) generáció és az X generáció tagjai már nagyobb számban szavaztak, mint a Baby Boomerek és az idősebb generációk (62,2 millió szemben a 60,1 millió fővel – Cilluffo–Fry, 2019). A választási részvételi arány növekedése az intézet szerint épp a millenniumi generációnál volt a legmagasabb, 22-ről 42 százalékra nőtt, az Z-generációhoz tartozó (2018-ban a 18–21 éves fiatalok)

* A Pew Research Z generációnak vagy posztmillenniumi generációnak nevezi az 1997 után születetteket. Y generáció vagy millenniumi generáció az 1981–1996 között, X generáció az 1965–1980 között, míg a Baby Boom generáció az 1946–1964 között születettek.

megjelenési rátáját pedig 30 százalékra becsülték. Tehát a fiatalok komoly, politikaformáló közösségként kapcsolódtak be a féléves választásokba, a 2020-as elnökválasztáson pedig akár „királycsinálók” is lehetnek. Nem mindegy tehát, hogy milyen demokrácia-felfogással, demokráciaképpel rendelkezik ez a réteg, és mindebből milyen kép szivárogtat át Magyarországra.

Az amerikai fiatalokról kialakított kép

A rendszerváltást követően Magyarországot is elárasztották azok a hollywoodi úgynevezett tinifilmek, amelyek az amerikai társadalmat meglehetősen egyszerű és kevésbé változó sémákkal mutatják be. Ezek középpontjában a minden fiatal számára elérendő Siker áll. A szóba jöhető boldogsággenerátorok is egysíkúak: amerikai futball, valamilyen művészeti tevékenység, néha-néha a tanulás, illetve az érettségi bálokon szerzett különféle sikerélmények. Az amerikai filmipar instant üzenete: „Sikert azonnal! – Valósítsd meg önmagadat, és légy boldog!”

Érdekes azonban, hogy a tinifilmek majd mindegyikében van egy közös, témánk szempontjából fontos motívum. A középiskola falain belüli élet pozitív és negatív tapasztalatai közé mindig becsempészik a diák-önkormányzatiságot (ki legyen az elnöke, kampányok egyik vagy másik jelölt mellett, vita a jelöltek között, a szavazási procedúra nehézségei), valamint a szülői „munkaközösség” működésének eredményeit (hiszen a szülők ott ülnek az iskola futball- és kosárlabdameccsein, és egymás között döntenek iskolát érintő ügyekről). Mindez azt sugallja, hogy az önszerveződés, az ügyek közösségi megoldása, tehát a helyi demokrácia fontos. Sőt, nem túlzás azt állítani, hogy ez az amerikai demokrácia alapja.

Természetesen a szociológiai felmérések, a hivatalos statisztikai adatok nem a sematikus, sikeres és boldog amerikai fiatal archetipusát erősítik. A 2008-as gazdasági válság nemcsak Európában, de az Egyesült Államokban is negatív hatást gyakorolt a fiatalokra, amit persze részben ellentételezett az elmúlt évek világszinten érvényesülő gazdasági konjunktúrája. Néhány plasztikus adattal alátámasztva

mindezt: míg 2012 júliusában 4 millió munkanélküli volt a 16–24 éves korosztályon belül, ami 17,2 százalékos munkanélküliségi rátát jelentett, ez 2019 júliusára lecsökkent 2,1 millió főre és 9,1 százalékra (Bureau of Labor Statistics, 2019). Nagyon eltérő azonban a munkanélküliségi ráta a különböző etnikai csoportok között. Míg a fehérekénél* 8 százalék, a feketékénél 14,6, az ázsiaiaknál 8,2, a hispán/latin etnikumúaknál 11,3 százalék. Az amerikai fiatalok kockázati magatartásában ugyanakkor nem látni a gazdasági teljesítményből eredő kedvező hatások érvényesülését. A Nemzeti egészségügyi és kábítószer-használati felmérés adatai szerint ugyanis a fiatalok körében a 2015 és 2018 közötti időszakban a cigarettafogyasztáson kívüli droghasználat érdemben nem csökkent, bizonyos drogfajták esetében pedig éppenséggel jelentős növekedésről beszélhetünk (National Institute on Drug Abuse, 2017).

A kérdőívekből az is kiderül, hogy a fiatalok mást és másként szeretnének a nagybetűs élettől, mint az előző nemzedékek. A 2019-es USA Student Survey világszerte 1,8 millió fiatalt, az USA-ban 62 ezer hallgatót kérdezett meg a karrier- és munkavállalási céljairól, szándékairól.** Vizsgálataik szerint manapság a technológiai cégek, mindenekelőtt a Google számít az álommunkahelynek, ahol „kreatív és dinamikus munkát” végezhet egy munkavállaló. A Z generáció tagjainak többsége a közösségi médiából tájékozódva keresi ezt az ideális, kötetlen, laza munkát, az idősebbek viszont inkább a statikusabb munkaadói honlapokon keresnek tesztvezérelt munkaköröket. Nemcsak az amerikai filmek sugallják tehát a gyors sikert, hanem a munkavállalók is rapid módon szeretnének előrejutni, karriert csinálni és meggazdagodni.

Az önmegvalósítás valójában egyáltalán nem olyan egyszerű, mint amit a filmek sugallnak, vagy ahogy a fiatalok elképzelik saját jövőjüket. A nehézségeket annak a kutatásnak az eredményei is

* Az etnikai felosztás jelzett módját az Amerikai Munkaügyi Hivatal alkalmazza.

** World's Most Attractive Employers 2019. universumglobal.com.

jelzik, amit a Hart Research 2001 óta készít a Panetta Intézet számára amerikai egyetemisták és főiskolások körében.* A legutóbbi, 2018-as adatfelvétel szerint ugyanis a hallgatók még sohasem aggódtak annyira a diákhitelük visszafizetése miatt (az aggódók aránya 65%), mint éppen 2018-ban, ezért olyan kényszerlépéseket kell tenniük, amelyek önmagában is elgondolkodtatóak. A megkérdezettek 37 százaléka kihagy étkezéseket, mert nem engedheti meg magának ezt a kiadást, több mint egyharmaduk pedig hetente több mint 20 órát dolgozik, hogy fizetni tudja a tandíját. Egyötödüknek hosszabb-rövidebb ideig meg kell szakítaniuk a képzést, mert nem tudják finanszírozni az egyetemi költségeket. A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogyan hatnak az ilyen anyagi és pályaválasztási nehézségek az amerikai fiatalok politikai gondolkodására.

Az amerikai fiatalok demokráciaképe

A demokratikus normák mindennapi gyakorlásában a kontinens méretű ország teljes lakosságát tekintve nagyon jelentős eltérések mutatkoznak. Miközben az Egyesült Államok a világ számos más országába „exportálja” a demokráciát mint politikai rendszert, és az USA a világ első országa, ahol a modern demokrácia gyökeret vert (mint ahogyan mindezt Tocqueville már 1835-ben kifejtette *A demokrácia Amerikában* című művében), az állampolgári ismeretek oktatása terén nincsenek általánosan, országszerte megvalósított jó gyakorlatok.

Igaz ugyan, hogy mind az 50 államban megkövetelik, hogy az állampolgári ismeretekről legalább egy kurzus erejéig halljanak a középiskolás fiatalok, de az oktatás minősége iskolánként nagyon eltérő. Hiába születtek korszakalkotó munkák a demokratikus politikai szocializációról John Dewey századfordulón megjelent *Az iskola és a társadalom* című könyve óta, hiába a Carnegie Alapítvány kiadványainak tucatjai, vagy az Amerikai Politikatudományi Társaság (APSA) témában megjelent kötetei, erősen korlátozott azon diákok száma, akik magas színvonalú állampolgári oktatási programban

* 2018 Survey of College Students. 2018. május, 3. o.

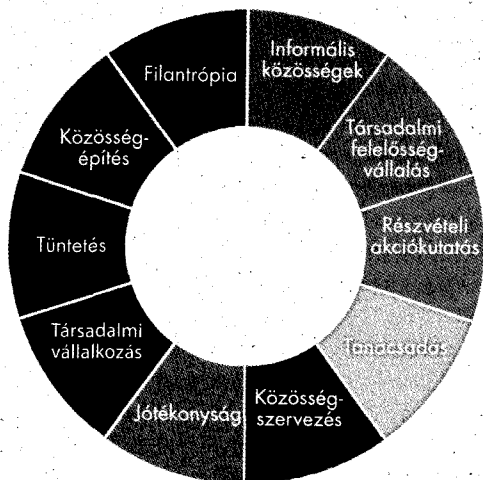
vesznek részt. Miközben szerzők hosszú sora érvel amellett, hogy a politikatudósoknak szerepet kell vállalniuk a demokrácia oktatásában, a valóságban sok amerikai fiatal véletlenszerűen szerez ismereteket valamely témához kapcsolódó tudományág, például a történelem oktatásának részeként (Galston-Lopez, 2006).

Még sokszínűbb képet fest a felsőoktatásban részt vevő hallgatók ilyen jellegű képzése. Már a terminológia is változatos: míg a középiskolában mindenütt „civic education”-ról, vagyis állampolgári ismeretek oktatásáról beszélnek, addig a felsőoktatásban a civic education mellett vagy helyett gyakran a „civic engagement”, vagyis az állampolgári elköteleződés ösztönzése jelenik meg fejlesztési célként. Ez utóbbi célkitűzés terén azonban nagyon sok különböző hangsúly jelenik meg az egyes programokban: egyesek a különböző helyi közösség fejlesztésére, önkormányzatiságra fókuszálnak, mások főként a fiatalok választási regisztrációját ösztönző tematikákra épülnek. Az ilyen programok közös metszetét bemutató elméleti modellek a politikai részvétel széles palettáját lefedik a jótékonyági akcióktól a tüntetéseken való részvételig (lásd ehhez példaként alább a 2. ábrát).

A fogalmi sokszínűséggel és a gyakorlat szerteágazó voltával együtt is létezik egyfajta konszenzus az Egyesült Államokban arról, hogy a demokrácia minőségének javításához szükség van ilyen jellegű programok támogatására, s ezek kialakításából az amerikai politikatudomány tevékenyen kiveszi a részét. Az APSA megalakításától fogva figyelmet szentel ennek a témakörnek, valamint a politikatudományi képzés fejlesztésére speciális Teaching & Learning* konferenciákat szervez, ahol az állampolgári elköteleződés fejlesztése kiemelt figyelmet kap. Mi több, a témában 2013-ban**

* Az Amerikai Politikatudományi Egyesület említett konferenciája egy két-évenként megrendezett esemény, amely interaktív fórumot biztosít a politológiaoktatás innovatív eszközeinek megosztására.

** A 2013-ban megjelent könyv összefoglalja az állampolgári elkötelezettség oktatásának a politológiában betöltött helyével kapcsolatos elméleti vitákat (Millett McCartney-Bennion-Simpson, 2013).

2. ábra. A társadalmi változás kereké

Forrásként lásd például:

Minnesota Campus Compact, *Social Change Wheel*.

és 2017-ben* is önálló kiadvány megjelenését támogatta a szervezet.

A fejlesztési célok közös magját az a törekvés képezi, hogy a politológusoknak szélesebb körű tantervi és tanórán kívüli programokat kell létrehozniuk, többféle tanulási lehetőséget biztosítva a hallgatók számára azért, hogy az állampolgári elkötelezettség oktatását beépítik a hallgatók teljes felsőoktatási karrierjébe. Amellett, hogy a politikatudományi szakokon interdiszciplináris megközelítésű tantárgyakat indítanak, a civil elkötelezettség tapasztalatait integrálják a külföldi tanulmányokba (ilyen program például a Ken-

* A 2017-es kiadvány értékeli az állampolgári ismeretek oktatásnak, tantervbe történő beillesztésének hasznát, kiemelve a tudományágak és a campusok közötti együttműködés legjobb gyakorlatait (Matto et al., 2017).

nedy elnök által indított Békehadtest*) és a szakmai gyakorlatba is (mindemellett pedig hangsúlyozzák az iskolán kívüli szervezetek szerepét az állampolgári készségek fejlesztésében).

Az amerikai fiatalok és a demokrácia az adatok tükrében

A következőkben rátérünk arra, milyen jellemzőkkel írható le az amerikai fiatalok politika- és demokráciaképe. Először egy szűk, de mintaadó réteg, az egyetemisták és főiskolások véleményét mutatjuk be, majd a fiatalság egészének attitűdjét jellemezzük.

A Panetta Intézet 2018-ban készült kutatása azt jelzi, hogy a felsőfokú képzésbe járók túlnyomó többsége, több mint 60 százaléka szerint az USA rossz úton halad, ráadásul 2015-höz képest közel 20 százalékkal növekedett a pesszimisták aránya (Panetta Institute, 2018: 6.). Az ország jövőjével kapcsolatos pesszimizmus jelentősen növekszik az amerikai egyetemeken, hiszen a hallgatók többsége (59%) úgy gondolja, hogy nekik nehezebb lesz megvalósítani az amerikai álmot, mint szüleik generációjának. Az amerikai hallgatók számára egyébként a legfontosabb témák sorrendben a löfegyverekkel elkövetett erőszakos cselekmények, a szexuális erőszak elleni fellépés, valamint a közösségi média által megosztott személyes adatok problémái voltak.

A Panetta Intézet vizsgálata alapján az amerikai egyetemisták és főiskolások életében, legalábbis saját bevallásuk szerint, egyre fontosabb szerepet játszik a politika. 2015-höz képest 2018-ra 10 százalékkal növekedett a politika fontossága, megközelítve a 70 százalékot. A hallgatók nagyrészt elégedetlenek az ország politikai vezetőivel, és ez már 2017-ben is így volt. Az elégedetlenség hátterében a politikai megosztottság áll. Azok, akik Donald Trumpra szavaztak a 2016-os elnökválasztáson, rendkívül elégedettek, míg a Hillary Clintonra szavazók ugyanilyen arányban elégedetlenek. A hallgatók ideológiai

* Az 1961-ben létrehozott szervezet önkénteseket küld külföldre, elsősorban a fejlődő országokba. Célja a világbéke és a nemzetközi barátság elősegítése.

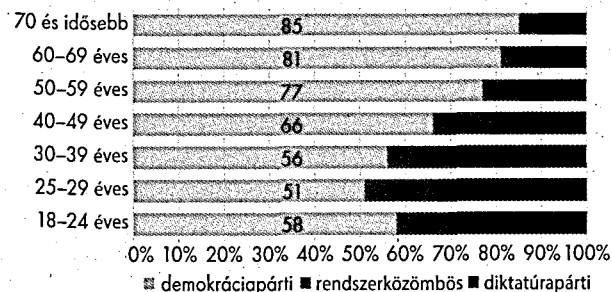
megosztottsága a jelenlegi erőviszonyokban is érvényesül. A hallgatók 52 százaléka demokrata, 23 százaléka független, míg a republikánusok aránya 25 százalék. A Pew Research Center kutatásai hasonló eredményekre jutnak. Az Y generáció mintegy fele, bár politikai értelemben önmagát függetlennek tartja (Pew Research Center, 2014), erősen elkötelezett a demokraták iránt, és ezzel párhuzamosan liberális nézeteket képvisel (Pew Research Center, 2018). Ennek fényében érdekes, hogy a társadalomba vetett bizalmuk a legalacsonyabb az összes generáció közül.

Bár a helyi demokrácia kifejezetten fontos az amerikai hallgatók számára, a korábbi jelentésekhez képest mégis kevesebben számoltak be arról, hogy bekapcsolódtak volna a politikába vagy a közéletbe. Tíz hallgatóból csaknem nyolc azt állítja, hogy olyan osztályba járt, ahol – összhangban egyébként a fentiekben leírtakkal – volt képzés a demokráciáról, a kormányzásról és az állampolgárságról. A hallgatók közel kétharmada azt állítja, hogy sokat tud a demokráciáról, ám ebből mindössze 18 százalék a „nagyon sokat tud” kategóriát választók aránya. A hallgatók világmegváltó ambíciója nem kifejezetten erős. 2004-hez képest lényegében változatlan azok aránya, akik képesnek tartják magukat változtatni a társadalmon, viszont 14 év alatt majdnem megháromszorozódott a reményvesztettek aránya.

A fenti demokráciaképet árnyalja egy 2018-ban készített nagy mintás online survey – *The 2018 American Institutional Confidence Poll* – néhány adata. A legáltalánosabb, Magyarországon is többször elemzett (Gerő-Szabó, 2019) kérdés a különböző politikai rendszerekhez való viszony. Az amerikaiak 69 százaléka demokráciapárti, 10 százaléku szerint „a hozzám hasonló emberek számára az egyik politikai rendszer olyan, mint a másik”, míg 21 százalék úgy véli, hogy bizonyos körülmények között a diktatúra elfogadható rezsim. A fiatalok demokráciafelfogása azonban a fentiekben jelzett liberális értékvilággal nem teljesen vág egybe. A 30 éven aluliak körében a demokrácia elfogadottsága ugyanis átlag alatti, míg a rendszerkritikusok, azaz azok aránya, akik bizonyos körülmények között

elfogadható megoldásnak tartják a diktatúrát, meghaladja a 30 százalékot (lásd a 3. ábrát). Ebben az esetben érdemi, szinte nagyságrendi eltolódást látunk az egész amerikai mintára jellemző 21 százaléktól. Ez pedig arra utal, hogy a demokráciaértelmezés, valamint a demokráciára nevelés terén komolyabb problémák lehetnek az USA-ban.

Az amerikai fiatalok véleménye egyébként erősen megoszlik abban a tekintetben, hogy a demokráciában kinék az érdekeit képviselik a politikusok. Míg az amerikaiak 61 százaléka szerint demokráciákban a kormány általában az emberek érdekében jár el, a 18–24 éveseknél e vélemény aránya lényegesen alacsonyabb, 52 százalék. Csaknem ugyanennyien azt gondolják, hogy a demokráciában a kormány általában az elit érdekeit képviseli. A 25–29 éveseknél valamivel kisebb a polarizáció mértéke (55–45%), de még ezek az adatok is messze eltérnek az idősebbek álláspontjától. Az amerikai választásokat a társadalom 42 százaléka tartja teljesen szabadnak vagy inkább szabadnak és tisztességesnek (free and fair). A 25–29 éveseknél ez az arány 37 százalék, a legfiatalabbaknál viszont az országos átlagnak megfelelő.

3. ábra. Az egyes politikai berendezkedési típusok megítélése korcsoportok szerint (USA, 2018, százalék)

Forrás: The 2018 American Institutional Confidence Poll; N=5401. 18–24 éves, N=570; 25–29 éves, N=579; és 30–39 éves, N=899. Saját számítás.

Összességében a jelenlegi amerikai demokrácia működésével a társadalom 42 százaléka inkább vagy teljesen elégedett, míg 35 százalék az elégedetlen oldalon található: A fenti eredmények tükrében, talán kissé meglepő módon, a „létező” amerikai demokráciával éppen a 18–24 évesek, tehát a legfiatalabb nemzedék tagjai a legelégedettebbek (42 százalék).

Állampolgári nevelés és a magyar fiatalok demokráciaképe

Magyarországon a rendszerváltozással szabaddá vált az út a különböző politikai vélemények kinyilvánítására, s ezzel összhangban az ifjúság részvételéről alkotott elképzelések is gyökeres átalakuláson mentek át. Az új magyar politikai elit egésze egyetértett abban, hogy a politikát számítani kell az iskolából, felszámolták a munkahelyi pártszervezeteket és a kommunista ifjúsági szervezeteket is. A direkt politikai szocializáció elutasításán túlmenően azonban máig nincs egységes, koherens elképzelés arról, mi a fiatalok demokratikus részvételét ösztönző programok szerepe, és nem tisztázott, kinek a feladata lenne az ilyen ismeretek átadása és az amerikaihoz hasonló képzések kidolgozása.

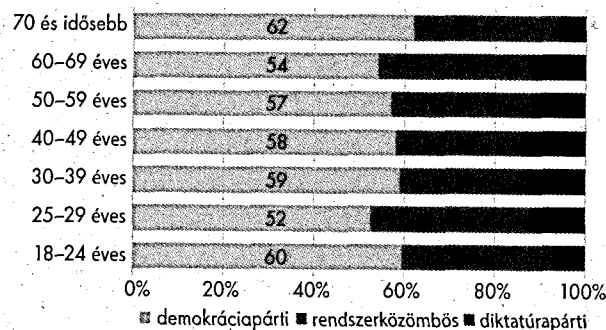
Az elmúlt három évtizedben Magyarországon is megjelentek az amerikai gyakorlat egyes elemei, de koherens, kiforrott szakpolitikai koncepcióról nem beszélhetünk. Voltak törekvések arra, hogy az állampolgári ismeretek nevű tantárgy a középiskolai képzés részévé váljon, mégsem vált a magyar oktatási rendszer szerves részévé. Mátrai Zsuzsa (1999) nemzetközi összehasonlító tanulmánya szerint a kialakult magyar oktatási modell „azon állampolgári attitűdök elsajátítását segíti elő, amik azt hangsúlyozzák, hogy az egyén nem résztvevője, hanem megfigyelője a társadalmi folyamatoknak”. A civil szférában is megjelentek olyan szervezetek, amelyek ország-szerte állampolgári részvételt ösztönző képzéseket tartanak (köztük talán a leghíresebb ilyen szervezet a Demokratikus Ifjúságért Alapítvány), de nem beszélhetünk olyan programról, amely az ország valamennyi fiatalját elérné.

Magyarországon az állampolgári nevelés kutatása elhanyagolt területe a politikatudománynak. A hazai politikatudomány legfontosabb forrásának számító *Politikatudományi Szemlében* 1992 és 2014 között *tíznel is kevesebb* azon cikkek száma, amelyek legalább egy alkalommal megemlíti az „állampolgári nevelés” kifejezést (és még akkor is eltérő tartalommal). Vagyis maga a fogalom, a demokratikus állampolgári nevelés sincs bevezetve a tudományos közbeszédbe.

Az előző fejezetben az amerikai fiatalok demokráciaképe kapcsán bemutatott társadalomtudományi kutatási eredmények jelentős része a magyar fiatalok vonatkozásában is rendelkezésre áll. Először is érdemes megjegyezni, hogy a magyar egyetemisták és főiskolások körében 2019-ben készített reprezentatív vizsgálat az amerikai hallgatókhoz hasonló politikai és ideológiai karaktert mutat (Szabó, 2019). A magyar hallgatók körében is emelkedett az utóbbi időszakban a politikai érdeklődés, és az ő körükben is a liberális eszme a legkedveltebb értékcsímke. Mindamellett négy év alatt liberálisabbá váltak a liberális-konzervatív skálán, és szemben a magyar társadalom többi csoportjaival, jóval magasabb körükben az ellenzéki pártok, ezen belül is a Momentum Mozgalom támogatottsága.

Az egész magyar fiatalság demokráciaképe azonban már korántsem tükrözi sem az amerikai, sem a magyar hallgatókra* jellemző karaktert. Az MTA TK Politikatudományi Intézete által megrendelt választáskutatási panelvizsgálat 2018. nyári – tehát a nagy mintás amerikai online vizsgálattal egy időben készített – 3. hullámának (MTA TK PTI, 2018) adatai szerint a magyar társadalom 58 százaléka demokráciapárti, a diktatúrát elfogadók aránya 11 százalék, míg háromtizedük számára egyik rendszer olyan, mint a másik. A legnagyobb különbség éppen ezen a téren mutatható ki az amerikai és a magyar fiatalok között. A magyar fiatalok jóval szkeptikusabbak a demokráciával szemben: az amerikai fiataloknál mért arányhoz

* A 2019 februárjában egyetemisták körében készített kutatás szerint a magyar hallgatók 58 százaléka demokrata, 26 százalék számára egyik rendszer olyan, mint a másik, míg a diktatúrát elfogadók aránya 16 százalék (Szabó, 2019).

4. ábra. Politikai berendezkedések megítélése korcsoportok szerint (Magyarország, 2018, százalék)

Forrás: MTA TK PTI, Választáskutatói Panel 3. hullám; N=1100. 18-24 éves, N=104; 25-29 éves, N=105 és 30-39 éves, N=214. Saját számítás.

képest háromszor akkora az a csoport, amely szerint „a hozzám hasonló emberek számára az egyik politikai rendszer olyan, mint a másik” (lásd 4. ábra).

Magyarországon a demokrácia működésével való elégedettség 2018 nyarán nem volt annyira magas, mint az Egyesült Államokban. A magyar társadalom 52 százaléka elégedetlen volt a létező demokráciával, csak minden harmadik ember volt inkább vagy teljes mértékben elégedett vele. A magyar és az amerikai fiatalok véleménye ugyanakkor mutat valamiféle hasonlóságot ezen a téren, hiszen Magyarországon is relatíve épp a 18-24 évesek a legelégedettebbek (viszont az elégedettség mértéke érdemben alacsonyabb a hazai fiataloknál, mint az amerikai hasonló korúaknál).

Összegzés

A fejezetben bemutatott adatokból sokféle „amerikai fiatal”-kép bontakozik ki, s az is látszik, hogy politika- és a demokráciaképük nem egységes, viszont jóval karakteresebb, mint a magyar fiataloké. Lehet, hogy az amerikai álom már nem is olyan izgalmas, mint volt,

s a válság hatására újra a biztonság, a kiszámíthatóság lesz a legfontosabb érték.

Amerikában mára társadalomtudományi kutatások bizonyították (Owen-Riddle, 2017: 103-123.), hogy az állampolgári ismeretek oktatása fontos a szavazás és a választási kampányokban való részvétel szempontjából. Ezeknek az ismereteknek a középiskolai oktatása jelentősen növelte annak valószínűségét, hogy egy állampolgár szavaz-e, és aktívan részt vesz-e a valamely kampányban.

Magyarországon eddig nem készült – erős elméleti és empirikus alapokon nyugvó – kutatás arról, hogy az állampolgári nevelésnek mennyire van meghatározó szerepe a demokrácia működése szempontjából. Az ilyen témájú kutatások elvégzését már csak az is nehezíti, hogy nincs olyan gyakorlat – még oly minimális konszenzuson alapuló sem, mint amelyet az Egyesült Államokban láttunk –, amit egyáltalán kutatni lehetne. Szükséges lenne tehát feltárni, hogy a hazai szakmai és politikai közgondolkodásban miképp értelmezik az állampolgári nevelés szerepét, valamint azt is, hogy a rendszerváltás után szocializálódott állampolgárok esetében milyen kép él a demokráciával kapcsolatban. Egy ilyen kutatás révén átfogó képet kaphatnánk arról is, milyen összefüggés fedezhető fel a demokratizálódás és az állampolgári nevelés között.

A Bajnai-kormány és az amerikanizálódás

SZIGETVÁRI VIKTOR

Bajnai Gordon kormányzása a 2002-ben hatalomra került, majd 2006-ban újraválasztott szocialista-liberális politikai koalíció utolsó szakasza volt. A magyar gazdasági válság és a közben kialakuló világgazdasági válság olyan politikai helyzetet teremtett, ami miatt – részben nemzetközi példákat is követve – új, saját szerepfelfogása szerint „válságkezelő” kormány alakult.

A válságkezelő kormány mandátuma idején paradigmaticusan új amerikanizálódási fejleményt nem lehetett megfigyelni a kormányzati gyakorlatban, ugyanakkor a speciális politikai helyzetben megfigyelhetőek voltak mindazon jellemzők, amelyek amerikanizálódásként voltak értékelhetőek már a Medgyessy- és Gyurcsány-kormányok működésékor. Ezzel együtt azonban a miniszterelnök szakpolitikai prioritásainak kontrollja területén a Bajnai-kormány új, részben tengerentúli szervezeti megoldást és politikai gyakorlatot alkalmazott.

Az alábbiakban – a 2002-től kezdődő kormányzati periódusban számos alkalommal és különböző formában szerepet vállaló szerző saját érintettségének rövid ismertetése után – értelmezzük az amerikanizálódás fogalmát a kormányzati gyakorlatban. Ezt követően megvizsgáljuk e jelenség hatását a Bajnai-kormány idején, végül tágabb időhorizonton összefoglaljuk a 2002-től kezdődő periódus főbb amerikanizálódási tendenciáit, amelyek éreztették hatásukat a Bajnai-kormány kormányzati gyakorlatában is.

A személyes érintettségről

A 2002-es kormányváltást követően 2003 és 2005 között junior tanácsadóként, később Medgyessy Péter miniszterelnök kommunikációs igazgatójaként, helyettes államtitkárként viseltem kormányzati

tisztséget. Utóbbi megbízás részét képezte a központi kormányzati hirdetési erőforrások feletti rendelkezés, valamint a központi kormányzati politikai véleménykutatás irányítása is, a kormányzati (tárcaközi) kommunikációs koordináció azonban nem. Az első Gyurcsány-kormány idején ismét miniszterelnöki kommunikációs igazgató voltam, és felügyeltem a központi kormányzati hirdetési erőforrásokat is. 2005 nyarától egészen 2009 áprilisáig, a Bajnai-kormány hatalomra kerüléséig nem viseltem állami tisztséget.

Bajnai Gordon kormányában államtitkári rangban voltam miniszterelnöki kabinetfőnök, e minőségben irányítottam a kormány és a miniszterelnök politikai operációit, a kommunikációs tevékenységét és az ehhez rendelt kutatási, hirdetési erőforrások felhasználását. A Bajnai-kormányban önállóan működött a kormány válságkezelő intézkedéseinek szakpolitikai kidolgozását és végrehajtását felügyelő kormánybiztosság, amelynek vezetője államtitkárként Hegedüs Dóra volt. Ez a szervezet része volt a Miniszterelnöki Kabinetirodának, s ebben a szervezeti struktúrában ráláttam a központi kormányzati szakpolitikai prioritások tervezésére és megvalósítására is.

A központi kormányzati munka amerikanizálódása

Amerikanizálódáson rendszerint szűkebb értelemben a politikai kommunikációs technikák és politikai döntéshozatali megoldások az Egyesült Államokból származó tudáson alapuló átalakulását értjük. Mindezt kiterjesztve a központi kormányzati munkára, ki kell egészíteni a fogalomértelmezést egyrészt a kormányzati politikai kommunikációt érintő elemekkel, valamint a kormányzati politikai menedzsment munkaszervezési és munkaszervezeti kérdéseivel.

Ezen kiterjesztő fogalomértelmezésbe már belefér a véleménykutatás eszköztárának átalakulása és használata, a sajtómenedzsment ügyei (a fizetett hirdetéseken túl az „ingyen”, promóciós tevékenységgel elért, úgynevezett free és earned médiajelenlét egyaránt), a korábban napi, később napon belüli hírciklusok kontrolljára tett kísérletek technikái is. Szintén ide tartoznak tágabban a politikai

napirend professzionizált befolyásolásának megoldásai, és – természetesen – a fizetett eszközhasználat, reklámozás és direkt marketing, adatbázis-alapú kommunikáció különféle eszközei.

A fogalmat használó irodalom feltételezi azt is, hogy kormányzati helyzetben a kommunikációs megoldások lényegüket tekintve ugyanúgy alkalmazhatók, mint egy párt vagy egy egyezményi jelölt politikai kampányában. A szervezeti megfontolások, munka-szervezés, szervezeti kialakítás és értekezleti rend tekintetében a kormányzati munka területén legfeljebb annyi a különbség, hogy a szorosabb kötöttségű közigazgatási szervezetet kell az amerikai-nizált politikai menedzsment igényeihez igazítani.

A politikai kommunikáció és politikai menedzsment területén évtizedek óta az Egyesült Államok a fő tudásexportőr Európába és a világ más részeibe, legyen szó liberális demokráciáról vagy nem szabad országokról. Európában és ezen belül Kelet-Európában e know-how beáramlása ciklikus hullámokban történik, függően az adott időszak politikai kontextusától a fogadó országban, beleértve a nyitottság mértékét és lehetőségeit, valamint azt, hogy az éppen aktuális újdonságok milyen politikai erőt, milyen értékrendű mozgalmakat érhetnek el hamarabb. Amikor például minden európai progresszív, szociáldemokrata mozgalom Bill Clinton amerikai elnök kampányaiból és kormányzati politikai kommunikációs gyakorlatából akart tanulni, akkor ez a személyi, szervezeti és céges kapcsolatok révén nekik könnyebben ment, mint a jobboldali, konzervatív vagy kereszténydemokrata pártoknak. De amikor mindenki Reagan elnöktől vagy a fiatalabb Bush elnöktől és stábjától akart tanulni, ez jellemzően a jobboldali, konzervatív, kereszténydemokrata pártoknak ment könnyebben, a hasonlóan sokrétű kapcsolatok okán.

Magyarországon 1998 és 2006 között a politikai és kampánykommunikáció radikálisan felgyorsult, fejlődése évtizedes lemaradást hozott be. A Wermer András irányította 1998-as Fidesz-kampány volt az első magyarországi professzionizált kampány, amely ismerte és használta a (nem társadalomfilozófiai, hanem kampányértelemben vett) posztmodern, tömegmédia-alapú választási kam-

pányok eszköztárát.* A magyar baloldal ehhez csak 2002-re zárkózott fel Medgyessy Péter és az MSZP akkori kampányával, majd pedig a 2006-os Gyurcsány-kampány volt az, amely minden tekintetben posztmodern, az adatbázis-használattal is kiegészült, nem kizárólag tömegmédia-alapú választási kampányt valósított meg Magyarországon. (Bár ez utóbbi kampány megítélésében jelen tanulmány szerzője végképp nem nyilatkozhat elfogulatlanul, hiszen a kampányfőnöke volt.)

A hazai kormányzati gyakorlatban 2002 után az amerikanizálódás több területen érezette hatását, leginkább a sajtómunka, a free médiamenedzsment (tehát a sajtószervezés és -munka), az earned médiamenedzsment (tehát a politikai vagy nyilvános akciókkal megszerzett sajtónyilvánosság), és végül a fizetett eszközhasználat szervezeti, személyi és anyagi feltételeinek kialakítása terén. Ehhez kapcsolódott a véleménykutatási eszköztár politikai döntés-előkészítést támogató és a végrehajtás hatékonyságát ellenőrző funkciója, amelynek beépítése a szociálliberális kormánykoalíció mindennapos politikai gyakorlatába szintén csak 2002 után valósult meg, az 1994 és 1998 közötti első kormányzaskor még nem volt jellemző.

A kormányzati munka amerikanizálódásának további területe volt a politikai menedzsment folyamatainak, döntés-előkészítési megoldásainak, szervezeti és értekezleti rendjének az USA-ból származó minták alapján végrehajtott kialakítása. Ez döntően a közigazgatás-vezérelt politikacsinalás szempontjainak hangsúlyvesztését jelentette, illetve a mindenkorai kormányfői felfogástól függően ennek kiegészülését a politikai kommunikációs megfontolásokkal, vagy egyenesen a háttérbe szorulását ezek mögött. Más értekezleti rendet, más miniszterelnöki naptárszervezést igényel, ha a munka szinte kizárólag a közigazgatási logikán, a kormányülések előkészítésének, a döntések végrehajtásának logikáján szerveződik, és mást,

* Wermer András szerepéről szó esik tanulmánykötetünkben a Braun Róbert által jegyzett negatív kampányról szóló fejezetben – éppen annak kapcsán, milyen előzményekkel szemben válik meghatározóvá az új, lejárato technológia.

ha mindezen folyamatok döntő mértékben egészülnek ki politikai kommunikációs tervezési és végrehajtási szempontokkal.

A 2002–2010 közötti időszak az amerikai politikai tudáspiacon lényegi, paradigmatisz átalakulást nem hozott, szemben a 1980-as és 1990-es évekkel. A kétezres évek a médiamenedzsment felgyorsulásáról szóltak: a hírtévék, hírrádiók és később az online hírportálok megjelenése révén megszűnt a napi hírciklustervezés gyakorlata, ezt felváltotta az immár a napon belüli hírciklust is uralni igyekvő politikai kommunikációs menedzsment, annak minden hírelemző, szervezeti és értekezleti követelményével.

Magyarországon ez a fejlemény késlekedés nélkül megjelent, és ezt további újdonságként egészítette ki a hírpia szerkezetének változása a hírtélevíziózás, a kereskedelmi televíziós hírszolgáltatás és az online sajtópia robbanása révén. Az adatbázis-alapú kormányzati kommunikáció jogi és politikai feltételei azonban nem voltak adottak 2002–2010 között, így ez utóbbi területet érintően a kormányzati kommunikációban érdemi átalakulás nem történt akkor sem, amikor már minden releváns hazai párt használt a saját kampányában adatbázis-alapú kommunikációs megoldásokat legkésőbb 2006-ban vagy utána. (Az adatbázis-alapú kommunikációs megoldásoknak a tege-rentúlról származó know-how-ja a kormányzati kommunikációba Magyarországon 2010 után, az úgynevezett nemzeti konzultációk révén épült be.)

Amerikanizálódás és a Bajnai-kormány

Mivel adatbázis-alapú kommunikációt a Bajnai-kormány nem végzett, így két területen lehet elemezni az amerikanizálódást erre az időszakra vonatkozóan: a kormányzati kommunikáció, valamint a központi kormányzati munkaszervezés és döntéshozatal területén. Mindezek előtt azonban röviden értelmezni szükséges a válságkezelő kormány mandátumának korlátozottságát, és ennek hatását az amerikanizált technológiák és gyakorlatok alkalmazhatóságára.

A Bajnai-kormány gazdasági és költségvetési válságkezelésre kért politikai mandátumot, ennek teljesítésére vállalkozott. Szemben a

liberális demokráciák leginkább jellemző gyakorlatával, politikai értelemben a Bajnai-kormány nem tekintette feladatának az újraválasztásra vagy akkor már csak leginkább egy újabb választásra készülő baloldali és liberális pártokból, képviselői csoportokból álló kormányzó koalíció politikai erőforrásainak maximalizálását a 2010-es választási harcra. A liberális demokráciákban elfogadható törekvés, ha a közigazgatási tevékenység mellett a központi kormányzat korlátozott, de legitim politikai eszközökkel támogatja az őt alkotó, őket felhatalmazó pártok választási céljait és hatalomban maradását, ám a Bajnai-kormány esetében ez legfeljebb a kormányzati stabilitás megeremtésére és fenntartására, a parlamenti ciklus kitöltésének biztosítására korlátozódott.

A kormányzati mandátum ilyen értelemben vett korlátozottsága érdemi hatást gyakorolt arra, milyen feladatot érzett magáénak a Bajnai-kormány központi irányítása: a válságkezelő kormány intézkedéseinek és imázsának kommunikációja, beleértve a miniszterelnök személyes imázsformálását, valamint a válságkezelő intézkedések politikai és igazgatási végrehajtását. A szervezeti keretek kialakítása a Miniszterelnöki Kabinetiroda szintjén ennek a célnak megfelelően történt a politikai kommunikáció és kormányzati kommunikáció, a politikai menedzsment, valamint a szakpolitikai irányítás területén.

A Miniszterelnöki Kabinetirodában a második Gyurcsány-kormánytól örökölt kormányzati kommunikációs szervezeti status quón érdemi módosítás nem történt. Az ilyen jellegű szervezeteket érintő know-how importja már korábban lezajlott a szakterületek szétbontásával és szervezésével, döntően Gál J. Zoltán korábbi államtitkár és miniszterelnöki kabinetfőnök irányítása alatt. Ugyanez volt igaz a kormányzati kommunikációs tárcakoordinációra, a véleménykutatási területre és a kormányzati fizetett kommunikációs eszközhasználatra. A Bajnai-kormány tudásbővítésében fontos szerepet játszott, hogy kormánysszóvivővé a nagyvállalati kommunikációban harcedzetté váló, a sajtóban jól ismert és a miniszterelnökkel korábban, nem a közigazgatásban munkakapcsolatban álló Szollár Domokost nevezték ki.

A Miniszterelnöki Kabinetiroda politikai menedzsmentfeladatai a közvetlen párhátország nélkül kormányzó miniszterelnök és a sajátos politikai konstrukció (részben MSZP-s politikusok, részben párton kívüli személyek ültek a kormányban) miatt kibővültek és átalakultak. Ebben – szervezeti tekintetben legalábbis – amerikanizált elem nem volt felfedezhető. Ugyanakkor az értekezleti rend és a politikai menedzsment folyamatainak adekvát kialakítását érdemben meghatározták olyan, a tengerentúli know-how-n alapuló megoldások, amelyet jelen tanulmány szerzője épített be kabinetfőnökként a szervezeti irányítás gyakorlatába. Ide tartozott a kormányzás kulcsfontosságú első két hónapjában a reggeli és késő délutáni politikai és kommunikációs értekezletek napi gyakorlata, a miniszterelnöki naptár nyilvános és nem nyilvános programjainak alakítása, ezek arányainak beállítása, eleinte döntően a nem nyilvános programok javára súlyozva.

Lényegét tekintve a Bajnai-kormány politikai tevékenységében egyetlen olyan elem volt, ahol érdemi átalakulás történt, részben amerikai mintára: ez a miniszterelnöki prioritási lista élén álló szakpolitikai ügyek tervezését és végrehajtását érintette. Jelen tanulmány keretei között mindezeknek a szervezeti és munkaszervezési kérdéseit vizsgáljuk, mivel a válságkezelő kormány közpolitikai intézkedései követték ugyan nemzetközi mintákat, akár washingtoni példákat is, ezzel együtt az amerikanizálódás mint terminus technicus nem ezekre értendő.

A válságkezelő intézkedések tervezését és végrehajtását kizárólag szakpolitikai megfontolásoktól vezérelve alakította ki a Miniszterelnöki Kabinetiroda szervezetén belül az erre rendelt kormánybiztosság. A liberális demokráciák gyakorlatában általában mód nyílik az intézkedések előzetes, véleménykutatáson alapuló pontosítására, viszont a válság természetéből, a gyors intézkedések szükségességéből fakadóan a szakpolitika-alkotás véleménykutatási eszközeit ezúttal nem lehetett alkalmazni.

A kormánybiztosság a 2002 óta alkalmazott szervezeti megoldásokhoz képest hatékonyabban szervezte meg az információ-áramlást és a végrehajtás feltételeit a központi közigazgatás, a

minisztériumok és a miniszterelnök környezete, illetve maga a miniszterelnök között. Míg korábban ezt tükörreferatúrákkal vagy hivatali behatárolásokkal próbálták megoldani, addig a Bajnai-kormány idején – részben éppen a kormányfői prioritásokra, vagyis magára a válságkezelő programra való fókuszálás – lehetőséget teremtett a kormánybiztos és a miniszterelnök hatékony érdekérvényesítésére.

Ezt egészítette ki, hogy a lényegi válságkezelő intézkedések politikai egyeztetése és (a szocialista és szabad demokrata frakcióban ülő majdnem összes képviselő által aláírt) szimbolikus felelősségvállaló nyilatkozat már a kormány megalakulása előtt biztosította a politikai támogatást. Így a költségvetés és minden más sztenderd igazgatási feladat politikai kontrollja megfelelő mederben folyhatott Tordai Csaba központi közigazgatási államtitkár felügyelete alatt.

A válságkezelő intézkedések kommunikációja a kor bevett kommunikációs és PR-gyakorlatának megfelelően történt. Előzetes véleménykutatás az új kormány megalakulásának politikai körülményei és a sürgető cselekvési kényszer miatt ugyan nem merülhetett fel, azonban az intézkedések és általában a kormány és a kormányfő megítélésének mérésére a Bajnai-kormány is használta a rendelkezésre álló eszköztárat és az amerikai módszertani elemeket.

Összegzés

2002 és 2010 között három területen több hullámban volt megfigyelhető amerikanizálódási folyamat a baloldali-liberális kormányzat kommunikációjában. Az alábbiakban röviden ismertetem e hullámok jellegzetességeit, személyi viszonyait, valamint mindezek megjelenését a Bajnai-kormány politikai gyakorlatában.

A Magyar Szocialista Párt sajtókommunikációjában már 2001-től forradalmi változások mentek végbe, ami hatással volt a 2002-ben megalakuló kormány politikai kommunikációs gyakorlatára. Ez már figyelembe vette a felgyorsult hírciklusokat, a kép- és üzenetkontroll kulcsfontosságú szempontjait, a médiamenedzsment nemzetközileg bevett, modern megoldásait. Bevezetésükben és betanításukban döntő szerepe volt Gál J. Zoltán kommunikációs igaz-

gátónak, később kormányzóvivőnek. A kormányzati munka sajátmenedzsmentjéről, a hírcikluskontroll eszközeiről és értekezleti megoldásairól a Gál J. Zoltán által vezetett szervezet sokat tanult a Stanley Greenberg, Jeremy Rosner és Tal Silberstein által alkotott amerikai-izraeli tanácsadói hármastól. Ebben a munkában még részt vett a komoly piaci PR- és kommunikációs szakmai tapasztalattal rendelkező Braun Róbert és Keszthelyi András, mindketten főtanácsadóként, helyettes államtitkárként.

A véleménykutatási területen hazánkban komoly, megbízható intézetek működtek. Ezek közül kettővel (Medián, Szonda-Ipsos) közbeszerzéses kapcsolata volt a központi kormányzati kommunikációs stábnak. Csakhogy 2003-ig a kutatási módszerek nem voltak elég fejlettek a politikai stratégiai döntéshozatal támogatása, az üzenettestelés és a narratívaképzés területén. Az ezekhez szükséges tudást szintén az említett három tanácsadó révén sajátította el a Medgyessy-kabinet központi kommunikációs és stratégiai stábjá.

Az adaptált módszereket később – lényegét tekintve változatlan személyi feltételek mellett – mind a Gyurcsány-kormányok, mind pedig a Bajnai-kormány használta. A kutatás-módszertani tudás modern üzenettestelési megoldásokkal egészült ki, mind a kvalitatív, mind a kvantitatív kutatási eszközök használata során. Az új know-how elsajátítása azt is eredményezte, hogy a 2002-es időszakhoz képest 2004–2010-re már a korábbi kutatási büdzsé három-négyszere-se állt évente a miniszterelnöki stábok rendelkezésére, immár önálló központi költségvetési sorként feltüntetve.

A politikai menedzsment és a politikai döntéshozatal szervezeti feltételeinek megteremtésében a Medgyessy-kormány stábjá kiterjedten használt döntően amerikai politikai know-how-t. A hírmenedzselés korábban kifejtett elemein túl ez kiterjedt a miniszterelnök és a kormány politikai prioritásainak érvényesítésére az igazgatásban és a kormány egészének politikai gyakorlatában. Ez feszebb értekezleti rendet eredményezett a tesztelés-értékelés-tematizációs kísérlet-ellenőrzés periodikus ismétlésének bevezetése okán. Az értekezleti rend és a szervezeti rend kialakításában a

fentebb említett három tanácsadó mellett Ron Werber izraeli kampány- és politikai tanácsadónak is volt szerepe.

A Bajnai-kormány tehát készen kapott egy már bejáratott, szervezeti rendjét, értekezleti működését és erőforrás-ellátottságát illetően a kor nemzetközi menedzsmentszínvonalát elérő politikai gépezetet. Csak egy ponton történt érdemi változtatás: a válságkezelő kormánybiztosság beépítésével. Ez a szervezeti egység az evidens szakpolitikai feladatokat miniszterelnöki szintű „delivery unit”-ként végezte el. A fő inspirációt ehhez a Tony Blair vezette brit kormány megfelelő szervezeti egysége adta, amelynek mintájául Bill Clinton adminisztrációjának konstrukciója szolgált. A „delivery unit” egyszerre szakpolitikai és igazgatási szerv, amely azonban kizárólag a miniszterelnöki (elnöki) kulcsprioritások tervezésére, elfogadtatására és végrehajtására fókuszál, ehhez rendeli hozzá a szükséges hatalmi, szervezeti és anyagi erőforrásokat. Az ilyen jellegű szervezeti egység létrehozásának közös oka tengeren innen és túl az volt, hogy a hagyományos, igazgatási szemléletű munkába nehezen illeszthetők bele és még nehezebben számonkérhetők a vezető politikus rendszeresen változó politikai prioritásainak megfelelő szakpolitikai folyamatok.

A „delivery unit” felállítása és működtetése minden esetben azt célozza, hogy a prioritást jelentő intézkedéseket kiemeljék a hagyományos államgépezetből, ami a várakozások szerint többletfi-gyelmet és magasabb szintű végrehajtási precizitást eredményez. Ráadásul az ilyen kormányzati intézkedések előzetes tervezésébe és elfogadottságának mérésébe rendszerint bevonnak modern véleménykutatási eszközöket is, amelyek a kormányzaton belül jellemzően a miniszterelnök (amerikai esetben az elnök) környezetében állnak koncentráltan rendelkezésre.

A Bajnai-kormány válságkezelése beváltotta a hozzá fűzött reményeket. A szűkített politikai mandátummal rendelkező adminisztráció számára a gazdasági realitásokból és a politikai kényszerekből egyaránt következően létkérdés volt a válságkezelő intézkedések végrehajtása. Ezt pedig a megelőző kormányoknál hatékonyabban és következetesebben végezte el, ideértve az intézkedések kommunikációját is.

Lobbizás és érdekképviselés

HAJDU NÓRA

Az Egyesült Államok politikai rendszerével és gyakorlatával foglalkozó könyvek, tanulmányok és újságcikkek sokasága írta már le, hogy az amerikai demokrácia rákfenei, legnagyobb veszélyforrásai a lobbisták, vagy más néven az érdekkijárók. Woodrow Wilson óta megannyi elnökjelölt kampányolt azzal az ígérettel, hogy megválasztását követően hadat üzen a lobbistáknak, „megtisztítja” a fővárost, Washington.

A lobbizás szervezett csoportok által vagy azok nevében kifejtett, a közhatalmi döntéshozatal befolyásolására irányuló, állami tisztviselőkkel, politikai döntéshozókkal vagy képviselőkkel történő bármilyen közvetlen vagy közvetett kommunikáció. Ennek célja általánosságban az, hogy a lobbisták számára kedvező jogszabályi környezet jöjjön létre, aminek révén – például ha az érintett cég adókedvezményben részesül – a lobbizásba fektetett pénz megtérül. Az érdekek mellett értékek alapján is lehet lobbizni. Erre példa, amikor civil szervezetek a fegyvertartás korlátozása mellett lépnek fel, hiszen ebből közvetlen anyagi hasznuk nem származik.

Míg az Egyesült Államokban a közéleti viták elsősorban arról szólnak, hogy a politika úgymond a lobbisták hálójába került,* addig Magyarországon olyan benyomásunk lehet, mintha a politika irányítaná a lobbizást is. Az Orbán-kormány időszakának egyik legfontosabb következménye, hogy szinte minden kérdésben, így a szakpolitikai ügyekben is rendre a politika primátusa alapján születnek a döntések. Mindez persze azt eredményezi, hogy az érdekképviselési munkának is idomulnia kell ezekhez a feltételekhez.

* Erről a vitáról bővebben lásd a kampányfinanszírozásról szóló fejezetet.

Lobbizás Amerikában és Magyarországon

Az amerikai lobbizás bátran nevezhető önálló iparágnak, hiszen több mint százezer embert foglalkoztat országszerte. Az 1960-as években ez a szám még csak a tizede volt a mainak. Azóta nemcsak sokkal rétegzettebbé vált ez a terület, hanem, ha úgy tetszik, sokkal szakszerűbbé is (Hajdu, 2014). A korábban szinte kizárólagosan üzleti és szakszervezeti célú lobbizás mellett meghatározó szereplővé váltak a civil szervezetek is. Az amerikai érdekvédelem rendszerében a lobbizás legfontosabb terepe a kongresszus. Minden lobbitevékenység kezdete és vége egy törvényhozó a szenátusban vagy a képviselőházban, aki személyesen, az újráválasztási esélyei miatt is érintett a szakpolitikai döntésekben.

Az Egyesült Államok kongresszusának döntéshozatali mechanizmusa kifejezetten bonyolult és sokszereplős, benne bizottságokkal és a legkülönbözőbb alkalmi koalíciókkal. A profi lobbistának mindezt ismernie kell, ami azt is feltételezi, hogy a szaktudás mellett kiterjedt, megbízhatóan működő személyi kapcsolati hálójával is rendelkeznie kell. A lobbizás erejét, jelenlétét az amerikai politikai életben kiválóan érzékelteti egy idézet, ami a főváros, Washington azon utcájáról, a K Streetről szól, ahol hagyományosan minden komoly érdekképviselő irodát tart fent: „[A K utca] állandó és átható erő Washingtonban, létfontosságú a kormányzat és a politika napi működésében, ma jobban, mint valaha.” (Harris-Tichenor, 2010.)

Magyarországon az 1980-as évekre Európa egyik legindividualizáltabb társadalma jött létre, hiszen a társadalom nagy része – látva a szocializmusban kialakult különalkuk rendszerét – előtérbe helyezte az egyéni érdekhálózatok kiépítését. A szakszervezetek társadalmi presztízse – szemben más kelet-európai országokkal – rendkívül alacsony volt, betudhatóan annak is, hogy ezeket az akkori közvélemény az állami és pártbürokráciával összefonódott, reformellenes szervezetnek látta (Körösenyi, 2002). A civil társadalom, a civil mozgalmak fejlődését az egész régióban szokás a „folyamatos megszakítottág” jelzős szerkezettel illetni, hiszen az aktuális

hatalom hol támogatta a működésüket, hol akadályozta és nem egy esetben egyenesen tiltotta a létrejöttüket.

A rendszerváltást követően is megmaradt azonban az érdekérvényesítési folyamatban az állam túlsúlya. Szemben az Egyesült Államokkal, Magyarországon az érdekérvényesítés első számú területe nem a törvényhozás, hanem a kormányzat, illetve jellemző módon egy-egy konkrét lobbiiügy nem alulról felfelé építkezik, hanem a lobbisták leginkább felülről lefelé alakítják ki a stratégiájukat, mivel hiányoznak az úgynevezett középszintű intézmények és a közvetítő mechanizmusok (Simon, 2009).

Ezt a mintázatot erősíti az a tény is, hogy hazánkban az érdekérvényesítés szereplői számos esetben az államnak köszönhetik a létezésüket, így a döntéshozatali folyamatban nem is tudnak valóban független szereplőként részt venni azok a szakszervezetek, szakmai kamarák, amelyek anyagi és szabályozási értelemben a mindenkori kormányzattól függenek. A 2010 óta tartó időszak fejleményei tovább gyengítették az érdekképviseltek professzionális működését, többek között azáltal, hogy fontos érdekérvényesítő szervezetek élén a kormánypárttal szoros kapcsolatban lévő személyek állnak (legyen elég e helyütt csak a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara esetét említeni).

A kiüresedett formális szabályok és egyeztetések helyett inkább informális kapcsolatokra épülő 2010 utáni politikai rendszerben bizonyos mértékig stabilizáló hatást gyakorolt a gazdasági szereplők helyzetére az úgynevezett stratégiai megállapodások megkötése a kormánnyal (Bartha, 2014). Az első stratégiai megállapodások 2012-ben jöttek létre. A folyamatot a kormányzat indította el, és minden esetben legfelsőbb szintű jóváhagyásra volt szükség egy-egy stratégiai megállapodás megkötéséhez. Az ebben a körben érintett vállalatok súlya a 2010-es évek végén a magyar exportban 35 százalék, az általuk foglalkoztatottak a magánszektorban a munkavállalók 8 százalékát adják. A stratégiai megállapodást aláírók gazdasági súlya, nemzetgazdasági jelentősége különösen nagy a járműgyártás, az elektronika és a gyógyszeripar területén. E meg-

állapodások fontosságát aláhúzza, hogy aláírásuk segíti a magyar lobbizás átláthatóságát.

A stratégiai megállapodást megkötő cégek arról számoltak be, hogy az aláírás szükséges volt a kormánnyal folytatott érdemi párbeszéd elindulásához, a szakértői egyeztetések ezt követően sokkal gördülékenyebbé váltak. Így a stratégiai megállapodások a speciális magyarországi környezetben tulajdonképpen a „normális” lobbizás lehetőségének megteremtését jelentik. Érdemes azonban azt a további különös magyar sajátosságot kiemelni, hogy az Orbán-kormány belső köréhez tartozó vállalatok természetesen nem szorulnak stratégiai megállapodásra. Van persze a vállalkozásoknak egy harmadik csoportja is, amely szereplők nem tartoznak a belső körhöz, de stratégiai megállapodást sem kötöttek a kormánnyal. Ők a magyar gazdaság legszűkebb körében, hiszen e formális vagy éppen informális megállapodások hiányában nem tudnak érdemben védekezni a vállalkozásukat veszélyeztető politikai és szabályozási kockázatok ellen.

A sikeres lobbizásnak számos előfeltétele van az Egyesült Államokban és Magyarországon egyaránt. Egy amerikai lobbistának ismernie kell a képviselt ügy szakmai háttérét és a döntéshozatali folyamatot a kongresszus mindkét házában. Figyelnie kell a releváns szereplők feltérképezésére, a lehetséges szövetségesek és ellenérdekeltek azonosítására, megnyerésére vagy éppen a távol tartásukra. A feladat része a médiakapcsolatok ápolása is, amelyek segítségével elkerülhető a lobbierdek érvényesítését akadályozó újságcikkek megjelenése, vagy éppen ellenkezőleg, ha a nyilvánosság felhasználható az érdekérvényesítésben, akkor előkészíthető egy hosszú sajtókampány. Mindezek csak példák a lobbista életéből, korántsem egy teljes eszköztár.

2010 óta Magyarországon ezzel szemben nincs szervezett fórum a gazdasági és szociális partnerek közötti formális és sokszor az informális érdekegyeztetésnek sem. Mindez persze azt jelenti, hogy a lobbisták – illetve az őket megbízó üzleti szereplők – az államigazgatásban dolgozó szakpolitikai szakértők felkeresése helyett a

politikai elit tagjaira fókuszálnak. Számos esetben a legnagyobb nehézséget az jelenti, hogy létrejöjjenek a kormányzati képviselőkkel a szükséges találkozók. Jó néhány gazdasági szereplő ezért „unortodox” módszereket alkalmaz. Ilyen például a jelentkezés kormányzati delegációkba, a kormányzati szereplők által preferált labdarúgó-mérkőzések rendszeres látogatása, de van példa arra is, hogy kormányzathoz közel álló kutatóintézeteket bízták meg elemzések, kutatások elkészítésével, abban a reményben, hogy azok zárt körű bemutatása során lehetőség lesz egy-egy kormánytaggal találkozni.

A szakpolitikai egyeztetések hiánya persze nemcsak az alternatív utak keresését ösztönözte, hanem azt is eredményezte, hogy az ágazati közpolitikák még a korábbiaknál is kevésbé transzparensszerűen működnek. Ily módon a magyarországi lobbizás egyre inkább a szürkezónába szorul.

Lobbitorvény, szabályozási környezet

Az Egyesült Államokban 1936-ban fogadták el az első, lobbitevékenységet szabályozó törvényt, bár a *Merchant Marine Act* csak a kereskedelmi hajózás területén érdekképviseléssel foglalkozók körében vezette be a regisztrációt. Ezt követte 1938-ban a *Foreign Agents Registration Act*, amely azok körére terjesztette ki a regisztrációt az igazságügyi tárcánál, akik külföldi kormányokat képviselnek. A második világháborút követően, 1946-ban született meg az első átfogó lobbitorvény, a *Federal Regulation of Lobbying Act*, amely bevezette az érdekvérvényesítési tevékenység általános kongresszusi regisztrációját.

1995-ben fogadták el a mai is hatályos lobbitorvényt, a *Lobbying Disclosure Act*-et. Az Egyesült Államokban rendkívül hosszú folyamat eredménye volt az átfogó szabályozás megszületése, számos botrány, visszaélés kellett ahhoz, hogy a kongresszus kialakítsa a lobbitevékenység szabályozási környezetét. Bár a lobbitorvény messze nem elegendő a korrupció visszaszorításához, működése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az érdekvérvényesítők a korábbinál egyértelműbb

feltételek között működhessenek, és ennek hatására transzparensebb lett az amerikai lobbivilág.

Magyarországon korábban is volt kísérlet az érdekképviselői környezetének a szabályozására, de végül egészen 2006-ig kellett arra várni, hogy megszülessen a lobbitorvény (2006. évi XLIX. törvény). Korábban, 2001-ben az első Orbán-kormány benyújtott ugyan egy törvényjavaslatot az Országgyűlésnek, amely a lobbizás ügyét is rendezni kívánta, ezt azonban az akkori parlament már nem tárgyalta meg. Csak a 2006-ban elfogadott törvény vezette be a lobbisták kötelező regisztrációját, és meghatározta az érdekvérvényesítés közös magatartási szabályait is. Mind a lobbistát, mind a kormányzati döntéshozókat arra kötelezte, hogy a megvalósuló lobbieseményekről jelentést tegyenek. A nyilvántartást a jogalkotó a Központi Igazságügyi Hivatalra bízta. Azokra, akik elmulasztották a regisztrációs kötelezettségüket, 10 millió forintos bírság kiszabását tette lehetővé.

A jogszabály azonban nem bizonyult hosszú életűnek, 2011-ben a Fidesz-kormány hatályon kívül helyezte. A törvényt annak főbb célcsoportjai és az üzleti élet szereplői sem tekintették jól sikerült jogszabálynak. Az általános tapasztalat szerint a lobbizás nem vált átláthatóbbá a törvény segítségével, ugyanis elmulasztották annak a szabályozását, hogy a regisztrációs kötelezettség járjon előnyökkel a lobbisták számára. A törvény visszavonásában szerepet játszott az is, hogy rendkívül kevesen, mindössze hatszázan regisztráltak a hatályon kívül helyezésig. A jogszabályt kifejezetten egyszerű volt kijátszani, hiszen a hatálya csupán a regisztrált lobbistákra terjedt ki. Bár lehetővé tette bírság kiszabását, ezzel a hatóságok a gyakorlatban egyetlen alkalommal sem éltek. A jelentéstételi kötelezettség viszont súlyos adminisztratív terheket rótt mind a lobbistákra, mind a döntéshozókra, miközben nem oldotta meg a bizalmas üzleti adatok megfelelő kezelését.

A lobbitorvény hatályon kívül helyezését követően azonban a jogi környezet töredezetté és hiányossá vált a területen. A 2010. évi CXXXIV. törvény, illetve az 50/2013-as kormányrendelet tárgyalja

ugyan az érdekérvényesítés bizonyos kérdéseit, de ez nem helyettesíti az átfogó szabályozást. Mindennek tovaggyűrűző hatásaként a magyar üzleti környezet még a közvetlen régiókhöz képest is bizonytalanabbá vált, köszönhetően – többek között – a hiányos szabályozásnak, illetve a szakpolitikai döntések átláthatatlanságának.

A Burson-Marsteller piacelemző cég 2013-as felmérése arra hívta fel a figyelmet, hogy a magyarországi érintettek 75 százaléka szerint nem kielégítő az üzleti szabályozási környezet (ezzel szemben az európai átlag e kérdéskörben 56 százalék). A megkérdezettek 60 százaléka szerint a döntéshozatal szempontjából releváns információkhoz csak személyes kapcsolatokon keresztül lehet hozzájutni (az európai átlag 42 százalék). Mindezeket figyelembe véve talán nem meglepő, hogy a magyar lobbiszereplőket az átlátható működéssel szemben inkább a kedvezőtlen viselkedési minták jellemzik (a válaszadók 63 százaléka vélekedett így, az európai átlag itt is mindössze 42 százalék – Bartha, 2014).

A lobbitorvény megszüntetését követően kísérletek történtek egy-egy ágazat önszabályozására. Döntően a német és amerikai multinacionális vállalatok ambicionálták a vállalati lobbisták magatartási kódexeinek megalkotását. Saját magatartási kódexében több ágazati érdekképviselő tett legalább utalást a lobbitevékenységre (így például az Amerikai Kereskedelmi Kamara és a Magyar Bankszövetség). Összességében azonban a mai Magyarországon az etikus, átlátható lobbizás komoly versenyhátrányt jelenthet egy-egy piaci szereplőnek.

Lobbyügylek

Magyar lobbizás az Egyesült Államokban

Talán semmi sem mutatja be jobban a magyar lobbiműködést és azon belül hangsúlyosan az Orbán-kormány érdekérvényesítési kísérleteit, mint a kormány Egyesült Államokban végzett lobbitevékenysége. 2018-ban 970 millió adófizetői forintot különített el erre a célra a magyar költségvetés. Az Átlátszón megjelent cikkek

szerint a Magyar Foundation of North America 612 millió forint költségvetési támogatást kapott erre a célra, az egykor kongresszusi képviselő, ma már profi lobbista Connie Mack és a Századvég 254 millió forintot, a BSI Public Affairs 78 millió forintot, a Barnes and Thonburg 14 millió forintot (Kőműves, 2018).

A Magyar Foundation of North America 2015 óta minden évben kapott költségvetési támogatást Budapesttől. A szervezet céljai között szerepel a magyar–amerikai kapcsolatok szorosabbá fűzése, kulturális programok szervezése az Egyesült Államokban, valamint a kapcsolattartás a helyi magyarokkal. Alapos okunk van azonban feltételezni, hogy a Magyar Foundation of North America nem csak e feladatokat végzi, főleg, ha megnézzük a szervezet jelenlegi vezetőinek a névsorát, akik a közelmúltban elhunyt kampányguru, Arthur Finkelstein közvetlen munkatársai voltak. Connie Macket a magyar kormányhoz négyéves keretszerződés köti, amelynek összértéke 1,4 milliárd forint. A szerződés szerint a republikánus kongresszusi képviselőkkel kell kapcsolatot tartania. A BSI Public Affairst 2017 óta foglalkoztatja a magyar kormány, havi 12 millió forintot kapnak az Egyesült Államokban működő három külképviselettől (Washington DC, Chicago, Los Angeles). A Barnes and Thornburg cég migrációs és vallásszabadsági kérdésekben segíti a hazai kormányzatot.

2018 novemberétől negyedévig három lobbicég dolgozott az Orbán-kabinetnek. A már korábban említett Barnes and Thonburg mellett a Policy Impact Strategic Communications és a Munk Policy and Law. Mindhárom szerződés értéke 14 millió forint volt. Megbízássukra azért volt szükség, mert 2018 novembere óta megváltoztak az erőviszonyok a képviselőházban, mivel az úgynevezett féldős választáson a demokraták elhódították a többséget a republikánusoktól. A munkamegosztás szerint a Barnes and Thornburg a Fehér Háznál kívánta javítani a magyar–amerikai kétoldalú kapcsolatokat, a Policy Impact Strategic Communications a szenátusi kapcsolatokat gondozta, míg a Munk Policy and Law feladata az amerikai külügyminisztériummal való kapcsolattartás volt (Kőműves, 2019).

Szakszervezetek

Érdeemes megnézni azt is, milyen hazai, Magyarországon megvívott lobbicsaták mutatták meg a különböző érdekérvényesítési szereplők lobbierjét, illetve miért lehetett sikeres egy-egy ügy, vagy pedig miért volt szinte törvényszerű a bukásuk a 2010 óta tartó időszakban.

A hazai szakszervezetek gyengeségük és alacsony társadalmi presztízsük miatt nem tudták megakadályozni, hogy az Orbán-kormány több ponton gyengítse a munkavállalók jogosítványait a munka törvénykönyve 2011-es módosításával. A hazai szakszervezetek nem gyakoroltak érdemi befolyást a törvényjavaslat tartalmára. Egyik-másik szakszervezetet politikai megfontolások vagy érdekek a kormányzathoz kötötték, míg mások hiába tiltakoztak, nem állt mögöttük valós támogatás.

A 2018 decemberében elfogadott jogszabály a túlóráról, ami a köztudatba „rabszolgatörvény” néven ment át, felháborodást keltett az ellenzék és a munkavállalók körében, valamint a szakszervezeti világban is. A magyar parlamentben hosszú idő óta először „unortodox” eszközökkel élt az ellenzék, majd utcai tüntetések sorozatával folytatódott a tiltakozási hullám, és folyamatosan erősödő elvárássá vált a szakszervezetekkel szemben, hogy álljanak a demonstrációk élére.

A szakszervezetek azonban nem bizonyultak alkalmasnak erre a feladatra. Ennek nemcsak a továbbra is töredezett társadalmi támogatásuk volt az oka, hanem csökkenő tagságuk és a hosszú távú, kellően végiggondolt stratégia hiánya. Úgy is mondhatnánk, a szakszervezeteknek a kialakuló helyzetben nem volt professzionális lobbistratégiája (Böcskei, 2019).

Tiltakozások

Míg a hazai szakszervezetek nem tudtak a szükséges erővel harcolni, vagy éppen nem volt elegendő erőforrásuk a kormánnyal szembeni küzdelemhez, addig a Közép-európai Egyetem (CEU) küzdelme a Budapesten maradásért arra világított rá, hogy még a megfelelő tiltakozási erőforrások birtoklása sem garancia a sikerre.

A CEU 2017-ben került a kormányzat célkeresztjébe, ekkortól vált egyértelművé, hogy az Orbán-kormány nem fogja támogatni a Soros György által alapított egyetem Magyarországon maradását. A CEU vezetése azonnal felismerte a veszélyt, és az érdekérvényesítés „minden hangszerén” el is kezdett játszani. Volt sok tízezres szimpátiatüntetés az egyetem mellett, volt színfalak mögötti lobbizás a kormányzati illetékeseknél, megnyertek az ügyüknek nemzetközi szereplőket, még uniós vezetők is felszólaltak a CEU érdekében. Mégsem tudtak eredményt elérni, mert egy sikeres lobbistratégiához szükséges az összes szereplő nemcsak mély ismerete, de azok motivációjának kellő feltérképezése is. Főként pedig a kormányzat nyitottsága arra, hogy a lobbizás hatására módosítsa álláspontját.

Összegzés

A fejezetben bemutattuk, hogyan alakult át az amerikai és magyar lobbivilág az elmúlt évtizedekben. Míg az amerikai viták fókuszra a lobbisták politika feletti fokozódó túlhatalma, addig Magyarországon ezzel éppen ellentétes trend figyelhető meg. Míg az USA-ban a lobbizás formális szabályozása és a szabályok betartatása érdemi hatást gyakorolt az üzleti és más érdekcsoportok, valamint a politikusok kapcsolatára, addig Magyarországon hatályon kívül helyezték a korábbi – igaz, sok jogos bírálatban részesülő – lobbitorvényt. A formális úrt az Orbán-kormány idején részben informális, politikai szintű lobbizással, részben stratégiai partnerségi megállapodásokkal terelték a kormányzat számára kedvező mederbe.

Agytrösztök

BÍRÓ-NAGY ANDRÁS

Az agytrösztök (think tankek) nemcsak az amerikai politika természetes szereplői, de az utóbbi évtizedekben a magyar politika háttérvilágában is egyre több ilyen szervezet bukkant fel. E hazai intézmények jellemzően azonosulnak az amerikai agytrösztök által betöltött funkciókkal, és lehetőségeikhez mérten igyekeznek is betölteni ezt a szerepet a hazai közéletben. E tanulmányban az amerikai think tank hagyományok felől indulva mutatom be a magyar agytröszt-szféra valóságát és a kettő közötti kapcsolódási pontokat.

Elsőként sorra veszem azokat az időszakokat, amelyek az amerikai agytrösztök elterjedését és szerepeik bővülését hozták. Ezt követően áttekintem azokat a jellemzőket, amelyek alapján egy intézményt besorolhatunk az agytrösztök közé. A harmadik részben egy húsz évvel ezelőtt lefolyt magyar politikatudományi agytrösztvita szempontjai alapján vázolom fel a hazai think tankek világának 2019-es helyzetét. Mivel a legnagyobb szabású magyar agytrösztprojektek kifejezetten politikai szereplőkhöz szorosan kötődő intézményépítési kísérletek voltak, bemutatok három ilyen példát, melyek egyben sok tanulsággal szolgálnak a jelen számára is. Zárásként összegzem azokat a tanulságokat, amelyek az amerikai és a magyar think tank világ közötti hasonlóságokból és különbségekből következnek, különös tekintettel a finanszírozási lehetőségekre, a politikához való viszonyra és az agytrösztök szerepeire.

Az agytröszt-szféra kiépülése Amerikában

Az elmúlt száz évben az Egyesült Államokban épült ki a legburjánzóbb agytröszt-szféra, a legismertebb, legjobb anyagi lehetőségekkel és legnagyobb befolyással rendelkező think tankek is itt találhatók. Az agytrösztök világát éves szinten áttekintő *Global Go To Think*

Tank Index Report 2018-ról szóló kiadványa (McGann, 2019) több mint nyolcezer agytrösztöt tart számon világszerte, amelyek közül 1872 az Egyesült Államokban működik. Az amerikai agytrösztök száma nagyságrendileg Európa állományának (2018-ban 2219 intézet) felel meg, az USA és az európai országok pedig együtt a világ agytrösztjeinek felét adják.

Az amerikai intézetek között méretüket és költségvetésüket tekintve hatalmas különbségek vannak: a néhány fős stábbal dolgozó, pár százezer dolláros költségvetésű kisebb műhelyektől kezdve a több száz fős munkatársi gárdával, évi százmillió dollárnál is nagyobb összegből gazdálkodó óriás szervezetekig. A legnagyobbak közül többet is a világ legkomolyabb agytrösztjei között tartanak számon. A 2018-as globális listán a Brookings Institution végzett az első helyen, és még négy amerikai agytröszt (Carnegie Endowment for International Peace, Center for Strategic and International Studies, Heritage Foundation, RAND Corporation) került az első tízbe (két brit, egy francia, egy belga és egy brazil mellett). További öt amerikai intézet (Wilson Center, Peterson Institute for International Economics, Center for American Progress, Cato Institute, Council on Foreign Relations) található a második tízben.

Az amerikai agytrösztök kialakulásának négy főbb időszakát különböztethetjük meg. A hőskorszaknak az 1900 és 1945 közötti évek számítanak. Ennek az időszaknak a fő jellemzőjeként filantróp üzletemberek (pl. Robert Brookings, Andrew Carnegie, Herbert Hoover) hoztak létre olyan közpolitikai kutatóintézeteket, amelyek az akadémiai világ főbb eredményeit állították a politika szolgálatába, abból a felismerésből kiindulva, hogy a tudományos eredményekre építve jobb megoldásokat lehet kidolgozni a társadalmi, gazdasági és politikai problémákra. A munka jellegét tekintve ezek a szervezetek lényegében egyetemek voltak diákok nélkül (*university without students*), amelyek fókuszában teljes egészében a közpolitikai kihívásokra reflektáló, főként társadalomtudományi kutatás állt, mentesítve a kutatókat a tanítás kötelezettsége alól (Abelson, 2018). Az első generációs think tankek hosszú távú, stratégiai megközelítéssel

végezték munkájukat, a fő céljuk pedig a kormányzati döntéshozatal minőségének javítása volt, a stratégiai döntések háttérét segítő tényalapú kutatással és elemzéssel.

Az agytrösztök alapításának második hullámában (1946–1970) nagyobb súllyal jelentek meg a kormányzati szereplők, és jöttek létre olyan intézetek, amelyek a megrendeléseiket jórészt az amerikai kormány különböző szerveitől kapták (*government contractors*). A hidegháború és az erősödő amerikai társadalmi feszültségek nyomás alá helyezték a mindenkorai amerikai kormányt, és jelentősen megnövelték az igényt az olyan típusú háttérmunka iránt, amelyet a napi terhek alatt nyögő kormányzati bürokrácia képtelen volt ellátni. Ebben a kontextusban jött létre többek között a stratégiai védelmi és biztonságpolitikai kérdésekben meghatározó RAND Corporation 1946-ban és a Hudson Institute 1961-ben, vagy a városi társadalmi feszültségekkel és településfejlesztési kérdésekkel foglalkozó Urban Institute 1968-ban (utóbbi létrehozását Lyndon Johnson elnök szorgalmazta).

A 1970-es és az 1980-as évek hozták el a (köz)politikai aktivista agytrösztök korszakát (*advocacy think tanks*). Az új típusú profil – amelynek mintapéldánya az 1973-ban republikánus tanácsadók által létrehozott konzervatív Heritage Foundation – lényege az volt, hogy a tevékenységekben a hangsúly átkerült a közpolitikai kutatásról az ötletek marketingjére. A marketing itt nemcsak a médiára és a közvéleményre gyakorolt minél erősebb hatást jelenti, hanem az egyes javaslatok hatékony promotálását a politikai döntéshozók körében is. Változott a hozzáállás a rövid távú politikai és a hosszú távú közpolitikai kérdésekhez: egyre gyakrabban szolgálták ki az intézetek azt az igényt, hogy egy politikusnak mire van szüksége ma, mintsem hogy a hosszú távú közpolitikai kérdésekről készítsenek „mélyfúrást”.

Ez az a korszak, amikor a gyorsreagálású ideológiai hadtestek elkezdtek teret nyerni a kevésbé a politika, inkább a tudomány szabályai szerint működő kutatóintézetek mellett. Az advocacy irányultságú agytrösztöknél a könyv hosszúságú és mélységű stra-

tégiai elemzés helyét átveszi a néhány oldalas, könnyen emészthető felkészítő háttéranyag (*policy brief*), a médiában pedig a korábbinál sokkal aktívabban jelennek meg az intézetek képviselői. Erős pártosság, teljes mellszélességgel felvállalt ideológiai orientáció és agresszív médiastratégia jellemzi a harmadik hullám tipikus think tankjeit (McGann, 2016). Ilyeneknek tekinthetők az 1977-ben alapított libertáriánus Cato Institute vagy a demokraták későbbi elnöke, Bill Clinton felemelkedésében is szerepet játszó, 1989-ben létrehozott Progressive Policy Institute.

Az 1990-től napjainkig tartó negyedik időszakban megállt az agytrösztalapítási láz tempója Amerikában és világszerte is. A már említett, a 2018-as helyzetről szóló globális jelentés (McGann, 2019) arra hívja fel a figyelmet, hogy az utóbbi 12 évben egyre kevesebb új agytröszt jön létre, amely mögött világszerte számos ok állhat (többek között a civil társadalommal szemben ellenségesebb politikai és szabályozási környezet). Az amerikai kontextusban külön kiemelendő a közpolitikai kutatási célra rendelkezésre álló állami és magánforrások csökkenése, illetve a donorok preferenciáinak eltolódása a rövid távú, projektalapú finanszírozás irányába, a hosszú távú, intézményfenntartói megközelítés felől. Ezzel együtt napjainkban is jönnek létre természetesen agytrösztök szép számmal.

Republikánus oldalon kiemelendő a Project for a New American Century, amelynek 1997-es alapítását többek között Dick Cheney, Donald Rumsfeld és Paul Wolfowitz is támogatta, és a Bush-adminisztráció idején kiemelt befolyással bírt az amerikai külpolitikára. A demokratáknál is több jelentős befolyással rendelkező intézmény indult a nem olyan távoli múltban: a 2003-ban alapított Center for American Progress nevű szervezetet az a John Podesta vezeti, aki Bill Clinton kabinetfőnöke volt, majd később Barack Obama elnöki átadás-átvételénél (*transition team*) és Hillary Clinton 2016-os elnökjelölti kampányánál is vezető szerepet kapott. Érdemes megemlíteni a 2007-ben létrehozott Center for a New American Security think tanket is, amely az Obama-érában bírt számottevő befolyással a külpolitikai döntéshozatalra.

A tudomány, a média és a politika határmezsgyéin: az agytrösztök szerepei

Az amerikai think tank világról monográfiát jegyző Thomas Medvetz amellet érvel (2012: 22.), hogy e négy időszak alatt az agytrösztök a politikai gyakorlatot és a politika intellektuális hátterét összekapcsoló kiemelt eszközzé váltak. Elterjedésükben kulcsszerepet játszott az Egyesült Államok decentralizált és fragmentált politikai rendszere, az európai összehasonlításban gyenge pártok, a fejlett adományozói kultúra és az is, hogy az amerikai média, a közvélemény és a politikusok részéről egyaránt igény mutatkozott a szakértői véleményekre. E nagyon különböző logika szerint működő arénák egyidejű kiszolgálása, a közöttük történő egyensúlyozás a think tankek működésének állandó jellemzője. Medvetz szerint az agytrösztök egyenesen az akadémiai szféra, a politika, az üzlet és a média világainak keverékeként írhatók le.

Abelson (2018) értékelésében az agytrösztök elterjedése a rendelkezésre álló túl sok információ kezelésére adott válasz. A think tankek váltak képessé arra, hogy koherens és a közéleti kérdések szempontjából releváns formában rendszerezék az új tudást, és ez alapján trendeket olvassanak ki és prioritásokat jelöljenek meg. Arra ugyanis, hogy valamilyen szervezettípus közéletileg releváns formába terelje az akadémiai tudást, egyszerre van kereslet az újságírók, a politikai trendek iránt érdeklődő állampolgárok és a döntéshozók részéről.

A méret, a pénzügyi lehetőségek, az ideológiai orientáció, a specializáció iránya, valamint a politikai szereplőkkel fenntartott kapcsolatok szorossága terén mutatkozó hatalmas különbségek miatt a think tankek pontos intézményi definíció szerinti leírása nehéz feladat, de abban minden fontosabb szerző egyetért, hogy a hídszerep, a tudás és a hatalom, a tudomány és a politikacsinálás közötti közvetítés összeköti a szféra szereplőit. Stone (1991) amellet érvel, hogy a think tank kifejezés alkalmasabb egy jól körülírható funkció, mintsem egy jellegzetes intézményi felállás leírására. Az igazi kérdés az, hogy melyik intézet mire helyezi a hangsúlyt: új ku-

tatási eredmények létrehozására, a közbeszéd befolyásolására vagy a döntéshozók meggyőzésére? Ezek a tevékenységek az agytröszt-szférában persze nem egymást kizáró tevékenységek, hanem adott esetben ugyanazon intézetben egyszerre meglévő feladatok.

Az agytrösztök persze nemcsak kutatnak, elemeznek, tanácsot adnak és interpretálják a médiában a főbb folyamatokat, hanem rekrutációs szerepet is betöltenek a pártok és a kormányok felé. Nemcsak a tudás, hanem az emberek áramlását (*revolving door*) is segítik a tudomány, a politika és a média között. Ebből következően nemcsak a finanszírozási lehetőségek, hanem a munkatársi összetétel terén is nagy változásokat hozhatnak a kormányváltások az intézetek életében. Az agytrösztök ideológiai orientációjával egyező kormányzás idején „kiürülhetnek” intézetek, és felszívja a kormányzati munka a legjobb szakértőket, míg ellenzéki időszakokban számos, kormányzati tapasztalattal rendelkező szereplő is a think tank szférában találhatja meg új helyét.

Régi vitatéma az agytrösztökkel kapcsolatban, hogy függetlennek kell-e lenniük, és ha igen, akkor miben áll ennek a függetlenségnek a természete. A szakmai konszenzus abba az irányba tart, hogy a teljes anyagi és politikai függetlenség nem lehet egy működőképes think tank-definíció része, mivel az a világ agytrösztként működő szervezeteinek túlnyomó többségét kizárná. Fontos hozzátenni, hogy az intézetek nem is lehetnek egyszerre mindentől függetlenek, miközben még hatást is gyakorolnak a politikai és közpolitikai folyamatokra. A szakmai minőségre és a politikai hatásra egyaránt kényes szervezeteknek meg kell találni az egyensúlyt, hogy kapcsolatban is legyenek politikai szereplőkkel, de egyben fenn is tartsák azt a távolságot, ami ahhoz szükséges, hogy kutatásaik integritását ne fenyegetse veszély.

Az agytrösztök a magyar politikában

A magyar politikatudományba a kilencvenes évek végén érkezett meg a fogalom: a *Politikatudományi Szemlé*ben egy éven keresztül zajlott szakmai vita arról, hogy az akkori magyar valóság, a poli-

tika háttérvilágának szakértői leképeződése mennyire írható le az agytrösztösödés amerikai kategóriájával. A vitát elindító Csizmadia Ervin (1998) egyenesen amellel érvelt, hogy a Fidesz szellemi holdudvarában létrejött agytrösztök kulcsszerepet játszottak abban, hogy a párt koalíciós partnereivel közösen győztesen került ki az 1998-as parlamenti választásokból. Csizmadia szerint a Fidesz körüli agytrösztök nemcsak a kormányzati munkára való felkészülést szolgálták, hanem abban is volt szerepük, hogy négyéves munkával a jobboldali pártoknak kedvezőbb irányba tudták alakítani a közhangulatot.

A vitaindító cikket sok kritika érte a terminológiai lazaság (Kőrösenyi, 1999), a fideszes háttérvilág hatásának túlértékelése (Török, 1999; Szoboszlai, 1999), valamint az angolszász jobboldali agytrösztök fejlődési trendjei és a Fidesz építkezése közötti párhuzamok erőltetettsége okán (Mándi, 1999). „Többen kritizálnak azért, mert ahová nézek, mindenütt agytrösztöt akarok látni” – írta a vitát elindító szerző (Csizmadia, 1999a: 100.) a magyar politikatudományi agytrösztvitát lezáró válaszcikkében.

Húsz év távlatából megállapítható, hogy volt ebben igazság (a Századvég mellett például az előzőekben leírt think tank funkciók közül szinte semmit nem teljesítő Professzorok Batthyány Köre is az agytrösztök közé került), de az tagadhatatlan, hogy a vita egy olyan hazai trendre hívta fel a figyelmet, amelyet a politikatudomány addig használt fogalmaival nem lehetett leírni. Ez pedig a hazai jobboldal intézményesedése, szellemi-ideológiai támogató világának professzionálisabb megszervezése volt.

A magyar agytröszttségéről 2019-ben elmondható, hogy két különböző világból áll. A jobboldalon kevés, de nagy költségvetésű háttérintézet végzi munkáját – miközben méretüket tekintve ezek sem mérhetők akár csak a közepes amerikai agytrösztökhöz sem –, amelyek bizton számíthatnak a nagy összegű kormányzati megbízásokra (a G. Fodor Gábor irányításával működő Századvég mellett érdemes e kategóriában a 2006-os alapítása óta Mráz Ágoston Sámuel által vezetett Nézőpont Intézetet és a 2013-ban indult Alapjogokért

Központot kiemelni – utóbbi élén a kormányzati médiakonglomerátumot is felügyelő Szánthó Miklós áll).

Ezzel szemben az ellenzéki orientációjú világban a műhelyek évi néhány tízmillió forintból gazdálkodnak, aminek fényében közéleti jelenlétük, kutatási eredményeik médiabeli reprezentációja erőn felüli teljesítménynek tekinthető. Az ellenzéki think tank világot 2019-ben jellemzően a 2010-es kormányváltás előtt alapított intézetek alkotják. Ide tartozik többek között a 2001-ben indult Political Capital (Somogyi Zoltán és Szabados Krisztián alapította, igazgatója Krekó Péter), a 2007-ben létrehozott Republikon Intézet (vezető alakjai az utóbbi bő évtizedben Horn Gábor és Tóth Csaba voltak), a 2008-ban induló Policy Solutions (melynek e sorok szerzője mellett Boros Tamás volt az alapítója), a 2010-ben felállt Policy Agenda (Kiss Ambrus, Krausz Péter), valamint a működését 2011-ben megkezdő IDEA Intézet (amely e kötet egyik szerkesztője, Böcskei Balázs nevéhez kapcsolódik).

Az elmúlt két évtized intézetalapítási története megerősítette, hogy a magyar politikában és közéletben is kialakult az igény az alkalmazott társadalomtudományi eredményeket gyártó (vagy felhasználó), azokat a nyilvánosság és a politikai döntéshozók felé közvetítő cégekre. Az amerikai trendekhez hasonlóan Magyarországon is megjelentek olyan funkciók a politikában, amelyeket a pártok vagy miniszteri apparátusok nem tudtak vagy nem akartak ellátni, továbbá a politikai szereplők számára egyre fontosabbá vált a napirend és a közvélemény formálása. A hazai politika professzionalizálódása szempontjából ez egy fontos folyamat volt. Az ideológiai és a döntéshozói munka mellett felértékelődött a közéleti diskurzusban való szakértői részvétel, és az idők folyamán egyre erősebben jelent meg a hazai intézetek között a hetvenes-nyolcvanas évek Amerikájából eredő politikai aktivista (advocacy) felfogás is.

A kilencvenes évek végén született reflexiók abban is egyetértettek, hogy a politikai akarat hiányánál nagyobb probléma a tőkéhiány, az, hogy a politikai szereplőknek nincsenek kellő anyagi eszközeik háttérintézmények alapítására és fenntartására (bár ezen a helyzeten

érdemben változtatott a német mintára 2003-ban létrehozott magyar pártalapítványi rendszer – a szerk.). A 2010-es évek ellenzéki világára ez kétségkívül továbbra is igaz, az Orbán-kormányhoz kötődő agytrösztökre ugyanakkor már nyilvánvalóan nem. Fontos ennek kapcsán hangsúlyozni, hogy a kilencvenes évektől kezdve a politikai széljárás változása más-más szerepbe hozta a különböző szereplőket. A magyar intézetek lehetőségeiben és mozgásterében éles különbséget hoztak a „kormányzati” és az „ellenzéki” időszakok. Mint a következő részben bemutatom, a szocialista támogatású kormányok idején nyílt lehetőség ambiciózus progresszív agytrösztprojekt beindítására, az Orbán-kormányok idején pedig a jobboldali orientációjú intézetek kerültek az ellenzéki periódusokhoz képest összehasonlíthatatlanul jobb helyzetbe.

A magyar politika háttérvilágában mindenkor igaznak bizonyult továbbá, hogy azoknak az intézeteknek van a legjobb lehetőségük a szervezeti építkezésre, amelyek a pártokkal vagy egyes politikai szereplőkkel kifejezetten szoros kapcsolatban vannak. Mint az amerikai viszonyokról szóló áttekintésből kiderült, az autonómia nem abszolút, hanem relatív fogalom, és a magyar kontextusban az a tapasztalat, hogy jellemzően azon intézetek rendelkeztek a legnagyobb erőforrásokkal az elmúlt két évtizedben, amelyek esetében egyes politikai szereplők joggal tekinthették az agytrösztök működését a saját politikai projektjük részének.

Ahogy a hvg.hu ágazati összesítése is rámutatott, tartósan csak azok tudnak nagy költségvetésből dolgozni, amelyek állami megrendelést kapnak, vagy a pártjuk, esetleg annak alapítványa révén közpénzhez jutnak. A 2010 utáni ellenzéki világban így futhatott fel egy ideig a Jobbik pártalapítványa által finanszírozott Iránytű Intézet, amely aztán a 2018-as választások után, a párt szűkös anyagi lehetőségei miatt, szinte egyik napról a másikra minimalizálta aktivitását. A baloldali és liberális szféra érdekessége, hogy a pártok és az intézetek között ugyan léteznek kapcsolatok, de olyan szoros szimbiózis, kizárólagos kapcsolat nincs egy-egy szereplővel, mint a jobboldalon. Ez egyben azt is jelenti, hogy az ellenzéki intézetek a

hazai és nemzetközi forrásdiverzifikációra fordított extra figyelem nélkül nem is tudnának létezni.

A magyar viszonyok között tehát a politikai szereplőkhöz való viszony – és annak szorossága – alapjaiban határozza meg az intézetek lehetőségeit. A következőkben három olyan példát ismertetek részletesebben, amelyek esetében a kötelék a politikai szereplők és az agytrösztök között kifejezetten szorosnak (volt) mondható, és ez a kapcsolat hazai viszonylatban nagyobb szabású intézményépítési kísérleteket tett lehetővé.

Agytrösztépítési kísérletek jobboldalon és baloldalon

Századvég

A magyar jobboldal máig legnagyobb hatású agytrösztje 1993-ban jött létre. Az intézet profilját, tevékenységi körét érdemben inspirálták az alapító-elnök Stumpf István korábbi amerikai tanulmányútjai. Az amerikai intézményekben eltöltött ösztöndíjas időszak nagy hatással volt később az agytröszt képzési szárnya, a Századvég Politikai Iskola gyakorlatorientált oktatási programjára is.

A Századvég nagy hangsúlyt fektet arra, hogy elemzői a nyilvánosságban is rendszeresen jelen legyenek, aktívan alakítsák a közbeszédet. A tevékenységi kör fontos része továbbá kezdetektől a könyvek és folyóiratok kiadása (a Századvég folyóirat már jóval az agytröszt indulása, sőt szakkollégiumi kiadványként már a rendszerváltás előtt elindult, a Nemzeti Érdek pedig 2007, illetve 2012-es újraindítása óta szerepel az intézet kiadványai között).

A nemzetközi kapcsolatok terén érdemes kiemelni a Magyarországgal kapcsolatos kedvezőbb kép kialakítása érdekében végzett amerikai lobbizást.* 2014-től kezdve folytatott az Egyesült Államok kongresszusában lobbimunkát Connie Mack és szakértői csoportja a magyar kormánynak. Feladata „egy közvetlen kommunikációs

* A magyar kormány amerikai lobbizásáról Hajdu Nóra tanulmánya részletesen beszámol.

csatorna biztosítása az amerikai média és döntéshozók, illetve a kormány között”, amire a Századvég szerződött az amerikai politikus cégével (Századvég, 2015). Az, hogy a Századvég képes volt milliárdos lobbiszerződést kötni egy amerikai partnerrel, jól jelzi, hogy 2010 után milyen lehetőségek nyíltak meg a cégcsoport előtt.

Egy 2016-os összesítés szerint hat év alatt a Századvég-csoport több mint 12 milliárd forint értékben nyert közbeszerzést (Átlátszó.hu, 2016), és a kormányzati megbízások terén a jó széria azóta is tart (24.hu, 2019). A Századvég 2010 utáni vezetői büszkék is kormányzati befolyásukra, előfordult, hogy „gondolatminisztériumként” (Origo.hu, 2017) vagy a magyar politikai háttérvilág „Prezijeként” hívatkoztak magukra (Heti Válasz, 2014).

A kutatás, a tanácsadás és a napirendformálás mellett a Századvég a politikai utánpótlásképzésben is szerepet játszik. Számos esetben előfordult, hogy a cégcsoport vezető munkatársai kormányzati szerepet kaptak. Stumpf István kancelláriaminisztersége mellett többek között ilyen példa volt Giró-Szász András szerepvállalása a Miniszterelnökség kormányzati kommunikációért felelős államtitkáráként, Orbán Balázs megbízatása a Miniszterelnökség parlamenti államtitkáráként, Kumin Ferenc helyettes államtitkári és New York-i főkonzuli kinevezései, vagy Szalay-Bobrovniczky Kristóf londoni nagyköveti kiküldetése.

Demos Magyarország

A 2000-es évek közismert progresszív, illetve liberális politikai tanácsadóira (Braun Róbert, Dessewffy Tibor, Gál J. Zoltán, Keszthelyi András, Szigetvári Viktor) nagy hatást gyakorolt a brit Munkáspárt Tony Blair által vezetett megújulási projektje mellett az amerikai Demokrata Párt kilencvenes évekbeli politikája is. A Clinton-éra politikai pozicionálása, a Clinton kampányközpont (War Room) működése az 1992-es elnökválasztási kampányban, valamint általában a demokratákhoz közeli tanácsadói és agytrösztvilág inspirációként szolgált a Medgyessy- és Gyurcsány-kormányok idején.

Az angolszász progresszív baloldal által meghívva indította el a Demos Magyarországot Dessewffy Tibor 2005-ben. Az intézmény együttműködési szerződéssel kapcsolódott a brit Demoshoz, de valójában önálló magyar intézményként működött. A magyar Demos azt tűzte ki célul, hogy a tudományos élet és a politikai döntéshozók között híd szerepet betöltve a társadalmi, gazdasági és politikai viszonyaihoz illeszkedő új módszereket, közpolitikai megoldásokat dolgozzon ki. Egyszerre tekintette feladatának, hogy a politikai döntéshozók számára tudományos háttérkutatót végezzen, illetve hogy gondolatébresztő megközelítésekkel formálja a magyar közbeszédet a társadalmat érintő fontosabb kérdésekben.*

A Demos öt éves fennállása során az első feladatkört a Gyurcsány-kormányokat segítő háttérintézményként betöltötte, a nyilvánosságra azonban már jóval kisebb hatást gyakorolt. A hangsúly a kormányzati háttérmunka segítésén és a hosszabb távú stratégiai kihívásokra adott közpolitikai kutatásokon volt. Talán ennek is tudható be, hogy a Demosra keresve ma az intézmény vezetőjével készült néhány interjú kívül nem sok találat mutat a progresszív baloldali agytröszt korabeli projektjeire.

A rendszerváltás utáni harminc évben a baloldali és liberális háttérvilágban a Demos előtt nyíltak meg a leginkább azok az anyagi lehetőségek, amelyek lehetővé tették volna egy hosszú távon is működőképes, széles tevékenységi körű agytröszt felépülését (itt persze nem a 2010 utáni Századvég milliárdos hátterére, hanem a százmilliók kategóriára kell gondolni). Valóban „az üvöltő hiány hozta létre” (Magyar Narancs, 2005), és néhány évig úgy tűnt, hogy fontos referenciaponttá válhat a szervezet a baloldali-liberális blokkon belül.

Az akkori ambíciókat jól illusztrálja, hogy a Demos könyvsorozatot indított a Napvilág Kiadóval a kortárs baloldali szerzők (Anthony Giddens, George Lakoff, Patrick Diamond) gondolatainak hazai elterjesztése érdekében, valamint 2006 és 2008 között saját folyóiratot

* E sorok szerzője 2005 és 2009 között a Demos munkatársaként dolgozott.

adott ki (Progresszív Politika). A politikai utánpótlásképzésre is történt kísérlet: 2006-ot követően két évfolyam erejéig politikai iskola is működött a Demos jóvoltából (Index.hu, 2006). A hosszú távú terveket azonban felülírta az intézet túlzott kötődése az akkori miniszterelnökhöz, aminek következményeként Gyurcsány Ferenc 2009-es lemondása után fél évvel a Demos is befejezte működését.

Haza és Haladás

Bajnai Gordon volt miniszterelnök 2011-ben alapította meg a Haza és Haladás Alapítványt, amely önmagát olyan szakpolitikai műhelyként határozta meg, amely tanulmányokkal befolyásolja a közhatalomra pályázó politikai szervezetek gondolkodását. A Haza és Haladás valóban végzett számottevő szakmai munkát – ilyen volt a mélyszegénység csökkentéséhez szükséges új szakpolitikai eszközök kidolgozása (Haza és Haladás, 2012) vagy az új választási rendszer elemzése (Szigetvári–Vető, 2012) –, de legalább ilyen fontos funkciója volt, hogy közös platformot adjon a korábbi Bajnai-kormány tagjainak és szakértőinek. Ez a „government in waiting” funkció ellenzéki években az amerikai agytrösztök esetében sem ritka.

A Haza és Haladás olyan agytröszt volt, amely kifejezetten a választási és a későbbi kormányzásra való felkészüléshez gyártott elemzéseket és közpolitikai javaslatokat. Nem is aspirált a Századvég vagy a Demos széles körű tevékenységi körére, nem adott ki könyveket, nem indított folyóiratot vagy képzési programot. Szakpolitikai publikációi, konferenciái mellett rendszeres blogbejegyzésekkel kívánt hozzájárulni a legfontosabb kérdések higgadt és szakszerű megvitatásához.

A Haza és Haladásnak az inspiráción túl is igen szoros kapcsolata alakult ki az egyik legnevesebb progresszív amerikai agytröszttel, a Center for American Progress-szel (CAP). Bajnai alapítványa maga hozta nyilvánosságra azokat a pénzügyi összesítéseket, amelyekből a magyar közvélemény számára is kiderült, hogy az amerikai demokratákhoz igen közel álló CAP a Haza és Haladás Alapítvány legjelentősebb támogatója. Ezek szerint a Center for American

Progress 2011-ben 63 millió, 2012-ben 50 millió forinttal támogatta a Haza és Haladás működését (hvg.hu, 2013). Ez nem kerülte el a kormánypárti sajtó figyelmét sem, amely Bajnai visszatérése miatt amúgy is nagyítóval kereste a támadási pontokat. A Haza és Haladás amerikai kapcsolatai és támogatásai így már 2014-ben a Fidesz „sorosozó” kampányának részei lettek.

A centrista-technokrata agytröszt működésének kifutását a Demoshoz hasonlóan szintén a személyhez kötöttség határozta meg. Bajnai Gordon politikai projektjének elbukásával és a volt miniszterelnök visszavonulásával az agytrösztprojekt is zátonyra futott, és a 2014–2018-as ciklusban Bajnai korábbi pártja, az Együtt már ezen intézmény támogatása nélkül folytatta útját.

Összegzés

Az amerikai think tankek működése modellként szolgált a hazai út-törő jobboldali és baloldali agytrösztprojekteknél egyaránt. A magyar viszonyok tanulsága ugyanakkor, hogy az agytrösztépítési projektek jórészt a politikai szférán múlnak: éles különbségek vannak az intézetek kormányzati és ellenzéki időszakokban meglevő lehetőségei között. Hozzá kell tenni, hogy egy think tank még kiszolgáltatottabb, ha egy konkrét politikai személyiséghez kötődik, így ugyanis amilyen gyors lehet a felemelkedés és az intézményi megerősödés, olyan gyors lehet a bukás is az adott politikus karrierjének hanyatlásakor (erre jó példa a Demos Magyarország, a Haza és Haladás, illetve az Iránytű Intézet története is).

A jobboldali agytrösztök kötődése a Fideszhez jóval erősebb, mint a baloldali és liberális intézetek kapcsolata az ellenzék pártjaival. A jobboldali intézetek és a jobboldal vezető pártja közötti viszony szorossága ellenzéki időszakban is lehetővé tette a meglevő műhelyek fenntartását (lásd a Századvég példáját) és a további intézményépítést (Nézőpont) is, az Orbán-kormány hivatalba lépése után pedig addig nem látott prosperitás lehetőségei nyíltak meg a kormány politikáját támogató agytrösztök előtt.

A magyar agytrösztökre is igaz, hogy tevékenységük magját a ku-

tatás, az elemzés, a médiaszereplés és a tanácsadás adja. Politikai rekrutációs szerepüket tekintve viszont egyelőre nagy különbségek vannak a jobboldal és az ellenzék között. Az Orbán-kormány idején a gyakorlatban is működő mobilitási csatornává váltak a Fideszhez közeli intézetek. Számos think tank-munkatárs vállalt a későbbiekben kormányzati, akár politikusi szerepet, és arra is voltak példák, hogy a politikai szerepvállalás után visszavezetett az útjuk az intézetek világába.

Ami a baloldali-liberális szcénát illeti, ennek már jóval kisebb hagyománya van. Már 2010 előtt sem volt gyakori, hogy a kutatói-elemzői háttérből váljon valaki politikussá, a Fidesz újbóli hatalomra jutása után pedig inkább a kiszállásra, az intézeti világ elhagyására vannak példák szép számmal, kevésbé arra, hogy a think tankben végzett munka után a politikusi szerep következzen. Mindemellett az intézményileg alulfejlett ellenzéki agytröszt-szféra azt a védőháló szerepet sem tölti be, amelyet Amerikában – ritka kivételnek számít, ha valaki a politikai szerepvállalás után a háttérintézeti világban folytatja munkáját. Az ellenzéki pártok és agytrösztök kapcsolatáról – szemben a jobboldali intézetek Fideszhez való szoros kötődésével – általánosságban elmondható: azért léteznek ezek az intézetek, mert nem egy lapra tették fel mindent, nem kötötték sorsukat egy-egy politikus vagy párt sikerességéhez, és kellő mértékben diverzifikálták forrásaikat.

Összességében kijelenthető, hogy az agytröszt funkciót betölteni képes intézmények a magyar politikában is jelen vannak, és jelenlétük az utóbbi két évtizedben sokat erősödött, mind a számukat, mind a médiabeli szerepüket tekintve. Annak ellenére, hogy a magyar think tankek jobban ki vannak téve a politikai erőviszonyok változásának, mint a jelentősebb amerikai szervezetek, biztosnak tűnik, hogy a tudományos kutatás, a média és a politika határmezsgyéin tevékenykedő szerep tartósan a magyar politika része marad. A különböző logikájú területek közötti közvetítő szerep érték, és az agytrösztök az utóbbi húsz évben Magyarországon is képesnek bizonyultak arra, hogy mindhárom aréna számára értékes tartalmat állítsanak elő.

Büntetőpolitika

GYÖRY CSABA

A lakosságszám arányában a legnagyobb börtönnépesség az egész világon, közel ötven kiszabott és huszonöt végrehajtott halálbüntetés évente, évi százezer ténylegesen életfogytig tartó szabadságvesztés. Ezek az adatok nem totalitárius vagy autoriter államokból, Észak-Koreából vagy Kínából származnak, hanem az egyik legrégibb alkotmányos demokráciából, az Egyesült Államokból.

Bár az ország a börtönnépesség és a szankciórendszer szigorúsága miatt máig alaposan kilóg a joguralomra épülő demokráciák sorából, sok más jogterülethez és szakpolitikához hasonlóan az amerikai büntetőjognak és büntetőpolitikának is nagy hatása volt más országok, így Magyarország vonatkozó területeinek fejlődésére. Ez a hatás nemcsak jogintézmények és szakpolitikai megoldások átvételében mutatkozott meg, hanem a bűnözéssel és a büntetőpolitikával kapcsolatos beszédmódok alakulásában is.

Ahhoz, hogy e hatásokat elemezzük, szükséges, hogy röviden ismertessük az amerikai büntetőpolitika sajátosságait, s azt, milyen tényezők játszottak szerepet a jelenlegi helyzet kialakulásában. Mindezek előtt viszont fontos tisztázni: valójában nem létezik olyan, hogy az amerikai büntetőpolitika. Az Egyesült Államokban ugyanis a büntetőjog-alkotás elsősorban tagállami hatáskör, így tulajdonképpen ötféle büntetőpolitika van, amelyek nagy változatosságot mutatnak. Ráadásul a szövetségi jogban is van büntetőjog, de ennek a gyakorlati jelentősége – egy-két területet, például a drogbűncselekményeket kivéve – kisebb, mivel az összes büntetőeljárásnak csak egy elhanyagolható töredéke zajlik a szövetségi bírósági rendszerben. Annak ellenére azonban, hogy vannak olyan tagállami büntetőpolitikák, amelyek kifejezetten ellenpontnak számítanak, mégiscsak kirajzolódik egy összkép, ami az amerikai büntetőpolitiká(ka)t sajátossá teszi.

A büntetőpolitika az Egyesült Államokban – pillanatképfelvétel

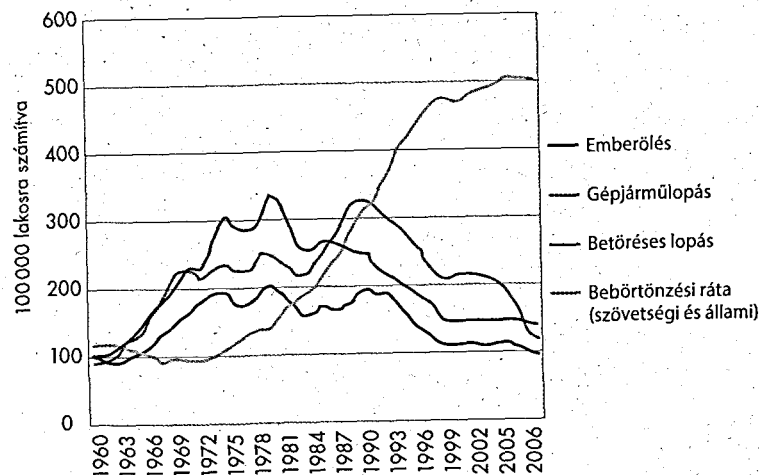
A bebörtönzési ráta az Egyesült Államokban a legmagasabb az egész világon: 100 ezer lakosra 655 bebörtönzött jut. Ezzel az USA olyan országokat is megelőz, mint El Salvador (607), Türkmenisztán (558), Kuba (508), Brazília (378), Oroszország (375), Fehéroroszország (343) vagy Törökország (318). Az európai átlagos bebörtönzési ráta 108, és az a legmagasabb börtönnépességű EU-s országokban, Csehországban és Lengyelországban sem éri el a 200-at (a magyar érték 2016-ban 180 volt).*

A magas amerikai börtönnépesség a bűnözés növekvő számával sem magyarázható, mivel az elmúlt három évtizedben folyamatosan csökkenő bűnözés mellett egyre többen kerültek börtönbe. Ugyan a hatvanas évektől a nyolcvanas évek végéig valóban folyamatosan emelkedtek a bűnözési mutatók az Egyesült Államokban, a kilencvenes évek elejétől újra csökken a bűncselekmények száma, mára újra elérve az 1960-as évekbeli relatív alacsony szintet. A börtönnépesség mégis nő (lásd 1. ábra).

A rendkívül magas börtönnépességre a szankciórendszer(ek) szigorúsága a magyarázat. A szankciók általánosan sokat szigorodtak az elmúlt évtizedekben, így többek között a szabadságvesztés büntetés egyre inkább túlsúlyba került a szankciórendszeren belül. Ennek átlagos hossza is nőtt, többek között a kötelező minimumszabadságvesztés (mandatory minimum sentences) bevezetése és folyamatos emelése miatt. A statisztikák szerint az ügyészség sokkal több bűncselekmény esetében javasol szabadságvesztést, mint korábban.

Szintén hozzájárulnak a növekvő börtönnépességhez a nemzetközi összehasonlításban kiugróan magas szabadságvesztés szankciók a droggal kapcsolatos bűncselekményekért a szövetségi és sok tag-

* Council of Europe Annual Statistics, 2018.

1. ábra. Börtönnépesség és a bűncselekmények száma az Egyesült Államokban (tagállami és szövetségi) 1960–2010. Forrás: National Research Council. 2014. The Growth of Incarceration in the United States: Exploring Causes and Consequences. Washington DC.

állami büntetőjogban. A szövetségi börtönökben raboskodók közel fele droggal összefüggő bűncselekményért ül. Szintén növeli a börtönnépességet a feltételes szabadlábra helyezés lehetőségét szigorító vagy azt kizáró intézmények elterjedése, illetve a pártfogó felügyelet alatti szabálysértések sokkal szigorúbb szankcionálása. Ide tartozik a hátralévő szabadságvesztés letöltésének automatikussá tétele is a feltételes szabadság szabályainak legapróbb megsértése esetén.

Folyamatosan emelkedik a ténylegesen életfogytig tartó (life without parole) szabadságvesztések száma: ezek mennyisége már 1992-ben is 12 453 volt, 2012-re pedig elérte a 49 081-et. Ez a szám nem foglalja magában a formálisan nem, de a gyakorlatban tényleges életfogytiglani büntetéseket (virtual life): ezeknek a becsült száma

2012-ben 44 311 volt.* Ez azt jelenti, hogy csak 2012-ben közel száz-ezer olyan elítélt került a büntetés-végrehajtás rendszerébe, aki soha nem fogja elhagyni azt. Jelentős részük drogbűncselekmények miatt került börtönbe, tehát jó eséllyel fiatal elkövető.

Mindez az afroamerikai és latinó lakosságot sokkal nagyobb mértékben érinti, mint a fehéreket. A fehérek között a börtönnépesség százezer lakosra vetítve „csak” 465 fő (bár ez nemzetközi összehasonlításban nagyon magasnak számít), miközben százezer latinóból 1091, afroamerikaiból pedig 2724 van börtönben. A fiatalok között ez az arány még magasabb: 2001-ben minden nyolcadik 25 és 29 év közötti fiatal börtönben volt.** A statisztika szerint ugyanazon (drog) bűncselekményekért az afroamerikaiak 13 százalékkal súlyosabb szabadságvesztést kapnak, és annak ellenére, hogy a statisztika szerint nem használnak gyakrabban drogot, mint a fehérek, sokkal nagyobb arányban tartóztatják le őket droghasználat miatt (Floyd et al., 2010).

Míg a halálbüntetés az elmúlt fél évtizedben teljesen eltűnt a liberális demokráciák jogrendszeréből, az Egyesült Államokban sok tagállami büntetőjogban létezik (ahogy a szövetségi jogban is), és nem is csak névlegesen szerepel a büntetőszankciók között (ahogy több országban, így Oroszországban is), hanem ténylegesen használják. Ugyan a kivégzések száma csökkent az elmúlt évtizedekben, az Egyesült Államok (25 fő kivégzésével) még így is hetedik a rangsorban Kína (több mint 1000), Irán (253), Szaúd-Arábia (149), Vietnám (85), Irak (52) és Egyiptom (43) után.***

A büntetőpolitikai fordulat okai

Az amerikai fejlődésben a legmeglepőbb talán az, hogy nem hosszú távú fejlődés eredményeképpen szakadt el az európai trendektől,

* Ezalatt azokat a szankciókat értjük, melyek esetében formálisan ugyan fennáll a feltételes szabadlábra helyezés lehetősége, de annak legkorábbi törvényes időpontja miatt az biztosan nem fog az elítélt életében bekövetkezni.

** The Continuing Impact of Us. v. Booker. Report. US Sentencing Commission.

*** Amnesty International Global Death Penalty Report, 2018.

hanem egy alig néhány évtizede lezajlott büntetőpolitikai fordulat következtében.

A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején az Egyesült Államok bebörtönzési rátája nem tért el az európai átlagtól, a kiszabható szabadságvesztések nem volt kirívóan súlyosak. A legfelsőbb bíróság 1972-ben alkotmányellenesnek nyilvánította* a halálbüntetést, ám ezt a döntést négy évvel később a bíróság felülbírálta.**

A fordulathoz sokféle tényező együttes hatása vezetett. A második világháború után kiépülő jóléti állam intézményrendszere a bűnözést annak társadalmi okai felől közelítette meg. E társadalmi problémákat szakpolitikai, elsősorban szociálpolitikai eszközökkel látta kezelhetőnek, s így olyan büntető igazságszolgáltatási és büntetés-végrehajtási intézmények egész tárházát építette ki, amelyek a megtorlás elvére épülő szabadságvesztés helyett a segítségre és a rehabilitációra helyezték a hangsúlyt. A rehabilitációra és reintegrációra épülő büntetőpolitika ellenére azonban a bűnözés folyamatosan emelkedett. Ez viszont a büntetőpolitikai intézményrendszert sérülékennyé tette a hatvanas-hetvenes években megjelenő, a háború utáni baloldali-jobboldali „jóléti konszenzust” felmondó új jobboldali politikával szemben, ami az Egyesült Államokban leginkább Richard Nixon nevéhez fűződik. Ez a fajta jobboldali politika, ami a középosztálybeli átlagamerikainak a „hatvannyolcas” ellenkultúrával, a faji integrációval, a nemi egyenlőtlenségek csökkenésével és általában a gyors társadalmi változásokkal szembeni ellenérzéseire épült, a hangos kisebbséggel a hagyományos családmodellben élő, dolgozó „csendes többséget” állította szembe.

Megjegyzendő, hogy Nixon konzervativizmusa pragmatikus volt, nem jellemezte a jóléti állammal szembeni általános, ideologikus averzió. Az egészségbiztosítási rendszerrel vagy más, a középosztály által is igénybe vett jóléti intézményekkel összehasonlítva azonban a jóléti büntetőpolitika legitimációja kifejezetten alacsony volt. A nő-

* Furman v. Georgia, 408 U.S. 238 (1972)

** Gregg v. Georgia, 428 U.S. 153 (1976)

vekvő bűnözés ezt a legitimációt tovább gyengítette. Mindez a jóléti büntetőpolitika intézményeit az új jobboldali politika egyik legfőbb céltáblájává tette. Kritikusai szerint a jóléti büntetőpolitikai rezsim sokba került, ráadásul hatékony sem volt. A morális felháborodás amiatt, hogy a keményen dolgozó, törvénytisztelő polgár adóját recesszió idején is a munkakerülő, bűnözői életmódot folytatók rehabilitációjára költik, jól illett a „csendes többséget” megcélzó retorikába. Mindezen túl a bűnözéssel szembeni kemény fellépés – ami aránytalanul nagy mértékben érintette az afroamerikai népességet –, Nixon úgynevezett „déli stratégiájában” is fontos szerepet játszott.

A nagyvárosok – jelentős részben feketék lakta – belső kerületeiben tapasztalható magas bűnözés és droghasználat elleni kemény fellépés alkalmas volt kódoltan rasszista üzenetek megformálására („dog-whistle politics”). Ez pedig lehetőséget teremtett az egyébként hagyományosan demokrata déli államok szegregációt támogató választóinak megszólítására a republikánusok hagyományos északkeleti bázisát potenciálisan elidegenítő, nyíltan rasszista nyelv használata nélkül. Ennek legnyilvánvalóbb példája a Nixon által meghirdetett, és mindkét párthoz tartozó utódjai által folytatott „háború a drog ellen” (War on Drugs), ami a korábbi, elvonásra és rehabilitációra építő drogpolitikát drákói szabadságvesztéseket előírányzó, szinte háborús, katonai rendészeti stratégiával operáló megközelítéssel váltotta fel.

Mindez olyan dinamikát indított el, ami máig meghatározó az amerikai büntetőpolitikában. Az egyszerű, érthető, a morális, megtorlást hangsúlyozó üzenet a bűnözéssel szembeni kemény fellépés a választók körében is népszerűnek tűnt. A kemény, „law and order” (törvény és rend) büntetőpolitika melletti kiállás a konzervatív politikusok szakmai és ideológiai hitelességének mércéjévé vált. Egyfajta „szigorítási licit” alakult ki a konzervatív oldalon, ami a gyakorlatban lehetetlenné tette – vagy csak komoly politikai ár megfizetése mellett tette lehetővé –, hogy a folyamatos szigorításból visszalépés történjen. A kriminológiában ezt a jelenséget nevezik „büntetőpopulizmusnak”: ez arra a helyzetre utal, amelyben a po-

litikusok elvesztik az uralmat az általuk gerjesztett diskurzus felett, és arra kényszerülnek, hogy igazodjanak ahhoz (Pratt, 2005).

Ezt a hatást több faktor is erősítette. Az egyik a nyilvánvalóan növekvő bűnözés volt. Mivel ez aránytalanul nagy mértékben koncentráldott földrajzilag behatárolható gócpontokra, a nagyvárosok belső kerületeire, a bűnözést a választók egyre nagyobb része számára tette láthatóvá, hiszen az amerikaiak túlnyomó többsége nagyvárosok agglomerációjában él. Egy másik tényező, hogy a Carter-adminisztráció jelentette megszakítástól (1976–1980) eltekintve a Republikánus Párt volt hatalmon Nixon 1969-es hivatalba lépésétől Bill Clinton 1992-es győzelméig, és ezen időszak jelentős része alatt a tagállami törvényhozásokban is republikánus többség uralkodott. Ez azzal járt, hogy a republikánusoknak sokkal több lehetőségük volt a büntetőpolitika alakítására. Ugyanakkor az Obama-adminisztráció idejéig a demokrata párti politikusok gyakran magukévá tették a szigorú büntetőpolitikai elveket. A legutolsó szigorítási hullám a szövetségi büntetőjogban Bill Clinton nevéhez fűződik, a szigorú büntetőpolitika központi elemét képezte jobb- és baloldali elemeket egyaránt tartalmazó „progresszív” politikájának.

A szigorítási trend harmadik faktora az amerikai alkotmányos, illetve politikai intézményrendszer sajátosságaiban rejlik. Az amerikai közigazgatás nemzetközi összehasonlításban kifejezetten átpolitizált, mind szövetségi, mind tagállami szinten. Relatíve független, szakmai szempontokat is mérlegelő közigazgatás nélkül a hirtelen politikai impulzusok sokkal nagyobb arányban fordítódnak le konkrét szakpolitikai intézkedésekre. A büntetőpolitika területén ilyen impulzusokat indíthatnak a súlyosabb bűncselekmények által keltett morális pánikok, melyek a döntéshozókat gyors szigorításra készíthetik anélkül, hogy mérlegelnék ennek hosszú távú következményeit.

Jó példa erre az 1986-ban bevezetett* úgynevezett „100-to-1” szabály, amely szerint százszor annyi kokain (500 g), mint crack kokain (5 g) kell az előírt minimum-szabadságvesztés kötelező alkalmazá-

* Anti-Drug Abuse Act of 1986

sához (ezen értékek alatt a bírónak van mérlegelési joga). Az úgynevezett „crack-kokain járványra” válaszul szánt, nyilvánvalóan igazságtalan* intézkedésnek a kedvezőtlen hatásai szinte azonnal nyilvánvalóvá váltak, visszavonására mégis egészen 2010-ig kellett várni.

A tagállami büntetőpolitikákból a legjelentősebb példa az először Kaliforniában bevezetett három csapás törvény, ami azt írja elő, hogy a visszaeső bűnelkövetőt a harmadik bűnelkövetés után kötelezően életfogytig tartó szabadságvesztésre kell ítélni (akkor is, ha mindháromszor kisebb súlyú bűncselekményt, például kis értékű bolti lopást követ el). Szintén Kaliforniából terjedt el a feltételes szabadságra helyezés magatartási szabályainak szigorítása: bármilyen kis súlyú szabálysértés, akár gyorsrajtás vagy biccelés miatt is kötelezően letöltendővé vált a fennmaradt szabadságvesztés. Mindez azért is járt komoly hatással a börtönnépességre, mert a folyamatos szankciószigorításoknak sokáig azért nem volt látható hatása, mert a feltételes szabadság lehetősége megmaradt.** Innen aztán a szigorítási spirál az „átlátható büntetékiszabáshoz” (truth in sentencing) vezetett. Ez azokat a szövetségi és tagállami intézkedéseket jelölte, amelyek a feltételes szabadságot korlátozták vagy kizárták, könnyen megismerhetővé téve a tényleges szankciót.

Az Egyesült Államokban ráadásul nemcsak a közigazgatás átpolitizált, hanem az igazságszolgáltatás is. Az élethosszig tartó mandátummal felruházott szövetségi bírakat az elnök nevezi ki a szenátusi többség jóváhagyásával. Bár konkrét ügyekre való befolyást ez nem jelent a mindenkori politikai többség részéről, egyfajta ideológiai érzékenység biztosítását viszont igen. Még ennél is szokatlanabb európai szemmel, hogy sok tagállamban a helyi ügyésze-

ket és bírakat is az állampolgárok választják, így azoknak szabályos kampányt kell folytatniuk, hogy elnyerjék a választók bizalmát. Ezek a választások ráadásul lobbiszervezetek által könnyen befolyásolhatók: a kampányok nem kerülnek sokba, a szigorú büntetőpolitikai nézetek pedig népszerűek a választók körében.* A konzervatív érdekcsoportok beavatkozása a helyi bírói és ügyészi kampányokba sok tagállam esetében komoly szerepet játszik a börtönnépesség növekedésében és fenntartásában.

Az amerikai büntetőpolitika globalizálódása

E rövid és nagyon vázlatos áttekintés alapján is látható, hogy az elmúlt néhány évtizedben lezajlott büntetőpolitikai fordulat sajátos, az amerikai jogi és politikai intézményrendszerben rejlő okokra vezethető vissza. Az amerikai állapotok szerencsére a jogállamra épülő alkotmányos demokráciák között speciálisnak számítanak, de az amerikai büntetőpolitika nemzetközi hatása ennek ellenére két területen is kifejezetten jelentős.

Az egyik ilyen terület az intézmények átvétele. Ez elsősorban az olyan szimbolikus, laikusok számára is érthető jogintézmények átültetésében mutatkozik meg, mint a három csapás és a tényleges életfogytiglani büntetések. Ennél fontosabb azonban a büntetőpolitikával kapcsolatos beszédmódok átvétele. Az amerikai példa nyilvánvalóvá tette ugyanis, hogy a szigorú büntetőpolitika népszerű a választók körében, ráadásul – a szakpolitikák közül szinte egyedülálló módon – nem jár egyetlen választói csoport érdeksérelmével sem, mivel a bűnelkövetők vagy a jelenlegi és volt elítéltek nyilván nem képeznek választói érdekcsoportot. Az ilyesféle politikai üzenetek morális töltetűek, és érthetőek minden választói csoport számára. Egy-egy komolyabb bűncselekmény alkalmat kínál a politikusoknak, hogy gyors szigorító intézkedéssel reagálva aktivitást

* A crack a kokain olcsóbb formája, használói pedig a legszegényebb rétegek közül kerültek ki, miközben a kokain a jómódúak drogja maradt.

** Ez azt jelenti, hogy hiába kap valaki szigorúbb büntetést (pl. 15 évtől életfogytig tartó szabadságvesztést), a feltételes szabadság megengedő szabályai miatt 5-6 év után is szabadlábra kerülhetett.

* Tanulmánykötetünkben a lobbizásról Hajdú Nóra, a kampányfinanszírozásról Szilágyi Emese írása szól részletesen.

mutathassanak. Ez megnehezíti a hosszabb távú tervezést és a szakmai diskurzusokat.

Mindezek mögött azonban egy fundamentális elmozdulás is történik: a megtorlásra és elrettentésre épülő beszédmód elszakad a bűnözés empirikus tapasztalatától. Az eredendően morális diskurzusban irrelevánssá válik, mely intézkedések képesek ténylegesen hatékonyan csökkenteni a bűnözést, Ráadásul ez a beszédmód ma már nem csak a politikai jobboldal sajátja. A szigorú büntetőpolitika sok európai országban, így például Nagy-Britanniában a kilencvenes években hatalomra jutó harmadik utas szociáldemokrata kormányok politikájának szintén fontos építőeleme volt. Ez még akkor is igaz, ha más elemekkel ellensúlyozni próbálták („tough on crime, tough on the causes of crime” – szigorú fellépés a bűnözés, szigorú fellépés a bűnözés okai ellen, szolt a Blair-kormány szlogenje).

Eközben az Egyesült Államokban mutatkozni kezdtek a repe-dek a büntetőpolitikai intézményrendszeren. Ennek egyik oka a büntető igazságszolgáltatás és büntetés-végrehajtás csillagászati költsége. Kalifornia 2016-ban több mint 12 milliárd dollárt költött a büntetés-végrehajtás intézményrendszerére, ami az állami kormányzat éves költségvetésének 9 százalékát tette ki.* Emiatt a büntetőpolitikai intézményeket a konzervatív mozgalmon belül is egyre élesebb kritikák illetik, elsősorban a fiskális konzervatívok részéről. Ez olyan, a politikai törésvonalakon átívelő koalíciót eredményezett, ami hosszú idő óta először tette lehetővé a viszonylag érdelemmentes vitát a börtönnépességről.

Amerikai büntetőpolitikai diskurzusok és intézmények Magyarországon

Az amerikai hatás Magyarországon is megmutatkozik, mind az intézmények átvételében, mind a diskurzusokban. A helyzet ugyan-

* Has the rate of California's prison spending nearly tripled since 1970? *politi-fact.com*

akkor sajátos: a büntetőszankció-rendszer nemzetközi összehasonlításban a volt szocialista országokban, így Magyarországon is kifejezetten szigorú (Tonry, 2005). E rendszerben a szabadságvesztés dominál, a kiszabható szankciók pedig magasak. Ez a szocializmus öröksége, aminek a lebontására a rendszerváltás után sem vállalkozott egyik kormány sem. Mindez nyilván azzal is összefüggött, hogy a rendszerváltást követően itthon is jelentős mértékben nőtt a bűnözés, érezhetően romlott a közbiztonság, és ezzel együtt nőtt a bűnözéstől való félelem. Ez viszont azt jelentette, hogy Magyarországon csak a már eleve drákói szabályokon lehetett szigorítani.

Ennek ellensúlyaként az Alkotmánybíróság az „alkotmányos büntetőjog” koncepciójának kidolgozásával határt szabott a büntetőpolitikának. Az Alkotmánybíróságnak, és nem a törvényhozónak köszönhető például a halálbüntetés eltávolítása a magyar jogrendszerből. Az alkotmányos és emberi jogi diskurzus sokáig azért is töltött be meghatározó szerepet a büntető igazságszolgáltatással és a büntetőpolitikával kapcsolatos diskurzusokban, mert a magyar (és kelet-európai) kontextusban sokáig nehéz volt szigorú szankciókról, az elítéltek jogait korlátozó, a bírók döntési szabadságát behatároló intézményekről beszélni úgy, hogy ahhoz ne kapcsolódjanak a szocialista diktatúra negatív konnotációi.

Az első koherens konzervatív büntetőpolitikai csomag, amely tudatosan alkalmazta a megtorlásra építő, moralizáló beszédmódot, az első Fidesz-kormánnyal jelent meg Magyarországon. Ez egyrészt általános szigorítást jelentett a büntetéskiszabási szabályokban, másrészt egy amerikai eredetű jogintézmény átültetését a magyar jogba: a tényleges életfogytiglanét (vagyis azt, amikor az ítélt bíró dönt arról, hogy az elítélt soha nem helyezhető feltételeesen szabadlábra). Ennek az alkalmazási köre azonban viszonylag szűk maradt, és csak a legsúlyosabb, élet elleni bűncselekményekre korlátozódott.

Ennél sokkal több embert érintett az 1998–2002 közötti kormány drogpolitikája. A „war on drugs” retorikájának visszhangjaként jelentősen szigorította a drogfogyasztás és -kereskedelem büntetési

tételeit, valamint korlátozta az elterelés lehetőségét.* A büntetőpolitika azonban mindezzel együtt sem vált az első Orbán-kormány központi szakpolitikájává.

Az amerikai hatások a baloldal hatalomra kerülésével sem tűntek el. A Gyurcsány-kormány bevezetett egy átfogó büntetőpolitikai reformot, ami eltávolította a magyar büntetőjogból a Fidesz-kormány több szimbolikus intézkedését, és újra kitágította az elterelés lehetőségeit a drogbűncselekmények esetén. Ugyanakkor – tulajdonképpen igazodva a kortárs harmadik utas kormányok büntetőpolitikai elképzeléseihez – a szocializmusból örökölt, hagyományosan szigorú büntetési tételek átfogó enyhítésére nem vállalkozott. Ennél is fontosabb, hogy a legegértelműbben amerikai hatást mutató büntetőpolitikai intézmény, a három csapás bevezetése Magyarországon a Bajnai-kormány nevéhez fűződik. Igaz, lényegesen korlátozottabb formában érvényesült, mint a kaliforniai eredeti verzió, ugyanis csak súlyos, személy elleni erőszakos bűncselekmények és néhány más, hasonlóan súlyos bűncselekmény elkövetésekor volt alkalmazható (és ezek következményeként szigorúbb szankciót vagy életfogytiglani szabadságvesztést jelentett).

A második Orbán-kormány folytatta a korábban megkezdett irányt. Újra bevezette a baloldali kormányok által eltávolított intézményeket, és általános szigorítást hajtott végre a büntetőjogi szankciórendszerben. A büntetőpolitikai narratívának pedig, úgy tűnik, mintha nagyobb szerepe volna a kormányzati kommunikációban, mint korábban. Lehetséges ugyanakkor, hogy ennek hátterében részben az állt, hogy a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága több döntésben is a magyar állam ellenében döntött (a bíróság az egyik döntésében a tényleges életfogytiglant,** egy másikban a börtönállapotokat és a börtönök túltöltöttségét találta emberi jogokba

ütközőnek),* így a büntetőpolitikai intézmények védelme összekapcsolódott a szuverenitást védelmező kormányzati retorikával.

Összegzés

A 2019-es magyar helyzet sok hasonlóságot mutat az amerikaival, még ha messze nem is annyira extrém: szigorú büntetőpolitikánk van, emiatt csökkenő bűnözés mellett folyamatosan nő a börtönnépesség. Jelenleg annak sem látszanak a jelei, hogy az ellenzéki pártok a büntetőpolitikát kívánnák szimbolikus szakpolitikai területté emelni, hogy ott a kormány politikájával szemben ellenkonceptiókat fogalmazzanak meg.

Márpedig ez azt jelenti, hogy még akkor is, ha a bűnözés trendjei nem változnak, vagyis tovább csökken a bűnözés, és a bíróságok büntetékiszabási gyakorlatában sem következik be lényeges változás, a büntetőjog reformja nélkül a börtönnépesség továbbra is nőni fog. A bűnözés esetleges növekedése esetén ez a folyamat felgyorsulna. Fennál tehát a veszély, hogy ugyanaz a folyamat, amely az Egyesült Államokban zajlott az elmúlt néhány évtizedben, nálunk is beindul, és nem lesz politikai szereplő, amelynek érdeke lenne megállítani.

* Ez azt jelenti, hogy az ügyészség lényegében eltekint a vádemeléstől, ha az elkövető elvonókúrára vesz részt, és azt sikeresen teljesíti is.

** László Magyar v. Hungary (73593/10)

* Varga and others v. Hungary (14097/12, 45135/12, 73712/12, 34001/13, 44055/13, and 64586/13)

Környezetpolitika

VASALI ZOLTÁN

Ha az Egyesült Államok és a Magyarországot magában foglaló Európai Unió környezetpolitikai kölcsönhatásait vizsgáljuk, már a fő állításunk megfogalmazása előtt szükséges néhány módszertani megjegyzést tenni. A két kontinens környezetpolitikája az intézményrendszer és a közpolitikai döntéshozás tekintetében is csak minimálisan összehasonlítható, hiszen eltérő szinteken, más jogkörök alapján rendezik az egyes részproblémákat. A környezetvédelmi civil szervezetek súlya és befolyásolási képessége is máshogy érvényesül a két országban, illetve országcsoportban, hiszen eltérő attitűdökkel rendelkező társadalmi közegben működnek.

Az intenzív kereskedelmi és befektetői kapcsolatok miatt ugyanakkor a két blokk az eltérések ellenére is jelentős hatást gyakorol a másik szabályozási környezetének minőségére. Így például amikor értékelni próbáljuk annak hatását, hogy az Egyesült Államok elnöke kilépett a Párizsban kötött klímavédelmi megállapodásból (Eur-Lex, 2016a), azonnal hozzá kell tennünk, hogy tagállami szinten rengeteg olyan projekt indult el, amelyekkel a fenntarthatóság iránt elkötelezett amerikai tagállami kormányzatok képesek voltak kompenzálni a szövetségi kormány elzárkózását.

A szakpolitikák összehasonlításának hagyományos módszertana tehát csak korlátozottan használható a két fél környezetpolitikai eredményességének meghatározására. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a szabadkereskedelmi szerződésekre vonatkozó, Amerika és Európa közötti vita vagy egy-egy környezeti kockázatot hordozó termék engedélykérelmének megítélése jól mutatja a különbségeket. Ugyancsak érdemes megjegyezni, hogy a fenntartható gazdasági modellre való átállás vagy a finanszírozhatatlan, ökológiai károkat okozó tevékenységeket megfelelő keretek közé szorító preventív

környezetpolitika olyan elkerülhetetlen kihívás, amiben egymástól függetlenül mind a két félnek eredményeket kell tudnia felmutatni.

Feltételezésünk szerint a Trump-adminisztráció várhatóan csak időlegesen zárkozik majd el és akadályozza a legfontosabb nemzetközi környezetpolitikai rezsimek működtetését. Egyrészt azért, mert szakpolitikai álláspontja tudományosan nehezen fenntartható, másrészt mert a két fél kapcsolatait meghatározó kereskedelempolitikai keretrendszerben egy ilyen agresszív, „antizöld” külpolitika reálisan csak a már megkötött szerződések kötelezettségeinek újrafogalmazására irányulhat, végleges megszüntetésükre nem.

Az alábbiakban először bemutatjuk azt a két nemzetközi folyamatot, melyek a mai magyar környezetpolitikán is éreztetik hatását: a nemzetközi szervezetek csökkenő tekintélyét és a Donald Trump elnökké választásával radikális antizöld fordulatot vett amerikai közpolitikát. Ezt követően értékelem, hogy e nemzetközi fejlemények hogyan hatottak a hazai környezettel kapcsolatos döntéshozásra.

A nemzetközi szervezetek csökkenő tekintélye

A Trump-adminisztráció környezetvédelmi fordulatainak legfontosabb, szimbolikusan kiemelkedő lépéseként szokták említeni az ENSZ klímamegállapodásának felmondását. Az amerikai elnök vitatta az Egyesült Államok felelősségét a klímaváltozás kedvezőtlen hatásai tekintetében, és túl magasnak ítélte az árat, amit a szerinte nem is bizonyított károkozásért az amerikai gazdaságnak fizetnie kellett volna. Jelen elemzésben nem is annak jelentőségét kell megítélnünk, hogy ezzel önmagában milyen szinten veszélyeztette az éghajlatváltozásról szóló egyezmény életképességét, hanem hogy új konzervatív ikonként milyen módon hatott a környezetvédelmi kérdéseket eldöntő nemzetközi intézmények tekintélyére. Ez azért fontos, mert egy újkonzervatív ököpolitikai logika háttérében mindig valamilyen, a társadalom felé jól kommunikálható igazságtalanság áll, tehát egy sajátos racionalitással próbálja legitimálni a nemzetközi együttműködéstől elzárkózó hozzáállását.

A kilencvenes évek környezetpolitikai fejlődését leíró szakirodalom lemaradó-haladó dinamikája ma már nem alkalmazható leegyszerűsített leíró kategóriaként a felek ökolitikai stratégiáinak jellemzésére (Wallace–Wallace, 1999). Az Egyesült Államok a környezetpolitikában önmagát hagyományosan pragmatikus szereplőként képzi el, ahol a piaci feltételek érvényesülése határozza meg elsődlegesen az érintett közszolgáltatások fenntarthatósági feltételeit. Európában pedig sokkal inkább úgy tekintünk magunkra, mint ahol a választók is elvárják az ökológiai értelemben érzékenyebb döntéshozói hozzáállást. A környezetpolitikában, ameddig nyitott egy tudományos kérdés, a kockázatokról szóló nyílt vita nagyban meghatározhatja a társadalmi viszonyulást az adott ügysz, s a vitákban a két kontinensen jellemzően ellentétes pozíciót foglaltak el.

Így például évtizedekkel korábban az EU és Magyarország, másfelől pedig az USA álláspontjának alapvető különbségét a GMO-szabályozás ügyében az információhoz való hozzáférés transzparen-ciájának megítélése jelentette. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy míg az európaiak minden, GMO-t tartalmazó terméken a fogyasztók tájékoztatása érdekében felhívták volna a figyelmet az összetételre, addig ezt az USA káros megkülönböztetésként értékelte. Utóbbi álláspont mögött természetesen az a tapasztalat volt érzékelhető, hogy az EU területén érzékenyek erre a témára az állampolgárok, amit az USA úgy ítél meg, hogy ez egy tartósan és egyoldalúan negatív kampány eredményeként alakult ki.

Mivel később (az egyes kutatások szerint rákkeltő) glifozátot tartalmazó gyomirtók kérdésében újra előkerül a nemzetközi szervezetek kompetenciájának kérdése, érdemes hangsúlyozni, hogy a GMO-k emberi szervezetre gyakorolt káros hatását a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) nem volt hivatott eldönteni, „csak” a szabályozásuk kereteit értékelte. Annak idején az ilyen, a felek számára elsősorban kereskedelmi szempontból fontos kérdéseket a szervezet döntőbírószáái előtt próbálták meg rendezni (Benyik, 2008). Az elmúlt években ilyen témákban ugyanakkor alig lehetett hallani a

WTO tevékenységéről. 2019 nyarának végén annyi tudható, hogy a WTO legfelsőbb döntéshozó testületében helyet foglaló kilenc jogász megbízatásának lejártával már csak egyetlen, kínai jogász mandátuma él. A döntésképeséghez minimum három fő szükséges, az amerikai kormány pedig blokkolja az új tagok kinevezését, mert Trump károsnak tartja a szervezet tevékenységét a kereskedelmi ellentétek megoldásában. A WTO működésének ellehetetlenítése arra az ellentmondásos helyzetre hívja fel a figyelmet, hogy egy korábban az amerikai érdekek kiszolgálójaként bírált nemzetközi rezsimet egy új politikai konstelláció kialakulásakor éppen az amerikai adminisztráció terelne parkoló pályára. Az USA részéről a megváltozott WTO-stratégia is annak az általános filozófiának példája, amely nem a nemzetközi szervezetekkel, hanem bilaterális megállapodásokkal kezelné az ökológiai kockázatokra visszavezethető kereskedelem politikai vitákat.

Közismert, hogy a környezetvédelmi politikában a nemzetközi intézmények (ENSZ, OECD, EU) mellett kutatóintézetek és agytrösztök, valamint az egyre tekintélyesebb civil szervezetek (NGO-k, például a Greenpeace) is megfogalmazzák álláspontjukat. Nem igényel külön igazolást, hogy az EU-ban egy-egy tagállam energiapolitikáját vagy akár hulladékgazdálkodási stratégiáját is alapvetően képesek befolyásolni a zölkszervezetek. Mindez azért fontos, mert tudomásul kell vennünk, hogy mind a politikai intézmények (s így a zöldmozgalmak célkeresztjébe kerülő WTO), mind a civil szervezetek hozzáállását erős kritikák érték az elmúlt évtizedben. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy Trump antipolitikája nem önmagában azért sikeres, mert egy belpolitikailag jelenleg megtérülő szkeptikus álláspontot képvisel, hanem mert eleve egy tekintélyhiányos terepen volt képes érvényesülni. Egy klímaszkeptikus amerikai jobboldali számúra például az ENSZ e témával foglalkozó szervezete, az IPCC már rég hitelét veszttette. Az ideológiai kapcsolódások ebben az esetben is nagyon gyorsan hatással voltak a két földrész politikailag közel álló csoportjaira. Trump lépése Európában is újra lehetővé tette, hogy a klímaszkeptikus hangok magabiztosabban bírálják az éghajlatválto-

zással kapcsolatos uniós törekvéseket. Trump antizöld külpolitikai váltása az EU-tagállamok egy részében felbátorította a populista szereplőket az Európában addig domináns ökokorrekt normák megsértésére.

A normákkal szembeni nagyvonalú hozzáállás más szereplőkre is egyre inkább jellemzővé vált. A Greenpeace például úgy próbálta befolyásolni a glifozátügyben az Európai Parlament és az Európai Bizottság döntéshozatali mechanizmusait, hogy nyilvánosságra hozta egy piaci szereplő belső levelezését.* A kiszivárogtatott levelezésben úgy fogalmaztak a nagy vegyipari cég, a Monsanto munkatársai, mintha maguk is kész tényként kezelnék a Roundup gyomirtó szer rákkeltő hatását. Ez a momentum csak azért fontos, mert az addig a nemzetközi rezsimekben viszonylag konszolidáltan együttműködő aktorok magatartása minden tekintetben megváltozott. Nemcsak az USA lett radikálisabban elzárkózó, de a döntéseket hatékonyan befolyásolni képes civil szervezetek kommunikációja is agresszívebbé vált (Vasali, 2019).

Az Európába importált trumpi antizöld politikának egyik oszlopa lett a következetes NGO-ellenesség. Ennek az EU intézményrendszere ugyan még próbál ellenállni, de egy-egy tagállam már részben az amerikai mintát követné belső szabályozásának kialakításakor. Ebben szerepet játszott az is, hogy az elmúlt évek glifozátokról szóló uniós vitája megkérdőjelezte az Európai Bizottság döntésképeségébe vetett hitet, egyben szakértői nimbuszát is. Jól jelzi ezt, hogy az unió „kormánya” öt évig engedélyezte a tagállamoknak, hogy ilyen növényvédő szereket és gyomirtókat használhassanak. Az ilyen szakpolitikai kérdésekben mutatott hezitálás lehetőséget biztosít a szuverenista, trumpi mintákat követő antizöld politikának, hogy visszakövetelje a döntés jogát az államoknak, és terjessze az érintett szerek ártalmatlanságát hangsúlyozó retorikáját. Márpedig a tapasztalat azt mutatja, hogy a nemzetállami szerep-

* Rákkeltő szer miatt fizethet kártérítést a Monsanto. *Euronews*, 2019. március 28.

lők kevésbé hatékonyan kényszeríthetők a szabályok betartására, ha ezek mögött nem állnak mindenkire kötelező érvényű nemzetközi megállapodások (Boda, 2000).

A radikális-populista antizöld politika hazai hatásai

A trumpi fordulat számos csatornán hatott a magyar politikára, de témánk szempontjából különösen fontos a Századvég Alapítvány nemzetközi NGO-kkal kapcsolatos kampánya.* A kormányközeli szervezet amerikai (további izraeli, illetve osztrák) példára hivatkozott, amikor a migrációval foglalkozó szervezetek külföldi finanszírozását akadályozó törvényjavaslat mellett érvelt (Századvég Alapítvány, 2017).

Igaz, nyugati szomszédunk pusztán annyit várt el a nemzetközi szinten működő civil szervezetektől, hogy regisztrálják magukat lobbistaként, ha fellépnek egy közpolitikai ügy kapcsán. Az osztrák szabályozás tehát nem feltételezte például a bécsi Greenpeace-irodáról, hogy adott esetben a glifozátok betiltásához kapcsolódó akcióival az osztrák nemzeti érdekekkel szemben lépett volna fel.

Magyarország jó példája annak, hogy egy jól felépített zöldkampány alapvetően képes befolyásolni egy adott ügyet. Európai összehasonlításban a magyar társadalom nem számít ökopolitikailag kifejezetten érzékenynek, de voltak olyan drámai környezeti katasztrófák, amelyek erősítették a környezetre (potenciálisan) káros beruházásokkal szembeni fenntartásokat. A kolontári iszapkatasztrófa vagy a tiszai ciánszennyezés közismert ügyek, és általánosnak tekinthető az érintett cégek kedvezőtlen megítélése.

A nagybányai aranykitermeléshez kötődő tiszai ciánszennyezés (ami 1200 tonna hal elpusztulásával és általában a Tisza élővilágának roncsolásával járt), megerősítette a társadalom korábban is létező szkepszisét a tengerentúli befektetői jelenléttel és ennek kockázataival kapcsolatban. A ciánszennyezésből fakadó, 2000-ben

* E témával bővebben foglalkozik Bíró-Nagy András tanulmánya az agytrösztökről és B. Simon Krisztián írása az alt-rightról.

bekövetkezett katasztrófát ugyanis a román állam és az ausztrál Esmeralda Exploration közös tulajdonában álló Aurul bányavállalat okozta. Ausztrália és az Egyesült Államok az ilyen esetek többségében a nemzetközi (és persze jelentős részben amerikai és ausztrál) bánya- és vegyipari cégek szószólóiként lépnek fel a nemzetközi rezsimekben (Zegnál–Ruff, 2010).

A Transzatlanti Kereskedelmi és Befektetési Partnerség (Transatlantic Trade and Investment Partnership, TTIP) néven ismert szabadkereskedelmi szerződés megítélésében is fontos eset azért került naprendre az EU-ban is – és azért vált a magyar állam emlékezetes környezetvédelmi akciójává –, mert multinacionális beruházók később Verespatakon is hasonló technológiájú aranykitermeléshez szerettek volna az államtól bányanyitási engedélyt elnyerni. Verespatakon a tervek szerint 250 millió tonnás zagytározó épülne egy 180 méter magas völgygát mögött. Amerikában vagy Ausztráliában az ilyen technológia használatát nem tartják kockázatosnak – Európában a nagybányai gátszakadás fényében ezzel ellentétes vélemény alakult ki. Mindez annyiban kapcsolódik a szabadkereskedelmi vitához, hogy a közvélemény alakulása szerepet játszott az Európai Parlament kritikus állásfoglalásában és a román kormány vonakodó hozzáállásában. Jelenleg az ilyen bányászati projekteket nehezebb végrehajtani Európában, mint az USA-ban. Ennek megfelelően az Európai Bizottság képviselői már – az USA kereskedelmi képviselőjével folytatott – szabadkereskedelmi tárgyalások előtt kijelentették, hogy nem kerülhet sor a jelenleg magas szintű uniós normák fellazítására (Europa.eu, 2016). Ugyanez érvényes a WTO-GMO ügy kapcsán: az uniós tagországok továbbra is hatáskörükben dönthetik el, hogy területükön engedélyezik-e a genetikailag módosított szervezetek termelését (Braun–Pikó, 2015).

A TTIP elleni kampány általában is meghatározta a korábbi évek uniós környezetpolitikai naprendjét: a zöldszervezetek annak ellenére is elutasították a két kereskedelmi partner közeledését, hogy – mint láttuk – a legfontosabb követeléseik, a GMO-mentesség vagy a ciános bányászat tiltása, végül is teljesültek. Ez nem is volt telje-

sen irracionális a részükről, a tervek szerint ugyanis a végül elvetett szerződés a választott bíróságokra vonatkozó szabályozásban úgy akart változtatni az egyeztetés modelljén, hogy azzal a tagállamok jogkörei bővültek volna.

A bányászattal kapcsolatos környezetvédelmi problémák azért emelkednek ki nemzetközi szinten is a többi téma közül, mert a nemzetállamok saját energetikai forrásaik kiaknázását autonómiájuk részének tartják – függetlenül ennek környezetvédelmi vonatkozásaitól. Trump megjelenése a globális ökolitikában tehát az európaiaknak is azért lesz fontos, mert mintát teremtett egy olyan érvelési póznak, amely a saját erőforrásokhoz való hozzáférés legitimitását hangsúlyozza a környezeti kockázatokkal szemben.

Más áthallások is tetten érhetők a Trump-féle és a kialakuló új magyar környezetpolitikai stílusban. A jobboldal a teremtésvédelem témáját használja a keresztény állameszme ökológiai legitimizálásának bizonyásként, mely kontextusban a hagyományos környezetvédelem egy baloldali ideológiává silányul. Ezen túl is hosszasan sorolhatjuk a 2010-es évek végének amerikai–magyar párhuzamot mutató antizöld indítatású kormányzati döntéseit és politikai kommunikációs paneljeit. A helyzetnek az ad sajátos csavart, hogy Orbán Viktor egy uniós tagállam kormányfőjeként lehetetlenítene el Trumppal együtt a környezetpolitikában meghatározó nemzetközi és belföldi intézmények működését (Vasali, 2018). E sorok írásakor Magyarországon kilenc éve nincs környezetvédelmi minisztérium. A hatáskörök három-négy tárca közötti szétosztása szabályozási káoszhoz vezetett. Mindeközben Trump egy szimbolikus gesztussal éppen a Környezetvédelmi Hivatal (EPA) épületében írta alá a globális felmelegedés csökkentését célzó intézkedések visszavonásáról szóló rendeletét. *Az energetikai függetlenségről* címet viselő elnöki rendelet szabad utat biztosított a szénbányászat újbóli beindításának, arra való hivatkozással, hogy a korábbi tilalom ellehetetlenítette a bányászokat és az érintett energetikai cégeket.

2017-ben már Magyarországon is újra zajlottak a bányászati fejlesztések („már szinte szégyellni kell, ha egy országnak szene

van, és ki akarja bányászni” – fogalmazott a miniszterelnök még 2014-ben).^{*} A nemzetgazdasági érdek fogalma új értelmet nyert az energiafüggetlenség orosz finanszírozás révén való megteremtése kapcsán (vö. Paks II ügyét). A kontraszt különösen erős, ha megemlítjük, mindezzel egy időben Németországban bezárták Európa legnagyobb szénbányáját.^{**} Európa nyugati felén egy olyan minta kontúrjai körvonalazódtak, melyben egyszerre érvényesül egy fontos társadalmi hagyomány (a bányászat) tisztelete és a zöldreform által generált gazdasági áttérés megkerülhetetlensége. A trumpi ihletésű antizöld-stratégia nem ezt a – nyilván nehezen megvalósítható – konszenzust akarja megteremteni, hanem a régi törésvonalak mentén generál folyamatosan figyelmet a kormányzása iránt.

Az utóbbi évek Fidesz-KDNP-s környezetpolitikájának egy ehhez kapcsolódó sajátos „transzparenciavívmánya”, ahogy például bizonyos ipari tevékenységek engedélyeztetési eljárásánál a kormányhivatalokba integrált környezetvédelmi hatóságok megtagadják az adatszolgáltatást. Ez a Trumpéhoz nagyon hasonló mentalitást tükröz, ő is számos környezetvédelmi intézményt szüntetett meg, és korlátozza az érintett hivatalok által készített jelentések nyilvánosságát (Vasali, 2018).

Reakciókészség és pragmatizmus a hulladékkezelésben

Az USA és az EU környezetpolitikai teljesítményének egyik legfontosabb mércéje az lehet, hogy melyik szereplő milyen gyorsan reagál az ökológiai konfliktusokra. Az autógyártók valós emissziós adatainak meghamisításával kapcsolatos botrány kirobbantója egy 2015. szeptember 18-án nyilvánosságra került technológiai eljárás volt. Ennek során a Volkswagen AG egy szabálytalan eszközt használt dízelmotorjarművei motorvezérlésében, hogy megkerülje az

^{*} *Modern bányászat létrehozása a cél.* Interjú Orbán Viktorral az Őzdi Városi Televízióban, 2014. február 27.

^{**} Bezárt az utolsó német szénbánya. *Euronews*, 2018. december 21.

Egyesült Államokban elfogadott kibocsátási normákat. A lebukást az EPA egyik hivatalos dokumentuma idézte elő, így megállapítható, hogy a sokszor lesajnált amerikai modell itt jobban teljesített (miközben megjegyzendő, hogy a Deutsche Umwelthilfe nevű szervezet 2007 és 2015 között több nyilvános kutatással próbálta meg bizonyítani a csalást – Deutsche Umwelthilfe, 2015).

Számunkra az esetben elsősorban az érdekes, hogy a döntéshozatali joggal rendelkező szervezetek milyen gyorsan reagálnak, és milyen szigorú piaci büntetéssel demonstrálják függetlenségüket az érintett iparági szereplőtől. Ide kapcsolódik az a 2019-es hír, mely szerint az USA a Kínával folytatott vámháború miatt kénytelen felfüggeszteni az elmúlt évtizedekben bejártott és megszokott kommunális hulladék-exportját. A tudósítások szerint Kína 2018 januárja óta nem vette át az amerikaiak szemetét, mert az nem az anyagfajta szerint megfelelően szelektált formában érkezik hozzájuk. Ebben az esetben is lehet párhuzamot vonni az amerikai és európai problémamegoldó stratégia között.

A kínai hulladékpiac lezárása után Philadelphiát emlegették példaként a tudósítások, mert egy évtized alatt az egyik legalacsonyabb újrahasznosítási rátájú városból az újrahasznosításban élenjáró várossá vált. A háttérben egy pragmatistának minősített, általában az amerikaiaknak tulajdonított egyedi logika alapján kezelt hulladékgazdálkodási megoldást láthattunk: a város felmérte, melyek azok a körzetek, ahol a legtöbb újrahasznosíthatatlan hulladék keveredik a szelektált szeméttel. Ezeket kivették a rendszerből, innen nem az újrahasznosítóba, hanem a szeméttégetőbe küldték a kommunális szemetet, energiát nyerve annak elégetéséből (Corkery, 2019). A tanulság itt az, hogy a tagállami „jó gyakorlatok” folyamatosan életben tartanak egy belső hulladékgazdálkodási versenyt, amely a pragmatista döntéshozók számára lehetőséget biztosít az alternatív módszerek közül a megfelelő kiválasztására.

Az EU-ban az amerikaiánál átlagosan kevesebb hulladékot termel egy fogyasztó. Az egyes tagországok eddig is eltérő „hierarchiákat” alakítottak ki a saját hulladékaik hasznosítására vonatkozóan. Euró-

pai szemszögből a legrosszabb megoldásnak a személtlerakókat tekintik. Másodlagos, de csak részben megfelelő módszerként elfogadott az égetés. A legfontosabbnak ugyanakkor a szelektív gyűjtést tekintik, ennek kapcsán cél az anyagfajtánkénti újrahasznosítás arányainak növelése. Az európai országok többsége emellett valamilyen módon részt vesz a nemzetközi hulladékkereskedelemben is. A skandináv országok egy része néha személtimportra szorul, de hazánk esetében is az utóbbi évek nagyobb nyilvánosságot kapott ügyei közé tartozik a szennyvíziszapok behozatalának megoldatlan problémája.

Összegzés

A 2019-es EP-választások után e kézirat lezárásakor választják meg az Európai Bizottság új tagjait. A testület élére jelölt Ursula von der Leyen a parlamenti szavazást követő beszédében a bizottság új karakterét elsősorban egy Green New Deal megvalósításával határozta meg (De Jong–Bosmans, 2019). Az Egyesült Államokban jelenleg zajló előválasztási kampányban a demokraták a klímapolitika mellett az Európában is meghatározó környezetvédelmi konfliktusokat próbálták tematizálni (Roberts, 2019).

A hagyományos környezetpolitikai nézőpont tehát messze nem került karanténba. Ugyanakkor az elmúlt évek fejleményei nyomán az is világossá vált, hogy az ökológiai kockázatokat negligáló, azok kárát másokra hárító politika szintén jól rezonálhat a választókkal az óceán mindkét partján. Trump pár éves – és Orbán Viktor lassan egy évtizedes – kormányzása jó példa arra, hogyan lehet népszerűségvesztés nélkül küzdeni a korábbi évtizedekben megdönthetetlennek hitt nemzetközi megállapodások ellen.

Másfelől, miközben politikai értelemben sikeresen lépnek fel az ENSZ migrációval vagy éppen klímaváltozással kapcsolatos megállapodásaival szemben, a hibrid rezsimek vagy éppen a trumpiánus újkonzervatív környezetpolitika a tagadáson túl nem mutatott fel olyan alternatívát, amely kezelni tudná a valóságos ökológiai problémákat. Az olyan, az európai uniós gazdasági integrációt jól működtető megoldások, mint a kvótakereskedelem a szén-dioxid esetében vagy a

különböző kötelezettségszegési eljárások, az EU-t – a szövetségi államokra jellemző integráció hiányában is – az Egyesült Államoknál sikeresebb közpolitikai játékosá tehetik globális szintén.

Egy feltételezett újabb gazdasági világválság előtt a verseny ráadásul nem csak az erőforrások biztosításáról és megszerzéséről szól. Az éghajlatváltozásra koncentrázó társadalmi mozgalmak erősödése mellett az uniós projekt talán éppen saját zöldidentitásának megerősítése révén tarthatja meg legitimitását. Az nem kérdés, hogy a két nagy blokk vitájában az aktuális magyar kormányzati pozíció inkább az amerikaihoz áll közelebb. Az már sokkal kevésbé világos, hogy ez milyen következményekkel jár majd egy esetleges amerikai politikai fordulat esetén.

Külpolitika

RADA PÉTER

Az Egyesült Államok külpolitikája alapjaiban határozta meg Közép-Európa és Magyarország sorsát az elmúlt harminc évben. Washington számára különös jelentősége volt, hogy a volt szocialista országokban lezajló változások békések legyenek, és a demokratikus tranzíció a nyugati érték- és érdekközösséghez való közeledéssel párhuzamosan történjék. Ez az Egyesült Államokból nézve a regionális stabilitás záloga volt. A csatlakozás az euroatlanti közösséghez visszaadta Magyarország számára, amit Jalta elvett: hazánk immár szervesen is a Nyugathoz tartozik. Ahhoz a Nyugathoz, amelynek az Egyesült Államok a vezetője és biztonsági garanciája, a 2019-ben éppen hetvenéves NATO-n keresztül.

Az Egyesült Államoknak fontossá váltak politikai szempontból az új szövetségesek, de – amikor a gyakorlat és az érdekek másként kívánták – magukra is hagyta őket, és idővel egyre gyakoribbá váltak a belpolitikai kérdéseket érintő reflexszerű amerikai kritikák. Az elhagyatottság érzése általános jelenséggé vált a közép-európai külpolitikai gondolkodásban, így tehát nemcsak az aktív amerikai külpolitika gyakorol hatást térségünkre, hanem adott esetben a hiánya is (Mitchell, 2013: 9).

A Szovjetunió bukása után az Egyesült Államoknak lehetősége nyílt minden más nemzetközi szereplő véleményének figyelembevétele nélkül alakítani saját külpolitikáját. Az Egyesült Államok vitális érdeke volt, hogy vezető szerepét megtartsa, sőt megerősítse. A szövetségesek, így Magyarország számára az amerikai vezető szerep kedvező hozadéka volt a biztonsági garancia fennmaradása (Rada, 2016; Rada, 2020). A hidegháború után az Egyesült Államok egy szemléletváltással tulajdonképpen „biztonságiasította” a nemzetközi kapcsolatok teljes napirendjét. A volt szocialista országok

idővel igazodtak is ehhez: az amerikai nemzetbiztonsági stratégiákban megjelenő szóhasználat, elvek, prioritási sorrendek, következőképpen szintúgy a célok és a javasolt lépések visszaköszöttek a NATO, az EU és többek között a magyar kormány stratégiai dokumentumaiban (uő, 2020).

Az amerikai értékeket tudatosan, de gyakran nem szándékolt módon „terjesztette” az Egyesült Államok, amivel jelentős hatást gyakorolt például a demokratikus átmenetet végrehajtó közép-európai országokra. Mindez nem jelenti azt, hogy Washington irányította volna az átalakulást. De azt igen, hogy az Egyesült Államok jelentős szerepet játszott és támogatást nyújtott az euroatlanti integráció folyamatához, ami a régió országaiban automatikusan ezeknek az értékeknek az átvételét is jelentette.

Az amerikai külpolitika alapelvei és törekvései a hidegháború után

Az Egyesült Államok külpolitikájának történetével összekapcsolódik a kivételességtudat (*exceptionalism*) és az elzárkózás (*isolationism*), ami az amerikai különlegességből, a világ más országaitól való eltérésből, az egyedi fejlődés történetébe vetett hitből táplálkozik. A kivételesség eszméjének eredete a 18. században forradalmi számító ideológiai alapokon, a tiszta liberális és republikánus elvek mentén kialakított államszerkezetre, az amerikai alkotmányra vezethető vissza. Mindezek a nemzeti identitás összekovácsoló erői is. Ez az erő a felsőbbrendűség érzésével ruházta fel az amerikai külpolitikát, amikor ellenfeleivel szemben vagy szövetségesei mellett lép fel a nemzetközi porondon. Az amerikai külpolitikai identitás ily módon – más országokéval szemben – nem geopolitikai és földrajzi kategóriák mentén fogalmazódott meg, hanem erre az ideológiára támaszkodva (Campbell–Kean, 2005; Hofstadter, 1989).

Az amerikai külpolitika történetében a 20. századtól kezdve megjelenik e sajátos identitás, az egyediség világméretű bemutatásának igénye. A hegemoniára törekvő, bizonyos szempontból dogmatikus az amerikai értékeken alapuló felfogás a mai napig befolyásolja

az amerikai külpolitikai magatartást. Az amerikai nép, kormány és következőképpen a külpolitika különlegességéhez számos mítosz kapcsolódott már közvetlenül a függetlenségi háborút követően is. E mítoszok máig jelen vannak, sőt az 1990-es években talán még megerősítést is nyertek (Kagan, 2006).

Az ideológia meghatározó ereje és szerepe az amerikai külpolitika elsődleges érdekévé tette a nyugati, liberális intézmények globális terjesztését, majd fenntartását. A külpolitikában domináló „ideológiai fundamentalizmus” egyben ki is zárta az amerikai gondolkodástól eltérő eszméket, és rendkívül megnehezítette, hogy az amerikai külpolitika értelmezni tudjon bármilyen más keretek között kialakított külpolitikai gondolkodást. Ez sokszor elidegenítette a külpolitikai partnereket: „lehetséges, hogy az [Egyesült Államok] magányos a világ tetején, de a kilátás csodálatos” (Walt, 2011). Az amerikai külpolitika kifelé tekint (Kagan, 2006), még olyan időszakokban is – mint akár a 2017-től regnáló Trump-adminisztráció idején –, amikor elzárkózást hirdet. Ez a szövetségesek, így Magyarország számára azt jelenti, hogy a kimondott vagy kimondatlan amerikai elvárás a hasonulás.

A kiválasztottság mellett az amerikai külpolitika állandó jellemzője a hit a kitarásban, az akaratban, az erőben és a szívósságban. E hit a 19. században az amerikai túlélést és a saját kontinens meghódítását szolgálta. Az ismeretlen vidékeket uralma alá hajtó telepes „vadnyugati”, „frontier” szemlélete az amerikai világpolitikai felfogásban és magatartásban régóta jelen van. (Kagan, 2006; Magyarics, 2010.) A „frontier” szemlélet egyes döntéshozók pozícióba kerülése esetén gyakran meg is erősödik. Erre jó példa a 2017–2019 között az amerikai külügyminisztériumban a térségünkért felelős államtitkári pozíciót betöltő Wess Mitchell személye, pontosabban a realista gondolkodását tükröző munkássága. *Nyugtalan határvidék* című – társszerzőként jegyzett – műve (Mitchell et al, 2017) szimbolikusan, de egyes fejezeteiben egészen konkrét módon arra utal, hogy az amerikai erőnek vannak korlátai, és ahol ez az erő, vagy az erő kivetítésének képessége meggyengül, ott az Egyesült Államok kihívói

megerősödnek. Ideológiai befolyását tekintve nem véletlen, hogy bár csak rövid ideig volt vezető pozícióban, Mitchell kormányzati tevékenysége jelentős változásokat hozott az amerikai–orosz határvidéken elhelyezkedő régiók számára. Mitchell a világpolitika átalakulását és a Nyugat előtt álló kihívásokat a következőképpen jellemezte egy 2018-ban, a Heritage Alapítvány rendezvényén elmondott beszédében, amely a térségünkkel kapcsolatos nem hivatalos amerikai stratégiaként is értelmezhető volt:

„Nyugaton sokan megfélemeztek a nemzetállam és a nemzeti szuverenitás alapvető fontosságáról mint a természetjog mellett az egyik legfontosabb forrásról, amelyből a politikai legitimáció végső soron ered. A nemzetközi intézmények egyre inkább öncélúnak tűnnek, és egyre kevésbé töltik be azt az eredeti feladatukat, hogy releváns szereplőként biztonságot vigyenek az általuk kiszolgált állampolgárok életébe. [...] Miközben mindig egyértelműen megfogalmazzuk a demokráciánkat erősítő alapelveket, hajlandónak kell lennünk a diplomácia eszközével agresszívan képviselni a nemzeti érdeket. Nemcsak olyan országokkal kell párbeszédet folytatnunk, amelyekkel egyetértünk, hanem olyanokkal is, amelyekkel komoly nézeteltérések vannak, nehogy a riválisaink kihasználhassák ezeket a nézeteltéréseket a saját befolyásuk erősítésére.”

A kivételességtudatra épülő fenti érvelés alapján akár azt a következtetést is levonhatnánk, hogy az amerikai külpolitika koherens, és ezzel az egyetlen dimenzióval is jól leírható, ez azonban távol állna a valóságtól. Csak az elmúlt harminc év elnökeinek céljait és kijelentéseit vizsgálva is egyértelmű például, hogy egyidejűleg lehet cél az elzárkózás és a nemzetközi politikában kivívott vezető pozíció megőrzése vagy akár javítása (Quinn, 2010). Jó példa erre, hogy a Trump-féle „America first” („Amerika az első”) sokak szerint nativista gondolata megfér a nemzetközi rend átalakítására irányuló célokkal. Sőt, ez a két végletnek tűnő magatartás éppenséggel kiegészítheti egymást. Az az ígéret, hogy „Amerika az első”, a gyakorlatban megfeleltethető egy olyan külpolitikának, mely a világfolyamatokat az amerikaiak érdekei szerint akarja alakítani. Az amerikai választók

mindennapi életének zavartalansága, és az, hogy ne kelljen külpolitikai kérdésekkel foglalkozniuk, csakis akkor lehetséges, ha az Egyesült Államok biztonsága, érdekeinek megvalósulása és értékeinek megjelenése biztosított a nemzetközi rendszerben (Cohen, 2016).

Ugyanezt a nemzetközi kapcsolatok elméleti talaján állva úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az amerikai külpolitika eredendően idealista, miközben Washington realista lépéseket tesz. Ahogy e tekintetben Trumpot is sokat bírálták, úgy Obama elnök is sok esetben demokráciáról és önrendelkezésről, az ellenzéki mozgalmak megsegítéséről beszélt, miközben nem lépett fel például a bahreini ellenzék elleni szaúdi beavatkozás kapcsán 2011-ben, nem járult hozzá Aszad szíriai elnök katonai úton történő eltávolításához, és csak a távolból szemlélte Irán és Szaúd-Arábia „távírányítású” jemeni háborúját.

A Szovjetunió felbomlásával az Egyesült Államok az Európa feletti kontrollért folytatott küzdelmet is megnyerte. Ennek nyomán azonban felvetődött a kérdés, milyen további szerepe van az Egyesült Államoknak Európában. Visszatérően felmerült, hogy az amerikaiaknak az energiáikat inkább a globális kereskedelem más centrumai felé kellene fordítaniuk. Ez fejeződött ki az Obama-adminisztráció „Pivot to Asia” („Ázsia felé fordulás”) politikájában (CEPA, 2015). Csakhogy az európai szövetségeket sem lehetett teljesen magukra hagyni, még akkor sem, ha mind a NATO, mind az EU tagjainak száma jelentősen bővült az elmúlt évtizedekben.

Az amerikai külpolitika Közép-Európában és a magyar–amerikai kapcsolatok

A Szovjetunió összeomlása után az Egyesült Államok aktív szerepet vállalt a közép-európai, posztoszocialista politikai, gazdasági és társadalmi átmenet támogatásában. Az Egyesült Államok külpolitikája és az amerikai érdekek mentén kialakult „új világrend” (Marton–Rada–Balogh, 2015; Rada, 2007; Rada, 2008; Rada, 2019) a nemzetközi rendszer egészének működését meghatározta, érthető tehát, hogy a közép-európai országok külpolitikájának alakulására is alapvető hatással volt.

Magyarországnak a nemzetközi folyamatokat értékelve gyökeresen új külpolitikát kellett kialakítania (Rada, 2020). Az első szabadon választott magyar kormány a rendszerváltás utáni realitásokat figyelembe véve fogalmazta meg a hosszú távú magyar célokat, amelyek összhangban álltak az amerikai elképzelésekkel. Ezek alapján alakult ki a magyar külpolitika három pillére, amelyek hosszú éveken keresztül pártállástól függetlenül élvezték a politikai elit támogatását. E három pillér az euroatlanti integráció minél gyorsabb elérése, a szomszédságpolitika és a határon túli magyar közösségek jogainak védelme volt (Gazdag et al, 2014: 100–101). Nem volt kérdéses, hogy Magyarországnak érdeke a nyugati integráció, az EKG/EU-ba való belépés, a NATO-hoz való közeledés, valamint az amerikai szövetség erősítése. Az, hogy ezek közül melyik volt hangsúlyosabb, s hogy az atlantizmus, vagy az európai irányvonal erősödött-e meg, a nemzetközi politika változásaitól, s nem kis mértékben az Egyesült Államok térségünkhöz való hozzáállásától függött (Rada, 2018).

A rendszerváltás idején idősebb George Bush deklarálhatta, hogy a hidegháború véget ért, ő volt az első, aki a Szovjetunió megtorlását nem kockáztatva tudott térségünk felé fordulni (Baranyi, 2012: 112–113.). Azonban a szépen megfogalmazott célok, bátorító beszédek és szimbolikus gesztusok ellenére az amerikai külpolitika nyilvánvaló korlátaira hívta fel a figyelmet Bush kijeji beszéde 1991-ben, amelyben óvta Ukrajnát a függetlenség kimondásától (Henriksen, 2017; Magyarics, 2014; Rada, 2016). Az új, szabad és egységes Európa valóban amerikai cél volt, de a stabilitás politikailag fontosabb volt, azaz a nagyhatalmi politikai megfontolások felülírták a túlzottan optimista magyar és közép-európai várakozásokat az idealistának tűnő amerikai külpolitikával kapcsolatban.

A Bush-adminisztráció szemtanúja lehetett a Szovjetunió bukásának, de az első nem „hidegháborús” elnök Bill Clinton volt, aki a bővülő mozgástérrel élve hajlamosabb is volt az idealista külpolitikára Közép-Európával kapcsolatban. Clinton az új lehetőséget nyíltan arra használta, hogy az amerikai értékek és érdekek mentén történő

átalakulásokat támogatva az amerikai befolyást növelje a régióban. Miközben támogatta Magyarország és számos más posztoszocialista ország európai integrációját, valamint ígéreteket tett a NATO-csatlakozás mihamarabbi megvalósítására, az általa meghirdetett békepartnerségi program* inkább a fékek behúzásaként volt értelmezhető (Henriksen, 2017; Magyarics, 2010: 52–59; Rada, 2016).

Az új kihívásoknak való megfelelés (Rada, 2019) szükségességét sokkolóan igazolták a 2001. szeptember 11-i terrortámadások (Marton et al, 2015). A globális terrorizmus elleni fellépés során az afganisztáni és az iraki katonai beavatkozás elterelte Washington figyelmét régióinkról. Pontosabban az immáron teljes jogú szövetséges országokra az Egyesült Államok támogató partnereként számított. Nem alaptalanul, hiszen a közép-európaiak a nyugat-európai (főként francia és német) ellenállással szemben az amerikai álláspontot követték, amikor csatlakoztak az akkori amerikai védelmi miniszter, Donald Rumsfeld „coalition of the willing” (szabad fordításban: „az elszántak koalíciója”) felhívására az iraki konfliktus során (Rada, 2020). Az amerikai intézmények és értékek aktív terjesztése az ifjabb Bush külpolitikájának elsősorban a második ciklusában vált központi elemmé (Carothers, 2007), azonban mindez elsődlegesen nem Európára vonatkozott.

A számos párhuzamosan kezelt kihívás, a globális jelenlét, majd a gazdasági válság 2008-ban felhívta a figyelmet arra, hogy az Egyesült Államok túlterjeszkedett, ennek következtében az amerikai–magyar kapcsolatokban, illetve az Egyesült Államok és Közép-Európa viszonyában nem a 21. század első évtizedének vége volt a legaktívabb időszak. A problémát nem az jelentette, hogy csökkent az amerikai befolyás, hanem az, hogy Washington és a 2009-ben hivatalba lépő adminisztráció ezt így is értékelte, és ebbe beletörődött

* A békepartnerségi programot (Partnership for Peace) amerikai kezdeményezésre indították el a NATO tagok, illetve 23 partner ország 1994-ben. A cél a NATO és a korábbi Varsó Szerződés tagállamai közötti együttműködés intézményesítése (Gazdag et al, 2014: 120.; 136–140.)

(Zakaria, 2011). Barack Obama a megváltozott geoökonómiai és geostratégiai realitásokra alapozva pragmatikus külpolitikát kívánt folytatni. Ám az amerikai külpolitika természetéből fakadóan, ha mélyebben megvizsgáljuk, az új elnök sem tért el olyan mértékben Bush külpolitikai irányától, mint azt a beszédeiben hangsúlyozta. Obama a multilateralizmust pártolta az egyoldalú lépésekkel szemben, és a nemzetközi liberális intézmények fontosságát emelte ki, miközben tényleges külpolitikai lépései az érdekek elsődlegességét mutatták. Az idealista liberális értékek összeütközésbe kerültek a realista külpolitikával, ami több esetben a külpolitikai tervezés és a gyakorlati megvalósítás inkohereciájához vezettek.

Különösen igaz ez a térségünkkel és Magyarországgal kapcsolatban kialakított amerikai álláspontra, valamint a közép-európai szövetségekkel szemben szokatlan, olykor élesen kritikus hangnemre (Rada, 2018). A kritika önmagában nem lenne szokatlan a diplomáciában, különösen az amerikai külpolitikában. Az újdonságot az jelentette, hogy Washington nyíltan állást foglalt egyes európai szövetségesei belpolitikája kapcsán, miközben a geostratégiaiilag kiemelten fontos partnerek esetében, mint amilyen például Szaúd-Arábia, gyakran elmaradt a kritika, s az olyan riválisok esetében, mint Kuba és Irán, éppenséggel a közeledés volt az amerikai cél. A kettős mérce nemcsak a magyar–amerikai kapcsolatokra nyomta rá a bélyegét, hanem Izraellel is megrontotta a viszonyt.

A vonakodóan realista Obama- külpolitika (Rada, 2012) amerikai szempontból nem volt átgondolatlan, hiszen a távoli célok helyett a rövidebb távon realizálható nyereség került a középpontba: az amerikai pozíció megőrzése a világban, a regionális kihívókkal megköthető, gazdasági előnyökkel járó kiegyezés és együttműködés keresése (Brzezinski, 2012). A „reset” célja Oroszországgal kapcsolatban, majd aztán annak sikertelensége után az Ázsia felé fordulás (Rada, 2016; Valasek et al, 2013) szintén e szándék világos bizonyítékai voltak. E fordulat térségünkre nézve negatív következményekkel járt, annak ellenére, hogy az Obama-adminisztráció mindig kiemelte, hogy az új irányvonal pusztán gazdasági jellegű,

és nem jelent elfordulást Európától. A csökkenő amerikai védelmi költségvetést figyelembe véve azonban mégsem jelenthetett mást, mint az amerikai jelenlét európai visszaszorulását. Az amerikai figyelem csökkenése Közép-Európában az oroszok és a kínaiak geopolitikai természetű érdeklődését is felkeltette. A két ország terjeszkedését nem nézte jó szemmel Washington, amely azonban a saját szövetségeseit kritizálta a Kínához és Oroszországhoz való közeledésük miatt (Rada, 2018).

Donald Trump megválasztása változást hozott térségünk és az Egyesült Államok kapcsolataiban, még ha az amerikai részről érkező kritikák nem is szűntek meg teljesen. Különösen igaz ez azokra a szövetségesekre – és most már nyugat-európaiakra is –, amelyek nem költöttek eleget a védelmükre, vagyis a GDP legalább két százalékát. Ők Trump szerint potyautasként Washingtontól várják el biztonságuk garantálását. Összességében azonban a magyar–amerikai és a közép-európai–amerikai viszonyrendszerben új korszak kezdődött 2017 januárjában. Trump lengyelországi látogatása és a Három tenger kezdeményezés* melletti egyértelmű kiállása is ezt bizonyította. A régióban tett látogatása során elmondott beszéde a kiegyensúlyozott politikai kapcsolatokra való törekvést vetítette előre.

A Trump-adminisztráció figyelme vagy más nézőpontból engedékenysége mindenképpen jót tett a térségünkkel ápolott amerikai politikai kapcsolatok fejlődésének, amit azonban túlértékelni sem szabad. Az ideológia és az értékek diktálta külpolitika nem tűnt el teljesen, azonban azok a szövetségesek, akik hajlandóak voltak az amerikai stratégiai célok megvalósulásáért tenni, így például a közös védelemhez hozzájárulni, érezhetően kevesebb kritikát kaptak Washingtonból.

* A Három tenger kezdeményezés lengyel javaslatra létrejött együttműködési platform a közép-európai régióban. A 2016-ban létrejött kezdeményezés részesei a kelet-közép-európai, a balti és az adriai országok. Az együttműködés elsősorban gazdasági jellegű, de kiemelt figyelem vetül az energiabiztonsági kérdésekre is.

Összegzés

Az elmúlt harminc évben bilaterális kapcsolatainkban voltak hullámvölgyek és kiegyensúlyozottabb időszakok, de vitathatatlan, hogy Magyarország számára az euroatlanti integráció és a magyar–amerikai kapcsolatok mindhárom pillére (politikai, védelmi és gazdasági) egyformán fontos volt. Magyarország célja – szomszédaihoz hasonlóan – a szoros amerikai kapcsolatok kiépítése és fenntartása volt, azonban gyakori félelemként jelent meg, hogy Washington nem mindig becsüli meg eléggé Budapest igyekezetét, és Magyarország szövetségénél vannak fontosabb stratégiai megfontolásai.

A magyar–amerikai kapcsolatok három pillére közül a politikai dimenzióban lehettünk tanúi a legnagyobb kilengéseknek az elmúlt három évtizedben. Emögött gyakran nem bilaterális problémákat, hanem külső okokat (is) érdemes keresni. A hullámvölgyeken a magyar politikai elit atlanti elkötelezettsége sem mindig tudta a kapcsolatokat túllendíteni, s az atlantista elkötelezettség az amerikai figyelem csökkenésével párhuzamosan meg is kopott. A magyar döntéshozók számára rendkívüli kihívást jelentett, hogy a változó nemzetközi környezetben kellett a magyar külpolitika céljait teljesíteni. Magyarország, a térségbeli országokhoz hasonlóan, gyorsan reagált a változásokra, miközben nem volt elég ideje a párhuzamos rendszerátmenetre és integrációra (Mitchell, 2013: 9.).

Úgy kellett az EU-hoz és a NATO-hoz csatlakozni, hogy a tagság feltételeit a nyugati politikai érdekeknek megfelelően folyamatosan átalakították, majd aztán úgy kellett megbízható amerikai szövetségesnek maradni, hogy közben az EU intézményeinek és a német gazdasági érdekeknek is meg kellett felelni. Közben együtt kellett tudni működni szomszédainkkal, s – energiabiztonságunk miatt – Oroszországot sem volt szabad elidegenítenünk. Ennek a rendkívül összetett külpolitikai egyenletnek a megértésére Magyarország nyugati szövetségesei, beleértve az Egyesült Államokat, gyakran nem voltak hajlandóak. Ez pedig félreértésekhez vezetett, mely félreértések idővel a magyar kül- és belpolitika kiszámíthatatlanságára való hivatkozásként jelentek meg.

A védelmi együttműködés alakulása a politikaihoz képest kiegyensúlyozottabb volt, és párhuzamosan fejlődött Magyarország NATO-tagságával. A védelmi kapcsolatok fejlesztésén mindkét oldal aktívan dolgozott, de a kapcsolat aszimmetrikus maradt, és a magyar védelmi szektor adaptációs képességétől is függött (Rada, 2020).

A magyar-amerikai gazdasági kapcsolatok kiegyensúlyozottnak tekinthetők, és az elmúlt években egyre jobb mutatókat produkálnak. Az Egyesült Államok a rendszerváltás óta Magyarország egyik legfontosabb befektetője és külkereskedelmi partnere, amiért cserébe Magyarországnak a politikai és gazdasági intézményeit is a nyugati nemzetközi intézményekhez kellett igazítania. Másfelől a 2008-as válság rámutatott arra, hogy az amerikai pénzügyi segítség és a magyar gazdaság fokozódó globális integrációja, illetve az amerikai gazdasággal szembeni nyitottság súlyos következményekkel is járhat.

Biztonságpolitika

UGRÓSDY MÁRTON

Az Észak-atlanti Szerződés Szervezetéhez (NATO) történő csatlakozás óta az Egyesült Államok szövetségeseiként Magyarországnak számos változást kellett kötelezően véghezvinni. A külföldi minták átvétele egyfajta közpolitikai transzfert jelentett, ugyanakkor a változtatások hatása sokszor nem jelentkezett olyan mértékben, ahogyan azt az amerikai fél elvárta volna.

Ez a fejezet arra tesz kísérletet, hogy közérthető módon bemutassa, hogyan változott meg a magyar biztonságpolitika az elmúlt harminc évben, részben az Egyesült Államok, részben pedig azon szövetségi rendszer hatására, amelynek hazánk már 1990-től deklarálta a tagja kívánt lenni.

A tágabb biztonsági környezet

Az Egyesült Államok már azelőtt komoly hatással volt Magyarországra, hogy hazánk a NATO tagjává vált volna 1999-ben. A hidegháború végével a nyugati orientáció vált meghatározóvá a magyar kül- és biztonságpolitikai elit számára.

Az első szabadon választott magyar parlamentnek és az Antall-kormánynak azzal kellett szembenéznie, hogy a szovjet igényeknek megfelelő, a hidegháborús tervek szerint meghatározott offenzívára szánt, szovjet alárendeltségében működő, a honvédelemre azonban csak korlátozottan alkalmas honvédséget örökölt, amelyet képtelen volt az ország finanszírozni. Még mindig több tízezer szovjet katonai állomásozott Magyarországon területén, s hazánk a Varsói Szerződés tagja volt a szervezet 1991-es megszűnéséig. Ebből az indulási pozícióból kellett lassan a Nyugat felé fordítani azt a védelmi és védelemipari komplexumot, amely a megelőző negyven évben egy tömeges

méretű, várhatóan nukleáris összecsapással is együtt járó katonai feladat teljesítésére készült.

Eközben az ország déli határainál megkezdődött Jugoszlávia háborúval kísért felbomlása, ami azonnal új kihívás elé állította az átalakulóban és útkeresésben lévő Magyar Honvédséget. A délszláv háború miatt kialakuló menekültválság kezelése mellett kiemelt feladattá vált az ország védelme, ugyanis a harcoló felek többször is megsértették hazánk szuverenitását. Legalább egy esetben, 1991. október 27-én egy Jugoszlávia felől hazánkba berepülő repülőgép Barcsot bombázta.

A délszláv háború vezetett az Egyesült Államok első közép-európai fegyveres beavatkozásához. Annak ellenére, hogy az 1993-ban hivatalba lépő Bill Clinton amerikai elnök nem kívánt Európa helyett rendet tenni, a NATO és rajta keresztül az Egyesült Államok fokozatosan bevonódott a konfliktusba. Az ENSZ Biztonsági Tanácsának határozatai alapján a NATO 1992 végétől egyre nagyobb részt vállalt a Bosznia feletti repüléstilalmi zóna kontrolljában, később a tilalom kikényszerítésében, valamint a Jugoszlávia elleni tengeri blokád fenntartásában, ezenkívül légi támogatást nyújtott az ENSZ-misszió tevékenységéhez. 1994. február 28-án a NATO erőinek első harci bevetésén két amerikai F-16-os vadászrepülőgép négy szerb repülőgépet lőtt le Banja Luka térségében, miután a vadászokat Magyarország légteréből vezették célra.

1995. november 8-án a magyar országgyűlés határozata alapján hazánk felajánlotta a 31. Kapos Harcászati Repülőezred bázisát, Taszárt a békefenntartásban részt vevő amerikai erők számára. Ez volt az első amerikai légi támaszpont az egykori Varsói Szerződés területén, amit a hadszíntérhez való közelsége mellett jó közúti és vasúti kapcsolatai miatt választottak ki, valamint azért, mert képes volt a stratégiai szállító repülőgépek kezelésére is. Később, az 1999-es koszovói légicsapások idején újabb egységek települtek ide, még Predator típusú pilóta nélküli repülőgépeket is üzemeltettek a Somogy megyei bázisról. Az együttműködés 2004-ben ért véget – a tapasztalatok a magyar katonák és polgári személyzet, illetve az amerikai fegyveres erők együttműködéséről a hírek szerint legalábbis vegyesek voltak.

A határaink közelében zajló fegyveres konfliktussal egyidejűleg haladt előre Közép-Európa euroatlanti integrációja, amittől mind a térségbeli országok, mind a nyugati partnerek azt várták, hogy elhozza a tartós stabilitást és békét a régió számára. A NATO és az EU bővítése azt a célt szolgálta, hogy a korábbi ellenségek szervezett keretek között, ugyanazon szövetségi rendszer tagjaként emelkedjenek felül nézeteltéréseiken, lépjenek a békés együttműködés útjára. Az amerikaiak nyilvánvalóvá tették, hogy a NATO-tagság nem képzelhető el a szomszédos országokkal való megegyezés nélkül. E folyamat részeként írta alá Magyarország a szomszédos országokkal az alapszerződéseket.

A NATO-csatlakozásunkat követően két héttel indult meg a koszovói konfliktus miatt Szerbia és Montenegró újabb bombázása a Taszáron állomásozó amerikai erők részvételével. A legfontosabb kérdés sokáig az volt, indít-e a NATO szárazföldi támadást is, ennek a hadműveletnek ugyanis elkerülhetetlen módon a felvonulási területe lett volna Magyarország, ugyanakkor egy hazánkba induló NATO-támadás beláthatatlan következményekkel járt volna a vajdasági magyar közösségre nézve. Az 1999-es bombázások viszonylag gyorsan véget értek, az akkori magyar vezetés tapasztalata azonban egyértelműen az volt, hogy az amerikaiak a térség finom egyensúlyait gondolkodás nélkül figyelmen kívül hagyják, ha érdekeik azt kívánják.

A délszláv háborúk lezárásával, illetve a NATO és az EU bővítésével Magyarország biztonságpolitikai környezete alapvetően megváltozott: a határok mára stabilnak tűnnek, és még azokkal az országokkal is szövetségben állunk, amelyekkel hagyományosan kevésbé szívélyes a viszony. Mára csak két szomszédos ország (Szerbia és Ukrajna) nem tagja sem a NATO-nak, sem az EU-nak, de mindkét ország igyekszik legalább az egyik integrációs szervezethez közelebb kerülni. A kelet-ukrajnai válságtól való távolságunkat figyelembe véve kijelenthető, hogy az Egyesült Államoknak is köszönhetően Közép-Európa és Magyarország közvetlen szomszédsága biztonságosabb helyé vált, mint 1990-ben volt.

A hazai védelmi elit és a NATO

A közvetlen fenyegetések megszűnésével a hazai védelmi elitre új feladatok vártak. A 2001. szeptember 11-én végrehajtott New York-i terrortámadás után a NATO történetében először léptették életbe a kollektív védelemről szóló V. cikkelyt, melynek értelmében hazánk is részt vett az Egyesült Államok által vezetett afganisztáni missziókban. Míg a korábbi küldetések során elsősorban a balkáni békefenntartó missziókban, a magyar határ közelében kellett fenntartani magyar katonai jelenlétet, most egy több ezer kilométerre lévő közép-ázsiai országban kellett biztosítani a feltételeket.

Erre a feladatra a honvédség csak komoly erőfeszítések árán volt képes, mivel a magyar katonákat nem a területen kívüli beavatkozásra vagy magashegyi, sivatagi körülmények közötti aszimmetrikus hadviselésre képezték ki. Hiány volt a megfelelő felszerelésből, számos eszközt a szövetségesek koalícióját vezető amerikai erők adtak kölcsön, sőt több esetben a magyar katonák magánúton szereztek be azokat az eszközöket (például a személyi védelemhez szükséges, az improvizált robbanóeszközök repeszaitól védő kev-lármellényeket is), amelyeket a hazai központi forrásokból nem lehetett biztosítani. Az amerikaiak nyújtották a taktikai légi szállítási kapacitást és a légi támogatást, s az afganisztáni váltásokban részt vevő magyar katonák többször is más NATO-tagállamok szállítógépein utaztak, mert a magyar AN-26-os szállítógépek alkalmatlanok voltak erre a misszióra. Ennek ellenére a magyar katonák munkáját elismerés övezte, a missziót sikeresnek értékelték. Tény azonban az is, hogy a küldetés teljesítése közben hét magyar katona lelte halálát.

Az afganisztáni magyar jelenlét a legnagyobb kiterjedését akkor érte el, amikor 2006 és 2013 között magyar vezetés alatt működött a bagláni PRT (Provincial Reconstruction Team – Tartományi Újjáépítési Csoport), amelyben egyidejűleg több mint kétszáz magyar katona vett részt (ezzel lekötve a magyar missziós állomány ötödét). Kisebb egységek ezt követően is szolgáltak Afganisztánban, többek között a helikopterpilóta-kiképzésben és a kabuli repülőtér üzemel-

tetésében, mások mentorálási feladatokat láttak el a 2010-es évek NATO-missziója során.

A több évtizedes afganisztáni szerepvállalás mellett a magyar csapatok részt vettek a 2003-as iraki invázió utáni stabilizációs erőfeszítésekben is. Az Országgyűlés döntése alapján a honvédség 2003 augusztusában kapcsolódott be az újjáépítési feladatokba egy szállító zászlóalj felajánlásával. Ez a tevékenység 2004 decemberéig tartott. A részvételtől szóló döntést erős amerikai nyomásra hozta meg a magyar kormány. Ezután is jelen voltak Irakban a magyar katonák, akik kiképzési támogatást nyújtottak az újjászerveződő iraki hadseregnek a NATO-misszió szervezeti keretében, egészen 2011-ig.

Ezt követően 2015 áprilisában döntött úgy ismét az Országgyűlés, hogy ezúttal az Iszlám Állam elleni koalíció részeként magyar katonákat küld Irakba, pontosabban az iraki Kurdisztán területére. A kontingens még 2019-ben is Erbilben látja el feladatát. Az e misszióról szóló döntés is elsősorban azért született, hogy a magyar-amerikai kapcsolatokat erősítse a magyar kormány egy olyan küldetés vállalásával, amely mögé még az Egyesült Államok szövetségesei nem sorakoztak fel egyértelműen.

A magyar határoktól távoli missziós szerepvállalás új és jelentős kihívásokat jelentett a honvédség számára, politikai célja pedig elsősorban az volt, hogy hazánk ellensúlyozza az alacsony védelmi költségvetés miatti bírálatokat. A hazai katonai vezetés emellett igyekezett a lehető legtöbb embert bevetni hosszabb-rövidebb időre a missziókban, hogy az állomány minél szélesebb köre szerezhessen tapasztalatokat.

Az USA és a NATO regionális stratégiája a 2000–2010-es években

Az Egyesült Államok regionális céljai folyamatosan változtak az egyes adminisztrációk prioritásainak módosulásától függően. George W. Bush második elnöksége alatt ismét éleződni kezdett a konfrontáció Oroszországgal, s bár Magyarország igyekezett távol maradni ettől az

ellentétől, az energiabiztonság terén mégis az orosz–amerikai vetélkedés középpontjába kerültünk a Nabucco és a Déli Áramlat közötti döntési helyzet okán. Egyes vélemények szerint Gyurcsány Ferenc akkori miniszterelnök éppen a Nabucco kapcsán mutatott hezitálása és az amerikai értékelés szerint túlzott oroszbarátsága miatt kapott a korábbinál kisebb támogatást Washingtonból. 2008-ban Oroszország villámháborút indított Grúzia ellen, aminek nyomán felmerült a NATO-ban a védelmi költségvetések növelésének szükségessége, de a 2008 őszi kitörő globális pénzügyi és gazdasági válság ezeket a célokat keresztülhúzta.

George W. Bush után a demokrata Barack Obamát választották elnökké, aki első megszólalásaiban elfordulni látszott Európától („Pivot to Asia” – Ázsia felé fordulás), miközben kiegyezést keresett az oroszokkal („Reset” – „újraindítás”).* Több közép-európai ország is úgy érezte, az amerikai érdekek átrendezésével kevesebb figyelem jut majd rájuk, miközben a „Reset” következtében esetleg egy újabb nagyhatalmi alku tárgyává válhatnak. Valóban úgy tűnt, hogy az előbbieken túl még a 2011-es arab tavasz eredményeként létrejött közel-keleti instabilitás és az egyre magabiztosabbá váló Kína teljesen is nagymértékben lefoglalja az amerikaiak figyelmét. A létrejövő vákuumban szinte mindegyik közép-európai ország nyitni kezdett Oroszország felé, és ez a folyamat egészen 2014 elejéig, a Krim illegális orosz annexiójáig folytatódott is.

A krími beavatkozás, majd az azt követő kelet-ukrajnai háború ismét Közép- és Kelet-Európára irányította az Egyesült Államok figyelmét. A 2014-es walesi NATO-csúcson szinte mindegyik tagállam elkötelezte magát a GDP két százalékának megfelelő védelmi kiadások elérésére 2026-ig, illetve az egyre javuló gazdasági környezet – főleg 2015 után – lehetővé is tette a korábban nem látott mértékű katonai modernizációs programok beindítását is. Az orosz fenyegetésre válaszul az USA katonai költségvetésében egyre

* A „Pivot to Asia” és a „Reset” politikájáról Rada Péter is említést tesz e kötetben a külpolitikáról szóló tanulmányában.

nagyobb összegeket rendeltek az Európai Megerősítési Kezdeményezés (European Reassurance Initiative), majd később az Európai Elrettentési Kezdeményezés (European Deterrence Initiative) sorai mellé, amivel elsősorban az előretolt amerikai katonai jelenlét feltételeit kívánták megteremteni a szövetséges országokban. Ezekből a forrásokból részben új képességek kifejlesztését támogatta az Egyesült Államok (Magyarországon infrastruktúra-fejlesztést, valamint a különleges művelleti erők fejlesztését segítették), de Lengyelországban és a balti országokban rotációs amerikai katonai jelenlétet is finanszíroztak az EDI-pénzekből.

Változó amerikai elvárások és magyar reakciók

Az elmúlt három évtizedben a hazai biztonságpolitikai elit jelentős részében megkérdőjelezhetlenné vált a NATO elsőbbsége minden alternatív biztonsági architektúrával szemben, bármilyen katonai vagy egyéb jellegű biztonsági kihívás kezelése elsősorban amerikai segítséggel és irányítással látszik elképzelhetőnek. Hazánk biztonsági környezetének alakulása és alakítása példa arra, hogyan tettek magukévá a hazai döntéshozók néhány amerikai érdeket, és hogyan építették be ezeket a magyar érdekek rendszerébe.

Amikor az 1990-es években végleg eldőlt, hogy Magyarország a NATO-ban képzelel el a jövőjét, a Partnerség a Békéért (PFP) program révén azonnal megkezdődött az aktuális és a jövőbeli magyar katonai elit beiskolázása a nyugati, főleg amerikai katonai akadémiákra. A „NATO-angolt” oktató nyelvtanfolyamokra is nagy igény mutatkozott, tekintettel arra, hogy a korábbi katonai vezetők többsége a Szovjetunióban részesült szakmai képzésben.

Az Antall- és a Boross-kormány idején meghatározó cél volt a tömeghadserg költségvetési szempontból is indokolt leépítése. A Horn-kormány alatt a NATO-csatlakozásra való felkészülés volt a fókuszban, azonban az ország gazdasági helyzete továbbra sem tette lehetővé a haderőfejlesztést, az egyedüli kivételt a rövid hatótávolságú légvédelmi rakétarendszerek modernizációja jelentette. Az első Orbán-kormány a javuló gazdasági teljesítménynek köszönhe-

tően már tájékozódott a katonai fejlesztésekről, azonban a két legnagyobb horderejű és összegű döntését a 2002-ben hivatalba lépő szocialista-szabad demokrata kormány felülírta és átalakította. Mindez, párosítva a mintegy tízévente változó amerikai elvárásokkal, azt jelentette, hogy a honvédség fejlesztési céljai (honvédelem, missziók, békefenntartás vagy nemzetépítés) nem voltak egyértelműek, ezért a belső fejlesztéseket és a beszerzéseket sem lehetett egy hosszú távra érvényes stratégia mentén tervezni.

A fenti évtizedek alatt azonban állandóságot jelentett az amerikai kormány piacszerzési törekvése, ugyanis a NATO-tagságot és az interoperabilitást nagyon sokan úgy értelmezték itthon és külföldön, hogy ezek mindenképpen együtt járnak az amerikai fegyverek és védelmi rendszerek megvásárlásával. A Zrínyi 2026 haderőfejlesztési program hatálybalépése előtti korszakban lefolytatott három nagy katonai beszerzés közül azonban egyet sem nyertek el amerikai cégek. A kis hatótávolságú hordozható légvédelmi rakétarendszert a franciáktól (Mistral, 1995), a vadászpilóta nélküli repülőgépeket a svédektől (Gripen, 2001), a harcászati rádiókat pedig a norvégoktól (Kongsberg, 2002, majd 2012) vásároltuk meg, amit az amerikai partner rendkívüli módon sérelmezett.

A magyar-amerikai katonai kapcsolatokba új lendületet hozott a 2014 utáni időszak. Magyarország földrajzi elhelyezkedése és Oroszországgal ápolt politikai kapcsolatai miatt többszörösére nőtt az irántunk mutatott figyelem, másrészt a javuló gazdasági helyzetnek köszönhetően a növekvő állami bevételek lehetővé tették a több esetben harminc évnél is régebben húzódo modernizációs programok elindítását. Emellett a NATO céljai közé visszatért a területvédelem, amit a migrációs válság után a külvilág létezésére érzékenyebbé váló magyar közvélemény számára is egyszerűen és hatékonyan lehet kommunikálni. Gyakoribbá váltak a közös magyar-amerikai hadgyakorlatok, és a honvédség is egyre aktívabbá vált a NATO keleti szárnyán (balti kiképzőmissziók, a visegrádi négyek harccsoport balti jelenléte, a balti légtérvédelmi misszió 2015-ben és 2019-ben).

A gondolkodásmód átalakítása – amerikai hatások a Magyar Honvédségben

Magyarország NATO-tagságával és a nyugati szövetségi rendszerhez való csatlakozásunkkal az amerikai katonai segítségnyújtás is azonnal megkezdődött. A budapesti amerikai nagykövetségen működő Védelmi Együttműködési Iroda (Office of Defense Cooperation) játszotta ebben a legfontosabb szerepet.

Az első hivatalos kapcsolatfelvétel az amerikai és magyar fegyveres erők között 1988-ban történt, miután Mark Palmer budapesti amerikai nagykövetnek az előző évben sikerült meggyőznie az akkori amerikai védelmi minisztert, Caspar Weinbergert, hogy az amerikai fegyveres erőknek érdemes kapcsolatba lépniük a Magyar Néphadsereggel.

Az időközben meginduló rendszerváltozás okán az Egyesült Államokban egy kormányzati szervek közötti munkacsoportot hoztak létre, amelynek kiemelt feladatává tették a kétoldalú katonai kapcsolatok erősítését, a kelet-európai hadseregek depolitizálását, és az új, demokratikus rendszerekbe való beillesztésüket. Az 1991. augusztusi moszkvai katonai puccs hatásosan bizonyította, miért kell a korábban szoros politikai ellenőrzés alatt álló hadseregeket „demokratizálni”, ezért a felső szintű cserék mellett már a tisztii állományt is bevonták a programokba, hogy a jövőbeli közép-európai katonai vezetőket szintén kitegyék némi amerikai befolyásnak.

Az Egyesült Államok Európai Parancsnoksága addig különálló programelemek egyesítésével és összehangolásával létrehozta az úgynevezett Joint Contact Team programot. Ezzel a frissen függetlenné váló országok hadserege feletti civil kontroll megteremtéséhez és a szovjet típusú katonai kultúra felszámolásához kívántak hozzájárulni. A kezdeti szervezési problémák megoldása után minden közép-európai ország esetében négy-hat főből álló kapcsolat-tartó csoportot jelöltek ki, amiben két tiszthelyettes is helyet kapott. A kapcsolattartó csoportokba természetesen a fogadó országok is vezényeltek katonákat, akiknek a körében főleg a megfelelő angol-nyelv-tudás hiánya jelentette a legnagyobb problémát.

Az amerikai Nemzeti Gárda is kapcsolatot keresett a posztszovjet országokkal. A kezdeti tapasztalatok azt mutatták, hogy a tartalékos haderő szervezése és működtetése terén felhalmozott tapasztalatait a három balti ország – méretük és erőforrásaik sajátosságai következtében – jobban tudja hasznosítani, mint a „nagy” amerikai fegyveres erőkben felgyült tudást. A mögöttes motiváció amerikai oldalról a közép-európai fegyveres erők demokratizálása volt azáltal, hogy „hétköznapi emberekkel” hígítják fel az állományt. Ráadásul a tartalékosrendszer a gazdasági problémákkal küzdő országok számára költséghatékony alternatívának tűnt egy nagyobb állandó hadsereg fenntartásával szemben.

Az úgynevezett State Partnership Programot (SPP) 1993-ban szélesítették ki az összes, a korábbi együttműködésben is részt vevő közép-európai országra. Magyarország partnere ebben az Ohioi Nemzeti Gárda lett, amellyel az együttműködés a mai napig eredményesen fennáll. Ohio azért is lett a magyarok partnere, mert ebben az amerikai államban él a legnagyobb magyar közösség, így bízni lehetett abban, hogy az ottani Nemzeti Gárdában lesznek önkéntesek, akik beszélik a magyar nyelvet, és értik Magyarországot. Magyarország NATO-csatlakozása után természetesen az SPP szerepe kissé háttérbe szorult, azonban 2014 után ismét előtérbe került a Magyarország és Ohio közti partnerség. Az amerikai állomány ugyanis ennek révén egy viszonylag jól meghatározott cél érdekében tudott európai tapasztalatra szert tenni, egyben a NATO keleti szárnyát célzó megerősítési és bizalomépítési műveletek sikeréhez is hozzájárulhatott.

Hazánkban jelenleg legalább három olyan alakulat működik, amelynek létrejötté valamilyen módon az amerikai befolyásnak köszönhető. Ezek a pápai Nehéz Légiszállító Ezred (Heavy Airlift Wing – HAW), a szolnoki MH 2. Vitéz Bertalan Árpád Különleges Rendeltetésű Dandár, valamint a székesfehérvári NATO-erőket Integráló Egység (NATO Force Integration Unit – NFIU). Bár a három szervezetről kettő a honvédséghez tartozik, valójában mindhárom jelentős mértékben külföldre „dolgozik”. Magyarország NATO-fel-

ajánlásának részeként is feladatot teljesítenek, illetve kiképzésüknél, eszközeiknél és feladataiknál fogva ezek azok az egységek, amelyek a leghatékonyabban részt tudnak venni amerikai vezetésű, NATO-vagy azon kívüli missziókban is.

Jelenlegi nevét és struktúráját a 2. Vitéz Bertalan Árpád Különleges Rendeltetésű Dandár 2017-ben nyerte el. 2004-től Afganisztánban vetették be az egységet, amely azóta is több-kevesebb megszakítással jelen van a közép-ázsiai országban. A különleges erők (Special Operation Force – SOF) olyan katonai képesség, amelynek kifejlesztése kezdetektől élvezte az Egyesült Államok támogatását, pénzzel, kiképzéssel és tárgyi eszközökkel is folyamatosan támogatják az egység fejlesztését. Az amerikaiak éveken keresztül mentorálták saját különleges műveleti katonáikkal a magyar partnereket.

A különleges dandár szinte kizárólag az amerikai különleges erőknel alkalmazott fegyvereket és eszközöket használ, kiképzésüket is jelentős részben az amerikai módszerek alapján dolgozták ki. Ezt nem pusztán a szövetségesi fegyverbarátság indokolta, sokkal inkább az, hogy amit a magyar SOF a hadszíntéren biztosítani tud, arra az Egyesült Államoknak bármelyik hadszíntéren szüksége lehet. Nem szabad megfeledkezni a képesség politikai jelentőségéről sem, hiszen ennek révén elmondható, hogy például Afganisztánban a harcoló egységek között több nemzet képviselteti magát.

A különleges erők fejlesztése és az amerikai szemlélet meghonosítása ugyanakkor kulturális törést jelent a honvédségben. Míg a hagyományos egységeknél a hierarchia megkérdőjelezhetetlen, a gondolkodás és problémamegoldás vertikálisan zajlik, addig a „különlegesek” inkább a horizontális, felelősségmegosztó és csapatban gondolkodó menedzsmentszeméletet képviselik. Azt a mélyreható kulturális változást tehát, amit az Egyesült Államok 1990 óta próbál elérni, egyfajta laborkísérletként a különleges erőknel már megvalósította.

Egy másik, amerikai befolyást tükröző egység, a pápai Nehéz Légiszállító Ezred 2009-ben jött létre. Tizenkét ország a projekt részese, közülük két résztvevő, Finnország és Svédország csak az EU

tagjai, mégis jelentős részesedést vállalnak a programból. A HAW létrehozásához az a felismerés vezetett, hogy a legtöbb ország képtelen saját erőből megoldani a 2000-es évek missziós szerepvállalásaival kapcsolatos légi szállítási feladatokat, s nem kívántak folyton amerikai segítséget kérni, ugyanakkor nem volt pénzük a rendkívül drága stratégiai szállítógépek megvásárlására és üzemben tartására (vagy a feladatok relatíve alacsony száma miatt ez nem lett volna kifizetődő számukra). Az ezred vezetését rotációs alapon látják el a részt vevő nemzetek (2019-ben éppen norvég parancsnoka van).

A HAW egy teljesen NATO-kompatibilis és amerikai kultúrájú szervezet, a szakszemélyzet jelentős része is amerikai, a repülőgépek üzemben tartását pedig a gyártó, a Boeing cég műszaki szolgálata látja el, szintén amerikai mérnökök és szerelők segítségével. A HAW éppen azért fontos a magyar védelmi szektor szempontjából, mert olyan többnemzetiségű kultúrát és közös feladatvállalást hozott Magyarországra, amilyenre korábban nem volt példa. Egyébként is elmondható, hogy honvédség egységei közül a légierő áll a legközelebb a nyugati mentalitáshoz, elsősorban a sok közös gyakorlat miatt.

Összegzés

Ha az USA eredeti, a Varsói Szerződés széthullásakor megfogalmazott céljait nézzük a magyar védelmi szektor átalakítása kapcsán, akkor sikereket és kudarccokat egyaránt láthatunk. A hadsereg depolitizálása és a civil kontroll megteremtése viszonylag sikeres volt. A katonai jog modernizációja és a szervezeti felépítés megváltoztatása a NATO-csatlakozás előfeltétele volt, ezért a mindenkori magyar kormányoknak a csatlakozási folyamat során nem is volt más választásuk, mint továbbvinni a szervezeti reformot.

2001 után felértékelődött a missziós szerepvállalás, ami fontos szerepet játszott a magyar–amerikai kapcsolatok mélyítésében, viszont a szükséges beszerzések hiányában a kétoldalú katonai együttműködés önmagában csak alapot szolgáltatott a kapcsolatok további fejlesztéséhez. A 2014 utáni regionális biztonsági helyzet, a magyar

gazdaság javuló teljesítménye és a politikai akarat együttállása viszont már lehetővé tette, hogy a katonai eszközök harminc éve várt modernizációja megkezdődhessen – igaz, egyelőre amerikai részvétel nélkül.

Ezalatt a sorozott tömeghadseregtől eljutottunk a kis létszámú hivatásos hadseregig, amelyben teljesen más képességekre, hozzáállásra és működésre van már szükség, a régi reflexek nem működnek. Ugyanakkor az a szovjet iskola, amely az idősebb katonai vezetői generációt meghatározza, csak az érintettek nyugdíjba vonulásával fog végleg kikopni a hazai katonai kultúrából. Kérdés, persze, hogy a menedzsmentszemléletű, horizontális együttműködésre is koncentrááló amerikai mentalitás meghonosítható-e a teljes Magyar Honvédségben. A modernebb, bonyolultabb katonai eszközök üzemeltetése és karbantartása azonban összességében a horizontális működési modell felé fogja tolni a honvédséget. Ezen az úton még mindig nagyon sokat kell előrehaladnunk, s az eddigi lépéseket megkönnyítette az Egyesült Államok támogatása. Nem véletlenül állította az elmúlt évtizedekben a magyar miniszterelnökök és külügyminiszterek sora egybehangzóan, hogy a magyar–amerikai kapcsolatok legbiztosabb alapját a kiváló katonai együttműködés jelenti.

III.
Kampányok, tanácsadás
és média

Negatív kampány

BRAUN RÓBERT

Politikáról szóló köznapis beszélgetésekben, újságcikkekben gyakori fordulat, hogy a legújabb kori kampányokban rengeteg a negatív elem, a magyarországi politikai kommunikációt is eluralta a negatív kampány. Hasonlóképpen gyakori megjegyzés, hogy a negatív kampányok megjelenése Magyarországon az amerikai politika magyarországi hatásának, különösen az amerikai vagy amerikai gyakorlattal is rendelkező tanácsadók megjelenésének tudható be. Ahhoz, hogy ezeket a véleményeket értékeljük, előbb a negatív kampány fogalmának meghatározására van szükség.

A negatív kampány

Bár a köznyelv negatív kampánynak tekinthet minden olyan politikai kommunikációs aktivitást, amely az ellenfélre nézve negatív tartalmú, a negatív kampány fogalma ennél összetettebb.

A szakirodalom a negatív kampányon elsősorban negatív politikai *hirdetéseket* (negative campaign advertising) ért, amelyeknek az esetében olyan tervezett, egy politikus vagy egy párt jóváhagyásával készült kommunikációs anyagról van szó, amelyet az adott politikai kampány során tudatosan használ az adott politikai erő. Ugyanakkor a szakirodalom könnyen belecsúszik abba a pozitív-negatív ellentétpárba, amelynek nyomán minden olyan kampánytevékenység, amely a kampányoló saját tevékenységét jellemzi, *pozitívnak* tekintendő, míg minden olyan kampány vagy kommunikációs tevékenység, amely az ellenfelet írja le valamiképp, *negatívnak* minősül.

Ebben a megközelítésben implicit módon az is benne van, hogy a pozitív kampány *jó*, míg a negatív kampány *rossz*, vagyis elítélendő (Lau-Rovner, 2009). Ennek alapján minden összehasonlító, ellentmondásokra rámutató vagy akár egyes politikákat vagy tevékenysé-

geket elítélő – úgynevezett *versengő* (competitive) – kommunikáció automatikusan a negatív kampány kategóriájába esik. Itt az elemzők tovább mennek a hirdetéseknel, és olyan kampányelemeket is értékelnek, mint a website-ok tartalma, a beszédek, az interjúk, illetve bármilyen egyéb közvetlen vagy közvetett kommunikációs tevékenység. Ami nem változik, hogy mindez továbbra is az adott politikus vagy politikai erő tudatos és tervezett kampánytevékenységének a része. Ennek a magyar kontextusban külön jelentősége lesz, amire később térek ki.

Definíciószerűen negatív kampánytevékenység minden olyan tervezett és tudatos politikai kommunikáció, amely az ellenféllel foglalkozik, a programját, az elért politikai eredményeit vagy a politikai ambícióit alátámasztó képesítéseket negatívan minősíti (Lau-Pomper, 2001; Stevens, 2012). Ezen belül is lehetnek olyan kommunikációs tevékenységek, amelyek az ellenfél politikájának tartalmára vonatkoznak – ezeket *támadó kampánynak* nevezhetjük; míg léteznek összehasonlító kampányelemek, amelyek az ellenfél tevékenységét, elért eredményeit és/vagy értékeit hasonlítják össze a saját jelöltével, ezeket *kontrasztív kampánynak* nevezzük.

Ezen túl lehetnek további támadó kampánytevékenységek, amelyek a jelölt pártját, személyét, értékeit, politikai integritását támadják, ezeket a *karaktergyilkosság* fogalommal írhatjuk le. Összességében tehát a *negatív kampány* meglehetősen általános és ködös fogalom, amely sok tevékenységre utalhat, kezdve azzal, hogy kritikát fogalmaz meg, „amely hasznos információként szolgálhat a választók számára” egészen a „személyeskedő, nem politikai kérdésekről szóló [...] sárdobálással, az ellenfél alaptalan támadásával, a másik elleni uszítás” alkalmazásával (Nábelek, 2014: 93.).

A negatív kampány hatásmechanizmusa

Miközben a hétköznapi gondolkodásban a negatív kampány károsként, rosszként, elítélendőként jelenik meg, a szakirodalomban mindez nem ilyen egyértelmű. Az még hétköznapi értelemben is szinte magától értetődő, hogy minden kampány verseny, ezért az összehasonlítás, sőt az ellenfél politikájának tartalmi minősítése, akár

a korábbi politikai tevékenység negatív értékelése nem elítélendő. Egyes szerzők ezt úgy fogalmazzák meg, hogy „a politikai hirdetések sohasem mentesek az érzelmi hatásoktól” (Brader, 2006), melyek ritkábban ugyan élnek pozitív érzelmek – hazafiasság, kötelességtudat, erkölcsi értékek – felkeltésével, ám a legtöbb esetben valamely kontrasztív érzelem (indulat, a változás akarása) kiváltását célozzák.

A kampány *képzetek* – vagyis a választók és potenciális választók fejében kialakított és cselekvésre ösztönző meggyőződések – versenye: a tartalom/kommunikáció fókusza a kontrasztív érzelem mély meggyőződéssé, cselekvést kiváltó indulattá változtatása. A mély meggyőződés lehet *pozitív*, aminek a védelmezése indulatot és cselekvést válthat ki, vagy lehet *negatív* az ellenféllel szemben, s mint ilyen, mozgósító hatású. Mindkét esetben van szerepe a kontrasztív elemeknek. Miközben számos szerző szerint a negatív hirdetések legtöbb formája káros, és csökkenti a szavazási hajlandóságot (Lau et al., 1999; Benda–Windett, 2016), valamint rontja a demokrácia minőségét (Brooks, 2006), mások szerint a negatív kampányoknak nincs jelentős hatásuk a választói aktivitásra (Lau–Rovner, 2009), ahogyan a demokrácia minőségével kapcsolatos aggodalmak sem tűnnek indokoltnak, hiszen a választói informáltság a demokrácia minőségének fontos fokmérője. Számos esetben a negatív kampányelemek szociálpszichológiai okokból emlékezetesebbek, figyelemfelhívóbbak, és a választók számára fontosabbak, mint a politikusok önmagukat dicőítő kommunikációs tevékenységei (Lau–Rovner, 2009).

Mindeközben a negatív kampány korántsem kockázatmentes – részben a megfelelő időzítés, a közlő hitelessége (vagy éppen ellenkezőleg, hiteltelensége) okán. A negatív kampányt használók könnyen a bumerángthatással szembesülhetnek, és a saját szavazóik motivációja helyett részben az ellenfél szavazóinak aktivitását segítik, részben pedig éppen a saját szavazóikat tántoríthatják el. Pozícióban lévő, úgynevezett inkumbens jelöltek esetén a negatív kampány veszélyesebb, illetve kevesebb pozitív hozadékat ígér, ahogyan akkor sem tanácsos a negatív kampány használata, ha csak csekély az adott jelölt kutatásokban megmutatkozó hátránya.

Amerikai kutatások szerint a negatív kampány jobban rezonál a republikánus (konzervatív) szavazóbázisnál, ezért a demokrata politikusok ritkábban használnak eredményesen negatív kampányelemeket (Ansolabehe–Iyengar, 1995; Mandel–Omorogbe, 2014). Mindezen túlmenően számos elemző arra hívja föl a figyelmet, hogy a kiélezett és egyre drágább kampányok során azoknak a jelölteknek érdemes a negatív kampányhoz nyúlni, akiknek viszonylag szűkösek az erőforrásaik. Miután a jól elhelyezett és időzített negatív kampányinformációk fontosak a politikai napirend formálásában, a negatív kampánnyal élő felet a megvásárolt médiafelület mellé úgynevezett megszerzett (earned) médiajelenléthez juttatják, mivel az újságírók hajlamosak görgetni a negatív információt, és további elemekkel kiegészíteni a hirdetésben megjelenített negatív tartalmat (Haynes–Rhine, 1998).

A negatív kampány Amerikában

Szinte közhelynek számít, hogy Amerikában az újságírók és a közbeszéd is úgy érzékeli, a negatív kampányok száma és intenzitása a hatvanas évek elejétől, a modern politikai kommunikáció és tömegmédiák megjelenésétől kezdve egyre növekszik. A szakirodalom azonban ezt a vélekedést nem támasztja alá. Az amerikai kampányok újságbeli visszhangjait vizsgáló tanulmányok (miután a kampányokra vonatkozó tartalomelemzési adatok csak 1996 utántól állnak rendelkezésre) nem mutatnak ki érzékelhető növekedést a kampányok negatív üzeneteinek számában, vagy a kifejezetten negatív kampányhirdetéseken az 1960 és 2004 közötti időszakra vonatkozóan.

Nem mutatkozik a negatív üzenetek tetten érhető növekedése azokban a vizsgálatokban sem, amelyek az elnökválasztási kampányok szóvivőinek nyilatkozatait elemezték. Ugyanezt mutatja a 2004 és 2009 közötti időszakra vonatkozó, kifejezetten az amerikai országos választások hirdetéseit vizsgáló kutatás: a negatív tartalmú kampányok száma nem növekedett (Lau–Rovner, 2009). Mindez nem azt jelenti, hogy ne lett volna jelentős mennyiségű ne-

gatív kampány az Egyesült Államokban. Ami változott, az a negatív kampányok iránti tudományos és újságírói érdeklődés, valamint az ezzel járó köznyilvánosság. Az első társadalomtudományi munka, ami a negatív kampányokat elemezte, 1994-ben jelent meg, 2006 végére pedig már több mint száz könyv, disszertáció és tanulmány, valamint megszámlálhatatlan újságcikk foglalkozott a negatív kampánnyal (Lau-Rovner, 2009).

Az 1970-es, 1980-as években egy új – republikánus – kampánytanácsadó-generáció (Lee Atwater, Roger Ailes, Roger Stone, Arthur Finkelstein) került a kampányirányítás központjaiba, akiknek a célja nem elsősorban az egyes ügyek megjelenítése volt negatív hirdetésekben, hanem az ellenfél negatív politikai márkázása. Arthur Finkelstein meghatározásában ennek eredménye az *elutasító szavazás* (rejectionist voting). Ez olyan politikai kontextus kialakítását jelenti már a kampány előtt vagy a kampány korai szakaszában, amelyben az ellenfél képtelenné válik mozgósítani a maga héjszavazóit (a legkevésbé elkötelezett saját szavazókat), ugyanakkor a saját héjszavazók és a bizonytalanok szívesen mozdulnak meg, mert annyira tartanak az ellenfél (vagy az általa vélelmezetten képviselt ügy/ideológia) győzelmétől. A negatív politikai márkázás során ezért egy adott fogalmat negatív kontextusban jelenítenek meg, és e negatív tartalmat az ellenfél politikusához vagy a szemben álló politikai erőhöz kötik.

Ennek példája a *liberális* ideológiai meghatározás mérgezővé tétele, amit hagyományosan Arthur Finkelsteinhez kötnek, és Ronald Reagan 1976-os első észak-karolinai elnökjelölti előválasztási kampányához. Finkelstein ezt a módszert később Jesse Helms észak-karolinai szenátor kampányai során tökéletesítette. A liberális fogalom a republikánus ideológiai fogalomkészlet központi eleme volt az 1850-es évek óta, Finkelstein és Helms voltak, akik ezt a szót bélyegként sütötték rá a demokratákra, és tették toxikussá. A Helms vezette országos kampánybizottság olyan liberálisnak tartott demokrata szenátorokat buktatott meg a nyolcvanas években, mint például a korábban a demokrata elnökjelöltséget is megszerző dél-dakotai George McGovern.

A negatív márkázás a hagyományos politikai márká szerkezetét követi, de az *intellektuális és érzelmi* kapcsolat megteremtéséhez negatív alapüzenetet kapcsol. Ez a kommunikációt irányítók számára koncepcionális keretet kínál ahhoz, hogy a kommunikáció különböző aspektusait – insight, pozicionálás, üzenet, csatorna – egységes szerkezetbe rendezze. A politikai márká alapszerkezetének hat aspektusát – egyszerűség, egyediség, megerősítés, vágykeltés, értékelvűség, hitelesség – a negatív politikai márká a negatív márkatartalommal hozza létre. Ily módon egyszerre *teremt* meg az ellenfelet mint negatív márkát, valamint ennek ellentétét, a saját jelöltet. Ennyiben a saját jelölt márkája minden szempontból az ellenfél ellentétét jeleníti meg. A negatív márká egyszerű és emlékezetes, bélyegként folyamatosan megerősíti a negatív ideológiai pozíciót, valamint a vágykeltést ellentétjére fordítva folyamatos félelemérzetet generál, az ideológiai pozíciót – mint a védendő értékek melletti kiállást – érvényesíti, ezzel teremtve meg a jelölt hitelességét. Ahogy Finkelstein nyilatkozta egyszer: „semmi sem hatékonyabb eszköz, mint a félelem”.

A politikai marketing megjelenése Magyarországon

A rendszerváltást követő első hazai kampányok elsősorban aktív kommunikációs és reklámeszközök segítségével igyekeztek a szavazókat a különböző pártok melletti szavazásra biztatni. Az eseti külföldi tanácsadók elsősorban a kreatív ötlet képi és filmes megvalósításra, esetleg a megfelelő politikai üzenet kialakítására, valamint a kutatások elemzésére szorítkoztak. A politikai marketing Magyarországon a kilencvenes évek második felében, elsősorban Wermer András révén jelent meg. Wermer reklámstratégia és filmrendező volt, a politikát és annak kommunikációját a legjobb értelemben vett tömegkulturális terméknek tekintette. A megkülönböztetés és a márká középpontjában nála az álom, az elérendő vágy állt, a politika és elsősorban a politikusi személyiség célja ennek az álomnak a felmutatása, a kommunikáció célja az álom világának megteremtése volt.

Wermer – miközben cégei, a Happy End és az Ezüsthajó révén számos erkölcsileg megkérdőjelezhető, járadékvadász, korrupció-

gyanús ügyletben vett részt (Féderer, 2001) –, mely meggyőződéssel hitte, „a politika azért van, hogy jobba tegye az életet” (Sebestyén, 2009), ezért az általa épített politikai márka középpontjában a jobb, szebb jövő, a biztonságos és sikeres élet, a felmutatott és megvalósítható álmom állt. Ebbe a világba nem fért bele a gyűlölet. Meggyőződése volt, hogy amiképp a reklámnak, úgy a politikai kommunikációnak is pozitív képet kell mutatnia – ez a pozitív kép ugyanakkor nem a politikai ügyekre, hanem a nyelvi leleménnyel és kommunikációs szigorúsággal felépített világ egészére vonatkozott. Wermer találmánya volt a *polgár* mint *politikai termék*, amelynek tartalma maga a vágy volt: a wermeri világban a polgár fogalma a kényelmes, gyarapodó, nyugodt jövőt jelentette, meghatározott ideológiai és kulturális értéktartalom nélkül.

A negatív kampányok megjelenése Magyarországon

A 2002-es országgyűlési kampány fordulópontot jelentett a magyarországi politikai kommunikációban. Ekkorra jöttek létre a modern kampánykommunikációs gépezet peremfeltételei: a kereskedelmi televíziózással és az érett szakaszba lépett bulvármédiával a politikai kommunikáció kampányidőszakban radikális napi-rendformáló képességhez jutott. Ugyanebben a kampányban jelent meg a modern amerikai kampányokban alkalmazott – Ron Werber kampánytanácsadó által az izraeli tapasztalatokra és így közvetetten amerikai hatásra kidolgozott – totális kampány, amely nem csupán marketingkommunikációs és márkaépítési eszközökre alapoz, hanem egyúttal az önkéntesek munkájára épülő, ajtóról ajtóra járó, valamint a választókat utcai eseményeken, állandó közterületi jelenléttel megszólító aktivista kampányforma.

A negatív kampány szempontjából a 2002-es választási harcnak az volt a jelentősége, hogy végrehajtották az első emlékeztető, karaktergyilkosságra épülő politikai akciót: Kövér László úgynevezett *köteles beszédét*, amikor is egy kampányfórumon „lelkiismereti öngyilkosságra” szólította föl a szocialista szavazókat, az aktivisták segítségével pillanatok alatt országos jelentőségű ügyvédtáborba változ-

tatni a Werber által vezetett kampánygépezet. A totális kampány az akkor még szokatlan utcai politizálás – egységes öltözet, szórólaposztás, idegenek megszólítása, ajtókon való kopogtatás, a magánterbe való belépés – megjelenését is jelentette, ami önmagában is agresszív, negatív keretezéssel jelent meg a politikai nyilvánosságot értelmezők megszólalásaiban.

Vélhetően ez a totális kampány – ezen belül az abból adódó hátrány, hogy a szocialisták a „köteles beszédet” a Fidesz elleni negatív kampányra használták fel – vezette Orbán Viktort arra, hogy a két választási forduló között, a Testnevelési Főiskolán tartott, a második fordulóra mozgósító beszédét szinte teljes egészében negatív tartalommal töltse meg. Az inkumbens, de meggyengült győzelmi reménnyel rendelkező miniszterelnök úgy próbált negatív üzenetekkel mozgósítani, hogy mondandója az ellenfélre irányuló negatív márkaépítés alapjául szolgáljon, akármilyen is lesz a második forduló eredménye. Ez is közvetett amerikai hatás lehetett – a beszéd középpontjában az ellenféllel szemben keltett félelem állt: a „gonosz” ellenzék, amely az önérdelvezérelt nagytőke szolgálatában „úgy-mond liberális közbiztonságot” teremt, és a polgári biztonság helyett a „népnyűzás” politikáját vezeti be. A legfontosabb azonban ebben a beszédben a harc és a háború képeinek felmutatása volt a wermeri békés ideával szemben. Összhangban viszont azzal, amit a republikánus kampánystratégák – a Finkelstein-gyerekek, ahogy az amerikai sajtóban neveztek őket – képviseltek: a választókat a lehető legnagyobb mértékben szembeállítani egymással, a politikai mezőt a végletekig polarizálni, félelmet kelteni, és a másik oldallal kapcsolatos veszélyérzetet hatásosan növelni. Orbán – vélhetően az amerikai kampányok inspirációjára – így beszélt: „Minden nyílt, minden dárdahegy felénk fog szegeződni. Sok támadásban lesz részünk. Gondoljuk át ismét, hogy mi az, ami igazán fontos dolog az életünkben. Mert ahhoz, hogy harcolni tudjunk, ahhoz tudnunk kell, hogy mi az, ami nekünk igazán fontos az életben. [...] És mind ezt most meg kell védenünk! Ezért tehát, ezért tehát tartsunk ki, erősítsük meg a lelkiünket, és küzdjünk.”

Megállapíthatjuk tehát, hogy a 2002-es kampányban egyszerre jelent meg két amerikai inspirációjú eszköz, amely korábban nem volt jelen a magyarországi választási küzdelmekben: az önkéntesek ezreit használó *terepkampány*, valamint a politikai teret végleteleg polarizáló *elutasító kampány*. Mindez nagyjából meghatározta az elkövetkező évtized kampányait: a Fidesz kampányszervezési erőfeszítéseit a polarizáció mellett a terepkampány-képességek fejlesztésére irányította, az MSZP a terepkampányt negatív kampánymomentumokkal egészítette ki.

A 2002-es negatív kampányfordulatot erősíti meg az ezzel foglalkozó magyarországi szakirodalom is: Nábelek negatív kampányokról szóló tartalomelemzése az egy napra jutó negatív üzenetek megkétszereződését mutatja ki (Nábelek, 2014: 93.), míg mások értékszociológiai vizsgálatokkal mutatnak rá arra, hogy „2002-ben a negatív kampány már a pártpolitikai küzdelem fő frontvonalára került, és attól fogva egyre hevesebben, valóban szinte élet-halál harccá fokozódott” (Kapitány és Kapitány, 2015).

A negatív, illetve elutasító kampány magyarországi megjelenése nem csupán termékeny talajra hullott, hanem egy olyan, történelmi gyökerű társadalmi polarizáció felerősödését és végtelenségéig válását hozta magával, amely jelentősen különbözött – legalábbis Donald Trump elnökké választásáig – a stabil demokratikus intézményekkel rendelkező amerikai előképtől. A rendszerváltás utáni, a politikai nyilvánosságban időről időre feltörő felfokozott indulatokat már korábban is lehetett a választótáborok „rendszerszintű történelmi megosztottságával” (Kapitány és Kapitány, 2015) vagy a gazdasági-társadalmi fejlődés különböző társadalmi csoportok által képviselt eltérő modelljével magyarázni. A negatív márkázás és az erre épülő kampányok azonban 2002-től kezdődően ezt az ellentétet a folyamatos politikai kampányműködés alapjává tették.

Ennek érdekes példája volt a 2004-es európai parlamenti választás, amikor az MSZP amerikai tanácsadói, a Greenberg Quinlan Rosner munkatársai – akik korábban számos demokrata és progresszív formációnak adtak tanácsot Bill Clintontól Tony Blairen

át Michael Häupl bécsi főpolgármesterig – részletes stratégiai kutatásokra alapozva olyan kampányfókuszt javasoltak, amely az ellentétek csökkentésére és az ország egységének a helyreállítására helyezte a hangsúlyt.* Ennek központi eleme volt a javaslat, amely – összhangban a Medgyessy Péter kormányfő által 2002-ben meghirdetett „nemzeti közép” politikájával – az uniós csatlakozás történelmi jelentőségére tekintettel a belépést követő időre egy közös, az ellenzék és a kormánypártok között egyenlő arányban elosztott európai parlamenti választási listára irányult. A közös lista gondolata teljes elutasításra talált a politikai elit tagjai körében is, holott az amerikai tanácsadók a kutatási adatokra támaszkodva azt érzékelték, hogy a választók túlnyomó többsége idegenkedik a kampányok fokozódó ellenséges, kizárólagosan harcos megközelítésétől.

A közös listára tett javaslat kudarcát követően a Magyar Szocialista Párt a 2004-es európai parlamenti választás kampánya során a politikai *hazugsággár* negatív márkájával kísérte meg – ismét Ron Werber irányításával – azonosítani az ellenzékét. Az inkumbens pozícióból folytatott negatív kampány azonban akkor még nem működött, hiányzott a negatív márka, amire alapozva ez a kampány a választók mozgósítását elérhette volna. Az ezt követő kampányok során viszont a negatív kampány mégiscsak a magyarországi politikai kampányok fő jellemzőjévé vált.

Amiképp az ezzel foglalkozó – nem túlságosan széles körű – magyarországi szakirodalom rámutat, 2002 és 2014 között az egy napra jutó negatív üzenetek száma fokozatosan és jelentős mértékben emelkedett. 2014-re a napi negatív üzenetek száma 1990-hez képest megnyolcszorozódott (Nábelek, 2014: 93. és 100.). Hasonlóképpen 2002 és 2014 között több mint kétszeresére nőtt a politikai kampányok során a személyes támadások, a személyekre vonatkozó negatív kampányüzenetek száma, ami 1990-hez képest közel harmincszoros növekedést jelentett (Nábelek, 2014: 93. és 102.). Egyedül a

* A szerző ekkor a Miniszterelnöki Hivatal miniszterelnöki kommunikációért felelős helyettes államtitkára volt.

2010-es kampány jelentett csak valamelyes különbséget, vélhetően azért, mert az addigi kormánypártokkal kapcsolatos negatív márká addigra a választói percepcióban olyan mélyen gyökerezővé vált, hogy a további aktiválására nem volt szükség.

A negatív márkázás és az „elutasító politikai márká” kizárólagossága Magyarországon

A 2006-os választáson, illetve az azt előkészítő vizuális újramarkázás során az MSZP ismét foglalkoztatott amerikai tanácsadókat. A mobilizációs tanácsadóként tevékenykedő Ron Werber mellett a republikánus hátterű, korábban Borisz Jelcin orosz elnöknek és Arnold Schwarzenegger kaliforniai kormányzónak is dolgozó Richard Dresner és Robert Wickers segítette az elsősorban pozitív elemekre és Gyurcsány Ferenc személyére építő kampányt. Ezzel szemben a Fidesz azzal a negatív kampánnyal igyekezett megnyerni a választásokat, amelynek központi eleme a „rosszabbul élünk” szlogen volt. A hagyományos szereposztás – inkumbens fél: elsősorban pozitív kampány, erős személyiségközpontúság, pozitív tartalmi üzenetek és némi kontrasztív kampányelem, kihívó fél: erős negatív kampány, a változás szükségességének érzelmi megteremtése – jellemezte ezt a kampányt.

2008-ban újabb fordulat következett be a magyarországi negatív kampányok alakulásában és amerikai hatásainak történetében. Újsághírek szerint Benjamin Netanjahu mutatta be Orbán Viktornek a negatív márkázás atyját, Arthur Finkelsteint, aki – George Birnbaummal együtt – a Fidesz első számú kampánystratégijává vált (Grassegger, 2019). Elsősorban ennek hatására, valamint az ekkorra már Kubatov Gábor által – folyamatos és személyes amerikai kampánytapasztalatokra építve (Spirk, 2016) – átvett és tökéletesített totális mozgósító kampánnyal kiegészülve a Fidesz kampányainak központi elemévé a negatív márkázás vált.

Finkelstein első, Amerikán kívüli sikere Netanjahu felépítése volt: 1996-os kampányában Simon Pereszt azzal vádolta, hogy a palesztinokkal folytatandó békétárgyalások „Jeruzsálem kettéosztásához” vezetnek. Ez jelent meg plakátokon, hirdetésekben, annak ellenére,

hogy Peresnek ilyen szándéka nem volt. A kampány elején húsz százalékpontos hátrányból induló Netanjahu megnyerte a választást, ami egyszeriben nemzetközi sztárrá tette Finkelsteint és Birnbaumot. Finkelsteinék Magyarországon 2008 után a hagyományos és sikeres negatív márkamodellt követték: az ellenfelet az ország tönkretételével, folyamatos hazudozással vádolták, és a szocialistákat a választók szemében toxikussá tették. Ennek része volt a 2008-as, Fidesz által kezdeményezett népszavazás, amelyet a párt a kormány által az egészségügyben és a felsőoktatásban bevezetendő reformok ellen indított. A cél a „szokásos” Finkelstein-modell alapján egy olyan negatív márká felépítése volt, amely – lehetőség szerint – már a szavazás előtt eldönti a választást. Megjegyezhetjük: a negatív márkáépítés már 2006-ban, az őszi beszéd utáni pillanatban elkezdődött, ám jelen írásban az amerikai hatás áll a fókuszban. Ennek figyelembevételével azt állíthatom, hogy az ellenfél politikai megsemmisítését célzó szisztematikus keretté és negatív stratégiává Finkelstein megjelenésével vált a Fidesz által kivitelezett negatív márkáépítés.

A hívszavait tekintve az országot „tönkretevő”, a gazdasági válságot kezelni nem tudó „népnyúzó” MSZP-politikára épülő negatív márkáépítés első lépése tehát a 2008-as népszavazás volt, amit később a korrupciós vádak tettek teljessé. A 2008-ban kezdődő sikeres *elutasító márká* építése nyomán a kérdés csupán az volt 2010 áprilisában, hogy a Fidesz kétharmados többséget szerez-e a választáson – s mint tudjuk, ezt a célt is sikerült elérnie.

A negatív márkára alapozott kampány a 2014-es országgyűlési választásokra teljesedett ki. Ebben a kampányban a Fidesz a Finkelstein által stratégiaileg irányított és Kubatov Gábor által szervezett választási gépezete a teljes korábbi baloldali kormányzást toxikusnak állította be és a választókat arra emlékeztette, hogy a korábbi szocialista vezetők „nem érdemelnek több esélyt”. A negatív márká középpontjában az ellenfél (részben már csak egykori) vezető személyiségei álltak. A negatív személyes és politikai üzenetek szempontjából ez a kampány a rendszerváltás utáni legnegatívabb kampánynak tekinthető (Nábelek, 2014: 93.). Az inkumbens fél által

stratégiaileg tervezett és irányított, negatív márkára épülő kampány annyira sikeres volt, hogy Birnbaum később úgy nyilatkozott, többé „nem volt már valós politikai ellenség [...] nem volt többet ki ellen harcoljunk” (Grassegger, 2019).

A 2010–18 közötti negatív márkaépítés kiegészítő sajátossága, hogy a Fidesz radikálisan átalakította a politikai versengés terét: átírta az alkotmányt, megváltoztatta a választási szabályokat, valamennyi független, a politikai versengés kiegyensúlyozottsága felett őrködni hivatott intézményt – választási bizottság, ügyészség, médiahatóság, alkotmánybíróság – a saját kizárólagos irányítása alá vont. Mindemellett előbb jelentős állami forrásokra támaszkodó hirdetési beavatkozással, majd kétes körülmények között megszerzett magánmilliárdok felhasználásával radikálisan átalakította a politikai média viszonyait.

Ez fokozatosan a hagyományos demokráciákban gyakorolt politikai marketing és kommunikáció megszűnéséhez, a politikai piac monopolisztikussá válásához vezetett. Ebből következően a 2014 utáni politikai viszonyokat már nem lehet a politikai marketing klasszikus fogalomkészletével elemezni. Olyan *hibrid negatív márkaépítés* folyt, amely egyaránt élt a negatív márka és kampánykommunikáció eszközeivel, valamint a média- és kommunikációs platformok urálásával. A 2018-as választást megelőző, a Birnbaumék által – Arthur Finkelstein 2017-ben elhunyt – új ellenfélnek kinevezett Soros Györgyre és a menekültellenességre épülő negatív márkába immár az Európai Uniót is beemelő kommunikáció a finkelsteini elutasító márkát kizárólagossá tette Magyarországon.

Összegzés

A rendszerváltástól kezdve volt befolyása az amerikai kampánytechnikának a magyarországi választási küzdelmekre, hiszen a marketingvezérelt politika mindenhol a világon amerikai mintákat követ, valamint számos politikus és tanácsadó tanult az Egyesült Államokban, vagy legalábbis követte az ottani kampányok alakulását. Magyarországon először a 2002-es kampányban jelent meg – elsősorban

Ron Werber totális mozgósító kampányára adott válaszul, ekkor még inkább önerős politikusi stratégiaként – a jelentős hatású negatív kampány. Ez folytatódott a 2004-es európai parlamenti választáson, később a 2006-os „rosszabbul élünk” Fidesz-kampányban.

Az elutasító politikai márkaépítés Arthur Finkelstein magyarországi megjelenésével, 2008-tól mutatható ki, amely totálissá és politikai hibrid negatív márkává 2014 után vált. Amint azt a nemzetközi szakirodalom is jelzi, a negatív márka elsősorban a konzervatív szavazói körben rezonál, ugyanakkor az amerikai mintájú negatív kampánnyal – részben a Magyarországon is megjelenő, a politikai kommunikációban jelentős szerepet játszó amerikai tanácsadók révén – minden politikai erő élt, általában erősebben a kihívó, és inkább mozgósító céllal az inkumbens.

Az amerikai eredetű, ám Magyarországon közpolitikai eszközökkel és az illiberális vagy hibrid rezsimekre jellemző, a demokratikus politikai platformok korlátozása közepette különösen hatáson megjelenő negatív, elutasító márkaépítés minden valószínűség szerint hosszú évtizedekre meghatározza majd a magyarországi politikai marketing alakulását (már amennyire ilyen viszonyok között lehet még politikai marketingről beszélni).

A magyar társadalom egésze a rendszerváltás után fokozatosan és erősödő mértékben vált zárttá, a demokratikus értékeket és az emberi jogokat elutasítóvá, az atomizáció következtében egyre inkább idegengyűlölővé és magába fordulóvá. Ezt egészíti ki a teljes magyar elite jellemző, növekvő mértékű járadékvadászat, valamint a rendszerszintű történelmi megosztottság radikális újraéledése. Ebben a társadalmi-politikai kontextusban hullott termékeny talajra az amerikai tanácsadók, elsősorban Arthur Finkelstein és követői által képviselt totális negatív kampány és elutasító politikai márkaépítés. Nehéz volna ugyanakkor megállapítani, hogy az előbb említett társadalmi jelenségek és a negatív kampányok pontosan milyen mértékben járultak hozzá a magyar társadalom és politika végletes megosztottságához, a legfeljebb már csak korlátozottan demokratikus vagy hibrid rezsimek elfogadásához.

A politikai nyelv és a keretezés

GYULAI ATTILA

A *West Wing* (magyarul *Az elnök emberei* címen futó) amerikai sorozat 6. évadának 8. epizódjában egy republikánus szenátor rövid előadást, de még inkább kioktatást tart egy demokrata elnöki tanácsadónak az alapító atyák által elképzelt politikai rendszerről, és arról, hogy az Egyesült Államok alkotmánya nem a bizalmon alapul. A magyar nyelvű szinkronizált változat szerint az Arnold Vinnick nevű szereplő, szenátor, későbbi elnökjelölt azt mondja: tudták, hogy a hatalom korrumpál, ezért „az alapító atyák nem véletlenül találták fel a csekket és egyenlegeket”.

Talán nem szükséges sem politikatudományi végzettséggel, sem különösen mélyebb ismeretekkel rendelkezni az Egyesült Államok politikai rendszerével kapcsolatban ahhoz, hogy észrevegyük, a szenátor nem pénzügyi és könyvelési kérdésekről, hanem a fékek és ellensúlyok néven ismert alkotmányos elvről beszélt, ám ez a fordítóknak mégsem tűnt föl. Mint sok más esetben, a fordítás során épp a lényeg tűnt el, de ez korántsem csak stilisztikai vagy tartalmi, az érthetőséget befolyásoló kérdés. E – sok más esetben visszatérő – jelenség lényegileg politikai: az amerikai politikai rendszer alapvető működési elve vált láthatatlanná a magyar nyelvű kontextusban, vagyis a fordítás és az átvitel során nemcsak értelmetlenné vált az idézett mondat, de eredeti politikai többletjelentését is elveszítette.

A fordítás problémája persze már a sorozat címével kapcsolatban is felmerül. Az *elnök emberei* sorozatcím itthon különösebb összefüggéseket nem idéz meg, legfeljebb az a leíró jelentőségű értelem tárul fel benne, hogy az elnök mellett dolgozó, őt szolgáló emberekről lesz szó. Ha azonban visszafordítanánk a magyar címet az amerikai nézők számára, akkor a szolgálatnak és elkötelezettségnek egészen más összefüggései kerülnének előtérbe. Hiszen az el-

nök emberei (a híres könyvben, majd filmben megörökített, Carl Bernstein és Bob Woodward újságírók által adott cím szerint *All the President's Men*) azok voltak, akik 1972-ben a Nixon-adminisztrációért dolgozva betörték a Demokrata Párt irodáiba, kirobbantva a Watergate-ügyet, amely végül Richard Nixon lemondásához vezetett. Tovább követve ezt a vonalat, Robert Penn Warren 1946-os *All the King's Men* című regényéhez jutunk, amely az 1930-as évek amerikai politikájában kulcsszerepet játszó politikai főnökök (*boss*) és az akkoriban kiépülő politikai gépezet korántsem egyértelműen pozitív szerepét mutatta be. És így tovább: Warren könyvcímének eredete pedig a jól ismert, az angol polgárháború idejéből származó, eredetileg a royalisták hatalmas ágyújára, és közvetetten talán I. Károlyra utaló *Humty Dumpty* című gyerekdal.

Ami ebben a példában láthatóvá válik, az nem pusztán fordítási kérdés, nem csak a szótári egyezések megtalálása és alkalmazása. Az amerikai politikai nyelv használói számára ezek az összefüggések, ha nem is feltétlenül ismertek, de rendelkezésre állnak, míg a magyar fordítás fel kell hogy tárja a szövegek környezetét azon szintjeit, amelyek láthatóvá teszik a jelentés politikai problémáit. A politikai nyelv fordítása sohasem ártatlan, nem semleges, mert a jelentés olyan rétegeit viszi magával (vagy rejti éppen el), amelyek képesek megváltoztatni azt, hogy mit is üzen a fordított szöveg. Ahhoz, hogy az amerikai politikai nyelv magyar fordításának problémái láthatóvá váljanak, a fejezet az alábbiakban elsőként néhány elméleti és fogalmi megfontolást idéz fel, majd a két politikai nyelv közötti kapcsolatokat legjellemzőbb, de legalábbis modellértékű példákat mutatja be.

Fordítás, intertextualitás és politikai jelentés

A fordítás, egy szöveg átültetése egyik nyelvről egy másikra a jelentésfejtés és jelentésadás alapvető problémája. Ahhoz, hogy az ilyen fordítások politikai jelentősége, a politikai nyelvben betöltött szerepe érthetővé váljon, szükséges néhány elméleti és fogalmi kérdést érinteni. A kiindulópontot az a belátás jelenti, hogy a jelentések nem

egyértelműek, nem eleve adottak, hanem instabil, esetleges és részben önkényes módon jönnek létre. Vagyis ami a hétköznapi nyelvhasználatban adottnak látszik, az, hogy *tudjuk*, hogy mi mit jelent, korántsem *egyértelmű*.

A szavak és jelentések között nem megfelelően alapuló kapcsolat van, amit könnyen beláthat az is, aki egy szöveg lefordításakor szembesül azzal, hogy egy adott angol szó magyar megfelelőjének megtalálása nem oldható meg pusztán a szótár megfelelő oldalának felütésével. Ez nemcsak két nyelv között érvényes, hanem egy nyelven belül is: az, hogy milyen jelentés társul egy szóhoz, és milyen jelentéssel írhatunk le egy megfigyelt jelenséget, nem következik magából a szóból, és nem következik a külvilág jelenségeiből sem. De ha ez így van, az azt jelenti, hogy a fordítás problémája korántsem kivételes esete a jelentés problémájának, sőt, pontosan a fordításban mindig is meglévő jelentésbeli bizonytalanság mutat rá arra, hogy egyértelmű megfelelések helyett minden jelentésfejtés és jelentésadás, minden olvasás, beszéd és írás esetleges, nem rögzíthető viszonyokra épül.

Nem csak a fordításra igaz, hogy önmagában álló szöveg nem létezik. Minden jelentés más jelentések hálózatában helyezkedik el, amelyek hatnak egymásra, és befolyásolják egymást. A bevezetőben említett példa, *Az elnök emberei* így hiába nem szó szerinti fordítás, egyszerre egy eredeti kontextus felidézése egy másik szöveghelyzetben, valamint a jelentés megváltoztatása is. A *West Wing* – mely a Fehér Ház nyugati, az elnök és stábjja irodáinak otthont adó szárnyát jelöli – éppúgy nem csak szó szerinti jelentéssel rendelkezik az amerikai politikai nyelvben, ahogyan az *All the President's Men* sem. Számos olyan jelentésréteg kapcsolódik hozzájuk, amely lehetővé teszi az értelmezésüket, mégsem hoznak létre önmagában álló stabil jelentéseket. A szövegek és jelentések ilyen szövegek közötti (szakszóval: intertextuális) hálózatokban elhelyezkedve jelentenek bármit, és minden szövegben további szövegek vannak jelen, amelyek párbeszédbe lépnek egymással (Angyalosi, 1996). Ennek kapcsán pedig az egyik érdekes kérdés, ahogy már a fenti példából

is látható volt, éppen az, hogy mi történik, ha ezeket a hálózatokat megbontjuk, elemeiket áthelyezzük.

A fordítás is intertextualitás (Schäffner, 2004; Schäffner, 2012; Venuti, 2009): többszörösen is szövegek közötti jelentéshálózatok mozgását jelenti, hiszen az eredeti, fordítandó szövegnek is megvolt a saját szöveghelyzete, továbbá az eredeti és a fordított szöveg is egymás környezetét jelentik. Sőt, a lefordított szöveg is egy már működő szöveghelyzetbe érkezik meg (Venuti, 2009: 158.). A fordítás ugyanakkor új intertextuális viszonyok kialakulását is jelenti: a fordított szöveg elveszít valamennyit abból, amit az eredeti szöveghelyzettel érintkezve jelentett, de éppen ebből a veszteségből származik a fordított szöveg sajátos jelentésszövege is. Ahogy az irodalmi, úgy a politikai szövegekkel kapcsolatban is meghatározó, hogy a jelentések alakulása – azaz hogy egy átvett és lefordított kifejezés milyen jelentések mentén stabilizálódik és destabilizálódik – nem vezethető vissza sem az eredeti megfogalmazó, sem a fordító törekvéseire, de legalábbis nem redukálható azokra.

Az intertextuális kapcsolat sohasem véglegesen egyirányú. Potenciálisan minden szöveg, amely származtatottnak látszik, mert például egy eredeti kontextusból átemelt fordításról van szó, egyben „forrásának” újraírása is. A fordítás dekontextualizáció, vagyis egy szöveg kiszakítása abból a szöveghelyzetből, amelyben jelentésre tehetett szert. A szöveghelyzet persze nem csupán arra a nagyobb szövegre utal, amelyből például egy mondatot kiemelünk, hanem a társadalmi, kulturális és politikai környezetre is. Ezzel pedig ismét a bevezetőben említett példához érkezünk vissza, közelebbről nézve pedig a politikai szövegek fordításának sajátos intertextuális jellegzetességeihez.

Politikai szövegek fordításával naponta találkozhatunk. Minden külpolitikai hír, amelyben egy külföldi államfő vagy kormányfő szavait idézik, a politikai nyelv fordítását jelenti. Ezek a szövegek azonban nem abban az értelemben politikaiak, hogy abban a környezetben törekednek hatásra, amelyben a fordítás során másodlagosan megjelennek. Közvetlenül ezekben az esetekben nem is politikai for-

dításról van szó, a fordítás nem politikai cselekvés, noha természetesen politikai következményei a befogadás során még lehetnek.

Más a helyzet azonban azoknál a fordításoknál, ahol az eredeti szöveg és az eredeti szituáció másodlagossá válik önmagához képest, a fordítás által teremtetett vagy befolyásolt új környezetben. A politikai fordítás egyszerre épít a forrásnyelvi eredetre, és távolodik is el attól. Használja az eredeti összefüggést, hogy abból is merítsen, ugyanakkor el is rejti az eredetét, hogy önálló érvényességre tegyen szert. Ahhoz, hogy a fordítás politikailag hatékony legyen, autonóm jelentésképződésnek kell történnie, amelyben a forrásnyelvi szint erőforrásként, hivatkozásként, végső soron pedig igazolásként működik. Ez utóbbi adja a fordítás sajátosan politikai jellegét.

Egy szöveg fordítottsága egyszerre hitelesít és hiteltelenít: hitelesít abban az értelemben, hogy egy már máshol kialakult működésre épít, de hiteltelenít azáltal, hogy ugyanekkor fel is idézi a sokszoros intertextuális kapcsolódásokat, és ezzel elbizonytalanítja a jelentésképződést. E bizonytalanság forrása az illesztések és elmozdulások, a két nyelv közötti kapcsolatok láthatóvá tétele. A politikai nyelv fordítása, pontosabban a nyelv politikai fordítása tulajdonképpen azt teszi láthatóvá, hogy miként készül a politika.

Amerikanizáció és professzionalizáció

Nincs természetesen arra lehetőség, hogy e tanulmány az amerikai politikai nyelv magyar fordításáról kimerítő és rendszerezett áttekintést adjon. Mindössze az lehet a cél, hogy néhány példán keresztül láthatóvá váljanak a fordítás és nyelvi átültetés lehetőségei és korlátai, amelyek tehát az előző szakaszban írtak szerint minden esetben együtt kell hogy járjanak.

Induljunk ki egy határesetből! A fordítás egy esete, amikor szó szerint véve nem is történik fordítás. A szó megmarad eredeti alakjában, de átkerül a magyar nyelvbe, talán azért, mert nincs rá megfelelő szó, vagy éppen azért, mert jelentésének legszélesebb összefüggései éppen akkor adhatók át egy másik nyelven, ha nem fordítjuk le. Ezek az esetek látszólag közvetlenül idézik fel az eredeti szöveggörnyezetet,

és pont azáltal közvetítik az amerikai politika jelentéseit, hogy nem keresik a használt szavak magyar megfelelőjét. Erre példa, ha a 19. század amerikai politikai főnökeire magyar nyelven is szimplán *boss*-ként utalunk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy egyértelmű szóhasználatról lehetne beszélni.

Ahogy politikai jelenségekről beszélve szinte mindig, most is érdemes Max Weber-től elindulni, és egyetlen példa erejéig nem az 1990 utáni időszakra koncentrálni. Weber *A politika mint hivatás* című előadása a politikatudomány egyik alapszövege, noha olvasóközönsége korántsem korlátozódik politológusokra. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ma is használt politikai szókészletünk meghatározó elemei Weber munkáinak átültetéséből, többek között e szövegének magyar fordításából származnak. Éppen ezért is érdekes, amikor az előadás magyar fordítója hűen követi Weber szóhasználatát, és a német szövegben felbukkanó angol nyelvű szót a magyar változatban is megtartja.

Weber így ír: „A népszavazáson alapuló pártgépezet rendszerével megjelent a színen a boss alakja. Hogy ki a boss? Politikai tőkés vállalkozó, aki a maga számlájára és kockázatára szerez szavazatokat.” (Weber, 2010: 64.) A boss kifejezés alighanem Weber minden magyar olvasója számára érthető fordítás nélkül is, azonban ebben az esetben nem a kifejezés átültetése, a magyar politikai terminológiába való átültetése az érdekes, hiszen nem egy gyakorivá vált kifejezésről van szó. Sokkal érdekesebb a szélesebb tendencia, amit megvilágít: ez pedig a politika professzionalizációja és a politika „technikai” nyelvének meghonosodása. *A politika mint hivatás* a politika sajátos tevékenységformájáról, önálló törvényszerűségeiről, elkülönült értékeléséről és mércéjéről szóló klasszikus munka. Arra a 20. századi folyamatra mutat rá – és a boss figurája is ezt erősíti –, hogy a politika miként professzionalizálódik. Az amerikai politikai nyelv hatása a magyar politikai nyelvre pedig jelentős részben éppen erre a jelenségre vezethető vissza. Az amerikai politikai nyelv tehát első megközelítésben a magyar politikai nyelv terminológiáján keresztül fejtette ki hatását. Ez azonban, mint az alábbi példák-

ban látható lesz, nem semleges és leíró nyelvhasználatot jelent, mint Webernél, hanem olyan kifejezéseket, amelyek a magyar nyelvbe és a hazai kontextusba átkerülve a már adott szövegösszefüggéseknek megfelelően politikai törekvéseket hordoznak.

Ahogy az amerikanizáció (Negrine–Papathanassopoulos, 1996) is elsősorban a választások és a kampányok területén vált látványossá, úgy a nyelvi átvételek is ezen a területen jelentek meg. A „door-to-door kampány” kifejezés például mind a politikai szereplők, mind a sajtó szóhasználatában elterjedtté vált, különösen azután, hogy a Fidesz az MSZP 1990-es években sokat emlegetett „társadalmi beágyazottságára” reagálva egyre inkább a választókkal való közvetlen kommunikációt lehetővé tévő kampányeszközöket kezdett alkalmazni. Az olykor kopogtatásként fordított kifejezés a magyar politikában azonban szélesebb jelentést vett fel, mert nem egyszerűen arra utalt, hogy a jelöltek és aktivistáik otthonukban keresik fel a választókat, hanem arra, hogy a modern kampányok erősödő mediatizációja részben lehetőség, részben azonban csapda. A tömeges elérés ugyanis önmagában még nem biztosítja a támogatottságot, azaz szükség van „terepmunkára” és „láb munkára” is, hogy a 2010 utáni ellenzéki diskurzus néhány, a kopogtatással egy jelentéshálózatot alkotó fogalmát idézzük fel. Nem csupán arról van tehát szó, hogy a „door-to-door” eredeti jelentése az átültetés során egyfajta gyűjtőfogalommá vált, hanem arról is, hogy az amerikai nyelvhasználatra jellemző pusztán eszközjellegéhez képest tartalmi szempontokkal is gazdagodott, és üzenetté vált.

Ugyancsak kampánytechnológiai kifejezésként került át – szó szerinti értelemben vett fordítás nélkül – a magyar nyelvhasználatba a mikrotargeting kifejezés. A választók részletes szegmentációjára és adatbányász-technikák alkalmazására épülő eljárás azonban vélhetően egyelőre nem jár azon a szinten, mint az Egyesült Államokban,* de ennek egyik oka éppen az eltérő intézményi és

* Ennek kapcsán lásd Kis György Márk Big Datáról szóló írását tanulmánykötetünkben.

szabályozási környezet, amely Magyarországon jóval erősebb korlátokat állít a választókról megszerezhető adatok gyűjtése, elemzése és felhasználása elé. Ebben az esetben nemcsak arról van szó, hogy mennyiben fedí a hazai használatban emlegetett mikrotargeting kifejezés az eredeti értelmét, hanem egy tágabb problémáról, a választói adatbázisokról is.

Jóval mélyebb újraértelmezésen ment keresztül az előválasztás fogalma, mire a magyar politikai nyelv bevett kifejezésévé vált.* Az amerikai intézmény átvétele, azaz lefordítása és ezzel átformálása a magyar helyzetre azzal járt, hogy ami eredetileg pusztán technikai eljárásként jelent meg, az többletjelentéssel gazdagodott, és taktikai eszközzé vált. Az előválasztás hazai értelmezésében sokkal inkább úgy jelent meg, mint megoldási javaslat egy politikai helyzetre (a megosztott ellenzék számára kedvezőtlen, egyfordulós választási rendszerre), semmint egy semleges intézmény. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ilyen aktuálpolitikai rétegei ne lettek volna, vagy ne lehetnének az előválasztásnak az amerikai nyelvhasználatban, de az már ugyanúgy egy eltérő értelmezés lesz, mint amilyen a 2014 és 2018 közötti magyar politikában volt.

Az egyéni választókerületi határok hosszú ideje aktuális újrarendezése a 2014-es országgyűlési választás előtt politikailag rendkívül vitatott folyamat volt, és még a napi sajtó szintjén is sokszor az amerikai eredetit nem magyarítva gerrymanderingként jelent meg. Természetesen az eredeti szövegösszefüggés és a kifejezés 19. század eleji eredete itt sem, vagy nem pusztán a választási körzetek manipulációjának logikájaként jelent meg a hazai diskurzusban. Az átültetés meghatározó jellemzője a fordíthatatlanság: nincs, legalábbis mindeddig nem merült fel olyan kifejezés, amely ugyanazzal a tömörséggel foglalná össze a jelenséget, mint a nemzetközileg egyébként elterjedt amerikai fogalom. Ez azonban az eredeti történeti kontextus leválasztásával járt együtt, még akkor is, ha az amerikai

* Az előválasztásról két írás is szól tanulmánykötetünkben: Böcskei Balázsé és a Schlanger Márton-Tóth Csaba szerzőpárosé.

példa rendelkezésre áll ahhoz, hogy magyarázatként leírhatóvá és negatív, kritikai módon értelmezhetővé tegye a választási körzetek átrajzolását.

Folytatva a sort, bárki akár csak egyetlen elemző cikket olvasott amerikai választási kampányokról, belefuthat a *momentum* kifejezésbe, amely az amerikai politikai nyelv, különösen kampányok idején, gyakori kulcsszavai közé tartozik. Az amerikai nyelvhasználatban a momentum olyan helyzet, amelyben a politikai szereplő számára „összejönnek a dolgok”: saját kezdeményezései működnek, a média vevő rá, az ellenfeleket pedig vagy az igazodás és túllépés kényszere, vagy valamilyen saját magukra vonatkozó akadály, például egy botrány bénítja le. A momentum tipikus politikai metaterminus, nincs szubsztantív tartalma abban az értelemben, hogy elárulna valamit egy adott szereplő politikai pozíciójáról, csak annyit mond, hogy jó pozícióban van.

Éppen ezért érdekes, amikor a momentum kifejezés a technikai kifejezések köréből átkerül a szubsztantív politikai fogalmak közé, ahogy Magyarországon a Momentum Mozgalom vagy a brit Munkáspárthoz kapcsolódó Momentum aktivistacsoport esetében. Utóbbi egyébként kifejezetten láthatóvá is teszi a jelentés kettősségét – egyszerre technikai és tartalmi szintjeit –, amikor önmagát úgy határozza meg, mint „A new kind of politics” (egy újfajta politika), érintkezve egyébként a hazai Lehet Más a Politika által sugallt, hasonlóan egyszerre metasztintű és szubsztantív üzenettel.

Közpolitikai minták, szétváló és kapcsolódó kontextusok

Ahogy látható volt, az amerikai politikai nyelv a politika amerikanizációján és professzionalizációján keresztül hatott a magyar nyelvre, de ez nem azt jelenti, hogy semleges, technikai fogalmak jelentésüket változtatlanul megőrizve ugyanazt a szerepet töltenék be az új kontextusban, mint a forrás esetében. Új szövegkörnyezetbe illesztve a fordított szöveg új politikai tartalommal töltődik fel,

általában még abban az esetben is, ha nem állt politikai törekvés a fordítás mögött. Számos olyan példa van ugyanakkor, amelyek esetében a fordítás és a politikai jelentés közötti kapcsolat közvetlenebb, és ezért az intertextuális összefüggések politikai háttere is nyilvánvalóbb.

Tipikusan szándékolt átvételként jelent meg a 2010-es választási kampányban a büntetések szigorításával kapcsolatban a Fidesz ígérete, amely szerint az amerikai mintát követve bevezetik a visszaeső bűnözőkre vonatkozó három csapás intézményét.* A választást követően benyújtott törvényjavaslat indokolása kifejezetten utalt is „az Egyesült Államok több tagállamában, vagy a szomszédos Szlovákiában már bevezetett, Magyarországon »Három csapás« néven ismertté vált” előzményekre. Csakhogy a *három csapás* jelentése a fordítás és átültetés után megváltozott, hiszen míg a hazai szóhasználat egyértelműen a bűnözőket érintő szankciók súlyosságára és súlyosbítására vonatkozott, addig az amerikai kontextusban a metafora eredete a sportnyelvi, közelebbről a baseballra utaló kontextus volt (ami persze az amerikai politikában igen gyakori). Ez a különbség pedig a kifejezés jelentését is módosította: míg az amerikai nyelvhasználatban a három csapás a cselekvőre vonatkozott (három dobása van, mielőtt életbe lép a súlyosabb büntetés), a magyar kontextusban sokkal inkább az állam, a visszaesőként elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatban alkalmazott büntetőszigorának folytonos erősödéseként nyert értelmet.

Bár erre a különbségre a javaslat kritikái is kitértek, hangsúlyozva, hogy félrefordításról van szó (Munk, 2010), érdemes inkább a fordítás egyszerre nyelvi és politikai jellemzőire felfigyelni. Ezek ugyanis nem egyszerűen eltérést mutatnak ki a két kontextus között, hanem az átültetés mögött meghúzódó intertextualitás politikai hatékonyságát. Vagyis nem fordítási hibáról, hanem a jelentések eltéréséből kibontható politikai többletről kell inkább beszélni.

* Erről bővebben a büntetőpolitikával foglalkozó részben Győry Csaba ír.

Ugyancsak jelentésváltozás jellemezte a gyűlöletbeszéd fogalmának elterjedését a magyar nyelvhasználatban. Ahogyan Pál Gábor kutatásai kimutatták, miközben a gyűlöletbeszéd a *hate speech* szó szerinti fordításaként vált elterjedté az 1990-es években, a fogalom sajátos adaptációja ment végbe. Ennek során a hazai használat nem pusztán levált az eredeti amerikai kontextusról, de mind a beszélők körét, mind pedig a megjelölt jelenségeket tekintve eltérés volt megfigyelhető (Pál, 2011). Magyarországon a gyűlöletbeszéd kifejezés használata nem annyira kisebbségi csoportok, alulról szerveződő jogvédő-civil diskurzusát jellemezte. Sokkal inkább egy felülről lefelé irányuló, politikusok által dominált beszédmódhoz kapcsolódott. Itt egyszerre figyelhető meg az eredeti kontextus megtartása, ugyanakkor az attól való eltávolodás is, láthatóvá téve a fordítás és jelentésadás politikai meghatározottságát. Bár az eredeti jelentés része az adaptált fogalomhasználatnak, az alkalmazás valójában gyökeresen eltérő használatot eredményezett.

Közpolitikai átvételként és egyben az eredeti kontextus szándékolt átvételeként jelent meg ugyanakkor Magyarországon a haláladó kifejezése. Ez a közpolitikai ügyek stratégiai kommunikációs tállálásának, a *keretezésnek* (framing) egy klasszikus esete. Az MDF 2005-ben tett javaslatot az öröklési illeték eltörlésére, amire haláladóként hivatkoztak, követve, de nem előtérbe tolva az eredeti amerikai javaslatot. Ez utóbbi esetében ugyanis a republikánus politika meghatározó témájaként az örökösödésre vonatkozó közterhek az állami beavatkozás mértékével kapcsolatos vitában jelentek meg. A haláladó kifejezés jó hangzása mellett a fogalom importjának jelentősége az MDF konzervatív-piacpárti fordulatában vált világossá. Az amerikai kifejezés átvétele ugyanis az eredeti szövegkörnyezet további elemeit is felidézte, és egy szélesebb ideológiai diskurzust nyitott meg, amelynek középpontjában az angolszász konzervativizmus-neoliberalizmus antietatista pozíciója állt. Éppen ez utóbbi szempont veti fel persze azt, hogy amennyiben nem pusztá fordításról, hanem egy eltérő politikai-kulturális kontextus átvételéről van

szó, annak nincsenek-e mégis átültethetetlen elemei (vagyis hogy lehetséges-e egyáltalán politikát fordítani).

A kontextusok összeolvadásának és egy közös intertextuális mező kialakításának szándéka figyelhető meg a 2010-es évek végének jobboldalon belüli ideológiai vitáiban is. A konzervatív pozíció újfogalmazása – mint minden ideológiai lehatárolás – mind az Egyesült Államokban, mind pedig Magyarországon a jobboldalon belüli politikai pozíciók felosztását jelenti. Ez azzal jár, hogy több csoport is magáénak követeli a „valódi” jobboldali, illetve a „valódi” konzervatív megjelölést, miközben más csoportokat és pozíciókat kizárnak ebből a körből. A magyar politikai publicisztikában ennek köszönhetően jelent meg az egyesült államokbeli vitákból ismert *cuckservative* kifejezés.* Ez nemcsak azáltal idézi fel közvetlenül is az amerikai kontextust, hogy fordítás nélkül vált a diskurzus részévé, hanem azáltal is, hogy ugyanazt az ellenfelet jelöli, mint a tengerentúlon: a liberális és baloldali politikának behódoló konzervatívot, aki azért, hogy megfelelhessen a politikai ellenfelek elvárásainak, elhagyja a valódi konzervatív pozíciót. Az intertextuális mezőt tehát az azonos formában átvett kifejezés mellett az azonos módon megjelölt ellenfél hozhatja létre. Ha pedig ebben a diskurzusban a Donald Trump és Orbán Viktor közötti párhuzamok emlegetésére gondolunk, az átvétel már nem is annyira a fordításról szól, mint inkább egy közös politikai problémára adott válaszról és egy közös diskurzus megnyitásáról.

Végül érdemes megemlíteni, hogy hasonló nyelvi fordulatok tezik lehetővé párhuzamok felvázolását akkor is, ha nem igazolható, hogy fordításról vagy közvetlen átvételről lenne szó. George H. W. Bush későbbi elnökhöz kötődik az 1988-as elnökválasztási kampány egy szállóivégé vált kijelentése. Bush a hagyományos republikánus álláspontnak megfelelően az adóemelés ellen állt ki, amikor azt mondta, „Read my lips, no new taxes,” („Figyéljétek, amit mon-

* Erről bővebben ír B. Simon Krisztián az alt-righttal foglalkozó részben.

dok: nem lesznek új adók”), noha ezt az ígéretét később nem tudta megtartani – talán éppen ezért is maradt fenn és került elő később újra és újra a kijelentés.

Hasonló sorsra jutott Magyarországon Lendvai Ildikó szocialista politikus 2002-es ígérete: „Lassan mondom, hogy mindenki megértse. Lassan mondom, hogy Orbán Viktor is megértse. Nem lesz gázáremelés.” Nem tudható, de aligha valószínű, hogy tudatos átvételről lenne szó, hiszen negatív példáról van szó, és persze a hasonlóság nem fordításon alapul. A kijelentések mögött meghúzódó szándék azonban ugyanaz: nyomatékokat adni egy kijelentésnek, a pusztá kijelentést és ígéretet kiegészíteni, felerősíteni olyan elemekkel, amelyek garantálni hivatottak az elkötelezettség mélységét. Akár így is hangozhatott volna a 2002-es kampány ikonikussá vált mondata: „Figyeljétek, amit mondok: nem lesz gázáremelés.” A fordítás ebben az esetben nem a konkrét tartalomra, mint inkább a beszédmódra vonatkozik.

Összegzés

Az amerikai politikai nyelv hatása a magyarra két szinten ragadható meg. Egyrészt szisztematikus hatásról, másrészt azonban csak elszórtan és meglehetősen szabadon átvett elemekről van szó. A szisztematikus hatás nem egyes kifejezésekben, szavakban és jelentésekben fedezhető fel. Sokkal inkább a politikai nyelv általában vett működése az, ami áthelyeződött a hazai kontextusba. Ismert, szinte közhelyszerű jelenségről van szó: a politikai nyelvhasználat leegyszerűsödéséről, kampánytechnikai értelemben véve funkcionálissá válásáról, a politikai beszéd hatékonyságát növelő eljárások erősödő szerepéről. Bár a szakirodalom leginkább arra fókuszál, hogy milyen intézményi-technikai tényezők játszottak szerepet a politikai kommunikáció amerikanizációjában, nyilvánvaló összefüggés feltételezhető aközött, hogy a politikusok milyen eszközökön keresztül kommunikálnak, és aközött, hogy ezek milyen nyelvi formákat tesznek lehetővé és elérhetővé.

A fentiekben bemutatott példák valójában azonban egy másik tendenciára is rávilágítanak. Ez a politikai nyelv működésének általános jellemzőihez kapcsolódik. Legyen szó kampányterminológiáról, pusztá eszközökről vagy éppen tartalmi elemek átvételéről, a fordítás mindig az eredeti kontextus felidézését vagy az attól való elszakadást jelenti. Ám mindkét eljárásra jellemző, hogy mivel önmagában egyetlen kifejezés sem mozgatható (csakis a vele együtt járó intertextuális elemekkel együtt), ezek akaratlanul is megjelennek a fordítás során. Ha pedig megjelennek, akár csak implicit módon, akkor a fordítás a hasonlóságokat és az eltéréseket politikai lehetőségé alakítja.

Mindezek fényében politikailag semleges fordítás nem létezik, mert a fordítás mindig jelentéssel térően alapul. A politikai nyelv fordításának éppen a nyelvek és kontextusok építő és kiaknázható jellegű különbsége adja a sajátosságát. A fordítás ott válik észrevehetővé, ahol nem a stabilnak láttatott fordítás és jelentés, hanem ennek létrejötte, jogossága, helytállósága kerül a politikai viták középpontjába. Vagyis az, hogy lehetséges-e, szabad-e és jogos-e egyáltalán a fordítás.

A politikai Big Data

KIS GYÖRGY MÁRK

A Big Data fogalma nemcsak a laikusok és a szakma számára bír eltérő jelentéssel, hanem a szakmán belüli definíciók sem egységesek. Annyit mindenesetre rögzíthetünk, hogy a Big Data kérdésköre nem csupán az adatok elemzését fedi le, de azok gyűjtését, tárolását és összekapcsolását is.

A definíciók nagyobb részét kapcsolja össze De Mauro, Greco és Grimaldi (2016), akik az egységesítés jegyében három jellemzőt emeltek ki, amelyek a legtöbb esetben jelen vannak a Big Data leírása során:

1. Mennyiség – a Big Data nem csupán sok, hanem nagyságrendekkel több adatot jelent, mint ahogy azt a hétköznapi életben megszokhattuk.
2. Sebesség – az adatok gyorsan frissülnek, akár napi, óránkénti, percenkénti rendszerességgel.
3. Változatosság – a Big Data fogalmába tartozó adatbázisok számos forrásból gyűjtik az adatokat, sok esetben triviálisan nem összekapcsolható módon.

A Big Data természetéből fakadóan specializált informatikai megoldások és szaktudás segítségével működtethető. Nem elég a „több”, hanem „jobb” is kell. A Big Data-alapú politikai kampányokra kiépített rendszerek ugyanúgy mérnökökkel és piackutatókkal működnek, ahogy egy multinacionális cég fogyasztási szokásokat feltérképező adatbázis-építése és kutatásai.

Barack Obama 2012-es újraválasztási kampányának adatelemzési főnöke Rayid Ghani volt, aki korábban piackutatóként dolgozott az Accenture tanácsadó cégnél, ahol a fogyasztási mintázatok feltérképezése volt a feladata (Moraes, 2013). Ghani nevéhez fűződik egy algoritmus, ami az eBay aukcióinak végleges árát 96 százalékos

pontossággal eltalálta a hirdető és a hirdetés nyilvánosan elérhető adataiból (2011). Ghani a Twitter, a Facebook, a Google és további nagy informatikai cégek korábbi alkalmazottaiból épített ki egy munkatársi kört Obama kampánycsapatában, ami már önmagában jelzi a politikai marketing, az informatika és a piackutatás szoros kapcsolatát (Madrigal, 2012).

A Big Data fiatal műfaj. Ugyan a huszadik század során már voltak törekvések, hogy nagy adattárházakat hozzanak létre, az első praktikus megoldás csak 2003-ban született a Google jóvoltából. A MapReduce-konceptió volt az első piaci termék, amelyre később felépültek a Big Data számításigényét kielégítő szoftverek és keretrendszerek. Innen csupán néhány év volt, hogy az Obama-kampány 2012-ben a mai napig legfejlettebbnek számító rendszert fejlessze ki és használja az újraválasztási kampányhoz, építve a már 2008-ban megszerzett digitális tapasztalatokra.

A Big Data-szemlélet nagymértékű hatékonyságnövelést eredményezett a kampányszervezés legtöbb terén. A humánerőforrás tekintetében a tömeges aktivizmust felváltotta a kisebb, de jobban irányított támogatókra épülő koncepció. Másfelől a Big Data nem csupán a digitális kampánytérben van jelen, tanulságai a hétköznapiakban is megjelennek. A klasszikus kopogtatók 2-4 sikeres kopogtatást tudnak le óránként, a telefont használók 10-15 meggyőzhető személlyel beszélnek, míg egy automatizált call center ennek a többszörösére képes. (Nickerson–Rogers, 2014). Ezt a megoldást Magyarországon tömegesen a Fidesz kezdte el használni, elsősorban a 2018-as országgyűlési választási kampány során.

A Big Data-megközelítés, az adatok széles körű összekapcsolása és felhasználása ugyanakkor új lehetőséget teremt a kisebb pártok számára is: kis túlzással azt mondhatjuk, már egy tehetséges elemző és egy magas teljesítményű számítógép is köröket verhet rá a Big Data-korszak előtti módszerekre és stratégiákra. A jelenség azonban nem jelenti azt, hogy a kis és a nagy pártok közötti aszimmetria eltűnt volna. A szélesebb körű rendszerfejlesztések és a rendszereket működtető stábok jelentős összegeket emésztnek fel, ráadásul a

mozgósítás, célzott jellege ellenére, még mindig jelentős élömlőmunkát kíván. A magyar politikai arénában a Big Data-megoldások megjelenése óta kizárólag a Fidesz diszponál jelentős gazdasági háttér felett, így a kisebb pártok módszerei jó eséllyel megmaradnak a nyilvánosan elérhető adatok és az aláírásgyűjtések során szerzett preferenciák összekapcsolásánál és felhasználásánál.

Politikai Big Data-megoldások az Egyesült Államokban

Listázás

A Big Data-megoldások kezdetleges formája a választók listázása. A módszer alapesetben a választók rangsorolásából áll, aminek során jelentős számú aktivista terepmunkával méri fel a szimpatizánsokat, akiket így személyesen vagy levélben közvetlenül lehet megkeresni. Az Egyesült Államokban a 2008-as választásokon bizonyított a használata (Wilson, 2012), s Magyarországon az első ilyen megoldás már a 2009-es úgynevezett Kubatov-listával megjelent. Ez persze nem jelenti azt, hogy az Egyesült Államokban ne alkalmazták volna ezt a módszert már a 20. század elejétől fogva (Issenberg, 2012), és hogy Magyarországon ne épültek volna fel hasonló listák 2009 előtt. Mindössze annyit állítunk, hogy a hatások feltérképezése során ez az első időszak, amelynek esetében az amerikai hatás egyértelműen kimutatható.

A listázás során az a cél, hogy a lehető legtöbb választóhoz képesek legyenek a kampánymenedzserek számokat rendelni. A 2012-es Obama-kampány során például elsősorban három fő mutatót hoztak létre: *support*, *behavior*, *responsiveness*, vagyis támogatás, viselkedés és hajlandóság. (Ezek megfelelnek a digitálisan és adatfelhasználási szempontból fejlett politikai kampányok általánosan használt mutatóinak.) A mutatókat már sokkal korábban bevették, John Kerry kampánystábjában már bizonyíthatóan használta 2004-ben a Demokrata Párt elnökjelölti előválasztásán, a módszer

széles körű általánosítását azonban csak az Obama-kampányok digitális háttere tette lehetővé. Nem csupán ez a három mutató létezhet a listákon, de a digitális korszakban ezek szinte minden esetben feltűnnek (Issenberg, 2012).

A *support* a demokrata elnökjelölt támogatását mutatja, és ez a kategória létezett korábbi listákon is. Mivel mindenkit nem lehet megkérdezni, ezért ezeket a mutatókat az emberekről gyűjtött számtalan egyéb adatpont alapján próbálják megbecsülni prediktív modellezési módszerekkel.

A listázások esetében a *behavior* a politikai aktivitás összetett mutatója. Jelentős a szerepe az aktivisták, donorok felkutatásában, de a választás napján a leginkább mozgósítható szimpatizánsok listájának összeállításában is. Ezt a mutatót elsősorban a választók korábbi választási aktivitásából és a kampányban való részvételükből számítják. A korábbi választási részvétel az adott választáson való részvételt mintegy egyharmadrészt magyarázza (Nickerson-Rogers, 2014).

A *responsiveness* a kampánymegkeresésekre adott reakció minőségét méri – vagyis azt, ha az aktivisták felkeresik a választópolgárt, ő milyen valószínűséggel fogja pozitívan fogadni ezt. Nickerson és Rogers szerint ezt a legnehezebb megjósolni, és még a magas minőségű módszertannal rendelkező kísérletekkel is csak hozzávetőleges eredményeket lehet elérni (id. mű: 54–55.).

Érdemes megjegyezni az Egyesült Államok adatvédelmi jogszabályainak hatását. A legtöbb esetben ezek lehetőséget adnak a politikai pártoknak, hogy marketingcélú adatbázisokat összevegyenek szavazási adatokkal, így hozva létre olyan típusú adatháttérrel, ami Magyarországon (és az Európai Unióban) tiltott. A témában tapasztalható jogi szabadosság az Egyesült Államok politikai szereplői számára szélesebb körű elemzési lehetőségek előtt nyit teret.

Magyarországon a Belügyminisztérium által kezelt választói névjegyzéket a pártok díjfizetés ellenében vehetik igénybe, azonban ez csak nem, életkor és lakcím szerinti bontást nyújt (korábbi szava-

zási adatokat nem tartalmaz), és a pártok csak néhány héttel a választás előtt juthatnak hozzá. Ez lényegében lehetetlenné teszi, hogy ennek birtokában egy korábban létrehozott adatbázis frissítésénél többet tudjanak tenni.

Mikrotargetálás

A listázás komplexebb formája a marketingből is ismert mikrotargetálás. Ennek során az egyéneket bizonyos mutatóik alapján a kampány számára hasznos csoportokba rendezhetjük, így célzott hirdetéseket küldhetünk nekik akár papíron, akár a tévében, akár digitálisan. Ha például egy párt a családi pótlék összegének emeléséről szóló kampányüzenetet szeretné hatékonyan eljuttatni potenciális választóihoz, érdemes a bizonytalan pártválasztó fiatal párok és szülők médiafogyasztási szokásaihoz igazítani a megjelenések csatornáját és idejét. A pályafutása utolsó szakaszában Magyarországon is aktív kampányguru, Arthur Finkelstein szavaival élve: „Ha a fiatalokat akarod megszólítani, jelenj meg a zenei csatornán. Ha a nyugdíjakról van mondanivalód, erre nincs szükség.” (Finkelstein, 2011.)

A mikrotargetálás formáját tekintve már a hetvenes évek óta létező módszer (Roberts, 2017), a Big Data és a prediktív modellezés felemelkedése azonban új szintre emelte. A modern mikrotargetálás Tufekci (2012) szerint olyan szintű előrelépés a tömegmédiához képest, mintha egy szikét és egy nagy fahusángot hasonlítanánk össze. Természetesen bármilyen precíziós szűkítés legfeljebb olyan jó lehet, mint az alapadatok minősége. A 2012-es Obama-kampányra készülve a Demokrata Párt és a kampánystáb becslések szerint 100 millió dollárt költött a technológiai infrastruktúra kiépítésére, szimulációkra.

A mikrotargetálás állatorvosi lovának nevezhetjük a Cambridge Analytica működését. A már-már mesébe illő ígéretekkel előálló cég számos, a Big Data-megoldásokon jelentősen túlmutató botrányba keveredett, az ígéreteiket pedig sem ők, sem a későbbi

külső kutatások nem tudták igazolni. David Sumpter a Cambridge Analytica által is használt adatsorokból a legjobb esetben is csak a Facebook-felhasználók negyedéről tudott pontos besorolást adni, összetett mutatók esetében pedig 60-67 százalékos sikert tudott felmutatni a valós adatokhoz viszonyítva (Sumpter, 2018). Az online módszerekhez amúgy is számos tévhit kötődik. A Cambridge Analytica-botrány mellett ilyen az online követés (*tracking*) is. A felhasználók eszközein sütik elhelyezése inkább az ismételt kapcsolatfelvételre és az ellenőrzésre ad lehetőséget, az új emberek elérése során inkább integrált adatbázisokra lehet támaszkodni (Madrigal, 2012).

A mikrotargetálás egy formájaként is felfogható a közvetlen megkeresések módszere. A Big Data szerepe itt az üzenetek személyre szabása, akár területi alapon, akár bizonyos jellemzők alapján létrehozott csoportok szerint. Az Obama-kampányokban például sokkal korábban megjelent a levelezések során az egyéni célzás, mint az online térben, utóbbi csak 2012-ben vált elérhetővé (Bunting, 2015).

Közvélemény-kutatás

Az adatalapú politikai marketingnek egy másik leágazása az aggregált megközelítés. Míg a listázás különféle formáinál az egyénre koncentrálnak, az aggregált módszerekkel elsősorban makroszintű következtetéseket kívánnak levonni. Nem annyira az egyéni mozgósítás, mint inkább az üzenetek kidolgozása, tömegjelenségek megjósolása és az attitűdök feltérképezése érdekli ezekben az esetekben a kampánystábot.

A legelterjedtebb, és talán a legkevésbé látható módszer a közvélemény-kutatások rendszerszintű használata, angolul a polling. A módszert a politikai arénában Arthur Finkelstein kezdte mélyrehatóan alkalmazni (Grassegger, 2019). A közvélemény-kutatások segítségével a politikai elemzők azokat a törésvonalakat keresik a társadalom attitűdjei között, amelyekkel képesek mozgósító és megosztó hatású, intenzív politikai üzeneteket megfogalmazni (Finkelstein, 1970).

Az Egyesült Államokban ezt a módszert már a 19. században alkalmazták, a 20. század elejétől fogva pedig széles körben találkozhatunk vele rendszeres jelleggel (Smith, 1990).

Kvalitatív módszerek

A mennyiségi-kvantitatív kutatásokat kvalitatív oldalról kiegészíthetik fókuszcsoporthoz vizsgálatokkal. Ugyan a fókuszcsoporthoz jellemzően kis mintás műfaj, ezeket számos alkalommal ismételve és megfelelően kódolva a trendek vizsgálatát is lehetővé tesszük. Nem utolsósorban pedig a Big Data-módszerekkel kidolgozott üzeneteket is tesztelhetjük rizikómentes körülmények között. A két módszer inkább kiegészítője egymásnak: a Big Data segíti a fókuszcsoporthoz rekrutálását és felépítését, cserébe a fókuszcsoporthoz az adatokból ki nyerhető mintázatokra adhat kezdetleges magyarázatokat.

Általánosságban véve a következők jellemzőek a Big Data-megoldásokat kereső kampányokra az Egyesült Államokban (Tufekci, 2012): tudományos precizitással dolgoznak, mindenkit el kívánnak érni, a szerzett adatokat sajátokkal egészítik ki, nem használnak fel külsős tanácsadókat, a folyamatot teljesen integrálják, nem politikai háttérrel rendelkező szakemberekre építenek.

Politikai Big Data-megoldások Magyarországon

Magyarországon a Big Data használata még 2010-ben sem volt egyértelműen fellelhető, ekkor inkább a digitális kampány lépett színre a Fidesz és a kisebb pártok esetében. 2014 volt az első olyan év, amikor a Fidesz érezhetően épített nemcsak a 2008-as, de a 2012-es amerikai elnökválasztás adatalapú megoldásaira is.

További kapcsolódási pont az Egyesült Államok és Magyarország között, hogy a tengerentúlon a Demokrata Pártot, itthon pedig a Fideszt a kétezres évek közepén elszenvedett vereségek modern infrastruktúra kiépítésére ösztönözték. Ennek következményeként ők lettek az új technológia legmagasabb szintű felhasználói és mai napig éllovasai a saját országukban.

Listázás

A szavazók listázása Magyarországon feltehetően a kétezres évek előtt is jelen volt, a nagy mennyiségű adat bevonása azonban tényfeltáró cikkek szerint (lásd például: Kustánczi, 2012) először a „Kubátov-lista” pécsi alkalmazásával jelent meg. A Kubátov Gábor beszédeinek kiszivárgott felvételeivel* is alátámasztott információk alapján a Fidesz a listát a kétezres évek során építette, élesben pedig a 2009-es pécsi időközi önkormányzati választásokon láthattuk a működését első alkalommal. Kubátov Gábor pártigazgató, jelenleg Fidesz-alelnök elmondása szerint a listájuk újszerűsége abban rejlik, hogy központosították az adatokat, a pártszimpátia mellett egyéb adatokat is rögzítettek, a választókat pedig a szimpátia és a legjobb hatékonyságú kapcsolattartási forma szerint is osztályozták. A technológiai kérdések elvesztek a politikai tűzharcban, miután a szocialisták hasonló listájáról is felvételek kerültek ki, ugyanis a pártok közötti csatában a listák léte és célja fontosabb volt a mögöttes működési elveknél.

A listák azonban nem csupán egyszer használatos segédeszközök; folyamatos frissítésre szorulnak ugyan, ám a korábban felépített alapok és kitapasztalt módszerek tovább élnek. A 2018-as országgyűlési választások kampányában a Fidesz dokumentálhatóan használt a 2009-es struktúrájához nagyon hasonló listákat az aktivisták irányításakor (Haszán, 2018). A 2018-as lista már nemcsak pártszimpátiát tartalmazott (ez a külföldi példák *support* mutatója), hanem egy aktivitási mutatót is (ez a *behavior* megfelelője). Érdekes megfigyelni, hogy a responsiveness egy évtizeddel később sem kapott magyar megfelelőt, annak ellenére sem, hogy a tudósítások szerint a kormánypártok aktivistái is találkoztak elutasítással a saját szimpatizánsaik körében, így a későbbiekben kiemelt szerepet játszhat kampánytevékenységük folytatásában a megkeresésekre adott reakciók feldolgozása.

* Kubátov Gábor pártigazgató kiszivárgott titkos hangfelvétele. *Youtube.com*, 2010. ápr. 7.

Mikrotargetálás

A mikrotargetálás módszerei ugyan adottak Magyarországon, de ezekre nyilvános bizonyítékot még nem találtunk. A Facebook 2019 tavaszán jelentősen növelte a hirdetések átláthatóságát, innen pedig ismerhetjük a pártok költési adatait. 2019 márciusa és augusztusa között, körülbelül hat hónap alatt a Fidesz közel 60 millió forintot költött facebookos hirdetésekre (az EP-választási kampányban pedig többet, mint a többi párt együttvéve), azonban a célzásokban nem látni jelentős különbséget: jellemzően budapesti és főváros környéki férfiakat, illetve idősebb nőket értek el a hirdetések, az üzenetek pedig kevésbé változnak (Facebook, Fidesz-hirdetések).

Az ellenzéki pártok esetében hasonló megoldásokkal találkozhatunk. Bár a nyilvánosan elérhető adatokból messze nem látni a teljes képet, a pártokon és üzeneteken átvéló mintázatok arra engednek következtetni, hogy inkább mennyiségi, mint minőségi játék zajlik a közösségi médiában. A televíziós és a rádiós hirdetések esetében van lehetőség differenciálni a csatornák között a jellemző fogyasztók és a műsorkínálat alapján, ez azonban nem lép túl a klasszikus marketingstratégiákon, nehezen nevezhető Big Data-háttérrel támogatott módszernek.

A közvetlen megkeresések Magyarországon elterjedtek, viszont 2018 előtt nem voltak személyre szabva, még szélesebb jellemzők alapján sem. A nemzeti konzultációk mellett a kampányidőszakban kibocsátott szórólapok és telefonos hangbejátszások inkább egy uniformizált rendszert jelenítenek meg, amelyben az adatbázisok csupán a címzést szolgáltatják, a hatékonyságot növelő erővel nem bírnak.*

A közvélemény-kutatások rendszerszerű használata egyértelműen a külföldi tanácsadók megjelenéséhez köthető a kétezres évek második fele és 2015 között.** Például a Miniszterelnöki Kabinetiroda

* Az újabb módszerek bevezetésére tett kísérletről Dorosz Dávid és Szabados Péter ír tanulmánykötetünkben a Kampány a terepen című fejezetben.

** Részletesebben szól erről az időszakról, azon belül is a 2010 előtti periódusról kötetünkben Szigetvári Viktor tanulmánya.

2015-ben hatmilliárd forintos megbízást adott a Századvég-csoportnak, és bő négy milliárd forintos megbízást a Nézőpont Intézetnek (Rényi, 2017b). A keretösszeget fókuszcsoportos vizsgálatok mellett üzenetek tesztelésére és közvélemény-kutatásokra szánták.

A polling alkalmazása a politikai térfél más szereplőinél is láthatóvá vált. A pártok saját megrendelésre folyamatosan készíttetnek kutatásokat a kampány időszaka alatt, a 2018-as országgyűlési választások során mégis a Közös Ország Mozgalom rendelt 23 országgyűlési választókerületben közadakozásból finanszírozott közvélemény-kutatást a legesélyesebb ellenzéki jelölt megtalálása érdekében (Közös Ország Mozgalom, 2018). A módszer hatásossága ugyanakkor nagyságrendileg elmaradt, s nem csupán a kérdések komplexitásában, de lefedettségben is az amerikai előképektől. Az országgyűlési egyéni választókerületek bő ötödét lefedő adatok jóval korlátozottabbak a Finkelstein és Birnbaum által megálmodott és (Magyarországon is) alkalmazott rendszerek eredményeinél.

Összegzés

A politikai Big Data-megoldások jelentőségükhöz képest kevés figyelmet kapnak a tudományos irodalomban, és elsősorban a populáris politikai újságírásban számítottak mindeddig érdekes témának. A politikai kampányok az esetleges szivárogtatásoktól eltekintve csak általánosságban osztanak meg technológiai információkat, jobbra olyan működési elveket tárnak csak fel, amelyeket többnyire eddig is mindenki ismert. Ez ugyan érthető a kampányok logikáját tekintve – hiszen hajszálnyi előny is eldöntheti a versenyt –, azonban szakmai vizsgálatokat így szinte lehetetlen lefolytatni.

A hatások iránya ugyanakkor egyértelmű: ami elkezdődik az Egyesült Államokban, azt később máshol is átveszik. Hol éveket, hol évtizedeket kell ehhez várni, de a közvetítők szinte mindig a sikeres amerikai kampányok veteránjai, akiket pontosan e célból hívnak el más országokba tanácsadónak. A politikai Big Data-megoldások itthoni éllovasa, a Fidesz soha nem tagadta, hogy roppant (köztük állami) erőforrásokat fektetett az amerikai tudástranszferbe.

A kétezres évek végén a politikai közbeszédben újra és újra felmerültek az Obama-kampányból nyert tapasztalatok, vagy Arthur Finkelstein (és az ellenzéki oldalon Ron Werber) foglalkoztatása. A kutató számára sem állnak azonban rendelkezésre ennél bővebb források, kénytelenek vagyunk az ilyen személyes elbeszélésekre, évekkel később megírt politikai visszaemlékezésekre vagy botrányok feldolgozásaira hagyatkozni. Persze ezeket az információfoslányokat összekapcsolva koherens kép áll elő. El kell azonban fogadnunk, hogy amennyiben nem vagyunk részesei egy ilyen kampánynak, ezekkel a foslányokkal kell megelégedni. Az viszont bizonyos, hogy Amerika megérkezett a magyar Big Data-kampányokba is.

Közösségi média

DESSEWFFY TIBOR—SZABÓ MIKLÓS

A digitális technológiák mindent felforgató társadalmi hatásai a politikai kampányokat sem kerülték el. Sőt, a posztmodern politika, amely nem a verseny, hanem a harc logikáját követi, szükségszerűen nyitott és befogadó az új technológiákra, hiszen minden új fegyver bevetése, sikeres alkalmazása taktikai és stratégiai előnyök ígérétét hordozza. Vagyis ha új eszközök válnak elérhetővé, elkerülhetetlen, hogy előbb-utóbb valaki ne használná ki annak lehetőségeit. Az új politikai kampánytechnikák terén megfigyelhető egy amerikai dominancia, amely fokozatosan terjed a világ minden pontja felé (Scammell, 1998, Strömbäck–Kioussis, 2014).

Bár a „dotcomválság” néven elhíresült piaci összeomlás – 2000. március 11-én az irracionális várakozások által felfújt tőzsdei buborék kipukkadt – egy pillanatra olyan helyzetet teremtett, hogy nem volt magától értetődő az amerikai hegemonia további fennmaradása és erősödése. Aztán mégis ez történt. A dotcombuborék által keltett sokk átrendezte, egyben pedig letisztázta az internetes piaci viszonyokat, és a megújulás jeleként egyre fontosabbak lettek a közösségi oldalak, melyeket eleinte Web 2.0-ként emlegettek. Az internet nyújtotta lehetőségek tárháza újból tágasnak tűnt, amire nagy hatással volt a korlátlan hozzáférés és az okostelefonok elterjedése.* A kapcsolattartás új felületei jelentek meg, a párkereséstől kezdve a személyes fotómegosztó oldalakon át a munkakereső alkalmazásokig, mindegyik az élet más és más szegmensére fókuszál. A milliányi felület közül (ugyan országonként eltérő mértékben, de) a Facebook, a Twitter és az Instagram emelkedett ki megkerülhetetlen módon.

* Az internet elterjedésének hazai folyamatait pontosan mutatják a World Internet Project adatai: magyarul *Internet.hu* 1., 2. és 3. kötetei (2003; 2005)

A közösségimédia-platformok megjelenése, interaktív mivolta, célozhatósága és analitikai lehetőségei potenciálisan a tévénél is nagyobb hatással voltak a politikai életre. A nyomtatott és földi sugárzású média passzív fogyasztói maguk is tartalomgyártóvá avaszhattak, ahol a személyes érdeklődési köreiknek megfelelően, addig elérhetetlen részletességgel tájékozódhattak a legpartikulárisabb témákról is. Mindemellett az online fórumok és csoportok segítségével személyes kapcsolatokat építhettek, ami lehetővé tette a felhasználók számára, hogy csoportokba szerveződjenek az őket foglalkoztató kérdésekben.

Nem túlzás azt állítani, hogy egy új társadalmi nyilvánosság született meg az online térben (Chadwick, 2017; Dessewffy, 2019). A világ különböző pontjainak összekötése az információáramlás eddig példa nélküli megugrását eredményezte, amely a legjobb házi praktikák, receptek és pletykák közkinccsá tételén túl hatalmas politikai jelentőséggel is bírt: az alulról szerveződő társadalmi mozgalmak melegágya lett. A közös érdekképviselő sokkal globálisabban és sokkal szervezettebben történhetett meg, mint korábban valaha.

Az online szerveződés hullámai olyanokhoz is eljutottak, akik eddig nem voltak érdekeltek a politikai életben, újrarájzolva ezzel a részvételi politikai kultúra határait (Bennett-Segerberg, 2013). A social media szervezőerejére számtalan példát találunk: az arab tavasz nevű felkeléssorozat 2011-ben, a Migration Aid szerveződése Magyarországon a 2015-ös menekültválság alkalmával, vagy akár a 2019-es hongkongi tüntetések sem jöhettek volna létre egy ilyen közvetítői platform nélkül (Castells, 2012; Tufekci, 2017).

A közösségi média *piaci szabályait*, azaz hogy milyen tartalom jut el a felhasználókhoz, a platform algoritmusai adják. Az algoritmus nem önkényes: a hírfolyamban megjelenő tartalmat – a fizetett reklámok mellett – az ismerőseink és az általunk követett oldalak megosztásai és reakciói adják. Az algoritmus, mint egy keresőmotor, arra törekszik, hogy számunkra releváns információkat mutasson. Ez azonban egy perspektívát szűkítő mellékhatással jár, ami információs buborékot hoz létre. A kizárólag gólfal foglalkozó oldalakat

követők és lájkolók kevesebb hírt fogok látni kosárlabdáról vagy vadvízi evezésről.

A felhasználók ismeretségi hálóján keresztül futótűzként, a megszokott elérésnél szignifikánsan gyorsabban terjedő információkat virális tartalmaknak hívjuk. A viralitás kulcsszerepe abban jelenik meg, hogy e tartalmak olyan felhasználókhoz is eljutnak – behatolva az ő szubjektív online világukba is –, akik még nem követői egy bizonyos oldalnak. A politikai tartalmú virális posztokra gyakran igaz, hogy az érzelmekre hatva igyekeznek elérni (vagy kiereszokolni) a fogyasztó figyelmét, ezért tartalmuk legtöbbször negatív hangvételű vagy félelmet keltő.

A social media forradalmi hatásai a színpalak mögött is elképzelhetetlenül nagyok voltak. Az új technológia egy kétirányú információs csatornát hozott létre: amellett, hogy a szolgáltatók kifinomult algoritmusok segítségével finomhangolhatták a felhasználók hírfolyamában megjelenő tartalmat, a felhasználó ízléséről, szokásairól, értékeiről és preferenciáiról adatokat is gyűjtöttek. Az így „önként generált” s felgyülemlett adatmennyiség létrehozta a marketing csodafegyverét, ami lehetőséget adott a nagy mennyiségű, célzott és személyre szabott kommunikációra. Mindezen előzmények mellett a közösségi média az amerikai kampányokban tényleges meghatározó szerepéről 2008 óta beszélhetünk.

Kampány 2.0: a mozgalom („Yes We Can”)

A korábbi illinois-i szenátor, Barack Obama 2008-as elnöki kampánya gyökeresen eltért az azt megelőző kampányoktól. A Bush-kormányzat két ciklusán végigvonuló elégedetlenség arra motiválta a változást váró társadalmi csoportokat, hogy aktívan részt vegyenek a változást elhozó folyamatokban. Maga Obama személye is kulcsszerepet töltött be: „A politikai személyiség fiatalságával, a hagyományos washingtoni elitől való távolságával, bürokratikusával mind azt reprezentálta, amit fő üzenete, a »változás« megfogalmazott.” (Dessewffy-Ravasz, 2009: 112.)

Szintén kulcsfontosságú volt Obama számára, hogy az előválasz-

tási győzelemhez az establishment megtestesítőjét, Hillary Clintont kellett legyőznie. A legprofibb szakembergárda és a szponzorok tömegei mind Clintont támogatták, így Obamának – elegendő szponzor hiányában – esélye sem lett volna előnyhöz jutni a tradicionális kampánytechnikákat követve. A régies szótári definíció szerint a „kampány” kifejezés egy „szervezett hadjárat; célirányos katonai akciók sorá”-t jeleni. Ez a felfogás egybeesik a 2008 előtt megszokott, felülről irányított politikai kampányokkal. Egy kampányt akkor tartottak megfelelőnek, ha minden a legnagyobb, fegyelmezett rendben és összhangban történt. Obama ezt a felfogást kérdőjelezte meg; szerinte „egy kampánynak alulról építkezőnek, és nem felülről lefelé irányítottnak kell lennie” (Dessewffy–Ravasz, 2009).

Ezen okokból kifolyólag Obama az addigiaktól eltérő stratégiát választott, aminek alapjait az új technológia kiaknázatlan lehetőségei jelentették. A social media platformként szolgált a kampány üzeneteinek célba juttatásához. Amellett, hogy Obama a már létező platformokon hatalmas követőbázist szerzett, új honlapot és közösségi oldalt is létrehozott. Megjelent a MyBO applikáció, aminek segítségével a kampányban részt vevők követni tudták a sajtómegjelenéseket, és informálódhattak a környezetüket érintő kérdésekről. Az ilyen eszközök összessége többet jelentett egy jól koordinálható bázisnál: csökkentette a résztvevők számára a belépési küszöböt, akik immár nem pusztán az alanyai, hanem a résztvevői is voltak a kampánynak. A pusztán *reklámkampány* mozgalommá formálódott, virálisan terjedhetett. Az online felületeken egy ponton túl már maguk a követők generáltak tartalmakat, amelyek a világhálón további hullámokat csapva terjedhettek tovább.

Az Obama-kampány leghatékonyabb fegyverét az innovatív adatanalitikai eszközök jelentették. Az új kampány mozgalomjellege és az elemzési háttér lehetővé tette az Obama-stábnak, hogy az adatok alapján pontosabb képet kapjon a követőiről, valamint azt, hogy lakossági adományokra is támaszkodva több pénzt gyűjtsön, mint McCain, összesen 745,6 millió dollárt. Nagy hangsúlyt kapott az e-mailes kommunikáció, aminek a gerincét egy több millió cím-

ből álló adatbázis adta. A kampánycsapat jó időzítéssel és pontosan meghatározott tartalmú elektronikus üzenetekkel további milliókat gyűjthetett össze a támogatóktól.

Az adataalapú költekezés és stratégiai tervezés következtében az Obama-stáb olyan államokra tudott koncentrálni mind pénzügyi, mind kommunikációs szempontból, amelyek megszerzése kulcsfontosságú volt a győzelemhez. A koordinált mozgalom eredményei megkérdőjelezhetetlenné váltak a választások közeledtével: több pénz gyűlt össze, amit hatékonyabban célzott és olcsóbb reklámokra költöttek, miközben több aktivista több szavazót keresett meg a személyes ismeretségi körében, mint az ellenfél táborában (Stromer–Galley, 2019). A 2008-as választáson Obama 7,2 százalékpontos előnnyel magabiztosan nyerte el az elnöki posztot: majdnem tízmillió szavazattal szerzett többet McCainnél, ami ellenfele elektori szavazatainak több mint a dupláját jelentette.

Folytatjuk: Obama 2012

Obama az első elnöki periódusa alatt folyamatosan használta a közösségimédia-felületek nyújtotta kommunikációs lehetőségeket (Fitzpatrick, 2012). A Twitter mellett – ahol 24 millió követőt tudhatott magáénak – a Facebook (34 millió követő) is jelentős szerepet játszott az üzenetek célba juttatásában: az amerikai Facebook-felhasználók „98 százalékának volt olyan ismerőse, aki követte Barack Obamát a platformon”. Az amerikai tradíciónak megfelelően Obama újraindult a 2012-es választásokon, azonban ez már egy új környezetben zajlott le. Obama az „Előre” (Forward) szlogent tűzte a zászlajára, ami az első turnusában elkezdett nagymértékű közpolitikai átalakítások befejezésére utalt.

A 2012-es Obama-kampány központjában újra az adatanalitika állt, most azonban egy sokkal nagyobb stáb dolgozott az adatok bányászásán és megértésén. A technológia annyit fejlődött 2008 óta, hogy lényegesen pontosabb méréseket tudtak produkálni, amiket még apróbb részletekig tudtak felhasználni a kommunikáció tervezéséhez. A számítógépes és marketingszakemberek olyan adatbázist

kreáltak, amiben több millió szavazó demográfiai adatai szerepeltek. A Facebook szerepe kiemelkedőnek bizonyult: a MyBO alkalmazáson keresztül a regisztrált szavazók összekapcsolhatták Facebook-fiókjukat az applikációval, így a fejlesztők hozzáférhettek a személyes adataikhoz: (megjelölt) fényképeikhez és ismerőseik listájához.

Az így újonnan rendelkezésre álló adatokat összevetve a már létező támogatói listával megkaphattak egy még nagyobb adathalmazt, tele új potenciális szavazóval. Az ekként gyűjtött szavazókat egy pontozási rendszer alapján három kategóriába sorolták: szinte biztosan republikánus szavazók, Obama-támogatók, meggyőzhetők. A gyűjtött adományok leghatékonyabb felhasználása végett a szavazók szegmentálása kulcskérdés volt: minden szavazóhoz egy *meggyőzhetőségi és egy szavazói hajlandósági* mutatót rendeltek, aminek köszönhetően a feljuk közvetített üzenet további finomhangolása vált lehetségessé.* A már Obama-párti szavazóktól lehetett további adományokra számítani, míg a még bizonytalan szavazóknál a meggyőzés volt a fő cél (Carr, 2008). A meglévő adatokat folyamatosan kontrollálták, s ugyan minden szavazót nem tudtak telefonon felhívni, olyan statisztikai modellt tudtak létrehozni, aminek köszönhetően a körzetenként megkeresett pár ezer szavazó adatait alkalmazva frissíthették az adataikat. Az ilyen jellegű adat előnye volt, hogy a személyességi faktort kihasználva megkérhették a támogatóikat, hogy keressék meg ismerőseiket, és győzzék meg őket arról, hogy Obamára adják le voksukat. A technológia jelentősége hatalmas volt: a 18–29 éves szavazók szinte elérhetetlenek voltak telefonon, de 85 százalékuknak legalább egy Obama-támogató ismerőse volt a Facebookon (Carr, 2008).

A televíziós adatok újragondolása is nagy előnyt jelentett Obamának. Úgy tűnt, hogy a republikánus ellenfél, Mitt Romney és csapata több pénzt tud gyűjteni a kampány során, így Obama kénytelen

* Erről bővebben tanulmánykötetünk Big Datáról szóló fejezetében Kis György Márk ír.

volt költséghatékonyabb módszert alkalmazni. A set-up-boxok által gyűjtött adatokat (melyek megmutatták, hogy a megcélzott szavazók melyik műsorokat nézik) összevetve a reklámok áraival (melyek napszaktól és kereslettől függően változtak) megállapítható volt, hogy mikor érdemes reklámidőt vásárolni. Így egy olyan aránybányára bukkantak, ami ritkán adatik meg: ingadozó szavazókra célzott üzeneteket tudtak sugározni olcsón, anélkül, hogy az ellenfél ellenüzenete is megjelent volna ugyanott. Ezen továbbfejlesztett technikáknak köszönhetően Obama ellenfelénél 5 millióval (3,9 százalékponttal) több szavazatot kapott, s ezzel megkezdhette második négyéves ciklusát.

Trump Analytica

Az adatanalitika és a social media kombinációjának pályafutása a technológia exponenciális fejlődésével együtt változott. Donald Trump 2016-os győzelme felforgatta a világot, és meglepte a szakemberek jelentős részét is. A Hillary Clintonnal folytatott harc folyamatosan új fordulatokat hozott, de a legnagyobb meglepetést mégis a választás estéje hozta. Trump ugyan kevesebb szavazatot kapott, mint Clinton, az elektori szavazatoknak köszönhetően mégis ő tölthette be az elnöki hivatalt. Nehéz a milliónyi faktor közül kiemelni egyet, azt azonban teljes magabiztossággal állíthatjuk, hogy Trump az adatanalitika és a közösségi média nélkül ma nem lenne Amerika elnöke.*

Trump a kampányában szembement a tradicionális médiával, álhírgyártónak nevezte a legnagyobb presztízsű lapokat és tévécsatornákat. Populista narratívájához passzolt a social media, amelyen keresztül elérhette a célközönségét. Az @realdonaldtrump felhasználónéven közzétett első tweetje 2009. május 4-én született: kezdekben a bejegyzések csak talk-show megjelenésekről szóltak, még csak nem is egyes szám első személyben. 2011-ben azonban ez meg-

* További információkat tartalmaz tanulmánykötetünk Kampány a terepen című fejezete, Dorosz Dávid és Szabados Péter írása.

változott. A tweetek rendszeressége meghyolcsorozódott, hangvé-
telük pedig személyessé vált. Trump gyakran kritizált és támadott
hírességeket, gyakran tweetelt politikáról, és ő kezdte terjeszteni azt
a nézetet, hogy Barack Obama anyakönyvi kivonata hamis. A nagy
intenzitású tartalom, heves online szócsaták és szókimondó stílus
hamar nagy követőtáborra vonzott magához, megteremtve Donald
Trump platformját (Singer–Brooking, 2018).

A technológiai fejlődés és a social media mainstreammé válása
utat engedett Trumpnak, hogy kampányát a következő szintre emel-
je. A legfontosabb szerepet a Cambridge Analytica nevű politikai ta-
nácsadó cég játszotta, amely több millió amerikai állampolgár Face-
book-adatai alapján már nem demográfiai adatokat gyűjtött, hanem
pszichológiai profilokat gyártott a BigFive* modell szerint. Ahogy
 azt Alexander Nix egy 2016-os előadásában (Cambridge Analytica,
2016) kifejtette, a technológia három lábra támaszkodott: kellett egy
csapat, amely viselkedéskutatókból állt, egy második, amely adata-
nalizással, és egy harmadik, amely a végeredmény, a reklámokkal
foglalkozott. Ahogy Nix fogalmazott: „Ha megállunk egy pillanatra,
nevetséges ötlet, hogy demográfiai vagy geográfiai adatok alapján
szegmentáljuk a hallgatóságunkat. [...] Legalább ennyire, de még in-
kább fontosak a pszichográfiai adatok. [...] A személyiség határozza
meg a viselkedést, és a viselkedés azt, hogy kire szavazol.”

Az így felépített adatbázisnak köszönhetően a kampánycsapat
tudhatta, hogy a választókat milyen üzenetek érdeklik, és milyen
üzenetekre reagálnak jobban. Célba juttatásukat pedig a több száz
millió dollárért vásárolt, személyre szabott Facebook-hirdetéseken
keresztül érhették el. Ez a gépezet segítette Donald Trumpnak olyan
mérnöki pontossággal beosztani erőforrásait, és meggyőzni bizo-
nyos szavazókat, hogy bár 1,9 százalékponttal kevesebb szavazattal

* Szintén hívják OCEAN-modelnek az öt vizsgált kategória angol kezdőbetűi alap-
ján (openness/nyitottság, conscientiousness/lelkismeretesség, extraversion/
extrovertáltság, agreeableness/barátságosság és neuroticism/érzelmi stabilitás).

végzett, mint Clinton, de a taktikailag fontos államokban aratott
győzelmekből kifolyólag ő lett az USA 45. elnöke.

Arról még csak találgatni lehet, hogy az ilyen eszközöknek és
általában a social média használatának milyen innovációi lesznek
a 2020-as elnöki kampányban, abban azonban biztosak lehetünk,
hogy a digitális technológia vívmányainak politikai célú felhasználá-
sa nem áll meg.

Közösségi média a magyar politikában

Ahhoz, hogy megértsük az amerikai eredetű kampánytechnológiák
terjedését, és következtetni tudjunk azok magyarországi alkalma-
zására, figyelembe kell vennünk, hogy a magyar médiatér jelen-
tősen különbözik az amerikaitól.

Bajomi-Lázár Péter (2013: 81) a magyar tradicionális (írott és
sugárzott) médiának három, számunkra fontos szakaszát különíti
el. A rendszerváltást követően 1995-ig a pártok versengtek a mé-
dia-hozzáférésért és annak dominálásáért. Az 1996-ban elfogadott,
rádiózásról és televíziózásról szóló országgyűlési határozat elfoga-
dása után a pártok egyenlő arányban szólhattak bele a rádiózás és
televíziózás szabályaiba: megkezdődött a konszolidáció, ami sza-
bad médiát és egyenlő hozzáférést jelentett. Ez a javuló tendencia
azonban 2010-ben megtört, és kezdetét vette az új korszak: a média
kolonizációjának korszaka. A kormányváltás következményeként
az új szabályozások a Média tanács által ellenőrzött Nemzeti Média-
és Hírközlési Hatóságot hatalmazták fel a közmédia felügyeletével,
amiben kizárólag a Fidesz által kinevezett tagok szerepelnek.

A közszolgálati média kapuin kívül maradó ellenzék a nagy, év-
tizedes múltú napilapok vagy tévéműsorok megszüntetése és a pla-
kátfelületek monopolizálása esetében is hátrányos kampányhely-
zetbe került, ezért az ellenzéki pártok kénytelenek voltak alternatív
módon elérni a magyar választókat. Az internet fejlődésének folya-
matai különböző módon zajlottak Magyarországon, mint az USA-
ban, ami kulturális, időbeli és gazdasági faktoroknak, valamint

az új technológiák terjedésének egyaránt köszönhető. A magyar felhasználók között az Amerikában dominánsnak számító Twitter marginális jelentőséggel bír, míg a Facebook szinte teljhatalmat élvez. A Facebook értelemszerűen némi megkésettiséggel érkezett Magyarországra, ám jelentőségének növekedését mi sem mutatja jobban, hogy 2011-ben Orbán Viktornak már 94 359 követője volt, 2019-ben pedig 652 ezer (Balogh, 2011).

Idővel a YouTube és (később) az Instagram is a főbb platformok közé küzdötte fel magát. Az Instagram felülete sokkal személyesebb és sokszor zártabb platform, amire a Facebookhoz képest sokkal kevésbé igaz, hogy a felhasználók véletlenszerűen találkoznak tartalmakkal. Politikai kommunikáció szempontjából ez egy markáns különbség: az információ kevésbé terjed organikusan, így kevésbé tud beférkőzni olyan körökbe, ahova direkt politikai tartalmak nem érnek el. A YouTube videómegosztó felület inkább az egyoldalú kommunikációs formákra hasonlít. Ugyan a kommentszekció és az értékelési lehetőségek megengedik, hogy a felhasználók megosszák a tartalmakat, és reagáljanak a megosztottakra, a tartalomgyártás csak egy szűk kisebbségre jellemző. A már ismert médiafelületek gyakran töltenek fel ide politikai tartalmú videókat (*Index*, 444.hu, 888, *PestiSrácok* stb.), valamint külön YouTube-os műsorok is megjelentek az elmúlt pár évben (Partizán, Vona Gábor vlog).

Ahogy a magyar social media erőtszerkezete is eltér az amerikaiétól, szintén eltérő, ahogyan ez beágyazódik a politikai kommunikációba: a legtöbb esetben a mai napig kiegészítőként, a hagyományos média kiterjesztéseként funkcionál. Míg a kormánypárt 2010 óta a centralizált médiára is támaszkodhat, az ellenzéknek és alternatív politikai mozgalmaknak, amelyeknek a hozzáférése ezekhez a kommunikációs csatornához meglehetősen korlátozott, a social media felületek decentralizáltsága, globális jellege és alapúsága előnyt jelenthet.

Mint utaltunk rá, a közösségi média kedvez az érzelmi alapú politizálásnak. Ez Magyarországon sincs másként: „Főként magas *arousal* szintű érzelmek – mint a düh és a felháborodás – jelennek

meg bennük, és rendszerint morális kritikát, a leggyakrabban pedig korrupciós vádak tartalmazznak. A negatív posztok általában targetáltak: megnevezik az egyéni vagy a kollektív ellenségképet” (Bene, 2017: 35). Az ilyen jellegű posztok előnye a politikai kommunikáció szempontjából, hogy a követők heves érzelmeiket gyakran a kommentszekcióban vagy megosztást követően engedik szabadjárá. Ez a viralitást segíti, másfelől viszont az ilyen érzelmekre építő oldalak elijeszthetik a kevésbé markáns véleményű követőket (míg a maradékot tovább radikalizálhatják).

Arthur Finkelstein, a Republikánus Párt híres stratégája – a 2000-es években Orbán Viktor tanácsadója – egy 2012-es előadásában (Finkelstein, 2012) többek között a politikai üzenetek célba juttatásáról beszélt. Különbséget tett a politikai üzenet, a hírvivő és az információt terjesztő rendszerek között.* A kampányguru gondolkodása jól megfelelt a technológiai fejlődés és a social media elterjedése által meghatározott korszellemnek. Ily módon megkapta az ideális kommunikációs eszközt az érzelmekre, elsősorban a negatív érzelmekre, a gyűlölet és a szorongás gerjesztésére és fenntartására, Magyarországon pedig az ehhez szükséges ideális kontextust, valamint politikai szereplőket is.

Ahogy említettük, a 2012-es Obama-kampány irányítói rájöttek, hogy a fiatalok más eszközöket használnak, máshonnan tájékozódnak, ezért kiemelt figyelmet szenteltek a Facebooknak. Ez a jelenség a magyar fiatalokra ugyanúgy igaz: „[...] az egyetemisták politikai tájékozódásában kitüntetett szerepet tölt be a Facebook, amelynek politikai tartalmai nagymértékben képesek elérni a politika iránt nem érdeklődő fiatalokat is.” (Bene, 2011: 72.) Az új technológiák nemcsak új kommunikációs csatornát nyitottak – ezzel kibővíve az addig elérhetőket –, hanem átható változást hoztak létre a korábban bevált módszerekben is. A social media a teljes potenciálját azáltal nyerte el, hogy analitikai eszközökkel (a tradicionális tömegmédiával

* Kötetünkben Arthur Finkelsteinnel és módszereivel bővebben foglalkozik a Braun Róbert által írt, *Negatív kampány* című fejezet.

ellentétben) drámaian kontrollálhatóvá vált, ki fogadja azt a bizonyos üzenetet. A közönség finom szegmentálásának és üzenetekkel való megcélzásának lehetősége egy új paradigma kezdetét jelöli. Ezt az a tény is alátámasztja, hogy a 2018-as magyar országgyűlési választáson minden számottevő kampánynak volt már közösségimédia-csapata.

A social media mint analitikai és kommunikációs eszköz felhasználásának módjai között ugyanakkor nagy különbségeket figyelhetünk meg. Ahogy arról Finkelstein szintén értekezett, a politikai üzenetnek összhangban kell lennie a hírvivő stílusával és személyiségével. Trump tweetjeinek rendszeressége, tartalma és nyelvezte merőben eltér Elizabeth Warren vagy Bernie Sanders online kommunikációjától. Egy politikai karakter kommunikációja összetett, mert annak nemcsak az üzenettel kell jó párost alkotnia, hanem versenyképesnek is kell lennie a politikai arénában, hogy elérje a választópolgárok kiszemelt szegmenseit. Ebből kifolyólag a kommunikációs stratégiák eltérőek.

A frakciót először 2010-ben alakító Jobbik sikertörténete számos okra visszavezethető, de kivitelezhetetlen lett volna a tudatos online eszközhasználat nélkül. A radikális jobboldali mozgalom erőforrásai erősen limitáltak voltak versenytársaihoz képest, mégis sikerült megszólítani fiatal célközönséget az interneten. A mozgalom gyorsan releváns politikai erővé nőtte ki magát, 2010-ben 16,67 százalékot, 2014-ben pedig 20,3 százalékot szerzett a parlamenti választásokon. A radikális mozgalom gyorsan felfutó népszerűsége sokakat meglepett, annak ellenére, hogy a szélsőjobb tudatos social media-használata az amerikai politikára szintén jellemző. A 2016-os Trump-kampány egyik fontos hajtóereje volt a 4chan (egy online fórum) és gamerközösségek, mémgyárak önszerveződő, aktív részvétele a „kulturális polgárháborúban” (Moore, 2018).

Eltérő volt a Jobbik megközelítésétől az elmúlt két évtized két meghatározó szereplője, Orbán Viktor és Gyurcsány Ferenc online-kommunikációs stratégiája, amely pályafutásuk során is sokat változott. Kettejük politikai és kommunikációs helyzete nagyban különbözik,

ami nem is csak a követői bázis méretében jelenik meg. Nagy különbséget jelent az erőforrások eloszlása is, hiszen ahogy azt már említettük, a 2010-es kormányváltás átrendezte a médiaviszonyokat.

„Írj rám, Feri” és a „hibrid kommunikáció”

Gyurcsány Ferenc 2009-ben távozni kényszerült távozni a miniszterelnöki pozícióból.* Addigra egy tökéletesen végrehajtott karaktergyilkosság áldozataként** már nem tudott hiteles üzeneteket közvetíteni a tradicionális médiában, így az alternatívaként megjelenő online médiára helyezte a hangsúlyt.

Gyurcsány már a kétezres évek elején, miniszterelnökként blogírással számolt be mindennapi életéről és politikai nézeteiről. Azóta is jelen van a legtöbb social media felületen, ahol gyakran saját kezűleg szerkesztett posztjai személyes és közvetlen hangvételűek. A social media és az online kommunikáció általában jelentősen olcsóbb, minimális infrastruktúrát igénylő, és sokkal személyesebb, mint a hagyományos csatornák. A technológiai trendek követését és a személyesség fontosságát semmi sem illusztrálja jobban, mint a 2018 óta működő Messenger chatbot (beszélgetőrobot) használata, amit a közismert „Írj rám, Feri” mondattal lehet aktiválni. A chatbottechnológia lehetővé tette, hogy a politikus egyszerre több mint 130 ezer embert érjen el, amely üzenetekre a megadott válaszlehetőségek segítségével reagálhatnak a felhasználók.

Ezzel szemben Orbán Viktor, ódzkodva a technológiai újításoktól, sokkal hangsúlyosabban támaszkodik a tradicionális média közvetítő szerepére. Orbán személyesen nem kommunikál online, nem ő szerkeszti a social media oldalait, a posztok tartalma pedig sokszor nem személyes, például családi jellegű. Ennek ellenére

* A fejezet egyik szerzője, Dessewffy Tibor a két Gyurcsány-kormány időszakában a kormányfőhöz közel álló DEMOS agytröszt vezetője volt.

** Ld. Tamás Gáspár Miklós 2011-es írását: A Gyurcsány-eset. *Magyar Narancs*, 2011/21. szám.

hatalmas követőtáborral rendelkezik; jelenleg 652 ezren lájkolják a Facebook-oldalát, míg Gyurcsányét 237 ezren. Orbán online kommunikációja jól integrált a teljes kommunikációs stratégiába, azonban sokkal kevésbé hangsúlyos a tradicionális médiához képest. Három egymást követő kormány vezetőjeként mindenhova újságírók kísérik, így a nap bármelyik szakában lehetősége van arra, hogy az ország összes médiuma az ő nyilatkozatáról beszéljen.

Gyurcsány és Orbán online kommunikációs stratégiája alapjaiban különbözik, amit az erőforrások és az aktuális politikai helyzet is nagyban alakítanak. Az eddig lemaradásnak ítélt kis, személytelen online jelenlét – a lehallgatási botrányok és adatvédelmi aggályok fényében – utólag nézve politikai szempontból akár előny is lehet.

Összegzés

Az amerikai kampányokban felhasznált technológiai újítások idővel megjelennek a magyar politikai szférában is, azonban a komplex kulturális, gazdasági, alkotmányos és pártpolitikai környezet mindkét országban egyedi mintázatokat hozott létre. Az adatanalitikai dimenziót nagyban befolyásolja az európai adatjog (EUR-Lex, 2016b), amely az USA-hoz képest jelentősen szűkösebb mozgásteret biztosít az adatok gyűjtésére, tárolására és felhasználására. A Nyugaton kifejlesztett kampánytechnikák így nem implementálhatók egy az egyben a magyar környezetben.

Ahogy a technológia fejlődik, úgy a social media platformok követői és az ő (online) viselkedésük is változik, amihez maguk a platformok is természetes módon igazodnak. Az adatok hozzáférhetősége évről évre módosul, valamint a marketingeszközök felhasználhatósága is változik. Ezt a változást jól illusztrálja, hogy a cikkünkben bemutatott amerikai kampányok egyike sem lenne megvalósítható a 2019-es európai előírásoknak megfelelően.

Fejezetünk végén, konklúzióként, egy dolgot biztosan állíthatunk: az adatrobbanás és technológiai fejlődés hatásai nem csak a mindennapi életünkben, szociális interakcióinkban, párkeresési és információfogyasztási szokásainkban jelennek meg, hatásuk a poli-

tikai folyamatokra és a pártrendszerre is beláthatatlan. Semmi sem utal arra, hogy ez a változás megáll, az irányait pedig csak becsülni lehet, mert pontos útvonal nem létezik.

A múlt század politikai kommunikációs korszakának vége, s egy új paradigma kezdődik. Az analitikai fronton megfigyelhető, hogy tartalom-előállítás, üzenettesteléssel, adatbányászattal és adatelemzéssel foglalkozó magáncégek jelennek meg a politikai piacon, beépülnek a kampányokba – szétfeszítve az eddigi szerkezeteket. Az adatalapúság felbontja a tradicionális, hierarchizált és felülről irányított kampányok struktúráját, egyre erősebbek lesznek a decentralizált, egyéni kezdeményezéseken nyugvó politikai aktusok hatásai, valamint az ezeket folyamatosan monitorozó, személyre szabó és alakító politikai gyakorlatok.

Előválasztás

SCHLANGER MÁRTON–TÓTH CSABA*

Az alábbi fejezetben az előválasztás Egyesült Államokban és hazánkban alkalmazott intézményrendszerének összehasonlító elemzését adjuk. Megvizsgáljuk, az itthoni kezdeményezések miben hasonlítanak az USA-ban lassan már száz éve alkalmazott előválasztási intézményhez, illetve melyek a magyar politikai rendszer azon sajátosságai, amelyek alapján az első hazai előválasztás megvalósult a 2019-es önkormányzati választások előtt.

A logikus összehasonlíthatóság érdekében először bemutatjuk az Egyesült Államok előválasztási intézményrendszerét, majd az elmúlt évek magyar előválasztás-tervezeteit, és az első magyar előválasztás megvalósult szabályozását. Ezután összehasonlítjuk a két rendszert, a fő különbségeket, ezek okait, valamint bemutatjuk a hasonlóságokat is. Fontos kiemelni, hogy az itthoni előválasztás vadonatúj intézmény, így csak korlátozott lehetőségünk van hatékonysági elemzést folytatni.

Az Egyesült Államok előválasztási gyakorlata

Az előválasztás, amerikai eredetű fogalma alapján, olyan, a helyi választók részvételével tartott választás, amelyen egy adott párt tagja vagy tagjai nyernek megbízatást, hogy egy pártgyűlésen vagy népgyűlésen szavazzanak a párt jelöltjéről egy soron következő önkormányzati vagy általános választáson.** Ez a hivatalos meghatározás – ahogyan látni fogjuk – csak az amerikai előválasztási gyakorlatot írja le.

* A szerzők egyike, Tóth Csaba 2019-ig a Republikon Intézet kutatási igazgatói posztját töltötte be. Ennyiben közvetlenül érintett volt az intézet előválasztási tervezeteinek megfogalmazásában (a szerk.).

** State v. Hirsch, 125 Ind. 207, 24 N. E. 1002, 9 L. R. A. 170 – Bírói értelmezés

Az USA-ban az előválasztásnak már közel százéves hagyománya van, de az előválasztás rendszere gyakran változik, és az előválasztást a pártok, illetve a tagállamok a saját hatáskörükben szabályozzák. Kétféle előválasztási minta alakult ki, az egyik a „primary”, azaz előválasztás; a másik a „caucus”, vagy pártválasztmányi gyűlés. Előbbit a tagállamok, míg utóbbit az adott párt bonyolítja le és szabályozza. A finanszírozás is a lebonyolító felelőssége, ezért is érheti meg bizonyos államokban a pártoknak feladni a megszervezés jogát.

Hasonlóan a rendes választásokhoz, az elnökjelölteket is indirekt módon választják, delegáltakon keresztül, akik saját államukban pártválasztmányon vagy előválasztáson nyernek megbízatást. A pártok saját nemzetgyűlésén (National Convention) dől el, ki lesz végül a párt elnökjelöltje a rendes választáson. A delegáltak túlnyomó része előre meghatározott mandátummal rendelkezik, azonban mind a Republikánus Pártnak, mind a Demokrata Pártnak vannak olyan kitüntetett helyzetű delegáltjai, akik bármely indulóra leadhatják a szavazatukat.

Az eredmény a regisztrált párttagok szavazatával dől el, de a szélesebb közvéleménynek is van hatása a szavazás alakulására: „A nemzeti közvélemény nagyobb szerepet játszik az elnöki jelölés elnyerésében, mint az állami előválasztások.” (Beniger, 1976.) A delegáltak és a párttagsági szavazás rendszere miatt nem lehet azt mondani, hogy az USA előválasztási rendszere kizárólag a közvetlen demokrácia egyik intézménye lenne. Legalább ennyire nevezhető a kétpárti demokráciát stabilizáló és a hiányos állami szabályozást kiegészítő elemnek is.

Az előválasztási intézmény nemzetközi elterjedése az utóbbi időben felgyorsult, a 2010-es évek végére többek között holland, olasz, francia pártok is alkalmazzák valamilyen formáját. A 2019-es európai parlamenti választások előtt például az olasz Demokrata Párt választott új vezetőt, Nicola Zingarettit. Az ő előválasztási kampánya és sikere hozzájárult pártja jó szerepléshez az EP-választáson, 19 helyet szereztek Brüsszelben, az elmúlt évek olasz választásaihoz képest pedig két-három százalékot javítva szavazati arányukon.

Az előválasztási javaslatok megjelenése Magyarországon

A magyarországi előválasztás amerikai előképéhez képest fiatal jelenség, mára azonban számottevő szakirodalma gyűlt össze, és számos lebonyolítási tervzet készült, amelyek lehetővé tették az intézmény megjelenését a politikai diskurzusban. Mindez végül gyakorlati következményekre vezetett: a 2019-es budapesti főpolgármester-választás közös ellenzéki jelöltjének kiválasztása során több körben (majd a IX. kerületben a helyi polgármesterjelölt kiválasztása során is) használták ezt az eszközt.

Amikor a magyar előválasztás-diskurzusról beszélünk, kizárólag az ellenzéki oldalra érvényes koncepcióra gondolunk, ugyanis a kormánypárt belső kiválasztási mechanizmusát éppen hogy nem az átlátható versengés jellemzi. Másfelől pontosan a 2010 óta kialakult politikai rendszer jellege indította el az ellenzéki oldalon az előválasztás-diskurzust. Az ezt motiváló választójogi jellegzetességek közé tartoznak a következők: az egyfordulós, vegyes választási rendszer, amely a nagy pártoknak, elsősorban pedig a regnáló kormánypártnak kedvez; a 106 egyéni körzetben a legtöbb szavazatot (relatív többséget) szerző jelölt nyeri el az országgyűlési mandátumot; a győzteskompenzáció, amely töredékszavazatként az országos listára juttatja a győztes jelöltre leadott „mandátumot nem eredményező” szavazatokat, gyengítve a kompenzációs hatást.

Az egyfordulós egyéni választókerületi rendszerben közös ellenzéki jelöltekre van szükség, hogy az ellenzék versenyhelyzetbe kerülhessen a kormányoldallal, de ezt sok minden nehezíti. Az egyéni választókerületek szintjén a körzetek tudatos, a mandátumszámot maximalizáló átformálása (ez az Amerikából ismert gerrymandering módszere), az országos politikai küzdelemben pedig az ellenzék pártjai közötti konfliktusok, az ellenzék széttagoltsága és a szervezetek közötti bizalmatlanság. Erre a patthelyzetre adott válaszként indult el a magyar előválasztási diskurzus egy intézményesített megoldási javaslat kapcsán. Ez a javaslat korrigálni kívánta a választási rendszer aránytalan elemeit (Tóth, 2016), továbbá mélyítette volna az ellen-

zéki integrációt a pluralizmus veszélyeztetése nélkül és megpróbálta volna bevonni a választókat a jelöltállításba, aminek a segítségével hosszútávon növelhető lenne a szavazók bizalma.

Az alábbiakban először a magyar előválasztás megteremtésére irányuló tervzeteket fogunk ismertetni, időrendi sorrendben (Tóth Zoltán, 2012; Republikon Intézet, 2015; Párbeszéd Magyarországért, 2016).*

A magyar ellenzéki előválasztás egyik első pártolója Tóth Zoltán választási szakértő volt, aki már 2012-ben, saját elemzéseiben és különböző hírműsorokban is népszerűsíteni próbálta ezt az intézményt. Az országgyűlési választások kapcsán Tóth közös ellenzéki országos listát képzelt el és a 106 egyéni jelölt előválasztással történő kiválasztását javasolta. Minden választópolgár szavazhatott volna minden passzív választójoggal rendelkező állampolgárra, preferenciasorrendes szavazással. A szakértő személyes szavazást szeretett volna, a finanszírozás módjával viszont nem foglalkozott, ahogyan ez a tervzetével szemben kritikákban meg is fogalmazódott (Zádor, 2016). Tóth több alternatívát hozott a szavazás módjára, ugyanakkor az előválasztás több elemével kapcsolatban (kik szavaznak, kire, hol, ki szervezi) nem kínált megoldást.

A Republikon Intézet lényegében 2010 óta az előválasztás híve volt, saját tervzettel azonban csak a 2014-es választások után állt elő. A 2015-ben publikált javaslat alapján a Republikon a miniszterelnök-jelölt személyéről és az egyéni jelöltekről szeretett volna előválasztást tartani. Az előbbihez 5000 fő ajánlását, az utóbbihoz 250 ajánlást rendeltek követelményként. A szavazást személyes megjelenéshez, egy közös értéknnyilatkozat aláírásához és egy jelképes, 200 forintos hozzájáruláshoz kötötték. Az értéknnyilatkozat lényege a közös elvek és célok egyeztetésére szolgált volna, a 200 forintos

* Az ismertetett tervzeteket 2016-ban a Republikon Intézet (Tóth Csaba és Mikecz Dániel által szerkesztett) *Előválasztás. Történet, érvek és ellenérvek* című kiadványában összesítették és rendszereztek, valamint értékelésekkel is kiegészítették (Rubikon, 2016).

hozzájárulás pedig a finanszírozást segítette volna. A miniszterelnöki szavazásnál a kutatók felvetettek egy egyfordulós, legtöbb szavazatos módszert, valamint egy kétfordulós alternatívát. Második forduló esetén felvetették az online szavazás lehetőségét is. Az előválasztás finanszírozását a befizetett 200 forintok mellett a részt vevő pártokra terheltek volna.

A Párbeszéd Magyarországért tervezete 2016-ban jelent meg, így ennek szerzői már reflektálhattak a korábban napvilágot látott előválasztási elképzelésekre, bizonyos elemeket át is vettek azokból. A Párbeszéd teljes körű előválasztást szeretett volna, amibe beletartozik a miniszterelnök-jelölt és a 106 egyéni képviselőjelölt kiválasztása, valamint a közös, nyílt országos lista összeállítása. Az ajánlásoknál alkalmazták a Republikon javaslatait, a programjukban újonnan megjelenő listás jelölés esetében pedig ezerfőnyi ajánlást javasoltak. Regisztrációhoz, értéknnyilatkozathoz és egy jelképes összeg befizetéséhez kötötték a szavazást, de újdonságként az előválasztás teljes egészére kiterjesztették volna az online szavazás lehetőségét. Új elem volt az is, hogy a miniszterelnökjelölt-választásnál a legtöbb szavazat modellje helyett abszolút többségi szavazást javasoltak, az országos lista esetében pedig a nyílt listán egy maximum tíz jelöltből álló preferencia-sorrend felállítását irányozták elő.

A finanszírozást illetően a fent említett jelképes hozzájárulások mellett abban is reménykedtek, hogy a választók adományaival növelhető az anyagi hozzájárulások összege. Ez az elem része a 2019-es budapesti előválasztási rendszernek is, ugyanis a részt vevő és lebonyolító szervezetek (például az aHang) előválasztási adományozásra biztatták a polgárokat, annak biztosítékeként, hogy az előválasztás és ahhoz hasonló civil kezdeményezések meg tudjanak valósulni a későbbiekben is.

A 2019-es budapesti főpolgármesteri előválasztás rendszere és eredményei

Magyarországon a fent taglalt előválasztási javaslatok a 2018-as országgyűlési választásra vonatkoztak elsősorban, így természetesen a

főpolgármesteri jelölésért folytatott előválasztásra nem lehetett egy az egyben átültetni ezeket. Bizonyos elvi alapvetések azonban, mint például a nyilvánosság, a programközpontúság vagy a civil szféra bevonása fontos szerepet játszottak a 2019-es előválasztás során.

A 2018-as országgyűlési választási kudarcot követően a magyar ellenzékben növekvő együttműködési szándék volt megfigyelhető. A választások utáni közös tüntetések és felvonulások, a parlamenti ellenzéki tiltakozások közelebb hozták a legfontosabb szereplőket. Együttműködésre sarkallta az ellenzék a „hajléktalantörvény” és a „rabszolgatörvény” kormánypárti megszavazása, utóbbi nyomán az ellenzéki országgyűlési képviselők időlegesen a parlament munkáját is megbénították.

Ilyen légkörben kezdte meg a felkészülést az ellenzék a 2019 őszi esedékes önkormányzati választásra. Az előválasztásról szóló tárgyalás a korábbi, 2014-es rossz tapasztalatok elkerülésének egyértelmű céljával kezdődött meg. Ehhez szükség volt az előválasztáson szóba jöhető szereplőkre is. Az egyik ilyen személyiségnek Karácsony Gergely bizonyult: Zugló polgármestere, a Párbeszéd társelnöke, az MSZP és a Párbeszéd 2018-as miniszterelnök-jelöltje már korábban is az előválasztás híve és népszerűsítője volt. Fontos volt az is, hogy a Magyar Szocialista Párt érdekeltté vált az előválasztásban Budapesten, és saját jelöltjük is volt Horváth Csaba korábbi főpolgármester-helyettes, a párt 2010-es jelöltje személyében. Az előválasztás első fordulójában (melynek célja a „baloldal” jelöltjének kiválasztása volt) az MSZP jelöltje állt szemben Karácsonnyal.

Az első forduló némileg más szabályok között zajlott, mint a júniusi második, ugyanis a két forduló között változások történtek a lebonyolítási rendszerben, elsősorban a korábban az LMP által támogatott Puzsér Róbert és Karácsony Gergely tárgyalásai nyomán. Végül azonban Puzsér Róbert nem vett részt az előválasztásban. Az első fordulóban egyszerű többségi szabályt alkalmaztak, Karácsony pedig a várakozásokat meghaladó, 34 ezer fős részvétel mellett nyolcvanszázalékos eredménnyel győzött. A második előválasztási forduló kampányában Karácsonyt már Horváth Csaba is támogatta

(egyébként Karácsony eddigi zuglói polgármesteri helyéért az ellenzék Horváthot indítja közös jelöltként).

A második fordulóra a résztvevők közötti tárgyalások nyomán egy módosított előválasztási rendszer alakult ki. A szavazók körébe a 2001. október 1. előtt született budapesti lakcímkártyával rendelkező személyek tartoztak (tehát azok, akik a 2019. októberi önkormányzati választáson, aminek az előválasztás időpontjában a pontos dátumát még nem lehetett tudni, szavazati joggal rendelkeznek). A szavazást regisztrációhoz kötötték, regisztrálni pedig a Budapest számos pontján felállított szavazósátrakban lehetett a 2019. június 20–26. között megrendezett előválasztás ideje alatt, akár közvetlenül a szavazat leadása előtt is. Emellett a választást megelőzően online regisztrációra is volt lehetőség, ennek nyomán online szavazatot is leadhattak a fővárosi választópolgárok. Bármely jelölt a szavazatok egyszerű többségével nyerhette el a jelölést, az érvényességi küszöböt 50 ezer főben állapították meg.

A lebonyolításban nagy szerepe volt a részt vevő pártok mellett a civil szervezeteknek is. Az online szavazás az aHang társadalmi vállalkozás webes felületén, az elovalaszo.hu oldalon keresztül zajlott, a fő szervezési feladatokat pedig a Civil Választási Bizottság (CVB) megbízására szintén az aHang látta el. A civil szervezetek és pártok tagjaiból álló CVB által delegált közösség számolta a szavazatokat, a papíralapú szavazatok megszámlolásáért a Számoljuk Együtt Mozgalom felelt. A szabályosságot és függetlenséget biztosítandó, a szervezeteken kívül a CVB-ben részt vett hat ellenzéki párt is: az MSZP, a DK, a Momentum, az LMP, a Jobbik és a Párbeszéd.

Összességében pár baljós előrejelzéssel ellentétben (Ceglédi, 2016) az előválasztás nagy részvétel mellett és eredményesen zajlott, jelentős médiafigyelemmel, élő vitákkal. Az előválasztáson végül 68 363 fő vett részt, tehát bőven teljesült az érvényességi feltétel. A második forduló részvétel kétszerese volt az elsőnek. Az összes fővárosi szavazó számához viszonyítva a részvétel az EP-választások névjegyzéke alapján 5,2 százalékos volt, ami jobb eredmény, mint a 2017-es francia baloldali előválasztás második fordulójának 4,32 százalékos rész-

vételi eredménye. Ha a Civil Választási Bizottságban részt vevő pártok EP-választási eredményéhez viszonyítjuk, akkor 19 százalékos részvételi arányt kapunk, ha pedig a 2014-es fővárosi teljes ellenzéki eredményhez, úgy 22,65 százalékos részvételt rögzíthetünk.

Az első fordulóból továbbjutó Karácsony Gergely két új jelölttel, a momentumos Kerpel-Fronius Gáborral és Kálmán Olgával, a DK jelöltjével versenyzett a nyári második fordulóban. Karácsony ismét győzelmet aratott 48,8 százalékot szerzett, Kálmán Olga 36,7 százalékot, Kerpel-Fronius Gábor 14,3 százalékot kapott. Ezzel az előzetes megállapodás alapján Karácsony az MSZP és Párbeszéd után elnyerte a Momentum és a Demokratikus Koalíció támogatását is, majd a támogatói lista a nyár végén az LMP-vel bővült. Az előválasztásból kiszálló Puzsér Róbert egyidejűleg elvesztette az LMP mellett a Jobbik támogatását is.

Az előválasztási rendszer hatékonyságának mércéje az eredményesség mellett – tehát hogy alkalmasnak bizonyult a közös jelöltállításig eljuttatni az együttműködő ellenzéki pártokat – a választói érdeklődés és a folyamatos médiajelenlét lehet. Hosszabb távon azonban a pártok és a jelöltek közös szabályokhoz való hozzáállása határozhatja meg az intézmény fennmaradását. A 2019-es előválasztási rendszer nem tekinthető véglegesnek, távlati sikerességét pedig az önkormányzati választás eredménye – az ellenzéki közös jelölt szereplése – is befolyásolja majd.

Az előválasztások rendszerének összehasonlítása

Az eddigiek alapján látható, hogy az amerikai és a magyar előválasztási gyakorlat inkább eltérő, mint hasonló. Eltérőek a politikai rendszerek, amelyekben az előválasztás intézményét alkalmazzák e két országban, de a lebonyolítás szabályai a rendszeradottságoktól függetlenül is eltéréseket mutatnak.

Az amerikai előválasztási rendszer évtizedek során stabilizálódott, és bár a pártok gyakorta módosítják a szabályozást, ezek rendszerint csupán minimális korrekciók. Ezzel szemben a magyar előválasztás szabályozása kiforrotlan, és az alkalmazás területei

sem véglegesek, az sem biztos, hogy bármikor a későbbiekben sor kerül-e még előválasztásra. Az előválasztás magyarországi jövője az USA-val ellentétben nem egy-egy párt saját szervezeti döntésétől függ, hanem számos ellenzéki párt megállapodásától.

Ez egyben egy második elemi különbségre utal. Míg az Egyesült Államok előválasztásai a kétpárti demokrácia felé gravitálják a politikát, addig Magyarországon az előválasztás éppen a plurális ellenzék együttműködésének intézménye, ami azt teszi lehetővé, hogy a nagy párt(ok)nak kedvező választási rendszerben az ellenzék megőrizze a sokpártiságot. Ebből következik a harmadik fontos különbség: az USA-ban két nagy párt létezik, amelyeknek egyaránt valós esélye van a kormányzásra, és az előválasztás intézményét mindkettőnek érdekében áll a saját szervezetében alkalmaznia. Ezzel szemben Magyarország jelenlegi domináns pártrendszerében a kormánypártnak nem érdeke a nyilvános előválasztás, ezért ez egy kizárólagosan ellenzéki kezdeményezés.

Magyarországon az előválasztás jelenlegi formájában egy közvetlen demokratikus intézmény, amelynek során a polgárok közvetlenül szavaznak a számukra legszimpatikusabb jelöltre. Az egyik fő érv az előválasztások bevezetése mellett Magyarországon éppen az volt, hogy a pártok titkos egyeztetései helyett már a jelöltállítás pillanatától a szavazók dönthessék el, ki képviselje őket.

Az Egyesült Államokban a közvetlenül a néptől – a kötött mandátumú elektorok közbeiktatásával – származó elnöki megbízásért folytatott versenyt előzi meg egy pártszervezeteken belüli választás, amelynek során számos tagállamban csak a párttagok vagy a pártok regisztrált szavazói voksolhatnak. A párton belül többnyire demokratikusan és nem hierarchikusan döntenek a jelölt személyéről. A párthovatartozást regisztráló választók köre lényegesen szélesebb az Egyesült Államokban, mint a párttagok köre Magyarországon, így a választás nem annyira zárt, mint egy magyar párt belső döntése. Az amerikai előválasztási folyamat a nagy nyilvánosság előtt zajlik, végeredményére nagy hatást gyakorol a közvélemény alakulása is.

Az USA előválasztása végső soron a pártok arra irányuló jogát

erősíti, hogy saját maguk jelöljék ki demokratikusan vezetőiket, és a pártok regisztrált szavazói csak az adott párt jelöltjéről dönthetnek. Ezzel szemben a magyar előválasztás a szavazók képviselőihez való jogát szélesíti a pártokkal szemben.

Természetesen van néhány hasonló elem is a két rendszerben, mint például a központi szabályozás hiánya, a finanszírozás (aki szervezi, az fizeti), a nyilvános programviták, vagy a regisztrációhoz kötött szavazás, de még ezek megvalósulása sem egyezik teljesen a két országban (például az USA-ban, bár nem szabályozzák az előválasztást szövetségi szinten, de tagállami szinten igen). Összességében a két előválasztási rendszer nagyon különbözik egymástól funkciójában, felépítésében és kialakulásában is, így nem lehet határozottan állítani, hogy az USA előválasztási gyakorlata valódi hatással lett volna az itthoni előválasztások megvalósulására.

Összegzés

Megvizsgálva az Egyesült Államok és Magyarország előválasztási rendszerét, három fontos megállapítást tehetünk. Egyfelől a jelenleg alkalmazott magyar gyakorlat még gyerekcipőben jár, és attól függően, hogy a jövőben mikor alkalmazzák újra az előválasztás intézményét, mind a szabályozása, mind a lebonyolítása teljes mértékben megváltozhat.

Másfelől az előválasztás esetleges országgyűlési választási alkalmazása esetében – vagy az előválasztás pártszabályokba foglalásával – az újonnan kialakuló gyakorlat több hasonlóságot mutathatna az amerikaival.

A harmadik megállapítás végül arra vonatkozik, hogy a jelenlegi magyar rendszert összehasonlítva az USA elnöki előválasztásával, olyan elemi különbségeket fedezhetünk fel a megvalósításban és a funkciókban, amelyek a két ország politikai rendszerének sajátosságaiból adódnak, ezek pedig feltehetően nem fognak változni. Mindezek fényében a magyar előválasztást legalább olyan hasznos a kontinentális előválasztási rendszerekkel párhuzamba állítani, mint az amerikaival.

Előválasztás és online közvélemény-kutatás

BÖCSKEI BALÁZS

A *Magyar Hírlap*ban 2019. június 20-án Elemzők manipulálta előválasztás címmel jelent meg egy publicisztika.* A szerző több, a főpolgármester-jelölt előválasztására fókuszáló közvélemény-kutatást is citál, hogy aztán írásának végén feltegye a kérdést: „Vajon a közvélemény-kutató intézetek (ismét) beszálltak a belpolitikai csatározásokba? Minket pedig (ismét) megfosztottak attól az illúziótól, hogy vannak objektív mérések, amelyek nem azért készülnek el, hogy manipulálják a választópolgár döntését.”

Az ilyen (ál)naiv aggodás persze nem újdonság a magyar politikai közbeszédben, a 10 milliónyi magyar közvélemény-kutató országában. Hogyan fordulhat elő, hogy két intézet egyazon tárgyra vonatkozólag nem pont ugyanarra a következtetésre jut? Miért fűznek a kutatók magyarázó mondatokat az eredményekhez, miért nem hagyják a „tényeket beszélni”? A kérdések folytathatók, és szükségese is lennének, hogy ne jussunk arra a következtetésre, mint a szerző: a mérési eredmények különbségeit „nem lehet arra fogni, hogy a megkérdezettek esetleg hógutát kaptak, és összevissza, napról napra változtatják a véleményüket”. Ebben egyetértünk. Ahhoz viszont, hogy e kérdésekre választ kaphassunk, meg kell ismerkednünk két dologgal: az előválasztással,** illetve az előválasztásokra vonatkozó közvélemény-kutatások sajátosságaival.

Egyik sem magyar találmány, de egyik sem úgy érvényesült a 2019-es ellenzék budapesti főpolgármester-jelöltjének keresése alkalomával, mint ahogyan az amerikai politikában megszokhattuk. Buda-

* Nagy Ervin: Elemzők manipulálta előválasztás. *Magyar Hírlap*, 2019. június 20.

** Tanulmánykötetünkben külön fejezet szól az előválasztásról, amelyet Schlanger Márton és Tóth Csaba írt.

pesten nem amerikai típusú előválasztást tartottak – ennek oka, hogy annak egészen más a helye és rendje az amerikai politikai rendszerben, mint a magyarban. Nálunk a 2019-es főpolgármesteri előválasztás az első fecske volt, de – az ezt követően megtartott ferencvárosi előválasztás ellenére – kérdéses, követik e továbbiak. Ugyanilyen kísérleti jellegűek voltak az eseményt kísérő közvélemény-kutatások is.

A jelen fejezet célja, hogy egy esettanulmány keretében bemutassam, milyen nehézségekkel zajlott és zajlik e két fontos politikai intézmény, illetve eszköz magyarországi adaptálása. Az IDEA Intézet igazgatójaként és elemzőjeként áttekintésem nem nélkülözheti a szubjektív elemeket, ennek ellenére érdekes lehet a téma szempontjából, hogyan is nézett ki e konkrét esemény kapcsán az amerikai politikai import és az online közvélemény-kutatás kísérleti alkalmazása.

A magyar előválasztási közvélemény-kutatással kapcsolatos eset bemutatását megelőzően vázlatosan bemutatom – a többi adatfelvételi módhoz hasonlóan szintén az USA-ból behozott – tárgyalat online közvélemény-kutatási módszert, illetve annak eltéréseit a telefonos és személyes adatfelvételhez képest. Ezt a főpolgármester-jelölti előválasztásokkal kapcsolatos kutatások és kutatási eredmények hátterének ismertetése követi.

Előválasztási közvélemény-kutatások az USA-ban

Az előválasztások eredményét alapvetően nehezebb közvélemény-kutatás segítségével előre jelezni, mint az országos választásokét – ez az általános amerikai tapasztalat, és ezzel szembesültünk a magyar esetről is. Az előválasztások esetében a szokásosnál több, adott esetben ismeretlenebb jelölről beszélhetünk, és ekkor még az elnökválasztási kampány is csak a kezdeti szakaszánál tart. Többek között e sajátosságok következtében számos olyan bizonytalansággal kell a kutatóknak szembesülniük, amelyek nem jelennek meg az országos választás esetében. A döntés ott már nem egy párton belül zajlik, hanem oldalak között, azaz a választók is könnyebben tudnak hagyatkozni saját (előzetes) pártpreferenciájukra.

Az amerikai előválasztásokon a részvételi arány általában jóval ala-

csonyabb, mint az országos választások alkalmával, miközben államról államra még ebben is jelentős szórás tapasztalható. Az előválasztáson a szavazásra jogosultság szabályai is eltérőek lehetnek az egyes államokban. Mindezek fényében korántsem véletlen, hogy a tényleges eredmény előrejelzése általában jóval kisebb hatékonysággal valósul meg, mint egy hagyományos országos választás alkalmával.

Jól illusztrálja a fenti kihívásokat a 2008-as demokrata előválasztás New Hampshire-i és iowai esete (lásd az Amerikai Közvélemény-kutatók Egyesületének – American Association for Public Opinion Research, AAPOR –2009-es jelentését*). Utóbbi esetében általában alacsonyabb a szokásosnál részvétel, New Hampshire-ben pedig az előválasztási szavazásra való jogosultság szabályai térnek el a bevettől (itt ugyanis egy nyílt előválasztásról beszélünk, amelyen nem csak a regisztrált párttagok vehetnek részt). Iowa államban a kutatások fele, New Hampshire-ben pedig a felmérések többsége tévedett a statisztikai hibahatáron túl a győztes személyét illetően (Iowában Obama, New Hampshire-ben Clinton győzött – a szerk.).

Az AAPOR álláspontja szerint a New Hampshire-i előválasztás előtti felmérések tévedései nyolc fő okra vezethetők vissza. Egyrészt a jelölőgyűlések és az előválasztás összesűrűsödése miatt fennállt annak lehetősége, hogy a kései változások hatásai nem tudnak jelentkezni az adatokban. Másrészt a nem válaszolók mintázatát tekintve a választás előtt felmérésekben a Hillary Clintont támogató egyes csoportok alulreprezentáltak voltak a választás előtti felmérésekben. Harmadrészt – és ugyanazon intézetek esetében – a szavazói modellek nagyobb eltéréseket mutattak a tényleges eredményektől, mint a kiigazítási nélküli adatok. Ez például abból fakadhatott, hogy a modellek nem vették megfelelően figyelembe az első szavazók beáramlását. Ide kapcsolódik, hogy minden közvélemény-kutató eltérő súlyozási eljárásokat alkalmaz, melyek óhatatlanul eltérő eredményekhez vezetnek a becslésekben. Bár valószínűleg nem ez

* American Association for Public Opinion Research: An Evaluation of the Methodology of 2008 Pre-Election Primary Polls, 2009. április.

volt a fő oka a torzításnak, nem hagyható figyelmen kívül a kérdésbiztos és a válaszadó közötti interakciós hatás sem (Obama fekete jelölt volt, ami már önmagában automatikusan behozta a rasszizmus problematikáját, és a demokrata előválasztási szavazók egy jelentős része szintén afroamerikai).

Az AAPOR hangsúlyozza, hogy bár megfelelő empirikus adatok hiányában megerősíteni ezeket nem lehet, számos további kisebb hiba is közrejátszhatott az optimálistól elmaradó eredményekben. A mintaképzéshez használt merítési listák széles spektrumot fedtek le, melyek a telefonkönyvből véletlenszerűen generált névsortól a telefonszámmal rendelkező regisztrált szavazókra át a párttagok listájáig terjedtek. Csak a válaszadó-kiválasztás technikájának pontos és nyilvános ismerete segíthetne annak pontos azonosításában, hogy mennyire is játszhatott szerepet mindez a mérési pontatlanságokban.

A mérési eredményeket befolyásolhatta az is, hogy az egyes felmérések milyen válaszadókat zártak ki az elemzésből. Mindemellett az egyes súlyozott demográfiai csoportok nem válaszolásának kiigazítása érdekében egyes felmérések olyan súlyozást alkalmazhattak, amelyek a valószínűsíthető szavazói modelleket a kutatás érdekében használt súlyozással kombinálták. Emiatt nehezebb megmondani, hogy a mintavételi problémák vagy a szavazói modellek járultak-e hozzá a mérési hibákhoz, és ha igen, milyen mértékben.

A 2008-as felmérések téves becsléseinek pontos forrásait tehát csak a cégek belső információinak ismeretében lehetne ennél pontosabban rekonstruálni. A fenti áttekintés ugyanakkor szemlélteti, hogy az előválasztási kampányok során zajló közvélemény-kutatás még a világ legfejlettebb közvélemény-kutatói iparágával rendelkező USA-ban is komoly nehézségekbe ütközik.

A szakma egyik legismertebb fóruma, a *FiveThirtyEight* 2019. áprilisi összeállítása* alapján az Egyesült Államokban – a nem a

* Skelley, Geoffrey: We analyzed 40 years of primary polls. Even early on, they're fairly predictive. *FiveThirtyEight*, 2019. április 24.

pártok között zajló versenyek esetében –1972 és 2016 között az előválasztást megelőző évben mért népszerűségi adatok és a későbbi tényleges előválasztáson elért számok között van statisztikailag releváns összefüggés. Azon jelöltek, akik 35 százalék feletti népszerűségi számokat értek el az első méréseken, jó eséllyel győztesként futottak be, és a tagállami előválasztási fordulók több mint a felén az első helyen végeztek. A 20 százalék alatti népszerűség ezzel szemben arra utalt, hogy a jelölt nagy valószínűséggel nem lesz végül pártja hivatalos elnökjelöltje.

A nagy pártok között ugyanakkor érdemi eltérés van e tekintetben. Míg a republikánusoknál egy eset kivételével mindig az előválasztási kutatásokban élen álló jelölt győzött, a demokraták versenyében sokkal változatosabbak az eredmények. Kilencből csak két alkalommal (1984 és 2000) győzött a korai felmérésekben vezető demokrata jelölt. Három (1980, 2004, 2008) további esetben a második helyen álló versenyző tört előre, és volt három (1972, 1976, 1992) további olyan eset is, amikor a végső győztes a korai mezőny aljáról emelkedett fel.*

A népszerűség mellett fontos mutató az is, mennyire ismert az adott politikus az előválasztás idején. Természetesen minél ismertebb egy jelölt – kiváltképp, ha eredendően inkább népszerű –, annál nagyobb eséllyel indulhat az előválasztáson. Az 1972 és 2016 közötti időszakban 84 ismertebb jelöltet lehet felsorolni. Közülük mindazok, akik 10 százalék alatti kedveltségi mutatókkal bírtak az első fél évben, az utólagos eredmények fényében nem rendelkeztek jó esélyekkel (persze a tényleges eredményeket a kampányok is befolyásolják). Az egyedüli kivétel Donald Trump volt, aki jelentősen növelni tudta népszerűségi mutatóit az előválasztási időszakban.

* Silver, Nate: A Brief History of Primary Polling, Part II. *FiveThirtyEight*, 2011. április 4.

Egy magyar előválasztási online közvélemény-kutatás tapasztalatai

Magyarországon az előválasztásnak nincs az amerikaihoz fogható hagyománya. Ennek megfelelően az előválasztásokkal kapcsolatos közvélemény-kutatások sem támaszkodhattak előzményekre. E friss terepen 2019-ben az IDEA Intézet két közvélemény-kutatást végzett a budapesti főpolgármester-jelöltséggel kapcsolatos ellenzéki előválasztási kampány során. Az alábbiakban ennek az esetnek a tanulságait mutatom be.

Első lépésben értékelem a lehetséges adatfelvételi módok előnyeit és hátrányait. Ezt követően bemutatom az IDEA által alkalmazott módszertant. A fejezet zárásaként értékelem az előválasztási mérési eredményeket, és levonok néhány távlati tanulságot.

Személyes, telefonos, online adatfelvétel – előnyök és hátrányok

Magyarországon a politikai népszerűség és választói preferenciák mérése során a legelterjedtebb, hagyományos adatfelvételi mód a személyes kérdőív (CAPI), illetve a telefonos kérdőív (CATI). Az IDEA ezzel szemben – az érintett cégek közül elsőként – online formában veszi fel a vizsgált népességre nézve reprezentatív adatokat. E döntésben többek között szerepet játszott, hogy úgy ítéltük meg, a politika digitalizálódásával, a politikai hír-, diskurzus, esemény- és információfogyasztás online, és azon belül is közösségi média platformra helyezésével az adatfelvételi módszerek szükségszerű alkalmazkodásra vannak ítélve (Bode, 2012). E megállapítás az amerikai szakmában mára többé-kevésbé evidenciának számít (Groves, 2011).

Számos könnyen belátható okból az amerikai online felmérések (Oliveira-Souza Bermejo-Santos, 2017) – ha nem is fényévekkel, de – jelentős előnnyel bírnak a magyar szereplők gyakorlatához képest. Az online pártpreferencia-kutatások a kontinentális Európában is bevettek, a különbségek az egyes országok esetében leginkább ab-

ban találhatóak, hogy az online kérdőív mellett bizonyos esetekben további személyes vagy telefonos panelt is alkalmaznak. Ha tehát nem is járunk a módszer alkalmazásának élvonalában, a kísérletezés itthon is folyamatos, és a szakmai diskurzus is kezd élnékülni (Koltai–Stefkovichs, 2018).

Az eltérő módszereknek eltérő előnyei és hátrányai vannak. A telefonos és online megoldásokkal szemben a személyes adatfelvétel tudja leginkább teljesíteni az ilyen vizsgálatoknál elvárt véletlen mintavétel esélyét. Bár kritikaként leginkább az online kutatásokkal kapcsolatban merül fel, hogy nem biztosítható a véletlen mintavétel, ez valójában éppúgy felmerül a telefonos megkérdezések kapcsán (például a válaszmegtagadók magas aránya miatt).^{*} Az IDEA Intézet tapasztalatai szerint az online kérdőívet elhagyók aránya nagyjából tíz százalék körül mozog. Ez annak a helyzetnek felel meg, amikor minden tizedik ember rácsukja a kérdezőbiztos orrára az ajtót, vagy leteszi a telefont – e tekintetben az online megoldás nincs versenyhátrányban. Összehasonlításképpen, a telefonos adatfelvétel során minden hatodik-hetedik tekinthető mindent figyelembe véve sikeresnek. Mind a személyes lekérdezés, mind a telefonos módszer esetében – utóbbi kapcsán különösen – nagyon erősen korlátozza a véletlenszerűséget az, hogy vannak olyanok, akik nem akarnak fél vagy egy órát a kitöltésre szánni. A telefonos módszer egy speciális problémája a vonalásról a mobil telefonálásra való áttérés is – a korábbi telefonkönyves módszerrel szemben megfelelő mobilszámok beszerzése sok esetben problémákba ütközik.

Nincs torzításmentes kutatás, ugyanis a maga módján valamilyen torzítási hatás mindegyik kutatási módszer esetében fennáll: a személyes kérdezés során a válaszadó normakövetési hajlandósága, a telefonos esetében a rögzítési félelem („tudni fogják a nevem”), az online esetében pedig az aktivitás és az ellenzékiek „túlérdeklődése”. Ebből fakadhat az, hogy a telefonos felmérések Magyarorszá-

^{*} Cohn, Nate: No One Picks Up the Phone, but Which Online Polls Are the Answer? *New York Times*, 2019. július 2.

gon gyakran felülméri a kormánypártot, míg az online esetében fennáll az ellenzék felülmérésének a lehetősége (utóbbi kiküszöbölésének lehetséges módjáról a későbbiekben lesz szó). Mindenesetre olyan mértékű napjainkban a minták romlása, hogy a fenti dilemmákat nem lehet egyszerűen az adatfelvételi módok közötti választással megoldani. Azt is hangsúlyozni kell, hogy ma már mindegyik kutatási mód biztosítja a gyors adatfelvételt és -feldolgozást. Fontos szempont, hogy a személyes felmérés – minden előnye mellett – a legdrágább eljárás, és további hátránya, hogy a mobilabb társadalmi rétegek nehezebben érhetőek el vele, mint a másik két esetben.

Az IDEA által alkalmazott előválasztási felmérés során ugyanúgy a közösségi médián alapuló célcsoportképzési módszerekre építünk, mint más online közvélemény-kutatások. A felmérés eszköze egy olyan online kérdőív, amelynek kitöltését a közösségi médiában feladott célzott hirdetésekkel támogatjuk. Az eredmények értelmezésekor figyelembe kell venni, hogy az online – így a web.2.0-s – mintavétel során az aktívabb állampolgárok könnyebben elérhetőek, válaszolási hajlandóságuk magasabb. A felvétel során viszont lehetővé válik, hogy előre meghatározott – például életkori – kvóták szerint optimalizáljuk a kitöltéseket, és kiküszöbölhessük az eltérő internetes aktivitásból származó mintatorzulást.

Két online előválasztási felmérés tapasztalatai, a kampány dinamikája

Az IDEA két ízben készített online közvélemény-kutatást a 2019-es budapesti előválasztási kampány során. Mindkettőre az előválasztás második szakaszában került sor, amikor a január–februári első fordulóban Horváth Csabát legyőző Karácsony Gergely már az MSZP, a Párbeszéd és más kisebb szervezetek jelöltje volt. Karácsony jelöltségét nem fogadta el a saját jelölttel (Kerpel-Fronius Gábor) jelentkező Momentum, valamint – eredeti támogatását felülbírlva – a Demokratikus Koalíció sem, amely Kálmán Olga televíziós személyiséget indította. Így tehát – habár éppen az a Puzsér Róbert, akinek a részvételére eredetileg szabták a második kört, nem indult – sor került

a második előválasztási fordulóra június 20. és 26. között, melyen személyesen és online lehetett szavazni.

Az IDEA online kérdőíveit* először 2019. június 8–9-én, a Kálmán Olga bejelentkezését követő napokban, míg a másodikat június 17–18-án, a kampány egy aktívabb szakaszában tettük nyilvánossá.

Az első felmérés eredményei szerint azon budapestiek körében, akik akkor úgy gondolták, hogy biztosan elmennek a fővárosi előválasztásra, Kálmán Olga 44 százalékos, Karácsony Gergely 26 százalékos, Kerpel-Fronius Gábor pedig 18 százalékos támogatottsággal rendelkezett (12 százalék bizonytalan mellett). A második adatfelvétel idején a megkérdezettek 43 százaléka már Karácsonyt tartotta a legalkalmasabbnak a főváros vezetésére, Kálmán Olgát pedig 32 százalék.

A háttérelmzésből kiderült, hogy az előválasztási kampány nyitányakor az érintett választópolgárok többsége még „aludt”. Kálmán Olga induló előnye nem a két jelöltet értékelté, hanem a mögöttük álló politikai közösségek aktivitását. A DK egy magához és az MSZP-hez képest is eredményes EP-választáson volt túl.** A DK-s tábor aktivitása tehát a csúcson volt az előválasztás kezdetén, különösen Kálmán Olga jelöltségének bejelentését követően, míg a szocialista szavazók érthető módon még sokban voltak az EP-eredmények után. Mindezek fényében a június 14-én kiadott elemzésünkben azt hangsúlyoztuk, hogy a fenti erőviszonyok a még éppen csak kibontakozó kampány hatására változhatnak.

* Az IDEA Intézet az ismertetett közösségi média alapú kérdőív segítségével vette fel mindkét esetben. A vizsgálatok végeredményei reprezentatívak voltak Budapest tekintetében a felnőtt népességre nem, életkor, iskolai végzettség szerint. A 800 fős minta hibahatára az alpmegoszlások esetében legfeljebb $\pm 3,5$ százalékpont volt.

** Egy június elején országos mintán készült adatfelvételünk alapján a válaszadók 58 százaléka szerint a DK vált az ellenzék vezető erejévé, míg az MSZP-szavazók 15 százaléka gondolta csak ugyanezt saját pártjáról. Dobrev Klára volt a DK X-faktora, 24.hu, 2019. július 25.

A kampány előrehaladtával valóban aktivizálódtak a szavazók, így a két vezető jelölt hibahatáron belüli, szoros versenye bontakozott ki. Június 17–18-án az akkor már *a részvételüket biztosra ígérők* – tehát nem az összes megkérdezett – körében 41 százalék támogatta Kálmán Olgát, 38 százalékuk Karácsonyt, és 14 százalékuk Kerpel-Froniust (7 százalék elment volna, de nem tudott még választani).*

A bármilyen hasonló előzmény nélkül megrendezett előválasztás minden bizonnyal a leginkább elkötelezett szavazókat mobilizálta. Az előválasztási kampány így – Magyarországon is – elsősorban mozgósítási kampány volt. Ezek esetében kulcsfontosságúak az utolsó napok (2019 júniusában is a szavazás előtt egy nappal tetőzött a részvétel), ezért a versengés kimenetelének megállapítására egy több mint egy héttel korábban végzett kutatás nem vállalkozhatott.

A két IDEA-adatfelvétel időpontja között politikai értelemben az alapvető különbség az volt, hogy míg az első idején Karácsony inaktivitása volt leginkább a szembetűnő, addig a második körre már a DK-sok egy részét is meg tudta győzni, többek között a vitákon felmutatott – s Kálmán Olgával szemben vitathatatlanul meglévő – városvezetői kompetenciája révén. Ezt a tartalékot az ellenzék korlátozott erőforrásaihoz képest eredményesen mozgatta meg Karácsony kampánystábjá. A kampány érdemi mozgósító szakasza június 20-án indult, és Karácsony hajrája lényegesen hatékonyabb volt, mint a mögötte álló pártok budapesti EP-kampánya nem sokkal korábban. Karácsony Gergelynek sikerült DK-s szavazókat is magához vonzani.**

Az eredmények visszaigazolták a három fent említett mérés által kirajzolódó, Karácsony számára kedvező trendet: az MSZP–Párbeszéd jelöltjének 49 százalékaival szemben a DK-s jelölt 37, míg a Momentumé 14 százalékot szerzett.

* További adatok: Izgalmas verseny a fővárosi előválasztáson. IDEA Intézet.

** Egyéb magyarázó okokhoz: Böcskei Balázs: Miért nyerte meg Karácsony az előválasztást? Azonnali, 2019. június 27.

A felmérések értékelése

A Magyarországon megtartott ellenzéki előválasztás közvélemény-kutatási szempontból sok párhuzamot, de számos eltérést is mutatott az amerikai tapasztalatokhoz képest. Világossá vált, hogy az eredményeket jelentős mértékben befolyásolja az adatfelvétel időpontjában az egyes jelöltek aktivitása, a pártok aktuális mozgósítási ereje, vagy az adatfelvételek után közvetlenül bekövetkezett változások (például a viták) hatása. Tanulságos volt – és ez az országgyűlési választások előtti évek adatainak értelmezésekor is felmerül –, hogy az adatfelvétel időpontjában részvételüket biztosra ígérők preferenciái értelemszerűen nem jelezhetik minden kétséget kizáróan előre, milyen erőviszonyok alakulnak ki a kampány végére, a viták és az utolsó napi mozgósítás nyomán.

Az IDEA a tárgyalt időszakban és azóta is minden adatfelvétel során kérdéseket tett fel az internet- és Facebook-felhasználási szokásokról, amelyek segítségével újragondoltuk a reprezentativitást biztosító súlyokat. Figyelembe vesszük immár azt is, hogy a válaszadók mennyi időt töltenek és mennyire aktívak a Facebookon, s hogy a különböző társadalmi csoportok (korcsoportonként és nemeként) milyen arányban használják a közösségi médiát. Az így kapott minta – hasonlóan a magyarországi nyilvánosságban eddig ismert kutatásokhoz – reprezentatív a 18 évesnél idősebb lakosságra nem, kor, településtípus és iskolai végzettség szerint.*

Összegzés

Az amerikai közvélemény-kutatók számára az előválasztás intézménye a mai napig számos olyan módszertani kihívást ad, melyekre választ kell találni a becslések pontossága érdekében. A magyar kutatók számára egyelőre a legbiztosabb az lenne, ha egyszerűen távol tartanák magukat az előválasztási mérésektől. A szakmai kísérletezés és innováció nem is feltétlenül a legjobb üzletstratégia: a végleges eredményektől való érdemi eltérés könnyen „ráéghet” egy

* Ismét havonta publikálja pártpreferencia-adatait az IDEA. *IDEA Intézet*.

intézetre, amely a szakmai kérdésekben nem járatos szemlélőktől könnyen megkaphatja a politikai manipuláció vádját.

Persze a közvélemény-kutatók és felméréseik folyamatosan – és elkerülhetetlenül – a politikai viták kereszttüzeiben állnak. Van-
nak is olyan etikai szűrkezónák, ahol indokoltak a fenntartások. Bizonyos kampányokban már Magyarországra is megérkezett Amerikából a *push-poll* jelensége. Ennek során a megkérdezettnek irányított kérdéseket tesznek fel, vagy közvélemény-kutatás helyett vállaltan közvéleményt befolyásolnak („Tudta-e ön, hogy X. Y. korrupciós ügybe keveredett?”).

Nem tartom ugyanakkor megalapozottnak azt a gyakori vádat, hogy egy vagy éppen az összes kutatóintézet manipulálja adatait. Az előrejelzések pontossága objektív kérdés, és nem vár hosszú szakmai pályafutás azokra a műhelyekre, amelyek szisztematikusan torzítnak valamilyen irányban, úgy, hogy ennek hátterében nem állnak nyilvános kutatómódszertani szempontok (s úgy, hogy az érintettek nem tesznek kísérletet módszereik javítására és becsléseik pontosítására).

Az adatok eltérésére ráadásul számos módszertani részlet is okot adhat: fontos például, hogy mikor készült adatfelvétel, történt-e az adott időszak közben vagy után a politikai és médianapirendet befolyásoló esemény, milyen módszerrel történt az adatfelvétel, s milyen kérdezési stratégiával. Összességében az első magyar előválasztás első magyar közvélemény-kutatásai előmozdítják a hazai szakma fejlődését. Olyan kutatói kihívásokkal szembesültünk, melyekkel más esetekben valószínűleg nem kellett volna. Mindezek fényében érintettként is úgy látom, hogy érdemes volt ebben a sajátos előválasztási helyzetben is kipróbálni „Amerikát”.

Kampány a terepen

DOROSZ DÁVID–SZABADOS PÉTER*

Szeptember volt, két hónappal a 2016-os elnökválasztás előtt. Kellemes kora őszi szombat este, a fák már első leveleiket hullatták, a napnak már csak percei voltak a horizont felett. Egy iowai kisváros, Fort Madison kertes házai között álltunk az utcán, és érezhető volt, hogy baj lesz, Trump meg fogja nyerni. Amit aznap ebben a kis déli-iowai, főleg munkások által lakott kisvárosban tapasztaltunk, az minden várakozásnál rosszabb volt.

Az Ohióból átvezényelt városi kampányfőnök eligazítása alapján a regisztrált demokrata szavazókat kellett otthonukban felkeresnünk, hogy előzetes szavazásra (az USA-ban egyre több tagállamban már hetekkel korábban le lehet adni a szavazatot) buzdítsuk őket. Tehát a kezünkben lévő lista alapján csak olyan címre kopogtattunk be, amelynek a Hillary-kampány adatbázisa szerint biztos demokrata szavazóhoz kellett tartoznia. Ehhez képest látványos szájhúzások, „majd meglátjuk”, „még nem döntöttem el”, „még megbeszéljük a férjemmel” jellegű mondatok repkedtek felénk. Pár helyen már egyenesen azt hallottuk, hogy bár ők évtizedek óta a demokratákra szavaznak, most bizony Trumpot fogják támogatni. Az utolsó címet is megjárva, a kocsihoz visszasétálva már érezhető volt, hogy ez bizony vereség lesz. Mert ha a kétszer is szép többséggel Obamát támogató, évtizedek óta stabilan demokrata Lee megyében, a regisztrált demokrata szavazók körében ez a hangulat,

* A szerzők az elmúlt évtized során több alkalommal is részt vettek az LMP, majd a Párbeszéd, az Együtt-PM, illetve az MSZP-Párbeszéd választási kampányaiban, illetve ezek szavazói mozgósítással kapcsolatos feladataiban.

akkor mi lehet az igazi „csatater” államokban, ahol a választás eldőlt majd? Novemberben ezt a korábban „billegőnek” gondolt Florida, Michigan, Wisconsin meg is mutatta.

A választók és a regisztráció

A későbbi események ilyen megelőlegezése nem lett volna lehetséges az amerikai politikai rendszer egyik alapvető eleme, a választói regisztráció hiányában. Az Egyesült Államokban ahhoz, hogy valaki szavazhasson, regisztrálnia kell magát a szavazói névjegyzékbe, mivel a névjegyzékben való szereplés nem automatikus. (Kivétel ez alól néhány állam, ahol az elmúlt években bevezették az automatikus regisztrációt, tehát bizonyos hivatalos iratok – például a jogosítvány – kiváltásával az érintettet automatikusan regisztrálják a választói névjegyzékbe is.) A regisztráció önmagában is pluszterhet ró a választóra, mi több, a regisztráció megnehezítése felhasználható egyes hátrányos helyzetű társadalmi csoportok részvételének korlátozására.

Ami számunkra itt mindebből érdekes, az az, hogy a regisztrációval egy időben az amerikai választók az államok többségében megadhatják politikai hovatartozásukat (demokrata, republikánus, vagy valamely kisebb párti – például libertárius vagy zöld –, illetve független) is. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy így a legtöbb amerikai választópolgár pártszimpátiája és politikai preferenciája a pártok számára ebből az adatbázisból megismerhető. Kampánytechnikai szempontból ennek hatalmas jelentősége van, mert így lehetséges a választók célzott megkeresése, hiszen névre, címre pontosan tudni lehet, kik azok a szavazók, akik „velünk vannak”, és így biztosan „el kell vinni” őket szavazni, hogy meglegyen a győzelem egy adott államban, körzetben, városban. Emellett a legtöbb esetben a regisztráció nyomán vehet valaki részt az adott párt előválasztásán (sok helyen csak a regisztrált demokraták választják ki, melyik jelentkező legyen a Demokrata Párt hivatalos jelöltje).

Magyarországon ezzel szemben nincs választói (párt)regisztráció, így a párthovatartozásról szóló nyilvánosan elérhető adatbázis sincsen. Az 1989-ben kialakult demokratikus politikai rendszerben ennél fogva a kampányok jó ideig majd minden potenciális választópolgárt megcélözva szerveződtek. Legyen plakát, tévéreklám, lakossági fórum, szórólap minden háztartásban, aztán majd megnyerjük – így alakult legtöbbször a stratégia.

Alapvető fordulatot a Fidesz módszeresen felépített rendszere hozott, amelynek célja, hogy a párt olyan adatbázissal rendelkezzen, amely a lehető legtöbb magyar állampolgár pártpreferenciáit tartalmazza. 2004 óta számtalan aláírásgyűjtés, konzultáció, helyi kezdeményezés szolgáltatja ennek a rendszernek az adatbemeneti oldalát, és biztosítja az adatok frissen tartását (az ajánlócédulák és a népszavazási kezdeményezések aláírásainak lemásolása illegális lenne). A Fidesz 2003-as szervezeti átalakítása, az orbáni egyszemélyi vezetés szintén azt erősítette, hogy a helyi fideszes vezetők politikai jövőjét is az újabb és újabb kampányokon nyújtott teljesítményük határozza meg. Az így kialakult rendszer elsődleges haszna a párt számára a választásokra, valamint a közbelső időben egyes akciókra mozgósítható bázisának pontos ismerete.

Sok legenda veszi körbe ezt a hírhedt adatbázist és a politikai diskurzusban névadóként emlegetett üzemeltetőjét, a Fidesz pártigazgatóját, egyben a párt egyik alelnökét, Kubatov Gábort, de még soha nem látott napvilágot közvetlen bizonyíték a lista létezéséről (habár egy 2009-ben készült hangfelvételen Kubatov Gábor maga beszélt a létezéséről, ahogy egy 2019-es újságcikk arról is beszámolt, hogy a Fidesz egy panamai szerveren választói adatbázist tárol, aminek a létezését Kubatov Gábor elismerte, de arra hivatkozva nem adott róla közelebbi felvilágosítást, hogy az adatbázis létrehozása, úgy mond, nem közpénz felhasználásával történt* – a szerk.). Ugyanakkor a Fidesz 2002 óta vezetett kampányainak struktúrájának

* Kubatov Gábor elismerte a Fidesz panamai online választói adatbázisának létezését, de marad a titkolózás. *168ora.hu*, 2019. szeptember 30.

ismeretében jó eséllyel állítható, hogy Orbán Viktor eredményesen tud támaszkodni egy olyan adatbázisra, amely többségében névre, címre, telefonszámra, választási körzetekre lebontva tartalmazza pártja elkötelezett szavazóit. Őket – amikor csak szükség van rá – közvetlenül a pártelnök által írt és az aktivisták vagy éppen a posta által kihordott levéllel, sms-sel, e-maillal, telefonhívással tudják megkeresni a pártközpontból, illetve a helyi kampányokat vezető választókerületi elnökök (legtöbbször maguk is országgyűlési képviselőjelöltek) köré kiépített 3-5 fős kampánycsapatok.

A lista kapcsán a kritikák egy része ugyanakkor éppen arra irányul, hogy nemcsak az önkéntes adatfelajánlásokat – azaz a Fidesz szimpatizánsait – tartalmazza az adatbázis, hanem olyan állampolgárok nevét és címét szintén tárolják, akik nem értenek egyet a párt nézeteivel.

Az amerikai terepkampányok hazai adaptálása

A Fidesz viszonylag régóta törekszik arra, hogy a hozzá ideológiailag közel álló Republikánus Párton keresztül rendszeresen hozzáférjen a legfrissebb amerikai kampánytechnikákhoz és mozgósítási innovációkhoz, hogy aztán azokból a leghasznosabbakat a hazai körülmények között adaptálhassa.

A tapasztalatokat a Fidesz legtöbbször az amerikai választásokhoz kötődő személyes „tanulmányutak” révén igyekszik becsatornázni a saját gyakorlatába. Bár ezeket a többhetes túrákat igyekeznek a sajtó elől rejtve megszervezni, a 2016-os elnökjelölti kampány során Kubatov Gábor és csapata (Gyürk András EP-képviselő, sokszoros kampányfőnök és Dömötör Csaba miniszterelnökségi államtitkár) a számos állam előválasztását egyesítő szuperkedd táján érkezett meg az Egyesült Államokba, hogy az elnökjelöltségért folytatott harcban Trumpgal szemben később alulmaradó floridai szenátor, Marco Rubio kampányát tanulmányozza.* Bár az ilyen utak

* Hiába keresik Kubatov Gábort, ő az amerikai elnökválasztást figyeli közelről. *Index*, 2016. március 3.

rendkívül költségesek, szinte teljes, napi szintű rálátást biztosítanak az adott jelölt kampánycsapatának munkájára.

A hazai ellenzéki oldalon ilyen rendszeres, kölcsönös kapcsolatok keresztül kiépített politikai és kampány-tapasztalatcsere nem zajlik az Egyesült Államokkal, azon belül is a Demokrata Párttal. Ennek elsődleges oka, hogy 2010 után az egymást követő vereségek hatására az ellenzék töredezett, infrastrukturálisan, anyagilag és szervezetileg egyaránt megroppant. Sok mindenre nem jutott energia, pénz, nemhogy külföldi tanulmányutakra, a másik oldalról pedig a Demokrata Párt sem tűnt lelkesnek egy távoli, kis európai ország több pártra szakadt ellenzékevel szorosra fűzni a viszonyt.

Az elmúlt években amerikai szempontból az egyetlen kivételt Bajnai Gordon és az általa alapított Együtt nevű párt 2012–2013-as megjelenése jelentette. A volt miniszterelnök egyéves kormányzásának nemzetközi tekintélye és a személye köré szervezett új politikai alakulat által jelentett remény megmozdította az amerikai kapcsolatokat. Ennek eredményeképpen 2013 első felében a 270 Strategies két munkatársa, Marlon Marshall (a 2012-es Obama-kampány helyettes terepmunka-vezetője, majd a 2015–16-os Clinton-kampány csataterálla-vezetője) és Mitch Stewart (a második Obama-kampány csataterálla-kampányainak vezetője) több alkalommal Budapestre látogattak, hogy az Együtt leendő kampánycsapatának tanácsokat adjanak.

Részben az ő inspirációjukra vezette be az Együtt az Obama 2012-es kampányában már sikeresen használt Salesforce nevű szoftvert, ami a jelöltek, aktivisták és szimpatizánsok adatainak kezelését és belső kommunikációját szolgálta volna (Coffee, 2012). Az üzleti világban nagy sikereket elért alkalmazást több körben, jelentős pénzügyi és emberi erőforrásokat megmozgatva optimalizálták a magyar kampány adottságaira. Ennek ellenére a napi gyakorlatban mind az Együtt központi stábjá, mind a jelöltek a jobban kézre álló és már ismert telefon-e-mail-személyes megbeszélés kombinációjával vitték végig a kampányt, a Salesforce jelentős, az adatbázis-kezelésen túli kapacitásait nem használták ki.

Az adat mint a kampányok olaja

A modern politikai kampányok alapja és egyben legfontosabb erőforrása az adat: minél részletesebb és pontosabb az információs csomag egy adott választói csoportról egyénre lebontva, annál célzottabb, hatékonyabb, egyben fajlagosan olcsóbb lehet a kampány. Ezek az adatok érkezhetnek online vagy offline forrásokból; természetesen az utóbbi években az előbbiek szerepe rohamosan növekszik.

Itt viszont hatalmas különbség van az óceán két partja között. Az USA-ban az adatvédelmi szabályozás sokkal megengedőbb és alacsonyabb szintű, mint az Európai Unióban, ahol főleg a GDPR-szabályozás 2018-as bevezetése és a brexit, illetve a 2016-os elnökválasztás adatbotrányai óta kifejezetten nagy figyelem irányul a politikai adatgyűjtésre. Ezzel szemben az USA-ban nagyon részletes, komplex, szinte az egész személyiséget lefedő profilt is ki lehet alakítani a választókról – ennek csúcsra járatása volt a 2012-es Obama-kampány adatstratégiája, amely, mint láttuk, fél évvel később már legalább az inspiráció szintjén megjelent a magyarországi ellenzék választási felkészülésében. Az adat és a benne megjelenő információ igazi értékét az adja, hogy ezek birtokában nagyon célzottan lehet akár az egyes szavazókat érdeklő kérdésekre reflektáló ügyek, témák szöveges vagy képi megjelenítését elvégezni. Az amerikai profilozás révén összeérő nagyon eltérő információk olyan életmód-, szociokulturális, pszichológiai szegmentációt tesznek lehetővé, amivel pontosan az adott szavazót mozgóató érzelmeire hatva lehet főleg a Facebook, a Twitter és a Google felületein megkeresni a választókat.*

Így aztán sokszor több száz, technikájában megegyező, de tartalmában eltérő minikampány futtatható egymás mellett: a 2016-os Trump-kampány lényegében ezt tette, és pedig nemcsak a saját szavazóira célozva, hanem (hamis hírek, hazugságok és negatív hírek

* A Big Data témaköréről tanulmánykötetünkben Kis György Márk írását olvashatják.

célzott kínálásával) a demokrata szavazókkal is. Ami az egyik oldalon a saját bázis mobilizációja, az a másik oldalon demobilizáció.

Az EU-s szabályozások miatt az ilyen részletekbe menő profilozás hazánkban nehezebben kivitelezhető, de erősen feltételezhető, hogy Orbán Viktor csapata az Amerikából importált kommunikációs guruk – Finkelstein és társaik* –, illetve taktikai fogások (például hamis hírek) mellett ezeket a módszereket is a lehető legnagyobb mértékben alkalmazza. Logikus feltételezésnek tűnik, hogy a 2004 óta épített és naprakészen tartott „offline” eredetű adatbázist legalább részben összeköthették a Fidesz igen kiterjedt online tevékenységével, de nem bizonyítható, hogy valóban létezik ilyen „szuper-Kubátov-lista”.

Az ellenzéki pártok adatbázisai ezzel szemben szerint megmaradnak a hagyományosnak mondható név, telefonszám és cím alapadatoknál, amelyeket jobb esetben kiegészít az előző kampányokban történt kapcsolatfelvételek ténye, azaz visszakereshető, hogy kit, mikor, milyen kampányban, milyen eszközzel értek el a szervezetek. Az adatbázisok naprakészségét bizonyosan hátrányosan érinti, hogy nagy, teljes országra kiterjedő konzultációs aláírásgyűjtést már jó ideje nem szervezett egyetlen ellenzéki párt sem. Ez alól kivételt képez a Momentum budapesti olimpiaellenes népszavazási kezdeményezése, ahol a népszavazási ívek kitöltése mellett a szervezet igyekezett saját adatgyűjtést is folytatni. A más pártok által egyes kisebb ügyekben folytatott aláírásgyűjtések arra ugyanakkor alkalmasak lehettek, hogy az aláírók esetében legalább egy adott ügy iránti érdeklődés legalísan regisztrálhatóvá váljon a nyilvántartási rendszerben (például aki aláírt a Városliget és a Normafa védelmében is, annak feltehetően erős az elköteleződése a zöldügyek iránt). Az azonban, hogy ennek alapján szegmentált üzeneteket küldenek-e ki a pártok a választási kampány időszakában, ismereteink szerint legalábbis kétséges: a napi gyakorlatban

* Lásd tanulmánykötetünkben Braun Róbert írását a negatív kampányról.

sokkal inkább egyenüzeneteket látunk az e-mailes, személyes és telefonos kampányok esetében.

A politikai innováció részben Amerikából eredő példája a 2019 első felében lezajlott, kétfordulós ellenzéki előválasztás a főpolgármesteri kampány kapcsán.* Az MSZP és a Párbeszéd által jelölt Karácsony Gergely kampányában például nagy szerepet kapott az a közel száz főt megmozgató call center, amely a kampány napjaiban több tízezer szavazót személyes telefonbeszélgetéssel mozgósított. Ezt a hatást erősítette, hogy pár órára a jelölt is beszállt a telefonálásba, amiről egy a hasonló amerikai videók mintájára készült film is kikerült a közösségi médiába. Az év októberében lezajlott önkormányzati választáson aratott, váratlanul sima Karácsony-győzelemben nagy szerepet kaptak ezek a hazánkban még ilyen formában és intenzitással nem alkalmazott telefonos módszerek. A kampány vezetőiként ennek a telefonos „hadjáratnak” megtervezésében és lebonyolításában rengeteg olyan tapasztalatot gyűjtötünk, ami későbbi ellenzéki kampányokban még nagyon jól jöhet.

Terepen Amerikában

A modern kori kampányokban kiemelkedő szerep jut a terepen zajló kampánytevékenységnek. Ennek során két fontos eszköz áll rendelkezésünkre, az egyik a házról házra járás, vagyis a kopogtatás, a másik a telefonálás. Viszonylag sokáig ezek nem szóltak másról, mint arról, hogy a legfrissebb szórólapot a kezébe nyomtuk annak, aki ajtót nyitott, és arra kértük, menjen el szavazni (vágy pedig egy automata felhívta telefonon, és jobb esetben a jelölt hangjával elmondott neki egy általános üzenetet). Sok minden megváltozott azonban a 2000-es évekre.

Az 1990-es évek közepére az Egyesült Államokban nagyon széleskörű az általános részvétel a választásokon. Az emberek belefáradtak a tévé- és rádióreklámokba, hidegen hagyta őket a nyomtatott

* Az előválasztásról külön fejezet szól tanulmánykötetünkben, melynek szerzői Schlangner Márton és Tóth Csaba.

propagandaszöveg. A kampányguruk rájöttek, hogy új eszközökhöz kell nyúlni. A kulcs a személyes meggyőzés és a személyes történetek elmesélése lett. Kutatások bizonyítják, hogy a házról házra járva folytatott meggyőzés és az élő hangos telefonálás jelentősen tudja növelni a választáson való részvételt, ellentétben a tévéreklámokkal és a szórólapokkal.

Volt szerencsénk részt venni a 2018-as időközi választásokon is az Egyesült Államokban. Egy közeli ismerősünk aktív szereplője volt egy fiatal, progresszív demokrata jelölt kampányának New York állam egyik olyan körzetében (Syracuse város és környéke), ami hagyományosan inkább konzervatívnak mondható. Lehetőségünk adódott személyesen is részt venni a kampány utolsó tíz napján, a házról házra járásban és a telefonálásban is. Amikor kopogtatni mentünk, első körben összeült a csapat (a „Local Indivisible Group” – mondjuk úgy, a polgári kör progresszív amerikai megfelelője), és mielőtt kiosztották volna a címeteket, átbeszéltük az aktuális témákat, amelyekkel érdemes a beszélgetést kezdeni. Ez területenként, szociális helyzettől függően, különböző lehetett. Van, akit az általános egészségbiztosítás ügye érdekel, van, akit az ingyenes felsőoktatás lehetősége. A kiosztott papírok között nemcsak egy adatbázis és térkép volt, hanem egy szövegtervezet is segítette a kopogtatót, valamint a legfontosabb témák tartalmi összefoglalója.

A kopogtatás során a visszajelzést nyomon követő papíron nemcsak az volt rajta, hogy elmege-e majd az érintett szavazni, és hogy kire voksol, hanem az is, miként viszonyult a jelölthöz, mennyire ismerte, milyen ügy fontos számára. Sokban hasonlít ez a megoldás a korábban tárgyalt Kubatov-listához. Ezeket az adatlapokat később a csoportvezető összegyűjtötte, és az információkat felvitték az adatbázisukba. Így pontosan beazonosíthatták, ki az, akit az utolsó napokon még érdemes telefonon vagy sms-ben mozgósítani, mert még bizonytalannak tűnt a részvétele, s ki az, akire nem érdemes időt, energiát és pénzt pazarolni, mert már szavazott, vagy biztosan „jól” fog szavazni.

A telefonálás is másképp működött, mint korábban, mert nem gép, hanem élő emberek, aktivisták hívogatták a szavazókat. Persze itt is mindent előkészítettek egy számítógépes szoftver segítségével. A gép kidobta a nevet, a legfontosabb tudnivalókat az illetőről, a kulcstémákat, amelyekkel meggyőzhető, és egy előre legyártott mintaszöveget. A telefonálónak annyi volt a dolga, hogy rögzítse a beszélgetés fontosabb információit. Ez az a módszer, amit Karácsony Gergely előválasztási kampánycsapata is igyekezett megvalósítani.

A tapasztalatok szerint sokkal jobban hat a választópolgárokra egy – akár számukra ismeretlen – ember személyes története, mint a tévében, rádióban milliókért futó reklámok, értelmetlen szórólapok, amelyekre lassan teljesen immunissá válnak. Syracuse környékén annyira bíztak ebben a módszerben, hogy egy teljesen új eszközzel is próbálkoztak: a telefonáláson és kopogtatáson túl e-mail-üzeneteket is gyártottak. Előre elkészítettek egy sablonlevelet, amelynek eleje és vége tartalmazta a szavazásról szóló fontos információkat, de a középső részt az aktivistának kellett kitölteni a saját személyes történetével, hogy miért tartja fontosnak a részvételt, vagy az adott téma képviselőjét. Ezt a levelet egy az aktivista számára teljesen ismeretlen embernek küldték el, akár az ország másik felére, oda, ahol éles küzdelem volt várható a republikánus és demokrata jelölt között.

Ez a kampánymódszer annyira jól működik, hogy a 2018-as időközi választáson rekordokat döntöttek a részvételi adatok, és bár teljes áttörést nem értek el a progresszív demokrata jelöltek, de olyan, korábban egyértelműen republikánus államokban is sikerült egészen szoros eredményeket elérni, mint amilyen Texas vagy Georgia. Nem mellesleg pedig a Demokrata Párt visszaszerezte a többséget a washingtoni képviselőházban.

Összegzés

A GOTV a „Get Out The Vote” kifejezés rövidítése, amit úgy fordíthatunk le: „Szerezd meg a szavazatokat!” Ennek a lényege, hogy

előre megtervezett módon a kampány utolsó két hetében olyan összehangolt kampányt kell indítani, ami lehetővé teszi, hogy a jelölt a számára legfontosabb szavazókat elvigye szavazni.

A regisztrációs adatok, a házról házra járás és a telefonálások során szerzett visszajelzésekből egészen pontos képet lehet kialakítani arról, hogy a potenciális szavazók közül kik azok, akik biztosan elmennek „jól” szavazni, s kik azok, akikre már nem lehet számítani. A kettő között maradnak azok, akik még ingadoznak, bizonytalanok, vagy csak egyszerűen nem tartják annyira fontosnak a választást, hogy biztosra ígérjék a részvételüket. Ők a GOTV potenciális célpontjai, őket kell a létező összes kommunikációs csatornán elérni, és „elsegíteni” a szavazófülkékhez. Az egyszerre több csatornán (e-mail, közösségi média, telefon, esetleg utcai szórólap és kopogtatás) érkező mozgósítás a legtöbb embert valóban ráveszi a szavazáson való részvételre.

Az utóbbi évtizedekben érzékelhető, az amerikai kampánytápaszlatok mennyire erősen befolyásolják a hazai kampánytechnikák fejlődését, milyen nagy hatással vannak a hazai politikai erőviszonyokra, a kétségtelenül meglévő különbségek ellenére is. Ez talán nem is meglepő: amikor a küszöbön szemtől szemben áll az aktivista és a választó, az hasonló helyzetet eredményez, akár Amerikában, akár Magyarországon történik.

Kampányfinanszírozás

SZILÁGYI EMESE

Közismert tény, hogy a kontinentális jogrendszerek és az Egyesült Államok jogrendszere lényeges eltéréseket mutat. Ez az állítás hatványozottan igaz a párt- és kampányfinanszírozási szabályokra. Az USA párt- és kampányfinanszírozási szabályozása magán viseli az ország jogrendszerének összes jellemző vonását. A föderális állam felépítésének megfelelően a kampányfinanszírozás átfogó rendezése a szövetségi pozícióért folytatott politikai kampányokra vonatkozóan szövetségi szinten valósul meg. A tagállami választásokon zajló politikai versengés szabályait tagállami és helyi jogszabályok tartalmazzák. Külön említést érdemel az Egyesült Államok legfelső bíróságának kiemelkedő szerepe a kampányfinanszírozási szabályanyag kialakításában. A legfelső bírói testület döntései legalább olyan fontos szerepet játszanak a normák formálásában, mint a jogalkotói döntések.

A konkrét jogi rendelkezéseken túl a témában zajló közpolitikai diskurzus is eltérő irányokba mutat: míg a hazai vitákban elsősorban a korrupció, valamint a kampányok eget verő költségeinek kérdése jut központi szerephez, addig az USA-ban legalább ilyen fontos kérdés a kampányregulák véleménysszabadsággal való összeegyeztethetősége. Az Egyesült Államok jogi terminológiájában hagyományosan nem válik el egymástól a párt- és kampányfinanszírozás. Ennek alapvető indoka, hogy a magyartól eltérő választási és pártrendszer miatt a korteshadjáratokban kiemelkedő szerep jut a jelölteknek, így a szabályanyag tekintélyes része a jelöltek kampányaira fókuszál.

Ha egyszer eljön az idő egy átfogó és a 21. századi problémákkal számot vető magyar párt- és kampányfinanszírozási szisztéma ki-

dolgozására, hasznát vehetjük az amerikai tapasztalatoknak, hiszen az ottani joggyakorlatban mind követendő, mind kerülendő példákat találhatunk.

A szövetségi választási kampánytörvény és értelmezése

Az Egyesült Államokban jelenleg is az 1971-es szövetségi választási kampánytörvény (*Federal Election Campaign Act, FECA*) van hatályban, amely első ízben rendezte átfogóan a kampányfinanszírozás szabályait. A törvény kiadási limiteket vezetett be, valamint szigorította a jelöltekre és a politikai bizottságokra (*political committee*) vonatkozó beszámolási kötelezettséget. Mindemellett a FECA-val párhuzamosan elfogadott, az állami bevételekre vonatkozó szabályozás (*Revenue Act*) módosítása létrehozott egy pénzalapot, amelynek kifejezett célja az elnökjelöltek kampányának támogatása (*Presidential Election Campaign Fund*), megteremtve ezzel a közpénzből történő kampányfinanszírozás első és mindmáig egyetlen formáját az amerikai szövetségi szabályozásban. Az alap bevételei azoktól a magán-személyektől származnak, akik adóbevallásukban kifejezetten ilyen felajánlást tesznek. A felajánlás ellentételezéseként adójóváírásban részesülhetnek (Alexander, 1992: 29.).

Az 1974-es Watergate-botrány nyomán a kongresszus újabb nyilvánosságot és beszámolási kötelezettséget előíró szabállyal egészítette ki a kampánytörvényt, valamint tovább korlátozta a kampánycöltségek és a kampányadományok körét. Létrehozta továbbá a Szövetségi Választási Bizottságot (*Federal Election Commission, FEC*) abból a célból, hogy elemezze és áttekintse a kampánycöltsékekről szóló beszámolókat, nyilvánosságra hozza a kampánytranzakciók adatait, és általában is örködjön a kampányszabályok tiszteltben tartása felett. A FECA az 1974-es módosításokkal kiegészítve átfogó szabályozási rezsimet teremtett, amely a nyilvánosság előtti elszámolásra (*disclosure*) kötelezte mindazokat, akik pénzt fogadtak el vagy költöttek a választási kampány során. A jogszabály a politikai pártoknak és a szövetségi jelölteknek átadható pénzcöltségekre

vonatkozóan korlátozásokat (adományozási limiteket) vezetett be, valamint fenntartotta a már korábban is létező, a személyegyesülések és munkavállalói szervezetek kampánycölú pénzcöltségeinek határt szabó rendelkezéseket. Sőt, a kiadási korlátok körét bővítette a pártok által a jelölt támogatása érdekében a jelölttel együttműködve elkölthető pénzcöltségek (*coordinated expenditures*) vonatkozásában, költséi limitek bevezetésével.

A koordinált pénzcöltsékekkel szemben megjelent a független kampánycölú pénzcöltségek (*independent expenditures*) fogalma is: ezekre nem vonatkoztak a FECA-ban felállított korlátok, amennyiben az egyébként támogatni kívánt jelölt tudta és beleegyezése nélkül, tőle függetlenül történik. Ezeket a független pénzcöltségeket a leggyakrabban a tömegkommunikációs eszközökön megjelenő negatív kampányra fordították.

A kampánytörvény által 1974-ben bevezetett szabályokat azonban alapjaiban írta felül a legfelső bíróság 1976-ban a Buckley kontra Valeo

Buckley kontra Valeo

A bíróság a szabályozás alkotmányossági vizsgálata során a kampánytörvény egyes rendelkezéseit az első alkotmánykiegészítésben foglalt szabad véleménynyilvánítás jogával mérte össze. A bírák mind az adományokra, mind a kampánycölú kiadásokra vonatkozóan megállapították, hogy azok érintik az első kiegészítés által védett szabadságjogokat, mivel a közügyekről, a jelöltek alkalmasságáról zajló diskurzus alapvető a demokratikus berendezkedés működtetésében.

A jogszabálynak a legszigorúbb, alapos vizsgálat (*strict scrutiny*) feltételeinek kell megfelelnie, amikor a szabályozni kívánt véleménynyilvánítás az első kiegészítés által védett szabadságok legmélyebb lényegét érinti. Eszerint a kormányzatnak fel kell mutatnia egy kényszerítő erejű érvet (*compelling reason*), amelynek érdekében a beavatkozás elengedhetetlenül szükséges. Továbbá igazolnia kell, hogy az alkalmazott megoldás kellően szűkre szabott, vagyis a szólásszabad-

ság minimális sérelmét jelenti, végül pedig azt, hogy a jogalkotó a lehető legalkalmasabb módot választotta a kívánt cél eléréséhez.

Ennél jóval enyhébb követelményeket támaszt az úgynevezett O'Brien-teszt, amely szerint el kell egymástól választani a szolás tartalmán alapuló korlátozást és a szólással felérő, szólással egyenértékű magatartás korlátozását. A Buckley-eset elbírálása során a bírák az O'Brien-döntés analógiáját alkalmazva úgy érveltek, hogy a kampányfinanszírozási célú adományozás szólásértékű magatartásnak tekinthető. Az eltérő mércék alkalmazása vezetett el ahhoz a distinkcióhoz, amely éles különbséget tett az adományozási és a költségi korlátozások alkotmányosságának megítélésében, s a mai napig meghatározó befolyással van a gazdálkodó szervezetek kampánytevékenységének korlátozhatóságára.

Az adományozási limiteket illetően ugyanis a legfelsőbb bíróság megállapította, hogy az adomány kifejezi ugyan a jelölt támogatását, de az annak alapjául szolgáló elvi indokot nem. Az átadható pénzösszeg nagyságát érintő korlátozás nem képezi közvetlen gátját az adományozó politikai önkifejezésének, nem sérti a támogató azon szabadságát, hogy a nyilvános vita részveszévé váljon. Az adományozás olyan szimbolikus magatartásnak tekinthető, amelyben a kifejezni kívánt üzenet lényegét nem az átadott vagyoni érték nagysága jelenti. Közel sem biztos, hogy X., aki csupán 10 dollárt áldoz a Demokrata Párt kampányára, kevésbé tekinti szívügyének a Demokrata Párt győzelmét, mint Y., aki 10 000 dollárt ajándékozik. E logika szerint a szabályozás az adomány nagyságára irányult, nem érintette a magatartás által megnyilvánuló üzenet lényegét. Ezért a bíróság az adományokra vonatkozó szabályokat az alkotmánnyal összeegyeztethetőnek találta.

Az adományozási limitek szükségességét alátámasztó legsúlyosabb indok a „*quid pro quo*”^{*} korrupciós formának mint megfelelő kényszerítő körülménynek az elismerése volt, amely tulajdonképpen nem más, mint a közvetlenül a jelöltnek nyújtott anyagi támo-

* A legegyszerűbben talán a „szívességért szívességet” kifejezéssel írható le.

gatásért cserébe a már megszerzett közhivatali pozíció előnyeinek kihasználásával juttatott szívesség. A testület úgy találta, e veszély elkerülésének célja megfelelően alátámasztja a közvetlen adományokra vonatkozó korlátozások alkotmányosságát.

A szigorúbb alkotmányossági teszt mércéjével mérte azonban a bíróság az elkülthető pénzek korlátozására vonatkozó kiadási korlátozásokat. Ebben a kérdésben a legfelső bíróság tagjai úgy foglaltak állást, a kampánycélú hirdetéseket fedező pénzköltés a tömegtársadalmakban a véleménynyilvánítás elengedhetetlen eszköze, ezért a korlátozó szabályok közvetlen mennyiségi korlátot állítanak az egyének, csoportok, jelöltek és politikai pártok kommunikációjának útjába, ezzel szükségszerűen csökkentve a megvitatható témák körét, feltárásuk mélységét, valamint az elérhető közönség nagyságát. A szabad kommunikáció elfojtásával a közvélekedés szabad alakulásának folyamata szenved csorbát, ami már a véleményszabadság alkotmányosan védett jogának legbensőbb lényege. Mindezen pedig mit sem változtat, hogy az üzenet közléséért pénzt fizettek, hiszen a pénzért vásárolt hirdetések is a legszélesebb alkotmányos védelem körébe eshetnek.

A független kampánycélú pénzköltést illetően a bírák arra a következtetésre jutottak, hogy a jelölttel történő együttműködés nélkül, ámde külső szereplő által a jelölt támogatása érdekében elköltött pénz nem jelent a „*quid pro quo*”-hoz hasonló veszélyt, azaz nem áll fenn annak kockázata, hogy a jelölt később az ilyen jellegű támogatásokat a közhivatali pozíciót kihasználva előnyök juttatásával hálálja meg. Tehát a független támogatások limitálását is alkotmányellenesnek találta a bíróság.

A testület a jelöltek magánvagyonának kampánycélú felhasználását korlátozó rendelkezéseket vizsgálva úgy fogalmazott, hogy a saját források felhasználása csökkenti a jelöltek kiszolgáltatottságát az adományozók felé, és ellensúlyozza a külső érdekek torzító hatású nyomását, ami valójában a szabályozás célja is. Mindennek alapján e szabályokat szintén alkotmányellenesnek ítélte a bíróság.

A bírák állást foglaltak a párhuzamos kampánytevékenységet

korlátozó rendelkezések alkotmányosságáról is. Itt a fő kérdés az volt, elfogadhatók-e azok a szabályok, amelyek az egyértelműen beazonosítható jelöltek támogatását szolgáló pénzköltsékre vonatkoztak azok esetében, akik maguk nem szállnak ringbe valamely közhivatal elnyeréséért, továbbá nem sorolhatóak a pártok vagy más, kifejezetten kampánycélú szerveződések körébe. A bírák úgy találták, a törvényi korlátozás megfogalmazása annyira bizonytalan, hogy bármely, közérdekű ügyben történő állásfoglalásra alkalmazhatóvá teszi a korlátozást. Ezért szükséges annak alkalmazását kifejezetten az olyan kommunikációra korlátozni, amely explicit módon egy jelölt megválasztására felszólító kifejezéseket vagy valamely jelöltet támadó szavakat tartalmaz, vagyis a rendelkezéseknek ez a köre csakis olyan agitációs tevékenységekre fordított pénzüsszegekre vonatkozhat, amelyek kifejezetten egy jelölt megválasztása vagy veresége érdekében történnek (*express advocacy*).

Ezt a konkretizálást végezte el a testület a mára hírhedtté vált 52-es számú lábjegyzetben. Ebben határozták meg ugyanis az azóta közismertté vált „mágikus szavakat”. Ilyen az alábbi kifejezések: „szavazz rá”, „támogasd”, „add rá a voksod”, „Smitht a kongresszusba”, „szavazz ellene”, „támadd”, „utasítsd el”.^{*} A jogszabály értelmezésének jelentősége az, hogy bár általában a független támogatások limitjeit alkotmányellenesnek ítélte a testület, azonban a mágikus szavakat tartalmazó hirdetések tekintetében az elszámolási és nyilvánosságra hozatali rendelkezéseket az alkotmánnyal összeegyeztethetőnek találták a bírák. Az ilyen, hirdetéseket fedező kampánypénzeket illetve később a szakirodalom a kemény pénz (hard money) megjelöléssel.

Mindazok a kampányhirdetések azonban, amelyek tartalmuk alapján nem minősültek közvetlen felszólításnak a támogatásra vagy

^{*} A hírhedt lábjegyzet szövege: This construction would restrict the application of § 608(e)(1) to communications containing express words of advocacy of election or defeat, such as “vote for,” “elect,” “support,” “cast your ballot for,” “Smith for Congress,” “vote against,” “defeat,” “reject.”

az elutasításra, a bíróság jogértelmezéséből kifolyóan évtizedeken keresztül kívül estek a kampányszabályok alkalmazási körén. Ezeket a reklámokat nevezik összefoglalóan témaorientált hirdetéseknek (*issue ads*), az így elköltött pénzüsszegeket pedig a puha pénzeknek (*soft money*). Ezért a társadalom széles körének érdeklődésére számot tartó kérdéstről tájékoztató vagy abban állást foglaló reklámok anyagi fedezetének eredete hosszú időn keresztül rejtve maradhatott.

A Buckley-döntéssel a testület alapvetően határozta be a kampányfinanszírozási szabályokat, és különösen a gazdálkodó szervezetek kampánytevékenységet érintő jogalkotás további irányát. Ugyanekkor indult el az az értelmezési vita, amelynek eredményeként időről időre változóan foglalt állást a bíróság abban a kérdésben, hogy gazdálkodó szervezet rendelhet-e valamely versengő fél támogatása céljából politikai hirdetést. A FECA megalkotásával ugyanis a kongresszus a politikai eljárás korrumpálódását kívánta megakadályozni. A bíróság a Buckley-döntésben az adományozási limitek alátámasztására elismerte a *quid pro quo*-t, illetve, kiindulva a pénzátadás szimbolikus mivoltából, ennek az esetkörnek az alkotmányossági vizsgálatánál enyhébb tesztet alkalmazott. Elbukott azonban az antikorrupciós érv a költési limitek vizsgálata során. A bírák szerint az intézkedésekkel megelőzni kívánt veszély – vagyis a jelöltek lekötélezése a független támogatással – nem elégséges indok, különösen mivel ebben az esetben a szigorúbb alkotmányossági vizsgálat alkalmazására van szükség.

Ezzel a testület elkövette azt a hibát, hogy csupán arra összpontosított, hogy az anyagi hozzájárulás hogyan tudja korrumpálni az egyéni jelöltek személyét, azzal azonban nem vetett számot, hogy az anyagi támogatások a korrupció árnyékát vethetik a politikai döntéshozatali eljárás egészének feddhetetlenségére. Hiszen a másik indok, amelyet a bíróság markánsan visszautasított, az úgynevezett „egalitárius megfontolás” (*equalization rationale*) volt. A testület szerint a kiadási plafonok mögött fellelhető valós cél az egyének és a csoportok lehetőségének kiegyenlítése a választás végkimeneteleének befolyásolása szempontjából. A bírák úgy vélekedtek, az a

kormányzati koncepció, amely egyes társadalmi csoportok jogát a szabad szólásra annak érdekében kívánja korlátozni, hogy mások hangját felerősítse, merőben idegen az első kiegészítéstől, amelynek célja, hogy a lehető legszélesebb körben biztosítsa a különböző forrásból származó nézetek terjedését és a politikai és társadalmi változások kiváltotta vélemények korlátlan cserélődését. Az egalitárius megfontolás mögött az az elképzelés húzódik meg, hogy a kevésbé tehetősek számára is lehetőséget kell biztosítani a választási kampányokban nézeteik hatékony tolmácsolására. Ezt azonban ellehetetlenítheti a tökeerős szponzorok által támogatott nézetek aránytalanul erős jelenléte a tájékoztatási csatornákon.

Bíróági konszolidáció és reformok

A Buckley-esetét követő évtizedekben cizellálódtak a független támogatásra vonatkozó megfontolások, s az adományozási és költési limitek közötti merev különbségtétel is oldódott. Kijelenthető, hogy a bírák engedményeket tettek az egalitárius argumentum irányába.

A mérőföldkönek tekintett *Austin kontra Michigan Chamber of Commerce* döntésben* Michigan állam kampányfinanszírozási törvényének a FECA korporációkra vonatkozó rendelkezéseivel közel azonos előírását kellett mérlegre tennie a legfelső bíróságnak, azzal a nagyon fontos különbséggel, hogy a rendelkezés nem csupán a kifejezett támogatást tilalmazta, hanem bármiféle, a társaság saját nevében végzett kampánycélú pénzköltését. A fellebbező felperes, a Michigan Állami Kereskedelmi Kamara (*Michigan State Chamber of Commerce*) egy politikai és egyéb célokra létrehozott nonprofit társaság volt. Bevétele az éves tagdíjakból származott, és a tagok háromnegyedét profitorientált vállalkozások tették ki. A kamara a helyi újságban a választásokon induló egyik jelöltet támogató hirdetést szeretett volna közzétenni, amit a saját kasszájából kívánt finanszírozni. Ezért a kerületi bírósághoz fordult a michigani törvény rendelkezésének

alkotmányellenességét állítva, hivatkozva az első kiegészítésre és a tizennegyedik kiegészítés egyenlőségi klauzulájára. A kerületi bíróság megalapozatlannak találta az indítványt, ám a fellebbviteli bíróság úgy vélte, a korlátozás sérti a véleményszabadságot garantáló alkotmányos szabályokat.

Az ügy ezek után került a legfelső bíróság elé. A washingtoni bíróság megállapította, hogy a vitatott rendelkezések korlátozzák ugyan a korporációk jogát a szabad szólásra, ám nem lehetetlenítik el egészében a politikai nézetek kifejtésének lehetőségét. Ezért elfogadhatóak, hiszen a politikai döntéshozatali eljárás eltorzulásának veszélye olyan érv, amely kielégítően megalapozza a szabályozás szükségességét. A tagállami szabályozás a korrupció egy új formájának megelőzését célozza: a mérhetetlen pénzösszegnek a gazdálkodó szervezet mint jogi forma segítségével kifejtett torzító és korrodáló hatását a politikai eljárásra, ami csupán csekély mértékben vagy egyáltalán nem áll arányban a korporációk által képviselt nézetek társadalmi támogatottságával. A testület ezzel a mondatával elismerte kényszerítő körülményként a nemkívánatos befolyás elkerülésének érvét, amelyet később az „*antidistortion. rationale*” elnevezéssel illetett.

A bírák ebben a döntésükben fogadták el a legvilágosabban azt az érvet, hogy a gazdasági érdekek korlátlan befolyása a politikai döntéshozatali eljárásra eltorzíthatja a folyamat egészét, és oda vezethet, hogy a legfontosabb politikai döntések meghozatala során nem az egyének érdekei, hanem a gazdasági piac érvei válnak meghatározóvá. A bíróság elismerte, hogy a támogatás segítségével a közhatalmi döntéshozók „megvásárlásának” veszélye indokolhatja a korlátozó rendelkezések alkotmányosságát abban az esetben, ha a támogató egy profitorientált gazdálkodó szervezet.

A korlátozást tehát egy korrupciónak a *quid pro quo*t szélesebb értelmezése támasztotta alá: a gazdasági piacon szerzett pénzösszegeknek a korporációs formával, vagyis a jogszabályok által különféle előnyökkel felruházott fiktív személyiséggel való összefonódá-

* *Austin v. Michigan Chamber of Commerce*, 494 U.S. 652 (1990)

sa.* Az ugyanis lehetővé teszi, hogy a bőségesen rendelkezésre álló anyagi erőforrások segítségével a politikai döntéshozatali eljárásban az egyének preferenciáit elnyomják a gazdasági érdekek. A folyamat végeredményeként a közösségi döntéshozatal egésze eltorzul.

Reformtörekvések

Közel harminc év telt el addig, amíg a kongresszus ismét a kampánytörvény lényeges átalakítása mellett döntött. A beterveztői nyomán McCain–Feingold néven ismert kétpárti reformtörvény (*Bipartisan Campaign Reform Act, BCRA*) 2002-ben történt megalkotásával a jogalkotó elsődlegesen a puha pénzek költségével és a párhuzamos kampánytevékenységgel kapcsolatos kiskapukat kívánta bezárni.

A McCain–Feingold-törvény a kibúvókat úgy próbálta elkerülni, hogy új fogalmakat vezetett be. A „korteskommunikáció” körébe sorolta mindazt az agitáló tevékenységet, reklámot, amelyet rádió- vagy televíziósugárzás, kábeltelevízió- vagy műholdas adás útján egy világosan meghatározható jelölt érdekében fejtek ki. Fogalmi kitétté vált, hogy a reklám elérje a széles nyilvánosságot. Ezzel tehát a törvény kiterjesztette a korporációk kampánytevékenységére vonatkozó korlátokat, s megtiltotta számukra, hogy a saját nevükben, de egy jelölt vagy párt javára a kampányidőszakban kampánytevékenységet folytassanak (BCRA, 203. §). A rendelkezések mindemellett nem érintették a nyomtatott sajtóban és az interneten megjelenő hirdetéseket.

A reformtörvény elsőprő győzelmét a *McConnell-döntés*** jelentette, amely a jogszabály öt címét vizsgálta meg, és azokat túlnyomórészt alkotmányosnak találta. A később legnagyobb horderővel bíró I. és II. címmel foglalkozó szövegrészt John Paul Stevens bíró fogalmazta, aki elsősorban a jogszabályt életre hívó politikai-társadalmi folyamatokkal vetett számat.

* Ennek kapcsán tanulmánykötetünk Hajdu Nóra által írt, Lobbizás és érdekvépviselet című fejezete szolgál bővebb információkkal.

** *McConnell v. Federal Election Commission*, 540 U.S. 93 (2003)

Elsőként a puha pénzek kérdéskörére tér ki. Kifejtette, hogy a független támogatás valós motivációs tényezője a legtöbb esetben a jelölthöz való hozzáférés megvásárlása. A szponzorok kiléte gyakran rejtve maradt, vagy félrevezető elnevezéssel téveszthették meg a választókat. Amíg a közvélemény a háttérben zajló pénzügyi folyamatokról mit sem tudott, gyakran megtörtént, hogy a jelöltek és hivatalviselők minderről pontos információval rendelkeztek. A bíró általános igazságnak tartotta, hogy a közhivatalok betöltői „jól tudják, kik a barátaik”. A McConnell-ügyben a bíróság tehát gyakorlatilag elismerte a független támogatás jelentette veszélyt a demokratikus döntéshozatal mechanizmusára.

Újabb fordulatként a legfelső bíróság a 2010-es *Citizens United kontra Federal Election Commission-ügyben** 5:4 arányban elfogadott ítéletével érvénytelenítette a kampányfinanszírozási szabályozás meghatározó jelentőségű rendelkezését, a korporációk kampánytevékenységét szigorúan korlátozó 203. paragrafust, valamint az Austin- és a McConnell-ítéletek lényeges megállapításait. A határozat eredményeként a továbbiakban lehetségessé vált, hogy egy gazdasági társaság a saját nevében, de egy párt vagy jelölt javára korlátok nélküli kampánytevékenységet folytasson. A testület többségi döntését ezúttal Kennedy bíró fogalmazta. Érvelését a véleménynyilvánítás szabadságának a demokratikus folyamatokban játszott kiemelkedő szerepére alapozta. A többségi álláspont szerint a gazdálkodó szervezetek ugyanolyan alanyai az első kiegészítésben foglalt jogoknak, mint a természetes személyek. A szólásszabadság és a politikai véleménynyilvánítás terén ugyanolyan jogokat élveznek, s ugyanolyan jogokkal vehetnek részt a politikai akaratképzés folyamatában. A többségi álláspont arra a következtetésre jutott, hogy a szólásszabadság védelme összeegyeztethetetlen a gazdasági befolyás demokráciát torzító hatására vonatkozó érveléssel.

A legfelső bíróságon belül zajló vita középpontjában tulajdonképpen az első kiegészítés értelmezési problémája áll. A *Citizens*

* *Citizens United v. Federal Election Commission*, 558 U.S. 310 (2010)

United-döntésben megfogalmazott többségi álláspont a vélemény-szabadságnak a demokratikus társadalmi diskurzus működtetésében betöltött szerepéből indul ki, azon belül pedig a politikai szólások címzettjeinek érdekeire helyezi a hangsúlyt. Kennedy bíró úgy érvel, hogy a független támogatások korlátozásával óhatatlanul csökken az elhangzó politikai üzenetek mennyisége, aminek következményeként a társadalmi diskurzus folyamatában kevesebb eltérő álláspont ütközhet meg. A politikai közösség tagjaihoz nem jut el minden, az informált döntéshozatalhoz szükséges vélemény. Gondolatmenetében tulajdonképpen John Stuart Millnek a gondolatok nyitott piacáról szóló elképzeléséből indul ki.

Ezzel szemben az Austin- és McConnell-döntések, illetőleg általában Stevens bíró véleménye az, hogy a demokratikus diskurzust jobban szolgálják az olyan szabályok, amelyek korlátozzák a független támogatásokra elkölthető pénzösszegeket. Ennek az érvelésnek a premisszája az a tétel, hogy a különböző álláspontok hatékony közlésére alkalmas eszközök (így a rádiós és főleg televíziós műsor-szórás eszközei, a politikai reklámra rendelkezésre álló frekvenciált műsorsávok) közgazdaságtani értelemben szűkösnek tekinthetők, ahonnan a nagyobb anyagi erőforrásokkal rendelkezők könnyűszerrel kiszoríthatják a kevésbé tehető megrendelőket, akiknek az üzenetei ekképpen elhalványulhatnak. A folyamat végeredményeként a politikai diskurzus elveszíti plurális karakterét, az üzenetek befogadónak csak néhány elképzelésről lesz lehetőségük tájékozódni. Ha ez valóban így van, akkor a korporációk által nyújtott támogatásra vonatkozó korlátozások nem állnak ellentétben az első kiegészítés által védett értékkel, amely nem más, mint a társadalmi diskurzus sokszínűsége, ellenkezőleg, éppen hogy elősegítik annak megvalósulását.

A magyar szabályozás

A kampányfinanszírozási szabályozás hazai esetjét röviden szemügyre véve azt láthatjuk, hogy Magyarországon elsősorban nem a profitorientált gazdasági vállalkozások befolyása aggályos, hanem

a politikai élet államnak való kitettsége. Ilyen környezetben pedig a politikai véleménysszabadságot erősen korlátozó szabályanyag konttraproduktív: nem a politikai egyenlőség megvalósulását segíti, hanem a politikai pluralizmus ellenében hat.

A kampánycélú pénzköltségek szabályozásával összefüggésben Magyarországon csak ritkán merül fel a szólásszabadság kérdése. A diskurzust szinte kizárólag a – bizonytalanul vagy egyáltalán nem definiált – politikai korrupció megelőzésének problémája mozgatja. Gyakran hangoztatott kijelentés, hogy rossz az, ha égbe szöknek a kampányok költségei, ezért a kampánykiadásokat korlátozni szükséges. Hasonlóan egyoldalú kijelentések hangzanak el a magyarországi kampánytámogatási viták során, nevezetesen meg kell előzni azt, hogy bizonyos érdekcsoportok pártot vásároljanak maguknak. Ez az egyoldalú szemléletmód visszatükröződik a szabályanyagban is.

A számos jogforrásban töredékesen megjelenő párt- és kampányfinanszírozási rendelkezések mind adományozási, mind költési limiteket tartalmaznak. Ennek megfelelően egy párt részére jogi személy, jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet vagyoni hozzájárulást nem adhat, valamint a pártok külföldi szervezettől és nem magyar állampolgár természetes személytől vagyoni hozzájárulást nem fogadhatnak el. A tilalom kiterjed a névtelen adományokra is. A magyarországi kampány- és pártfinanszírozási rezsimben egyértelmű az államtól érkező költségvetési támogatás túlsúlya. A pártfinanszírozásról szóló hazai vitákban szinte egyáltalán nem merül fel a szólásszabadság problémája, és nem csupán abban a tekintetben, hogy a jogi személyeket nem illeti meg a véleménysszabadság alapvető emberi joga, de abban a kontextusban sem, hogy az államnak való kitettség eredményeként a pártok feladatellátása – nevezetesen a társadalmi igények becsatornázása a közpolitikai döntéshozatalba – legalábbis nehézkessé válik.

A tilalmakat nem ellensúlyozzák olyan rendelkezések, amelyek a magánszemélyek politikai célú adományozási kedvét serkentnék, vagy preferálnák a kis összegű mikrodonációkat. Ilyen lehetne az adójóváírás vagy adókedvezmények rendszere, esetleg a „matching

funds” intézményének meghonosítása, amikor az állam minden egyes adományból beérkező forintot további forrással egészít ki. A helyzetet tovább rontja, hogy az állami források elosztásánál egyetlen mutatót, az országgyűlési választásokon elért eredményt veszik figyelembe, tehát a ciklus közben megjelenő új politikai erők hatalmas versenyhátrányból indulnak.

A hazai finanszírozási rezsim a rendszerváltás óta ismeri a költési limiteket. Jelenleg a választási kampánytevékenységgel összefüggő kiadások finanszírozására jelötenként legfeljebb 5 millió forintot fordíthat egy jelölő szervezet, ez a maximális 199 jelölttel számolva 950 millió forint lehet.* A kampánypénz túlnyomó része szintén az államkincstárból származik, a pontos összeg attól függ, hogy a jelölő szervezet az egyéni választókerületek hány százalékában volt képes jelöltet állítani.

Annak alkotmányos igazolása azonban továbbra is várat magára, mennyiben felel meg a véleményszabadság követelményeinek, hogy a pártok és jelöltjeik számára megtiltják, hogy saját forrásukból tetszőleges összeget költsenek politikai kampányra. Mi az az alapvető jog vagy alkotmányos érték, amelynek érvényesülése ezt a szigorú tilalmat szükségessé teszi, és ez a cél nem volna-e más módon elérhető, mint a tilalommal?

A költési limitekkel egy csoportban érdemes megemlíteni a médiaszolgáltatásban közzétett politikai reklámokra vonatkozó alaptörvényi korlátot [Alaptörvény IX. cikk (3) bek.]. A rendelkezés, amely kimondja, hogy médiaszolgáltatásban politikai reklám kizárólag ellenérték nélkül közölhető, egy korábban az Alkotmánybíróság által megsemmisített szabály enyhébb formában történő megjelenítése az alkotmányos szöveg szintjén. A magyar Alkotmánybíróság az eredeti normaszöveget megsemmisítő I/2013. (I. 7.) AB-határozatban jutott legközelebb ahhoz, hogy a politikai kam-

* Az összeget a Központi Statisztikai Hivatal által a tárgyévét megelőző évre megállapított fogyasztói árindexszel évente növelni kell.

pányok költségeinek csökkentését célzó szabályokat a véleményszabadság mércéjével vesse össze.

A hazai szabályrendszer tehát konzerválja és zárttá teszi a pártstruktúrát. Az állami finanszírozás túlsúlya és a magánszférából érkező források elhanyagolható jellege miatt Magyarországon a politikai erők tulajdonképpen az állam kezéből működnek – addig és olyan szabadságfokon, amit az állam számukra megenged. Mivel a tőkeerős csoportok gyakorlatilag ki vannak rekesztve a politikai piactérről, az állami dominancia megtörése ma szinte lehetetlen (a korlátok nélküli beengedésük káros hatásaira ugyanakkor éppen az amerikai eset jelent nyilvánvaló példát – *a szerk.*).

Mindeközben a már ismert, országos párszervezettel rendelkező pártok anélkül vehetnek részt a politikai kampányokban, hogy érdemben kapcsolatot kellene keresniük remélt választóikkal, hiszen politikai céljaik eléréséhez, üzeneteik terjesztéséhez mindaddig nem szorulnak rá a választók anyagi támogatására, amíg az állami forrásokból részesülhetnek. Ez a politikai osztály önmagába záruláshoz vezet.

Összegzés

Az itt részletesen bemutatott amerikai szabályozástörténet egyik lényeges kérdése, hogy mit gondolunk a politikai szólásszabadságról, ami nélkül nem létezhet politikai önkormányzás. Legitim elvárás a szabad piacgazdaság legfontosabb szereplőitől, hogy érdekeik megjelenjenek a politikai döntéshozatalban, illetve alkalmas terepe ennek a választási kampányidőszak? Vagy igaza van John Rawlsnak, aki szerint ez nem más, mint a demokrácia eltorzulása, a választási kampányok pedig a különféle gazdasági és érdekcsoportok között zajló szabályozott versengéssé silányultak? Az Egyesült Államok legfelső bírósága több, egymásnak ellentmondó választ is adott ezekre a kérdésekre, a válaszok érvényességét azonban befolyásolja, hogy azok milyen politikai, társadalmi és gazdasági környezetben születtek.

Ha az USA-ban hangoztatott érvek mellé tesszük a hazai normarendszert és gyakorlatot, azt láthatjuk, hogy azok az egalitárius érvek, amelyek az egyik országban a politikai véleményszabadság kiteljesedését segíthetik, egy másik országban, főként egy sajáto-
san kelet-európai környezetben a politikai pluralizmus ellenében hatnak. Az amerikai joggyakorlat áttekintése tehát elsősorban arra mutat rá, hogy nem léteznek abszolút helyes és helytelen megoldások, amikor a kampánypénzek szabályozása kerül terítékre.

Azt azonban mindenképpen érdemes volna ellesnünk az amerikai gyakorlatból, hogy amikor párt- és kampányfinanszírozásról gondolkodunk, ne csupán a kampányok „olcsósítására” és a bizonytalan jelentéstartalmú politikai korrupció kiküszöbölésére koncentráljunk, hanem a szabad kampánybeszéd garanciáinak megteremtésére is törekedjünk.

Médiarendszer és médiapiac

POLYÁK GÁBOR

A magyar médiarendszer rendszerváltást követő demokratikus átalakulásában a sajtószabadság amerikai ideálja valamiféle elérhetetlen, de kívánatos célként lebegett a döntéshozók és a piaci szereplők szeme előtt. Ebben hasonlított az angol BBC-re és a német sajtótanácsra. Ma már biztosan tudjuk, hogy a magyar médiarendszer ezek egyikét sem volt képes befogadni.

A magyar médiapiac fejlődésében a külföldi befektetők, a magyar szabályozási környezet alakulásában pedig a sajtószabadság és a médiaszabályozás nemzetközi jogi mércéi meglehetősen nagy szerepet játszottak. E befektetők és mércék azonban elsősorban nem az Egyesült Államokból, hanem Európából, az Európai Unióból érkeztek. Az amerikai média- és kultúripar így csodált és gyűlölt, de közvetett iránymutatója volt a magyar médiarendszer átalakulásának. A 2010-es évek végére ugyanakkor ez a helyzet annyiban változott, hogy a Google és a Facebook globális uralmával a digitális térben zajló kommunikációt már Magyarországon is amerikai médiaóriások láthatatlan algoritmusai irányítják.

Ég és föld – az amerikai és a magyar médiarendszer alapvonásai

Az amerikai médiarendszer mind a mai napig a sajtószabadság etalonjaként jelenik meg a médiáról folyó közbeszédben. Annak ellenére is, hogy a közösségi média megjelenése a 2016-os elnöki választási kampányra látványosan átalakította az amerikai nyilvánosság működését, Donald Trump pedig folyamatosan támadja és igyekszik hitelteleníteni a hagyományos médiát. Sőt, a Freedom House és a Ríporterek Határok Nélkül (Reporters without Borders) sajtószabadság-indexein az Egyesült Államok egyáltalán nem tartozik az élboly-

ba. Trump „fake news”-nak, „a nép ellenségének”, „ellenzéki pártnak” bélyegzi az újságírókat, a vele kritikus újságírókat kitiltja a nyilvános sajtótájékoztatókról, ami mára újságírók elleni halálos támadásokhoz, szerkesztőségeket érő életveszélyes fenyegetésekhez is vezetett.*

A Freedom House sajtószabadság-indexe három nagy területet vizsgál: a jogi, a politikai, valamint a gazdasági környezetet. Magyarország a 2010-es sajtószabadság-indexen 23 ponttal a szabad országok közé tartozott, 2017-ben 44 ponttal a részben szabad országok közé csúszott.** Az Egyesült Államoknak 2010-ben 18, 2017-ben 23 pontja volt.

A párizsi székhelyű, 1985-ben alapított Riporterek Határok Nélkül (Reporters sans Frontières, RSF) 2002 óta publikálja saját indexét. Az RSF 178 országot átfogó sajtószabadság-listáján Magyarország 2010-ben a 23. helyen állt, 2019-ben a 87. helyre szorult. Ezen a listán az Egyesült Államok 2010-ben a 20., 2019-ben a 48. helyen állt.

A társadalmi polarizáció, a sajtóval szembeni bizalom csökkenése és az ezt gyorsító politikai támadások Magyarországon és az Egyesült Államokban is a sajtószabadság gyengülését hozták az elmúlt években. Ugyanakkor a hasonló tendenciák intenzitása és a médiarendszer egészére gyakorolt hatása jelentős eltéréseket mutat. Önmagában a két ország médiapiacainak mérete olyan jelentős különbséget mutat, ami kizárja a médiarendszerek érdemi összehasonlítását. Az Egyesült Államok 372 milliós népességével és 62 ezer dolláros egy főre jutó GDP-jével szemben Magyarország 9,8 milliós népessége és 16 ezer dolláros egy főre jutó GDP-je áll, ami a médiapiac eltartóképessége szempontjából is áthidalhatatlan távolságot jelent. A politikai támadások stabil piaci viszonyok mellett sokkal kevésbé ingatják meg az egyes médiumok függetlenségét,

* Reportes without Borders: 2019 World Press Freedom Index.

** Az indikátorokra összesen 100 pont adható, és minél alacsonyabb pontszámot ér el az adott ország, annál szabadabb a sajtó. 0 és 30 pont között szabad, 31 és 60 pont között részben szabad, 61 és 100 pont között nem szabad minősítést kap az adott ország.

mint egy egyébként is gyenge gazdasági környezetben. A magyar médiapiac az elmúlt években elképesztő sebességgel, sőt többszörös irányváltással végbement, politikailag motivált szerkezeti és tulajdonosi átalakulás (Polyák–Urbán, 2016) az amerikai piacokon elképzelhetetlen. Másfelől az amerikai demokratikus intézményrendszer mindeddig alapvetően ütésállóan bizonyult Trump szokatlan kormányzási manővereivel szemben, miközben a magyar sajtószabadság hanyatlása 2010 után szerves része volt a jogállami garanciák kiterjedt lebontásának.

Az Egyesült Államokban a vélemény- és sajtószabadságot is védő első alkotmánykiegészítés jelentőségét és tartalmát nem tudta kikezdeni az elmúlt évek populista kormányzása, Magyarországon viszont a bíróságokon kívül nem maradt egyetlen jogállami intézmény sem, amely hatékony védelmet biztosíthatna a független médiát és a sajtószabadságot érő támadásokkal szemben.

A médiabirodalmak terjeszkedése

Croteau és Hoynes (2013) az amerikai médiapiacot elemezve a médiapiacok globalizációjának három okát határozta meg: az amerikai piacok telítődését, a tőkeerős amerikai médiavállalkozások képességét arra, hogy gazdasági erejüket más országok piacaira is kiterjesszék, valamint azt, hogy a már meglévő médiatermék külföldi forgalmazása gyakorlatilag többletköltség nélküli bevételt jelent. Ebből a folyamatból vezetik le „a médiabirodalmak nemzetközi uralmáról született elméletet”, a médiaimperializmus tézisé, amely szerint a globális médiavállalatok világszerte jelentős politikai, kulturális és gazdasági befolyással rendelkeznek (Bajomi-Lázár, 2001).

E médiabirodalmak célja a fenti elmélet szerint a fogyasztói életformát preferáló értékrend közvetítése, a kulturális kínálat homogenizálása és kommercializálása, valamint a politikai, hatalmi folyamatok befolyásolása. Az elmélettel szemben Bajomi-Lázár Péter számos ellenérvet fogalmaz meg. Bár a külföldi, számos országban értékesíthető tartalmak valóban jelentős szerepet töltenek be a médiapiacon, a helyi tartalmak nem tűnnek el a médiakínálatból, hi-

szen a közönség részéről ezekre továbbra is van igény. Maguk a globális médiabirodalmak is alkalmazkodnak az adott piac igényeihez, ezt az alkalmazkodást a gazdasági észszerűség követeli meg. Mindemellett ugyanazt a tartalmat a különböző kulturális közegekben eltérően értelmezi a közönség, „ugyanaz az üzenet új kontextusba kerülve más értelmet kap” (Bajomi-Lázár, 2004). A magyar néző számára egy amerikai műsorszám bizonyos üzenetei eltűnnek vagy háttérbe szorulnak, más üzenetek pedig felerősödnek. Ráadásul nemcsak a társadalmi közeg befolyásolja az értelmezést, hanem az egyéni befogadó preferenciái, ismeretei, attitűdjei is.*

A belföldi közéleti hírek tartalmára, válogatására sem gyakorolnak érdemi befolyást a globális médiavállalatok, hiszen azokat a hazai újságírók a maguk hazai kapcsolatrendszerében és ismeretei alapján alakítják. Ugyanakkor egy globális médiavállalat azt az általános döntést meghozhatja, hogy tartózkodik a közönséget szűkszerűen megosztó, a politikai döntéshozók egy részével konfliktushoz vezető közéleti hírek közlésétől.

A nem elég erős médiapiacokon nagy a kockázata annak, hogy a tőkeerős külföldi befektetők alternatívái a politikai hatalom gyakorlóihoz közel álló hazai vállalkozások lesznek. Ez a kockázat annál nagyobb, minél kevésbé képes a piac eltartani a vállalkozásokat, és így vonzó lehetőség a politikai kapcsolatok felhasználása a bevételek megszerzésében. Az átpolitizált médiapiacok legalább akkora veszélyt jelentenek a nyilvánosság működésére, mint a globális médiabirodalmak.

Az amerikai alkotmány első kiegészítése közismerten szűk mozgásteret hagy a véleményszabadság korlátozásának, a kommunikációs tartalomra vonatkozó szabályozásnak. Ez a szigorú alkotmányos védelem ugyan nem zárta ki a rádiózás és a televíziózás részletes és szigorú törvényi szabályozását, de stabil alapot teremtett egy piac-központú, az állami beavatkozást minden esetben gyanakodva figyelő, az újságírás szabadságát és társadalmi jelentőségét elismerő médiakörnyezet kialakulásához.

* Az értelmezési eltérésekről szól kötötünkben Gyulai Attila tanulmánya.

Az állami be nem avatkozás egyik leglátványosabb eredménye az Egyesült Államokban a közpénzből finanszírozott, centralizált közintézményként működő közszolgálati média hiánya. Ez már önmagában is jelentősen csökkenti az állami erőforrásokat a médiapiacon. Bár az amerikai kormányzat támogatja közpénzzel a független helyi, egyetemi médiumok hálózataként üzemelő Public Broadcasting Service (PBS) hálózatot és (a főként a liberális értelmiség által elkötelezetten hallgatott – a szerk.) National Public Radiót (NPR), a központosított közmédia hiánya jelentősen csökkenti a tartalomkínálat kormányzati befolyásolásának esélyét. Másfelől az is igaz, hogy ezzel kizárólag a piaci erőkre bízva a minőségi újságírás feltételeinek megteremtését. Magyar szemmel ugyan nehéz a közszolgálati médiában látni a minőségi újságírás garanciáját, de a nyugat-európai közszolgálati médiumok mind a mai napig megfelelően betöltik ezt a szerepet.

Különösen a mai, a digitális és a közösségi média felé eltolódó médiarendszerben jelent hatalmas kihívást a tényfeltáró, információalapú újságírás piaci finanszírozásának megteremtése. Éppen a világszerte gyakorlatilag monopolhelyzetben lévő, felhasználók és bevételek tekintetében is milliárdos média- és technológiai cégek, mindenekelőtt a Google (illetve annak tulajdonosa, az Alphabet) és a Facebook szívja el az egyébként egyre növekvő digitális piacokon a hagyományos médiumok bevételeit. A médiafinanszírozás e kihívásával sem az Egyesült Államokban, sem Európában, sem a világ más országaiban nem tudtak még megküzdeni a médiavállalatok.

Liberális kontra mediterrán médiarendszerek?

Hallin és Mancini (2008) a nyugati médiarendszereket alapvetően a politikai rendszerhez való viszonyuk alapján három modellbe sorolja. A médiarendszereknek a polarizált pluralista modellben sikerült legkevésbé autonómmá válniuk a politikai rendszertől. A demokratikus korporatista modellben a politika és az állam befolyása a médiarendszerre érzékelhető ugyan, de a szabad és független újságírást nem veszélyezteti. Végezetül a liberális modell piac-

orientált, a kormányzati beavatkozásnak nagyon szűk teret hagy. Ez utóbbit a legtisztábban az Egyesült Államok képviseli, ahol az államnak csekély a befolyása a médiarendszerre, az újságírás társadalmi felelősségvállalása ugyanakkor ellensúlyt képez a piaci erővel szemben. Hallin és Mancini, bár elemzésük hangsúlyozottan nem normatív, a liberális modellről mégis megállapítja, hogy az ezt alkalmazó országokban „a liberális országok egyértelműen világszerte az információ-központú újságírás művelésében. A nagy amerikai hírszolgáltatók különösen impresszív hírgyűjtő és -feldolgozó kapacitással rendelkeznek” (Hallin–Mancini, 2008: 274.).

Curran azonban a liberális médiamodellt Hallin és Mancini „képzeltbeli univerzuma”-ként értékeli (Curran, 2016: 47.). Szerinte az amerikai média nagyrészt kritika nélkül támogatta az agresszív külpolitikát a vietnámi háborútól az iraki háborúig, kiszorítva a tájékoztatásból a kritikus hangokat. Az amerikai hírmédia nagyon erősen támaszkodik a kormányzati információkra, miközben a civil és kisebbségi véleményekkel alig foglalkozik. Ebből következően Curran szerint a politikai függetlenség akkor sem valósul meg, ha a függés nem az egyes pártokhoz való kötődésben, hanem általában a „politikusi osztályhoz” (Curran, 2016: 56.) és az állami szereplőkhöz való szoros viszonyban nyilvánul meg. Curran szerint az amerikai média megítélésében nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy jelentősen hozzájárul a társadalmi egyenlőtlenség legitimálásához. További tényező a média politikai kampányokban játszott szerepe: a drága televíziós politikai hirdetések jelentős mértékben hozzájárultak egy olyan politikai helyzet rögzüléséhez, amelyben a magas kampánycöltségek már „korlátozzák a versenyt is” (Curran, 2016: 69.), és a megválasztott politikusok „a vagyonosok lekötelezettjeivé válnak” (Curran, 2016: 65.).*

Hallin és Mancini szempontrendszere ennek ellenére bármely médiarendszer értékeléséhez jól használható. A szerzők négy, egy-

* A kampányfinanszírozás körüli amerikai vitákról részletesen szól tanulmánykötetünkben Szilágyi Emese írása.

mással részben átfedésben és kölcsönhatásban lévő szempont mentén elemezték a médiarendszereket:

- a lappiac fejlettsége,
- az újságírói professzionalizmus (szakmai és etikai ethosz),
- a politikai párhuzamosság (a politikai rendszer és a médiarendszer közötti kapcsolatok, összefonódások, befolyások erőssége), valamint
- az állam szerepe alapján.

Ezek fényében Magyarországon leginkább kis példányszámmal és gyenge gazdasági háttérrel működő, összességében alacsony újságírói professzionalizmust mutató sajtót látunk. A politikai rendszer és a médiarendszer között igen erős a politikai párhuzamosság, és erőteljes, sokszor a sajtószabadság kereteit bőven átlépő állami beavatkozások figyelhetők meg. Ennek következtében itthon a mediterrán rendszerhez közel álló, azonban ahhoz képest is gyenge demokratikus történelmi gyökerekkel rendelkező médiarendszert találunk (Polyák, 2014).

Amerikai befektetők vesszőfutása a magyar médiapiacra

Az amerikai befektetők a magyar médiapiac liberalizációjában meglehetősen korlátozott befolyást kaptak. Az 1990-es évek második felében a televíziós piacon az országos televíziós pályázaton az egyetlen amerikai hátterű pályázó nem jutott frekvenciához (az általa indított bírósági eljárásban azonban kiderült, hogy a pályázati eljárás jogsértő volt). A rádiós piacon az amerikai tulajdonos által működtetett Sláger Rádió évek óta keresztlül a legnépszerűbb rádiócsatorna volt, azonban 2009-ben a médiahatóság más pályázónak adta a frekvenciát; erről az eljárásról is bírósági ítélet mondta ki, hogy jogsértő volt.

Az Írisz TV ügye

A magyar televíziós és rádiós piacon a rádiózásról és a televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény tette lehetővé a piacnyitást. A törvény lét-

rehozta az Országos Rádió és Televízió Testületet (ORTT), amelynek tagjait az országgyűlési pártok delegálták, és egyúttal kötelezte az új médiahatóságot, hogy meglehetősen rövid időn belül folytassa le az országos televíziós és az országos rádiós frekvenciák pályáztatását.

Az ORTT által 1996 novemberében meghirdetett két országos televíziós jogosultságra három pályázó nyújtott be ajánlatot. Pályázott két európai médiavállalat, az MTM-SBS Rt. és a Magyar RTL Rt., valamint mindkét műsorszolgáltatási lehetőséget megpályázta az Írisz TV Rt., amelynek legnagyobb tulajdonosa az amerikai érdekeltségű Central European Media Enterprises Ltd (CME) volt. Mindkét műsorszolgáltatási lehetőségre az Írisz TV Rt. ajánlotta a legmagasabb műsorszolgáltatási díjat, amit a pályázat második fordulójában még tovább növelt. A Magyar RTL Rt. ugyanakkor hiányosan nyújtotta be a pályázatát, néhány kötelezően előírt nyilatkozatot nem csatolt. A nem teljesen egyértelmű szabályozás mellett az ORTT a hiányos pályázatot nem zárta ki az eljárásból. A pályázatok nyertese 1997 júniusában végül az MTM-SBS Rt. (TV2) és a Magyar RTL Rt. (RTL Klub) lett.

Bár formálisan a médiatörvény és a pályázati felhívás természetesen nem tett különbséget az európai és az amerikai pályázók között, a pályázatok elbírálása során ez mégis egyértelműen szempont volt (Kóczyán, 1999). A Ronald S. Lauderhez és Mark Palmer volt budapesti amerikai nagykövethoz kötődő CME a magyar pályázat kiírásakor már jelen volt a régióban: a cseh Nova TV 1994-es indulása után azonnal jelentős előnybe került a nézettségi versenyben a cseh közszolgálati médiával szemben. Ezt egy amerikai, nyugat-európai típusú kereskedelmi televíziós műsorkínálattal érte el, amelyben a szórakoztató tartalmak és az amerikai gyártású műsorszámok meghatározó szerepet tölthettek be. A cseh siker kifejezetten bizmatlanná tette a magyar döntéshozókat.

Az Írisz TV Rt. a pályázat érvénytelenítését kérve a testület döntését bíróság előtt megtámadta, s bár az elsőfokú bíróság elutasította a keresetet, a másodfokon eljáró Legfelsőbb Bíróság 1999 február-

jában az ORTT eljárását törvénytörésnek találta. Viszont a bíróság nem mondhatta ki a műsorszolgáltatási szerződés semmisségét, mivel a médiatörvény szerint a semmisséget kizárólag az ORTT állapíthatta meg egy erre irányuló közigazgatási eljárásban. A szabályozás súlyos hibája miatt tehát az Írisz TV nem tudott érvényt szerezni a jogerős bírósági ítéletnek, amelynek alapján új pályázati eljárást kellett volna lefolytatni az RTL Klub frekvenciájára.

Az ORTT elindította ugyan a szerződés semmisségének megállapítására irányuló eljárást, de eközben felülvizsgálati kérelmet nyújtott be a Legfelsőbb Bírósághoz, és egyúttal az Alkotmánybírósághoz fordult. Az Alkotmánybíróságtól a hatóság azt kérte, vizsgálja meg annak a szabályozásnak az alkotmányosságát, amely lehetetlenné tette a bírósági ítélet végrehajtását. Az Alkotmánybíróság döntésének megszületéséig a hatóság felfüggesztette a saját eljárását, bizonytalan időre kizárva az ügy jogszerű lezárásának lehetőségét. Az Alkotmánybíróság végül csak 2007-ben hozott határozatot (46/2007. (VI. 27.) AB hat.), amelyben kimondta a szabályozás alkotmányellenességét, de nem kínált alkotmányos megoldást a helyzet rendezésére (Polyák, 2008). Olyannyira nem, hogy ugyanez a történet lényegében megismétlődött az országos rádiós frekvenciák 2009-es pályáztatása során.

Az Írisz TV a pályázat elvesztése után TV3 néven kábeltelevíziós műsorszolgáltatást indított. 2000 februárjában, a felülvizsgálati kérelemtől hozott bírósági ítélet megszületése előtt két nappal az SBS Broadcasting S.A., együttműködve az RTL anyacégével, felvásárolta a CME-t. Az Írisz TV Rt. az ügyletet követően visszavonta a keresetét (részletesen lásd Kóczyán, 1999, Gábor, Nyakas, Barna, Turkovics, Szíjj, 1999), a TV3 pedig megszűnt.

A magyar televíziós piacon amerikai befektetők a későbbiekben sem jelentek meg, de a kábeles és a műholdas műsorválaszték folyamatos bővülésével a háztartások egyre nagyobb részében elérhetővé váltak más amerikai tulajdonosi háttérrel működő televíziócsatornák.

A Sláger Rádió története

A rádiós piacon az amerikai befektetők (időlegesen) nagyobb sikerrel jártak. Az országos rádiós frekvenciákra 1997-ben kiírt pályázat egyik nyertese az amerikai Emmis Communication, a Credit Suisse First Boston; illetve a JMG Super Express Kft. tulajdonában lévő Hungária Rádió lett, amely 1998. februárban Sláger Rádió néven kezdte meg a működését. Az Emmis Communications egy indianapolisi székhelyű amerikai médiavállalat, amely rádiókat és magazinokat működtet. Magyarországon kívül egyetlen európai befektetése a szlovák Radio Expres. A zenei irányultságát többször módosító, a legnépszerűbb reggeli beszélgetős műsort (Bumeráng) sugárzó és számos rádiós műsorformátumot meghonosító Sláger Rádió 2006-ban vette át a piaci vezető szerepet.

A Sláger 4,05 milliárd forintos műsorszolgáltatási díj megfizetését vállalta a pályázati ajánlatában, ennek fejében az ORTT-vel kötött szerződés alapján hét évig használhatta a legnagyobb lefedettségű országos rádiós frekvenciát. A rádió azonban több esetben is konfliktusba került a hatósággal. Már az indulásnál büntetést kapott a pályázatban tervezett névtől, illetve a tervezett zenei arculattól való eltérés miatt, miközben a reggeli beszélgetős műsor több esetben vezetett a gyermekvédelmi szabályok megsértése miatti szankcióhoz.

2001-ben a rádió megtagadta az esedékes műsorszolgáltatási díj fizetését, amit azzal indokolt, hogy az országos rádiós piacon megjelent két úgynevezett hálózatos műsorszolgáltatás, amelyek a műsoridő nagy részében azonos műsort sugároznak az általuk lefedett településeken. A Sláger Rádió Rt. a bíróságtól kérte a műsorszolgáltatási szerződés módosítását, de a vita végül a felek megegyezésével, egyúttal a jogszabályi és szerződéses feltételek rugalmas értelmezésével zárult: az ORTT öt évvel meghosszabbította a műsorszolgáltatási szerződést, és a műsorszolgáltatónak az eredeti műsorszolgáltatási díjat nem hét év alatt, hanem a teljes 12 éves időszak alatt kellett megfizetni.

A rádió műsorszolgáltatási szerződése 2009 novemberéig szólt. Az Országgyűlés 2008 decemberében elfogadta a médiatörvény olyan módosítását, amely mindaddig meghosszabbította volna az országos rádiók jogosultságát, amíg a rádiózásban is meg nem valósul az analóg műsorszórásról a digitálisra való áttérés. Sólyom László köztársasági elnök a törvényt az Alkotmánybírósághoz küldte, amely alkotmány sértőnek találta ezt a megoldást.

Az Alkotmánybíróság döntését követően az ORTT kiírta a két országos rádiós műsorszolgáltatási jogosultságra vonatkozó pályázatot. Hogy időközben a politikai pártok miért és hogyan gondolták újra a rádiós piaccal kapcsolatos elképzeléseiket, és – ahogy a Sláger Rádió és a Danubius Rádió tulajdonosai állították* – valóban történt-e kísérlet a külföldi befektetők korrumpálására, azt valószínűleg soha nem fogjuk megtudni. Az azonban biztos, hogy a pályázati ajánlatok között volt kettő olyan, amelyek az MSZP-hez, illetve a Fideszhez közel álló üzleti köröktől érkeztek, és ezeknek az ajánlatok tartalma alapján bármi áron győzniük kellett. A hatóság döntése komoly diplomáciai csatározásokhoz vezetett. Novemberben kilenc ország diplomatái – az Egyesült Államok mellett Japán és az Európai Unió legnagyobb tagállamai – fejezték ki aggodalmukat a befektetőkkel szembeni „nem átlátható magatartás” miatt, ami elbátortalaníthatja a külföldi befektetőket, és gátolja gazdasági növekedést.** Az amerikai képviselőház 2009. decemberben nagy többséggel – 333 támogató és 74 nemleges szavazattal – határozatot fogadott el, amelyben elítélte az ORTT döntését, és Magyarországot a jogállamiság és a külföldi befektetőkkel való tisztességes bánásmódra, valamint a szabad és független sajtó iránti elkötelezettség fenntartására ösztönözte.

* A *Financial Times* cikkének összefoglalóját ld.: Felhorkant a világ! – A Sláger és a Danubius bukása már a *Financial Times*-ban. *Portfolio.hu*, 2019. november. 6.

** Emmis to exit Hungary after losing radio licence. *Reuters*, 2009. november 21.

A Sláger Rádió és a Danubius Rádió tulajdonosai az ORTT határozatát bíróság előtt megtámadták. Az elsőfokú ítélet, majd az ítéltábla jogerős ítélete is arra a megállapításra jutott, hogy az ORTT mindkét eljárásban jogsértően járt el, és a nyertes pályázók egyike sem vehetett volna részt a pályázati eljárásban. Ám a felülvizsgálati eljárásban született ítéletek csak az egyik új pályázattal kapcsolatban állapították meg az ORTT törvénysértését, és a Legfelsőbb Bíróság felülvizsgálati ítélete alapján a Sláger Rádió jogerősen elvesztette a pert az ORTT-vel szemben. Az Emmis Communications és a Danubius Rádiót működtető MEM Magyar Elektronikus Média Kft. (Marquard Media International) 2011 októberében kérelmet nyújtottak be a Beruházási Viták Rendezésének Nemzetközi Központjához (International Centre for Settlement of Investment Disputes, ICSID) is, de ez az eljárás sem hozott áttörést. Az Emmis ezzel végleg kiszorult a magyar médiapiacról.*

A digitális médiamonopóliumuk kora

A digitális médiapiacok meglehetősen koncentrált piacok, amelyeket minden szolgáltatási és földrajzi területen egy-egy piacvezető vállalkozás ural. Ezek – miként a Google, a Facebook, az Apple, az Amazon és a Microsoft – jellemzően globális IT-vállalatok, amerikai székhellyel.

A Google a globális keresési piacon 2019 januárjában 89,95 százalékos részesedéssel rendelkezett, az Egyesült Államokban a 2019. februári részesedés 83,48 százalék, Magyarországon 2019 áprilisában ez az arány 98 százalék volt. A 2019. áprilisi adatok szerint a mobil eszközökön a Google a globális keresési piac 89,32 százalékát uralja. A Facebook 2,32 milliárd felhasználójával a közösségi háló-

* Mégsem ez a cég volt az utolsó amerikai tulajdonos a rádiós piacon: A Sláger Rádió Zrt. tulajdonosa 2016-ban már nem az Emmis Communications volt, hanem John Michael McNutt amerikai üzletember. De országos rádiusztornához McNutt sem tudott frekvenciát szerezni, így ő tekinthető a magyar rádiópiac eddigi utolsó amerikai befektetőjének.

zatok kimagaslóan legnagyobb globális szereplője. 2018-ban az Egyesült Államokban a lakosság 51,5 százaléka használta, a magyarországi penetráció 59,5 százalék volt.

Az online tartalomszolgáltatásokra jutó reklámbevétel ugyan folyamatosan nő, de e bevételek egyre nagyobb része nem a tartalomszolgáltatónál, hanem a forgalomirányítóknál, mindenekelőtt a Google-nál és – más üzleti modellben – a Facebooknál realizálódik, ami nem szolgálja újabb tartalmak előállítását (Gálík–Urbán, 2014).

A Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete megbízásából készült kutatás szakértői becslések alapján 2012-re vonatkozóan a magyar digitális reklámpiac 42 százaléka határozta meg a globális szereplők piaci részesedését, és miközben e szereplők 2008 és 2012 között évente kb. 38 százalékkal növelték bevételeiket, a hazai szolgáltatók évente 0,5 százalékos csökkenést szenvedtek el (PwC – Magyarországi Tartalomszolgáltatók Egyesülete, 2013).

Ez a média történetében mindenképpen rendhagyó piaci pozíció. A médiamultik folyamatos terjeszkedése az újabb és újabb kapcsolódó piacokon – akár saját fejlesztések révén, akár felvásárlásokkal – pedig egyre inkább a versenyjogi vizsgálatok célpontjává teszi az érintett vállalatokat. A politikai döntéshozók, sőt az érintett vállalatok működését közelről ismerő szakemberek* részéről is megfogalmazódott már az igény, hogy a legnagyobb technológiai és médiavállalatokat, mint a Facebook, a Google mögött álló Alphabet, az Apple és az Amazon, több önálló vállalkozássá kellene feldarabolni.

Fejlesztési programok a magyar médiarendszer demokratizálására

A magyar médiarendszer 2010 utáni átalakítását az Egyesült Államok akkori kormányzata, hasonlóan az Európai Unióhoz és más nemzetközi szervezetekhez, meglehetősen kritikusan figyelte. Az

* Cris Hughes, a Facebook egyik alapítója 2019 májusában azt javasolta, hogy a Facebookot, a WhatsAppot és az Instagramot szervezzék önálló vállalatokba (Shepardson, 2019).

évente publikált Human Rights Reportok állandó elemévé vált a médiaszabadság jogi és gazdasági eszközökkel való korlátozása.

A Fidesz-kormány médiapolitikájának nyílt kritikája a diplomáciai kapcsolatok terén más formában is megjelent. Colleen Bell akkori nagykövet például 2015 októberében a Corvinus Egyetemen tartott előadásában számos egyéb kritika mellett kiemelte a sajtószabadság hanyatlását, amiben elsődleges szerepet játszik „a koncentrált médiatulajdonra és az állami médiának juttatott hangsúlyos szubvencióra” alapozott kormányzati médiapolitika (Földes-Miklósi, 2015).

A kritikus hangvétel egy ideig Donald Trump elnöksége alatt is megmaradt. David Kostelancik ideiglenes nagykövetségi ügyvivő 2017 októberében a Magyar Újságírók Szövetségének egyik rendezvényén tartott igen kritikus beszédet. Ebben a magyar sajtószabadságot veszélyeztető „negatív tendenciák” között felsorolta a Fidesz-közel állami vállalkozások médiapiaci uralmát, a Fidesz-közel médiumoknak az újságírói szabadságot korlátozó gyakorlatait, valamint az állami hirdetések torz elosztását. Kostelancik beszédében arra a következtetésre jutott, hogy „egyre kevesebb magyar találkozhat komoly vitákkal és nézetütköztetésekkel a médiában, pedig ezek nagyon fontosak, sőt alapvetőek egy képviseleti demokráciában.”

A 2019 májusában Washingtonban lezajlott Trump-Orbán-találkozó után, sőt már annak előkészítése idején a kritikus hangvétel a sajtószabadsággal kapcsolatban is visszaszorult. Ezt a legszembetűnőbben talán a 2018-ban hivatalba lépett új budapesti amerikai nagykövet, David B. Cornstein első interjúja mutatta. Cornstein ebben többek között azt mondta: „Én elégedett emberekkel találkoztam. Nem láttam, hogy a szabadságjogokat csorbítanák.”* A média szabadságát előmozdítani kívánó politikai nyomás véleményem

* Egy rabbinak igazán nem kell félnie, hogy elmondja nekem az aggodalmait. Interjú az USA budapesti nagykövetével. *Szombat.org*, 2018. augusztus 29.

szerint mégsem szűnt meg, de az eszközei ma már sokkal kevésbé nyíltak és határozottak.

A rendszerváltást követően a demokratikus és piacgazdasági átalakulást amerikai kormányzati szervezetek és magánalapítványok egyaránt támogatták. Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk után az amerikai donorok – a Soros Györgyhöz kötődő Nyílt Társadalom Alapítvány kivételével – kivonultak a régióból. A 2010 utáni demokratikus válságjelenségek ezen csak igen kis mértékben s nagyon lassan változtattak, nem alakult ki újra a pályáztatás és támogatás átlátható és kiszámítható rendszere.

A médiaszabadság magyarországi helyzete miatti aggodalmak 2017-re oda vezettek, hogy az amerikai kormányzat a magyar helyi média támogatására ismét kiírt egy pályázatot. Az objektív média támogatása Magyarországon (Supporting Objective Media in Hungary) című felhívás összesen 700 ezer dollárral támogatta volna a Budapesten kívüli helyi médiumok működését. A támogatás célja a tényalapú újságírás erősítése, valamint a helyi médiumok közönségének és gazdasági stabilitásának erősítése, ezáltal a polgárok objektív információkhoz való hozzáféréseinek elősegítése lett volna. A felhívást a U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, azaz közvetlenül az amerikai kormány tette közzé, néhány hónappal a 2018. áprilisi országgyűlési választások előtt. Ráadásul egy olyan területen, a helyi média működésével kapcsolatban, ahol a Fidesz médiapolitikája különösen hatékony volt: a pályázat megjelenésekor már az összes megyei napilap Fidesz-közel tulajdonosok kezében volt, az Andy Vajna-féle Rádió 1 pedig uralta a helyi rádiós piacokat.

A magyar kormány erőteljes politikai lépésként értékelte a felhívás megjelenését. A magyar külügyminisztérium bekérte David Kostelancik ideiglenes nagykövetségi ügyvivőt, a Fidesz frakcióvezetője a magyar politikába való beavatkozási kísérletnek minősítette a pályázatot. A pályázati eljárásban végül nem hirdettek nyertest. A budapesti amerikai nagykövetség sajtóattaséja, Richard Damstra

megfogalmazásában „az amerikai külügyminisztérium úgy döntött, más megközelítést alkalmaz”.*

Az eredetileg a magyar független helyi média támogatására szánt összeget végül 2019-ben hét országra írta ki újra az amerikai kormány. A pályázat célja is jelentősen változott. Olyan újságírói ösztöndíjjá alakult át, amely a nyerteseknek mentorprogramot biztosít az Egyesült Államokban, ahol a szakmai eszköztárakat bővíthetik, főként a digitális média és az oknyomozó újságírás területén, továbbá a pénzügyi szempontból fenntartható médiaszektor kialakításával kapcsolatban. Az eredeti pályázati felhívásból mindössze az a politikai üzenet maradt meg, hogy a magyar – és immár a kelet-közép-európai – újságírás és sajtószabadság olyan helyzetben van, ami indokolja az amerikai kormányzat támogatását. Erős érvek szólnak ugyanakkor amellett, hogy az egyéni ösztöndíjprogramok a rendszerszintű problémákkal küzdő médiarendszerekben aligha hoznak érezhető változást.

Összegzés

Az amerikai újságírói szttenderdek és médiapiaci szereplők összességében korlátozott közvetlen befolyást gyakoroltak a magyar médiarendszer demokratikus átalakulására. A két ország társadalmi, gazdasági és politikai rendszerei közötti jelentős különbségek önmagukban is kizárták az amerikai újságírói és médiapiaci kultúra jelentősebb magyarországi adaptációját, de az amerikai média-vállalatok hazai terjeszkedését az amerikai kultúrától idegenkedő magyar döntéshozók is jelentősen nehezítették. Mind a televíziós, mind a rádiós piac liberalizációját olyan perek kísérték, amelyekben amerikai befektetők támadták a magyar döntéshozókat. Tették ezt ráadásul sikeresen, másfelől azonban a jogi sikerek egyetlen esetben sem tudtak tényleges piaci tényezőként realizálódni.

* Kinyírták a független magyar médiát támogató 200 milliós amerikai pályázatot. *Index*, 2018. július 22.

A 2010 utáni magyar médiapolitika – amely legalábbis ellentmondásos viszonyban van a sajtószabadság amerikai eszményével – a Trump-adminisztráció hivatalba lépése előtt, de részben még ezt követően is súlyos kritikákat váltott ki amerikai részről. E kritikák azonban a problémák nyilvános rögzítésén csak ritkán léptek túl, sőt egy már kiírt pályázati felhívást is visszavont az amerikai külügyminisztérium.

Végző soron az amerikai–magyar médiakapcsolatokat elemezve azt láthatjuk, hogy a leghatározottabb hangú fellépés olyan esetekben történt, amikor egy kifogásolt döntés közvetlenül sértette valamely amerikai vállalat piaci érdekeit, illetve ha a médiarendszer működésének kritikái egy szélesebb politikai szándék és program részeként jelenhettek meg.

Az amerikai televíziós és filmkultúra, majd mára egyre inkább az amerikai digitális kultúra természetesen az amerikai médiavállalatok közvetlen jelenlététől függetlenül is jelentős mértékben alakítója a magyar médiakínálatnak és médiafogyasztásnak. Az amerikai média- és technológiai óriások globális térnyerésével ma az álhírek terjedésétől a gyűlöletbeszéd erősödésén át az újságírás üzleti alapjainak megroppanásáig egyre több olyan probléma jelenik meg a magyar médiarendszerben és nyilvánosságban, amelyek az amerikai nyilvánosságra és politikai életre is meghatározó befolyást gyakorolnak.

Amerikai televíziós minták az ATV-nél

NÉMETH S. SZILÁRD–BEDNÁRIK IMRE–
GAVRA GÁBOR

A jobbtól nem szégyen tanulni, így tekint az ATV is az amerikai műsorformátumokra. Mielőtt azonban kitérnénk négy konkrét ATV-s műsorra – ezek: a *Friderikusz*, az *500 – Az ország géniusza*; a *Vidám Vasárnap* és az *Esti Frizbi Hajdú Péterrel* –, röviden tekintsük át, hogyan illeszkedett az ATV több évtizedes története a hazai média rendszerváltás utáni történelmébe. Az ATV a rendszerváltás óta folyamatosan működő kereskedelmi televízió – 1990. január 2-án indult Agro TV néven egy budapesti vételkörzetű mezőgazdasági tematikájú csatornaként –, s a televízió története és fejlődése szerves része a magyar médiarendszer elmúlt harmincéves alakulásának.

Az ATV a magyar hírtelevíziós piacon

Az 1990-es években a magyar elektronikus sajtó szereplőinek, de a tévénézőknek és a rádióhallgatóknak is nyilvánvalóvá vált, hogy a közszolgálati médiumok alig vagy egyáltalán nem képesek betölteni közszolgálati funkciójukat, a folyamatosan kiegyensúlyozott, hiteles hírszolgáltatás és objektív hírmagyarázat követelményét. Részben a nézői igényekre reagálva, részben a politikai igényeknek megfelelően rövid időn belül Magyarországon is elindultak a hírtelevíziók: a 2000-es évek elején az ATV, 2003-ban a Hír TV, 2005-ben az Echo TV, 2015 márciusától pedig az állami média M1-es csatornája.

Az ATV elődje, az Agro TV 1990 januárjában kezdte el sugározni adását Budapest 50 kilométeres vételkörzetében. A nevét 1999-ben változtatták Magyar ATV-re. Ez volt az az időszak, amikor a Magyar ATV úgy volt „országos” televízió, hogy a műsorait videókazettákra másolták át, s ezeket a kazettákat futárok vitték a vidéki tévéknek, amelyek a műsorszámokat utánközléssel sugározták. A 2000-es évek elejére azonban egyértelművé vált, hogy hamarosan

vége ennek a „kazettás világnak”, s a tévé akkori tulajdonosa, Czíkó Gábor is tudta, ha nem száll bele a műholdas televíziózásba, akkor a tévé értéktelenné válik, és elenyészik.

A műszaki fejlesztéshez és a műholdbérlet finanszírozására partnerekre, befektetőkre volt szüksége. Czíkó Gábor ezért 2001-ben megkereste a Hit Gyülekezetét, a tárgyalások eredményeként pedig az egyház 2002-ben 25 százalékos tulajdonrészt szerzett a televízióban, amely néhány hónap múlva 51 százalékra emelkedett. Az új tulajdonos komoly műszaki és infrastrukturális beruházást hajtott végre, s megerősítette a televízió közéleti jellegét. A saját műsorok gyártása a Hit Gyülekezete istentiszteletének, a Vidám Vasárnapnak az élő közvetítésével és a *700-as klub* szinkronizálásával indult, de Németh Sándornak, a Hit Gyülekezete vezető lelkészének első kérései között a híradó megerősítése is szerepelt. Addig a tévében nem készült klasszikus, forgatott anyagokból összeállított híradó, csak hírblokkokat olvastak fel. A televízió vezetése a híradó és a hírháttérműsorok megerősítésére több, országosan ismert műsorvezetőt szerződtetett le.

Az építkezést az is segítette, hogy a 2000-es évek elejére a gyülekezetben és körülötte is kialakult egy erős szellemi holdudvar, évek óta működött például a *Hetek* című hetilap. 2005 végén a csatorna neve ATV-re változott, 2006-ban pedig újabb jelentős strukturális átalakításon és arculatváltáson esett át, melynek során növelték a politikai műsorok számát és műsoridejét, s a televízió új székházat kapott (az egykori Kőbánya mozi felújított és teljesen átalakított épületébe költözött). Ebben az időszakban alakult ki az ATV 2010-es évek végén is érvényes műsorpolitikája, amelynek lényege, hogy a tévé hétköznapiakon főként a közélettel foglalkozik, naponta több mint 12 óra élő politikai műsort sugároz, a hétvégén pedig a hírek, a riportműsorok és spirituális műsorok mellett szórakoztató műsorokat is ad.

A televíziót nemzetközileg is jegyzi, 2018 őszétől az ATV lett a CNN amerikai hírcsatorna egyetlen hivatalos magyarországi partnere. Az együttműködés keretében a világ legnagyobb hírcsatornájának híreit és tudósításait is láthatták a nézők magyar nyelven, va-

lamint ha a világban bármilyen rendkívüli esemény történt, a CNN Breaking News híreit élőben közvetíthette a televízió.

Az ATV 2019-re stabilan a harmadik legnézettebb televízió lett a több mint 130 magyar nyelvű csatornát magában foglaló piacon, a legnézettebb műsorok heti toplistáján előkelő helyen szerepeltek a tévé húzó műsorai: a *Heti Napló Sváby Andrással*, a *#Bochkor*, az *AradiVarga Show*, a *Sas Kabaré*, a *Civil a pályán*, a *Híradó*, az *Egyenes Beszéd*, *A nap híre* és a *Jakupcsek Plusz*. A televízió életében voltak kiemelkedő napok, mint például a 2019-es európai parlamenti választások május 26-i estéje, amikor a nézettségi versenyben maga mögé utasította a két vezető kereskedelmi televíziót is.

Amerikai minták az ATV műsoraiban

Az ATV elmúlt évtizedeinek történetében több olyan műsor volt, amely vállaltan amerikai mintákat követett. Az ATV egy beszélgetős műsorokra építő úgynevezett talk tévé, ezért az amerikai talkshow-k több műsornál is inspirációt jelentettek. Nem csupán tartalomilag, hanem látványban is. Az ATV-n az egyházi műsoroknak is komoly tradíciójuk van, a műfajban az amerikai felhozatal messze a legszínvonalasabb, ezért elkerülhetetlen az összevetés. A teljesség igénye nélkül röviden nézzünk négy példát arra, hogyan hatottak az észak-amerikai tévés formátumok az ATV-n futó műsorokra.

1. Friderikusz

Az észak-amerikai televíziózást tekintette mintának ATV-s időszaka során Friderikusz Sándor műsora is. Friderikusról köztudott, hogy évtizedek óta jár az Egyesült Államokba, ahol tanulmányozza a világ vezető műsorformátumait. Járt a CNN-nél, de több más nagy amerikai produkciónál is. Régóta dolgozik mellette egy az amerikai sajtót szemlélő stáb, így az ATV-s időszaka során mindig naprakész volt a tengerentúli trendeket illetően. Ennek köszönhetően számos amerikai műsorformátumot prezentált a szakmai ebédeken. Ezek a műsorok és nyugatias szemlélete érdemi hatással volt az ATV működésére.

A Friderikusz nevét viselő beszélgetős műsor sokban hasonlított

Charlie Rose műsorára. Charlie Rose talkshow-ja 1991 szeptembere óta szolgálja az amerikai közönséget, követhető a helyi köztelevíziókban és a Bloomberg TV-n. A műsor megjelenésében puritán, ezzel a tartalomra irányítja a figyelmet. Fekete körfüggöny, tökéletes bevilágítás, rusztikus asztal, közeli képek a beszélgetés résztvevőiről. Rose műsorába bekerülni kivételes rangot jelent, már a kezdeteknél a legismertebb művészek, sportolók, írók voltak a vendégei. Leginkább a nagyvárosi értelmiséget tekintette célközönségének, és mivel ez Amerikában jelentős tömegnek számít, a műsorra még mindig nagy igény van, a szakmai értéke pedig páratlan.

Hasonló célokat tűzött ki Friderikusz Sándor műsora is, és a műsor három éve alatt komoly szakmai sikerek születtek. A cél kezdetektől a világ dolgairól való gondolkodás és értelmezés volt, minimális politikával. Olyan emlékezetes beszélgetések készültek, mint – a teljesség igénye nélkül – a Kertész Imre-, az Esterházy Péter- vagy a Fischer Iván-interjú, de abszolút exkluzívnak számított a milliárdos Gattyán Györggyel folytatott beszélgetés is.

Az egyik felmerülő gond az volt, hogy itthon sokkal kevesebb az érdekes, jól beszélő vendég, mint a több száz milliós Amerikában, nem beszélve arról, hogy Charlie Rose megteheti, hogy akár Angliából hívjon magához vendégeket. Sajnos itthon a célközönség is kisebb, ezt a típusú műsort Magyarországon csak tízezrekben mérhető nézőszámmal követik. A műsort egy komoly hazai cég szponzorálta, ennek az együttműködésnek a megszűnésével három év után a műsor is véget ért. A befejezés Friderikusz Sándort és a műsor lelkes táborát is érzékenyen érintette, a három év azonban a magyar piacon nem számít rövid időnek.

2. 500 – Az ország géniusza

Mérföldkő volt az ATV életében, amikor elindult az *500 – Az ország géniusza* című műsor. Korábban sosem vásárolt az ATV külföldi formátumot, a műsort ráadásul az IKO Műsorgyártó készítette el a csatornának, amely akkor Magyarország vezető műsorgyártója volt. Sokan kételkedtek abban, hogy egy alapvetően hírműsorokra

építkező csatornán hogyan teljesít hétköznapi egy vetélkedő, ám a végeredmény mindenkit kellemesen lepett meg. Az 500 anyagilag is az addigi legnagyobb vállalása volt az ATV-nek.

A műsor egy tudásalapú vetélkedő, ahol a földj akkor vihető el, ha a játékos megválaszol 500 kérdést úgy, hogy egymás után nem válaszol háromszor rosszul. A válaszadásra kérdésenként öt másodperce van csupán. A formátumot a Warner Brothers fejlesztette ki, az írói Mark Burnett és Mike Darnell voltak, akik a formátumfejlesztő szakmában a legnagyobbak közé tartoznak. Nekik köszönhetjük például az *X Factor*-t, a *Survivort*, a *Masterchefet* és az *American Idolt* is.

Érdekesség, hogy bár hatalmas médiaviasszhang kísérte a nemzetközi indulást, mérsékelt sikert ért el az angolszász és német tévéknél. Pedig a legnagyobb csatornákon futott a produkció, a német RTL-en, a brit ITV-n és az amerikai ABC-n. A nemzetközi tapasztalatok elemzése után a hazai indulás előtt a formátumon az ATV és az IKO vezetői a siker érdekében változtattak. Így lett többek között a heti formátumból napi, a műsorvezetői karakter agresszívebből barátságosabb. A műsor este hét órára került, hogy ne csupán a felnőttek, hanem a gyerekek is, vagyis az egész család tudja nézni.

A siker egyik kulcsa a hiteles és szerethető műsorvezető kiválasztása volt. Többkörös casting után végül Rónai Egon lett az 500 műsorvezetője. A döntésben szerepet játszott az is, hogy Amerikában is egy hírműsorvezető tette ismertté a produkciót, Richard Quest, a CNN gazdasági műsorának házigazdája, egyszersmind a csatorna egyik legismertebb arca. Rónai Egon rutinos műsorvezető, aki hírekben, kultúrában, sportban és könnyűzenében is jóval az átlag feletti tudással rendelkezik, széles tematikájú műsorok sorát vezette már. A kritika és a nézők is egyöntetűen pozitívnak ítélték a munkáját.

A műsor összességében az ATV történetének egyik legnagyobb sikere lett, messze a csatornaátlag felett teljesített. A licenctulajdonos Warner Brothers az ATV-s széria sikerének hatására újra elkezdte árulni a formátumot a nemzetközi piacon. Magyarán egy kifutott formátumot sikerült megújítani az ATV képernyőjén.

3. Vidám Vasárnap

Kevesen gondolnák, de az ATV egyik legrégebbi műsora a *Vidám Vasárnap*. A heti egyházi műsor 2001-ben indult, amikor még nem a Hit Gyülekezete és Németh Sándor volt az ATV tulajdonosa. A *Vidám Vasárnap* volt az első olyan egyházi műsor Magyarországon, ahol élő, interaktív istentiszteletet láthattak a nézők. Korábban számos amerikai lelkész bátorította az egyházi közösséget, hogy indítson mielőbb tévéműsort, hogy ezzel a negatív sztereotípiákat is el tudja oszlatni.

A műsor elindulásánál a missziós szempontokon túl szerepet játszott az is, hogy bár a Hit Gyülekezete bejegyzett egyház, mégsem kapott műsoridőt a közszolgálati tévécsatornákon, szemben más, nálánál kisebb befolyással bíró egyházi közösségeknél (ez az állapot máig fennáll). Így kezdődött az ATV és a Hit Gyülekezete közös története, ami akkor lépett magasabb szintre, amikor a korábbi tulajdonos már nem tudta finanszírozni a csatornát, és az egyházi közösség lépett a helyére.

Az Egyesült Államokban nagy kereskedelmi tévétársaságok is felvállalnak a *Vidám Vasárnap*hoz hasonló műsorokat. A televangelisták közel száz éve jelentek meg Amerikában, az ötvenes évek óta vannak jelen a tévéképernyőkön. Napjaink egyik legismertebb televangelistája a houstoni Joel Osteen, akinek a közvetítései hetente hétmillió, havonta húszmillió embert érnek el, és száz különböző országban láthatóak a műsorai. Már eddig is olyan ismert politikusok nyilatkoztak róla elismerően, mint a republikánus John McCain vagy Rick Perry, de a demokrata párti Barack Obama is meghívta a Fehér Házba, és a szintén demokrata Clinton házaspár is részt vett istentiszteletein.

Az ATV-n látható az egyik legrégebbi és legismertebb amerikai egyházi műsor, a *700-as klub*. A műsor alapítója az 1930-as születésű Pat Robertson, aki 1988-ban a republikánus párt előválasztásán is elindult. A 2010-es évek végén, ha nem is mindennap, de még mindig képernyőn volt az idős lelkész.

Az amerikai egyházi műsorokban nem csupán teológiai témák

merülnek fel, hanem a világ történéseire is reflektálnak a lelkészek – a meggyőződésükön keresztül. Ugyanez igaz a *Vidám Vasárnap*ra is: a nézői kérdések, megjegyzések sokszor friss közéleti eseményeken alapulnak, de maga a prédikáció is gyakran tartalmaz aktuális üzeneteket. Nem véletlen, hogy a műsornak e részei a legnézettebbek, még akkor is, ha az elhangzott állásfoglalások a kritikus sajtóban sokszor kapnak világszerte ellentmondásos visszhangot. A nézőket azonban Amerikában és Magyarországon egyaránt érdeklik az e fórumokon megformált vélemények.

4. *Esti Frizbi Hajdú Péterrel*

Kévs olyan ember dolgozik a magyar médiaszakmában, aki annyira precízen érezné a magyar televíziós közízlést, különösen a bulvárterén, mint Hajdú Péter. Az ATV elmúlt éveinek legnézettebb műsora az *Esti Frizbi Hajdú Péterrel* volt. A *Frizbi*ről kevesen tudják, hogy nem a TV2-n vagy a Story TV-n, hanem az ATV-n került először képernyőre.

Hajdú második ATV-s korszaka előtt a *Showtime* című műsort gyártotta és vezette a TV2-n, lényegesen mérsékeltebb sikerrel, mint amit utána a *Frizbi*vel elért az ATV-n. Előbbi műsor véleményünk szerint azért nem működött kellően sikeresen, mert Magyarországon nincs Jimmy Fallon típusú ember, aki egyszerre tud megfelelni a televíziós beszélgetős műfaj követelményeinek, rendelkezik komikus képességgel és kellő karizmával. A *Frizbi* hangvétele azonban (jó értelemben véve) „magyarosabb” volt. Nem tartalmazott annyi produkciót, mint egy amerikai late night show, végső soron a drámai és a humoros hangvétel sikeres elegye lett.

A műsor aktuális is volt, általában a közelmúlt legérdekesebb bulvárhíreinek főszereplői jöttek a stúdióba. A sikerhez hozzájárult a TV2-n már megszokott díszlet, ami tudatosan hajazott az amerikai nagyvárost idéző talkshow-k hangulatára. A bevált képi világ miatt kapott hasonló külsőt a *#Bochkor* című bulvárműsor, ami e sorok írása idején is magas nézettséggel fut az ATV képernyőjén. Nem mellékes az a PR-munka a műsor mögött, amit Hajdú Péter

végzett a bulvárlapokban és a közösségi médiában a műsor sikere érdekében.

A *Frizbi*vel indult el az a folyamat, aminek köszönhetően a vasárnap este lett az ATV legsikeresebb napja: a *Frizbi* újraindulása után nem sokkal debütált a *Heti Napló Sváby Andrással* című riportműsor, valamint a *#Bochkor* nevű vidám talkshow.

A vasárnap estéék jelentősége

A 2010-es évek második felében kiemelkedő jelentőségű nap lett az ATV életében a vasárnap. A vasárnap sikerének fontosságát az adta, hogy ez volt az ATV azon időszaka (2015 és 2018 között), amikor a Hír TV kormánykritikus irányba indult, és az ATV hírműsorainak nézői lettek az új célközönsége. Piacvezető pozícióját az ATV ugyan magabiztosan megtartotta, de néhány hírműsor átmenetileg veszített a nézőszámából. A vasárnapi műsorok viszont bőven kompenzálták a csatornát a hírműsorok terén elszenvedett veszteségeikért.

Azt követően, hogy a Hír TV újra a kormányzimpatizáns hírfogyasztó nézőket tekintette célcsoportjának, logikus volt, hogy az ATV-n ismét erősödött a hírjelleg, gyengült a bulvár. E folyamat állomása a CNN-nel kötött megállapodás. A megállapodás értelmében a világ vezető hírcsatornájának az ATV lett a hivatalos magyarországi partnere. Az ATV riporterei tudósították a CNN nézőit a régió fontos eseményeiről, így 2019-ben többek között a Hableány hajó tragédiájáról, a Sziget Fesztiválról vagy az amerikai külügyminiszter budapesti látogatásáról.

A hírtelevíziós piac és az Orbán–Simicska-háború

A 2000-es években az ATV hírcsatornává történő átalakulásával párhuzamosan jött létre két, a jobboldalhoz köthető hírtelevízió: a Hír TV és az Echo TV. A Hír TV-t a Fidesz 2002-es választási vereségét követően Orbán Viktor személyes kérésére jobboldali vállalkozók alapították a „polgári nyilvánosság eszközeként”. A Hír TV-t klasszikus hírcsatornaként alakították ki óránként jelentkező hírblokkokkal, köztük hírháttér- és magazinműsorokkal. Temati-

kája az alapítástól változatlan, szórakoztató műsorokat nem sugároz. A televízió vállaltan konzervatív értékrendet képviselt egészen 2015-ig, az Orbán–Simicska-háború eskalálódásáig, amikor az akkori tulajdonos, Simicska Lajos utasítására a televízió hangneme egyik napról a másikra kormánykritikussá vált, ami miatt a tévé több meghatározó arca az Echo TV-hez vagy az állami médiához távozott. A Fidesz 2018-as újabb kétharmados választási győzelme egyet jelentett Simicska Lajos totális bukásával is; Simicska 2018 nyarán megvált az összes érdekeltségétől, „visszaadta” a Hír TV-t is, amely azóta ismét a „polgári nyilvánosság eszköze”.

Az Orbán–Simicska-háborúban vált a Fidesz számára stratégiai jelentőségűvé a 2005-ben Széles Gábor jobboldali milliárdos vállalkozó által életre hívott, de a nyilvánosságban csak marginális szerepet játszó Echo TV. A Hír TV 2015-ös „fordulatára” adott válaszként Mészáros Lőrinc 2016-ban megvásárolta az Echo TV-t, a sors fintoraként megvette Gyárfás Tamástól a Nap TV egykori Angol utcai székházát, s több tíz milliárdos beruházással műszakilag és tartalmilag is megújította az Echo TV-t, ahová a Hír TV-t bojkottáló kormánypárti politikusok és a jobboldali szellemi holdudvar rendszeresen bejárt. Az Orbán–Simicska-háború befejezése, Simicska Lajos 2018-as totális veresége következtében azonban feleslegessé vált az Echo TV, az egész jobboldali médiabirodalmat bekebelező KESMA nevű alapítvány pedig 2019. április 1-jétől a Hír TV-be olvasztotta az Echo TV-t. A két hírtévé összeolvasztása gazdaságilag és nézettségi szempontból is racionális döntés volt; a KESMA így jelentősen csökkentette a tévé költségeit, a Nielsen nézettségi kutatóintézet adatai alapján pedig a Hír TV-n egyesíteni tudták a két tévé nézői táborát. A korábban az egyenként 0,7-0,8 százalékos napi átlagot produkáló televíziók nézettsége az egyesített Hír TV-n közel 1,5 százalékra emelkedett.

Szintén az Orbán–Simicska-háború 2015. februári eskalálódása részeként értelmezhető az, hogy 2015. március 15-ével elindították az állami média M1-es hírcsatornáját. Az M1 kapkodó, nyilvánvalóan erőltetett tempójú elindítását az első időszakban látványos

hibák kísérték, miközben az állami média vezetése a kezdeti baki-sorozatot „nagyotmondással”, többmillió nézettség kommunikálásával próbálta elfedni.

Valójában azonban az állami hírcsatorna beindítása a konkurenciának kedvezett, az ATV 2015 márciusában két nap alatt megelőzte az M1-et és megközelítette a Duna TV-t, amit aztán néhány hónapon belül – s azóta is – maga mögé utasított. Addig az ATV csak az éles helyzetekben tudta legyőzni az állami médiát, amikor például élőben közvetítette a kormánypárti orgánumok által szinte elhallgatott kormányellenes civil tüntetéseket.

Az *atv.hu* indulása

2008-ban döntött úgy az ATV, hogy az *atv.hu* domén alatt önálló tartalomgyártásba kezd. Ekkor kérte fel Rózsa István ATV-elnök Szlásznszky Ferencet az *atv.hu* főszerkesztőjének. A szerkesztőség mérete és az ATV-vel fennálló szimbiózis megmentette az *atv.hu*-t attól, hogy a 2008-as válság nyomán megszűnt portálok sorsára jusson.

A talpon maradás jelentőségét növelte, hogy 2008 és 2014 között jelentősen átalakult az online lappiac. Megszűnt a *Hírszerző*, a *Zoom* és a *Stop.hu*, az *Index* szerkesztősége kettészakadt, ennek nyomán létrejött a *444.hu*, miközben a kormányközeli üzleti körök tulajdonába kerülő *Origo* jelentős átalakuláson ment keresztül. Ebben a helyzetben az *atv.hu* nemcsak talpon tudott maradni, de a hazai online lappiac fontos szereplőjévé vált.

A hazai online hirdetési piacot gyakorlatilag maga alá temette a 2008-as válság, így a 2010-es években az online lapkiadók – együtt és külön-külön is – elkezdtek gondolkodni azon, hogyan tehetnének szert más jövedelmi forrásra. Am az online tartalmak fizetősé tételel célzó kísérletek eddig kudarcot vallottak, B tervként jöttek ezek helyett az olvasóktól pénzt kérő akciók a különböző portálokon.

A válság utáni évek elsősorban azokat az online híroldalakat hozták nehéz helyzetbe, amelyeknek kiadói nem rendelkeztek olyan termékkel, amit pénzért tudtak árulni. Fizetős láb és kis létszámú online szerkesztőség – ez lett a 2008 utáni évek online piacán a

túlélés titka. Az *atv.hu* esetében ez a fizetős láb maga az ATV mint kábeltelevízió volt, az online szerkesztőség hatékony működését pedig részben az tette lehetővé, hogy a munkatársak jelentős része szerkesztőként dolgozott a televízió különböző műsoraiban is.

Hírportál és az ATV online lába

Az induló – és máig változatlan – koncepció szerint az *atv.hu* egyszerre töltötte be az ATV online promóciós felületének és egy hírportálnak a szerepét. Az *atv.hu* tartalmait részben az ATV műsorai (a *Híradó*, az *Egyenes beszéd*, a *Start* és a *Heti Napló*) szállítják – a közéleti műsorok archívumának jelentős része elérhető a portálon –, ám az *atv.hu* kezdetől önálló tartalomgyártásra is törekedett.

Az elmúlt évtizedben a portál nevéhez fűződik például az ELTE hallgatói önkormányzata körüli listabotrány kirobbantása, de elsőként hívta fel a figyelmet az *atv.hu* arra is, mennyire fontos szerepet játszik a később kémkedéssel megvádolt Kovács Béla a Jobbik és Oroszország közötti kapcsolatok kiépítésében. A szerkesztőséghez 2014-ben Hazafi Zsolt és Gavra Gábor, 2016 végén Csuha Ildikó csatlakozott, ezzel az *atv.hu* belpolitikai tartalmai tovább erősödtek.

Ahogy a tévének, úgy a hírportálnak is stratégiai célja volt 2015 és 2018 között, hogy kimaradjon a magyar közélet első számú frontvonalává váló Orbán–Simicska-háborúból. Ahogy az ATV elsődleges célja volt, hogy ne hagyja magát belerángatni egy olyan, személyes okokra visszavezethető konfrontációba, amelynek céljaihoz semmi köze nem volt, ugyanígy az *atv.hu* is arra törekedett ebben az időszakban, hogy hírportál maradjon, és ne politikai klikkek egymás elleni leszámolásának eszköze. Az ATV-hez hasonlóan az *atv.hu* is kormánykritikus, az országban tapasztalható problémákkal tabuk nélkül foglalkozó médium, amely nem vált sem a kormánypártok, sem az ellenzéki pártok eszközévé, s amely mindegyikükkel szemben kritikusan látta el feladatait.

IV. Mozgalmak és ideológiák

Politikai mozgalmak

MIKECZ DÁNIEL–SZABÓ ANDREA

Az Egyesült Államok társadalmát nem túlzás konfliktustársadalomnak nevezni, s ez megtermékenyítően hatott a lehető legszélesebb háttérű társadalmi, közéleti, politikai mozgalmak kialakulására. A politikai mozgalmak többsége az Amerikai Egyesült Államokban az 1960-as években erősödött fel, ennek pedig két erőteljes következménye mutatható ki. Egyrészt a társadalmi mozgalmakkal, tiltakozásokkal foglalkozó tudományág ebben az időszakban alakul ki igazán, ekkor jelennek meg alapművei, és kezdik meg tevékenységüket a társadalmi mozgalmak világhírű kutatói, így Doug McAdam, Mayer N. Zald, illetve Sidney Tarrow és Charles Tilly.

Az USA-ban a társadalmi mozgalmak elsősorban kulturális alapon, értékek mentén, gyakran kisebbségi társadalmi rétegek érdekében szerveződnek. Nem véletlen, hogy a mozgalmak kutatás amerikai modellje elsősorban a kultúrára, a cselekvés arénájára és a kulturális változásra, a mozgalmi erőfeszítések következményeire koncentrálnak (Williams, 2004).

Ennek eredményeként az Egyesült Államokban a társadalmi mozgalmak kutatásának két iskolája alakult ki az 1990-es évek közepére. Az egyik a mozgalmcentrikus megközelítés, amely a belső mozgalmakultúrát, a normákat, hiteket, szimbólumokat, a szervezeti identitásokat, a különböző performatív elemeket veszi górcső alá, amelyek alakítják a szolidaritást, a mozgalmi motivációt és a kollektív cselekvést. A másik iskola a kulturális tér részének tekinti a mozgalmakat, azaz a mozgalmak kialakulását, ciklikusságát és sikerességét a kulturális viszonyok tükrében elemzi. Ez az irányzat a kulturális keretfeltétel-rendszerben (cultural opportunity structure, COS) helyezi el a mozgalmakat, hasonlóan, ahogy az új tár-

sadalmi mozgalmak esetében az európai irányzat képviselői a politikai keretfeltétel-rendszer (political opportunity structure, POS) esetében tették. Ezeknek az esetében a belső mozgalmakultúráról a társadalmilag és kulturálisan rendelkezésre álló lehetőségekre, valamint a cselekvés taktikai repertoárjára helyeződik át a hangsúly (McAdam–McCarthy–Zald, 1996; Benford–Snow, 2000).

Az 1970-es évek óta a politikatudomány és a politikai szociológia a társadalmi mozgalmakat és a tüntetéseket már nem a demokratikus rendszer diszfunkcionális működéseként kezeli, hanem az intézményes politikán túli, bevett részvételi formaként. A nem demokratikus politikai rendszerekben az intézményeken kívüli részvétel igényét nem a képvisellel való elégedetlenség, a döntéshozatalba való fokozott bevonódás igénye, hanem azok teljes hiánya teremti meg. Ennek megfelelően bár a demokratikus politikai rendszerekben ismert társadalmi és politikai mozgalmak, továbbá az egyes tiltakozási formák már az 1989–1990-es rendszerváltozás előtt megjelentek Közép-Európában és így Magyarországon, elterjedésükhöz mégiscsak szükség volt az 1989 és 1992 között lezajló térségi átalakulásokra.

Az alábbiakban röviden bemutatjuk, az amerikai társadalmi mozgalmak hogyan hathattak a magyar mozgalmi fejlődésre, miként kapott amerikai támogatást a magyar civil társadalom, milyen amerikai, Amerika-barát vagy éppen Amerika-ellenes mozgalmak jelentek meg Magyarországon, és végül a civil mozgósítás eszköztárának milyen amerikai vonásait vették át a későbbi magyar követők.

A magyar civil társadalom és mozgalmak amerikai támogatása

A magyar demokratizálódási folyamat amerikai támogatása, a civil szervezetek kapacitásának növelése, a képzések szervezése, a források biztosítása már az 1990-es évek elején megjelent. Ezeket a feladatokat olyan szervezetek látták és látják el, mint a külföldi segítséggel és fejlesztéssel foglalkozó USAID szövetségi hivatal,

a szintén amerikai állami pénzből finanszírozott National Endowment for Democracy, valamint az utóbbiak által is támogatott National Democratic Institute és az International Republican Institute (utóbbiak személyi állománya a két nagy párthoz kapcsolódik). Szerepet vállaltak továbbá a folyamatban olyan magánforrásokkal bíró szervezetek, amilyen a Soros Alapítvány, későbbi nevén a Nyílt Társadalom Intézet.

A kelet-közép-európai rendszerváltások egyik gyakorlati és politikaelméleti hozadéka éppen a civil társadalom koncepciójának újrafelfedezése és tartalmának újragondolása volt. Sajátos módon a civil társadalom, amely 1989 kvázi ideológiájává vált, nem pusztán az Egyesült Államokból közvetlenül Kelet-Európába importált cselekvési és értelmezési keret volt, hanem egyenesen a térségünkben kapott új értelmet. A civil társadalom új, normatív tartalmának kialakulásában a legnagyobb szerepet az 1956-os magyar felkelés, majd az 1968-as csehszlovák „prágai tavasz” kudarcának tapasztalatait is leszűrő lengyel ellenzéki gyakorlat és stratégia adta. Adam Michnik új evolucionizmusnak nevezte azt az ellenzéki stratégiát, miszerint a kommunista rendszer belülről előidézett reformja – vagy ahogyan azt a katolikus értelmiségiek gondolták, a relatív autonómia elnyerése – nem lehet a békés változás eszköze. Michnik szerint mindkét elképzelés azzal számolt, hogy a pártelitből érkezik majd a rendszert átalakító változás. Ezzel szemben az új evolucionizmus a hivatalos kommunista rendszerrel párhuzamosan kívánta a szabad, független társadalmi érintkezés tereit létrehozni, elsősorban a munkásság segítségével (Michnik, 1985: 148.).

Az állampolgárok önszerveződésének és a politika ellenőrzésének gondolata Magyarországon is megjelent: Konrád György a politika felett álló, azt ellenőrizni képes antipolitika egyik forrását a második gazdaság önszerveződő vállalkozóiban vélte felfedezni. Az amerikai tudományos leírásban az ilyen, a kommunista hivatalossággal szemben alulról kiépített párhuzamos struktúrák rendszeréből alakult ki az állammal és a piaccal szemben is az autonómiáját

megőrző, önszerveződő civil társadalom modellje (Arato, 1997, 31). Az önszerveződés mellett a helsinki folyamat következményeként az emberi jogokra való hivatkozás lett a kelet-európai disszidensek egyik stratégiája. Ez tapasztalható a cseh Charta '77 mozgalom és a lengyel KOR jogvédő csoport esetében egyaránt (Thomas, 1999: 232.).

Az erős, önszerveződő civil társadalom mint a demokrácia feltétele a rendszerváltás utáni időszak toposza lett. Ennek egyik elméleti alapja Alexis de Tocqueville az amerikai demokráciáról adott 19. századi leírása. Tocqueville a civil és politikai egyesülésekre a demokrácia laboratóriumaiként tekintett, és amerikai tapasztalatai alapján kiemelte az egyesületekben történő politikai szocializáció, azaz a nem formális demokratikus állampolgári nevelés jelentőségét.

Az elméletet a gyakorlat is követte az említett amerikai donor szervezetek demokratizálódást segítő hazai tevékenysége által. 1991 és 1998 között a USAID keretében az amerikai kormányzat 240 millió dollár közvetlen támogatást nyújtott Magyarországnak, többek között az aktív civil társadalom és az átlátható demokratikus intézmények megteremtésére (USA nagykövetsége Magyarországon, é. n.).

Amerikából jött mozgalmak

A globalizációkritikus és az Occupy Wall Street mozgalom

A hidegháború végével kialakuló neoliberális dominanciát a nemzetközi globalizációkritikus mozgalom kérdőjelezte meg elsőként az 1990-es évek közepétől. Az igazságosabb globális elosztást követelő csoportok, helyi mozgalmak hálózata volt, amely önértelmezése szerint összefogta az északi gazdag és a déli szegény országok neoliberalizmust kritizáló aktivistáit. A globalizációkritikus mozgalom megjelenése az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény (NAFTA) elleni tiltakozásokhoz köthető, majd ezt követően

az úgynevezett sweatshopok elleni fellépésben mutatkozott meg az észak- és dél-amerikai mozgalmi együttműködés.*

A globalizációkritikus mozgalom a nagyközönség számára a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) 1999-es seattle-i csúcsára időzített tüntetés során vált ismertté (Mikecz, 2018: 26.). A seattle-i csata néven elhíresült tüntetéssorozat sikeres volt, amennyiben sikerült megszakítani a WTO tanácskozásait. A későbbi években is rendszeresen ellencsúcsokat, tüntetéseket szervezett a mozgalom a Világbank, az IMF, a WTO és a G8, majd G7 tanácskozásainak idejére és helyszínére. Az igazságosabb, a multinacionális vállalati igények helyett a dolgozók, őslakosok, közösségek érdekeit szem előtt tartó globális együttműködés és kormányzás lehetőségeit a globális, regionális és helyi szociális fórumokon vitatták meg a mozgalmárok.

A globalizációkritikus mozgalom rendelkezett amerikai gyökerekkel, azonban jellegéből adódóan nem korlátozódott egyetlen földrészre, mozgalmak, tüntetések szerveződtek Ázsiában és Európában is. Magyarországon a 2000-es évek elején jelent meg (Mikecz, 2018: 95.). Ekkor alakult több olyan szervezet, amelyek a nemzetközi globalizációkritikus hálózat magyar leágázásai voltak (Attac, Humanista Mozgalom), de más, hazai alapítású szervezetek is a mozgalom értelmezési kereteit és érvrendszerét használták (Védegylet, Zöld Fiatalok).

Ennek az értelmezési keretnek lényeges eleme volt az amerikai neokonzervatív kormányzati ideológia, az iraki háború, a jelentős amerikai befolyás mellett működő neoliberális gazdaságpolitikai rezsim, így az említett WTO, IMF és Világbank kritikája. Ezért vált az iraki háború megindítása elleni globális tiltakozási kampány 2003. február 15-én (majd George W. Bush amerikai elnök 2006-os

* A sweatshopokban a fejlődő országok gyakran kiskorú munkásai rendkívül rossz munkakörülmények között igen alacsony munkabérért állítanak elő elsősorban ruházati termékeket, amelyeket a gyártó vagy megrendelő cég a nyugati piacokon igen nagy haszonnal értékesít.

budapesti látogatása) a magyar globlizációkritikusok számára is kiemelt jelentőségű eseménnyé (Mikecz, 2018: 97.).

A háborúellenesség mellett a hazai mozgalom kiemelt témája volt a környezetvédelem, elsősorban a helyi jelentőségű ügyek kapcsán. A két téma pedig összekapcsolódott a magyar globalizációkritikus mozgalom sikereként értelmezhető Zengő-ügyben a 2000-es évek közepén. A Mecsek egyik csúcsára tervezett NATO-lokátor megépítése ellen környezetvédelmi és pacifista érvekkel is tiltakoztak aktivisták, s kitarásuk eredményeképpen meghiúsult a beruházás. A tüntetéseken kívül a magyar globalizációkritikusok is szerveztek a szociális fórumokhoz hasonló közeleti, szakmai rendezvényeket, mint amilyen az Ökofeszt és a Globfeszt rendezvény volt 2005-ben és 2007-ben.

A 2008-as pénzügyi válság fordulópontot jelentett a baloldali, kapitalizmuskritikus mozgalmiságban. A gazdag és szegény országok dolgozói, helyi közösségei közötti szolidaritást hirdető globalizációkritikus mozgalom helyébe lépő új kezdeményezések az országokon belüli egyenlőtlenségek és a megszorítások ellen tiltakoztak. Az Egyesült Államokban a multinacionális cégek reklámjait kritikusan, humorosan újraértelmező, eredetileg kanadai Adbusters csoport felhívására foglalták el aktivisták a Wall Street közelében lévő Zuccotti parkot, amivel kezdetét vette az Occupy Wall Street (OWS) mozgalom.

Amerikai mintára Nyugat-Európában és Magyarországon is megjelentek Occupy-csoportok. Az amerikai OWS, valamint a megszorítások ellen és a demokratikus részvétel mellett tüntető spanyol Indignados (Felháborodottak) mozgalom által inspirált Occupy Budapest és a Valódi Demokráciát Most! csoportok 2011 októberében a fővárosi Bank Centernél tüntetettek a kapitalizmus és az elégtelen demokratikus részvétel ellen. Míg a magyar globalizációkritikus mozgalom, a hozzá kapcsolódó Lehet Más a Világ! hálózat intézményesedési folyamatának végállomása a Lehet Más a Politika nevű párt megalapítása volt, a magyar Occupy mozgalomnak nem

volt ilyen közvetlen pártpolitikai hatása. A gazdasági válságra elsősorban választói, és nem mozgalmi reakciók születtek. Ez utóbbiak esetében pedig a radikális, nemzeti jobboldali és nem az újbaldali keretezés volt a jellemző.*

Hallgatói mozgalmak

Az 1980-as évek magyar hallgatói már jórészt ugyanúgy öltözködtek, hasonló zenét hallgattak, hasonló filmeket néztek, mint amerikai kortársaik. Ugyanaz az 1968 óta formálódó „urbánus lazaság” jellemezte tehát a két, fizikailag igen távol lévő réteget: oversize kabátok, laza farmer, hosszú haj némi dauerral. Ebbe a laza, látszólag nemtörődöm ifjúsági életérzésbe bőven belefért olyan új intézmények kitalálása és megvalósítása, amilyenek a szakkollégiumok voltak (elsőként a Rajk László Szakkollégium, majd a Bibó István Szakkollégium, később számos másik). A világ-, de legalábbis rendszerváltás gondolata, ennek részeként a hallgatói önkormányzati mozgalom szárnypróbálgatásai az állampárti KISZ-szel szemben (Országos Felsőoktatási Érdekvédelmi Szövetség – OFÉSZ), vagy éppen egy generációs alapú ifjúsági párt megszervezése (Fiatal Demokraták Szövetsége – Fidesz) ugyancsak ebből a hallgatói-ifjúsági közegeből eredtek.

Az 1989–1990-es rendszerváltozást követően a magyar hallgatói mozgalom intézményesülése leginkább kontinentális, azon belül is német mintákat követett (Kucsera, 2010), de a hallgatói megmozdulások majd mindegyike magán viselte az aktuális, elsősorban Amerikából eredő tiltakozási „divattrendeket”. Az elmúlt harminc évben megszervezett hallgatói tüntetések, demonstrációk alapvetően két fő okból szerveződtek: valamilyen anyagi okból, legyen az tandíj, menzadíj, bármilyen fizetendő tétel, illetve az egyetemi autonómiát szűkítő intézkedések ellen, beleértve a belépési lehetőségek szűkítését, a keretszámok csonkítását.

* Ezek közé tartoznak a devizahitel-károsultak szervezetei, mint a Koppány Csoport vagy A Haza Nem Eladó Mozgalom.

A tüntetések koreográfiája, dramaturgiája, a hallgatók magatartása (lepedőkre felírt frappáns feliratok, vicces, gúnyos transzpárensek, provokatív rigmusok, kísérő rockzene, ültőtüntetés, így a máig emlegetett 1995. márciusi, Kossuth térre összpontosult nagy diáktüntetés) bármely hasonló időszakban szervezett amerikai hallgatói tüntetésnek megfelelt volna. Ezek ugyanis – az amerikai mozgalomkutatás fogalmi apparátusával élve – elsősorban szimbolikus, expresszív cselekvések voltak, amelyek az elérendő anyagi vagy oktatáspolitikai cél mellett kulturális eseményként is értelmezhető, közösségépítő aktivitási formák voltak. Az 1990-es évek nagy hallgatói demonstrációi, megmozdulásai véleményünk szerint felfoghatók úgy is, mint a mostanában divatos úgynevezett bulitüntetések (Mikecz, 2015) hazai előzményei.

A hivatalos, intézményesült hallgatói mozgalommal szemben a 2010-es évek elejéig nem érkezett érdemi, alternatív kihívó. 2011-ben alakult újjá és fogalmazta meg önmagát a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciájával (HÖÖK) szemben a Hallgatói Hálózat (HaHa), amely a magyar hallgatói önszerveződések és az amerikai társadalmi mozgalmak közötti közvetlen kapcsolatot tanúsítja. A HaHa-vezetőkkel készített interjúk azt mutatják (Szabó-Oross, 2017), hogy a szervezet szűk magja – az interneten keresztül – ismerte a 2011–2013 között Európa több helyén felbukkanó diákmozgalmak céljait, módszereit, tisztában volt az USA-ból abban az időben kiinduló Occupy Wall Street Mozgalom szerveződési mechanizmusaival (Gerő, 2013). Többek között erre utal, hogy fórumaikon az ügyeket a jelenlévők bevonásával, az Occupy-mozgalom által használt kézjelek segítségével vitatták meg, és így hoztak közvetlen döntéseket a „Semmit rólunk nélkülünk!” elv jegyében (Mikecz, 2013: 110.; Susánszky-Gerő, 2014).

A hallgatói tiltakozások egyik csúcspontja az ELTE Bölcsészettudományi Kara egyik előadójának elfoglalása és egy szabadegyetem megszervezése volt (Mikecz, 2013). Az egyetemfoglalás mint tiltakozási forma a '68-as diáklázadások során jelent meg először az Egyesült Államokban, és terjedt el Európában. Olyan szimboli-

kus akcióról beszélünk, amely egyrészt megzavarja az intézmény működésének normális rendjét, ezzel formálja a politikai és közéleti napirendet, másrészt a fiatalok jelzik, hogy elszántak, vállalják a jogellenes cselekményből adódó retorziókat, a közvetlen, horizontális döntéshozatali formák alkalmazásán keresztül pedig demonstrálják az általuk ideálisnak vélt politikai struktúrákat, eljárásokat. A hallgatói megmozdulások, amelyekbe végül a HÖÖK is bekapcsolódott, jelentős eredményeket értek el, de a kormány autonómiaellenes felsőoktatási politikájának gyökeres átalakítására nem voltak képesek.

A hallgatói tüntetések sajátos, kifejezetten az USA-hoz köthető mellékszálát az úgynevezett CEU-tüntetések jelentették 2017 és 2018 folyamán. Az ügy előzménye, hogy a kormánytöbbség sürgősségi eljárás során elfogadta Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes egyéni képviselői indítványként benyújtott módosítását a nemzeti felsőoktatásról szóló törvényhez, amely többek között előírta, hogy a Magyarországon működő nemzetközi egyetemeknek a donor országban is akkreditált képzést kell folytatniuk, továbbá a donor ország és Magyarország kormányai között államközi szerződésben kell rögzíteni a működés hátterét. A feltételek megvalósítására a szokásos oktatási periódusokhoz képest (ami általában egy teljes szemeszter) rendkívül szűk határidőt hagyott: a 2017. szeptember 1-jén magyarországi működési engedéllyel rendelkező külföldi felsőoktatási intézménynek már 2018. február 15-ig, tehát alig fél év alatt kellett az új előírást teljesíteni. Az intézkedés szerint azon intézmények működési engedélyét, amelyek nem feleltek meg a kritériumoknak, az Oktatási Hivatal visszavonta, és megtiltotta, hogy 2018. szeptember 1-jét követően képzést folytasson.

A törvény rapid elfogadása és különösen annak tartalma kifejezetten a magyar-amerikai multimilliárdos, Soros György által alapított, magyar és amerikai diplomát egyaránt kiállító Central European University (Közép-európai Egyetem, CEU) ellen irányult. A CEU melletti első tüntetés (Stand With CEU!) 2017. április 2-én zajlott Budapesten, a Kossuth téren, majd egy héttel később egy vo-

nulások (Várkert Bazár–Lánchíd–Kossuth tér útvonalon) demonstrációra került sor, amelyen szokatlanul sokan, akár több tízezren is részt vehettek nemcsak Budapesten, hanem párhuzamosan több európai nagyvárosban. A CEU-tüntetések – összekapcsolódva a civil szervezetek működését korlátozó törvények elleni megmozdulásokkal – úgynevezett bulitüntetési hullámmá formálódtak. A többnyire fiatalokból álló csoportok újszerű módon kezdték el használni Budapest utcáit; elfoglalták például a nagy forgalmú Oktogont, és egyfajta karneváli vagy fesztiválhangulatot teremtettek, zenével, táncsal, piknikezéssel (Mikecz–Oross, 2018).

A többnyire civil szervezetek, ad hoc társadalmi mozgalmak által szervezett protesztíválok vagy bulitüntetések a látványos, performatív elemeken van a hangsúly, miközben a köz- és a privátszféra határai elmosódnak (Mikecz, 2015). A CEU-tüntetések nemcsak tematikájukban kötődnek erősen az USA-hoz, hanem maga a protesztívál típus kapcsán is. Ennek kialakulása ugyanis elválaszthatatlan attól az alternatív életformától, valamint a civil társadalom újjászületésétől, amely 1968 körül és az azt követő években az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban alakult ki (Mikecz–Böcskei, 217).*

Az átmeneti térfoglalás ellenére e mozgalmak eredményessége korlátozott volt: 2019 őszén a Central European University nemzetközi képzéseinek egy része Bécsben kezdi meg az akadémiai évet, az Egyesült Államok és Magyarország nem kötötte meg a megkívánt egyezményt, a hazai Oktatási Hivatal pedig meg sem vizsgálta a CEU által benyújtott igazolásokat.

Melegbüszkeség

A lesbikus, meleg, biszexuális és transznemű (LMBT) emberek jogaiért, elismeréséért küzdő melegbüszkeség mozgalma szintén amerikai gyökerekkel rendelkezik. A melegbüszkeség vagy meleg felszaba-

* A közterek közösségi visszafoglalását célul tűző Reclaim The Streets (RTS) mozgalom az 1990-es években jött létre a túlzott motorizáció ellen.

dítás (gay liberation) mozgalmának előzménye a Stonewall-lázadás. A Stonewall egy melegbár volt New York bohém Greenwich Village negyedében, ahol 1969-ben egy razzia során összetűzésekre került sor az eljáró rendőrök és a bár vendégei között. Egy évvel később került sor a Christopher Street Liberation Day felvonulásra New Yorkban, Los Angelesben, Chicagóban és San Franciscóban (Nagy, 2013: 22.).

A Stonewall-lázadás után Amerika-szerte, majd Kanadában és az Egyesült Királyságban megalakuló Gay Liberation Front (Meleg Felszabadítási Front) csoportok a korábbi konzervatív homofil csoportokhoz képest radikálisabbak voltak, önértelmezésük szerint kapcsolódtak az 1960-as évek többi újbaloldali, antikapitalista mozgalmához. A melegbüszkeség-mozgalomnak hangsúlyos követelése a csoport identitásának külső elismerése, amely az identitáspolitikai mozgalmak jellemzője.* A melegmozgalom ugyanakkor nem tekinthető teljes mértékben posztmaterális követeléseket megfogalmazó új társadalmi mozgalomnak. Bár gazdasági követeléseket nem fogalmaztak meg, olyanokat azonban igen, amelyek az LMBT-embereket diszkrimináló joganyagra vonatkoznak.

Magyarországon 1961-ben törölték el az azonos nemű párkapcsolat büntethetőségét, a melegjogi szervezetek megalakulására, a melegbüszkeség mozgalmának megjelenésére azonban csak az 1980-as évek végén és a rendszerváltás után kerülhetett sor. 1988-ban engedélyezték a Homérosz Egyesület megalakulását, majd 1991-ben jön létre a Lambda Budapest (Meleg) Baráti Társaság, 1994-ben a Szivárvány Társulás a Melegek Jogaiért. Ez utóbbinak a bejegyzését a bíróság megtagadta arra hivatkozva, hogy az alapszabály nem köti ki, hogy csak nagykorúak lehetnek a tagjai, így lehetővé válik a természet elleni fajtalanság bűncselekmény elkövetése. A bejegyzés bírósági elutasítása miatt több ismert közéleti személyiség is tiltakozott, a Szivárvány-ügy lett az első melegjogi tiltakozó akció (Nagy, 2019). A magyar melegmozgalom már 1992-ben meg kívánta tar-

* Az identitáspolitika témakörét részletesen tárgyalja e kötetben Kováts Eszter tanulmánya.

tani az első köztéri felvonulását, azonban a kevés érdeklődő miatt végül a Hármashatár-hegyen került sor Pink Piknik közösségi rendezvényre. Az AIDS világnapja alkalmából 1993-ban fátylas felvonulást szerveztek meleg aktivisták egy filmfesztiválhoz kapcsolódó programként, majd 1997-ben került sor az első melegfelvonulásra 600 fő részvételével a Duna-korzón (Lux, 2008: 128.).

A 2000-es évek közepétől a radikális jobboldali mozgósítási konjunktúrával párhuzamosan több atrocitás, erőszakos támadás érte a felvonulókat. 2009-ben a rendezvényt már Budapest Pride néven rendezték meg, a résztvevőket videóüzenetben Whoopi Goldberg köszöntötte. Ebben az évben és később is felléptek erőszakos elmentőtűtők a felvonulás és a kapcsolódó rendezvények helyszínén, továbbá 2011-ben és 2012-ben a rendőrség a közlekedés aránytalan akadályoztatására hivatkozva nem engedélyezte az eseményt, ezeket a határozatokat azonban a bíróság megsemmisítette (Tóth, 2013: 98.). A 2010-es évektől kezdve azonban a Budapest Pride része a fővárosi urbánus kultúrának, életmódnak, bevett kikapcsolódási esemény, amely külföldi nagykövetségek, multinacionális cégek támogatását élvezi, tehát a mozgalom és a felvonulás az elismerés tekintetében jelentős sikereket ért el.

Netadós mozgalom

A nagyszabású CEU-tüntetések megelőzően a Milla (Egymillióan a magyar sajtószabadságért) megmozdulásai,* de mindenekelőtt az úgynevezett netadós tüntetés került be a nyilvánosságba mint a legnagyobb, legtöbb embert mobilizáló fővárosi akció az Orbán-kormány ellen. Két héttel a nagyarányú Fidesz-győzelmet hozó 2014-es önkormányzati választást követően a gazdasági miniszter bejelentette, 2015-től adót kívánnak kivetni az internetes forgalom után. Öt nappal később több ezer ember vonult Budapest utcáin a József nádor tértől és a Lendvai utcai Fidesz-székházig, ahol a magyar

* Akik egyébként maguknak is tettek utalásokat az amerikai Occupy Mozgalomra (Gagy, 2011: 114.).

tüntetési kultúrában szokatlan erőszakos székházfoglalási kísérlet történt. Mégsem ezzel a képpel azonosítják a netadós tüntetéseket, hanem a tüntetési hullám második nagy eseményén, 2014. október 26-án az Erzsébet hídon készített ikonikus fotóval, amikor a híd teljes hosszában sok tízezer tiltakozó egyszerre tartotta fel mobiltelefonját.

A netadós megmozdulások a politikai tematikán túl azért is maradtak meg a hétköznapi közgondolkodásban, mert egyrészt az itthon megszokott politikai tiltakozási kultúrát meghaladó arányban jelentek meg a résztvevők között fiatalok, másrészt a demonstrációk illeszkedtek az úgynevezett színes forradalmak hullámába, így komoly nemzetközi figyelmet kaptak (Mikecz–Szabó, 2015). A netadó elleni konkrét fellépés mögött valójában kormányellenes és az Európai Unió melletti tüntetések zajlottak. A tüntetők az Európai Unió kék zászlaját éppúgy lobogtatták, mint ahogy „Európa! Európa!” jelszavakat is skandáltak, miközben élesen bírálták az illiberális, oroszbarát Orbán-kormányt.

A tüntetési hullámban fontos szervező szerepet játszó civil szervezetek és aktivisták nem kezdő demonstrációs szervezők voltak, hanem komoly tapasztalatot szereztek már a HaHa megmozdulásaiban (Gerő, 2013). Ezeknek az aktoroknak – egyéb tevékenységeik kapcsán – jelentős támogatója volt a Norvég Alap éppúgy, mint a Nyílt Társadalom Alapítvány. Volt tehát szervezési tudásuk, ismeretük, kapcsolathálójuk, amit képesek voltak – bármely hasonló nemzetközi tiltakozáshoz hasonlóan – mozgatni, mobilizálni.

A netadós tüntetések érdemi eredményt értek el, hiszen a kormány hivatalosan be sem terjesztette a gazdasági miniszter tervét az Országgyűlésnek, és a Fidesz 2014. november és december folyamán mintegy 10 százalékpontnyi pártpreferencia-csökkenést szenvedett el.

Alt-right, új jobboldal

Donald Trump megválasztása után került a figyelem középpontjába az alternative right (alternatív jobb), röviden alt-rightnak nevezett, ideológiailag heterogén, online szubkultúrákhoz kapcsolódó

amerikai jobboldali mozgalom.* Az alt-right gyökerei az amerikai paleokonzervatív jobboldali irányzatra nyúlnak vissza (amely az 1980-as évektől egyre nagyobb befolyással bíró neokonzervatívokkal szemben határozta meg önmagát), de előzményének tekinthető az 1960-as évek végén megjelenő francia intellektuális irányzat, a Nouvelle Droite (új jobboldal) is.

Ahogy az a radikális jobboldali mozgalmakra jellemző, az alt-right is tarka képet mutat ideológiai tekintetben, több áramlata is megkülönböztethető az Egyesült Államokban. Ezek közé tartozik a fehér nacionalizmus, az egyszerre erős tagállamot és gyenge szövetségi államot propagáló jobboldali anarchizmus, az antifeminizmus, a felvilágosodásellenesség (Lyons, 2017: 5–12.). A mozgalom az interneten szerveződik, üzeneteit mémeken keresztül juttatja célba, s kapcsolódik az olyan, felhasználók által előállított tartalmat megosztó oldalakhoz, mint a 4chan, az 8chan (melyet több, a fórummal összefüggésbe hozható 2019-es rasszista terrorcselekmény után internetszolgáltatóik felfüggesztettek – *a szerk.*) és a Reddit. További ismérve az internetes kommunikációra gyakran jellemző trollkodás (Heikkilä, 2017), ami különösen szembeötlő a politikailag korrekt beszédmód (PC) kritikája kapcsán.

Magyarországon az alt-right moderáltabb változatának, az alt-lightnak a hatása érzékelhető. A jobboldali internetes médiában (888.hu, *Pesti Srácok*) gyakoriak az alt-right mozgalomra való hivatkozások, és a PC bírálata – az amerikai mozgalomhoz hasonlóan – a szólásszabadságra való hivatkozással. Az alt-right, alt-light ismert tengerentúli véleményformálói közül a Breitbart internetes újság társalapítója és egykori igazgatója, Donald Trump korábbi tanácsadója, Stephen Bannon a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány rendezvényén vett részt Budapesten, míg Milo Yiannopoulos közéleti személyiség, újságíró a XXI. Század Intézet szervezésében járt Magyarországon 2018-ban.

* Az alt-rightról e kötetben külön tanulmányt jegyez B. Simon Krisztián, a konzervatív ellenkultúráról Lakatos Júlia írt.

A #MeToo mozgalom

Ha van olyan Magyarországon is megjelenő társadalmi mozgalom, amely kétséget kizárólag amerikai eredetű, az a #MeToo. E sorok írásakor az egész mozgalom mindössze két éves: 2017 októberében indult egy New York Timesban megjelent cikk kapcsán. A cikkben Jodi Kantor és Megan Twohey színésznők azt állítják, hogy Harvey Weinstein nagy hatalmú hollywoodi producer pályafutása során gyakran visszaélt a hatalmával, és több A kategóriás és kevésbé ismert színésznővel szemben követett el szexuális erőszakot. A cikk óriási, máig ható botrányt okozott nemcsak az Egyesült Államokban, hanem szerte a világon, mert egyre több nő – nem csak színésznők – állt ki a nyilvánosság elé azzal, hogy a munkahelyükön zaklatták őket munkatársaik, főnökeik.

A hírek 24 óra alatt bejárták a világ nyugati felét, a CNN számításai szerint csak ebben a 24 órában 4,7 millió ember használta a MeToo (én is) hashtaget (#) saját online közösségi oldalán.* Két év alatt ugyanakkor a zaklatások fő gyanúsítottja, Harvey Weinstein ügye nem került a bíróságra, míg a másik hírbe hozott nemzetközi sztár, Kevin Spacey elleni gyanúsítások száma felére csökkent a kezdetinek (és a teljes per sorsa kétségessé vált az egyik fő vádló halála után – a szerk.). Ugyanakkor egy amerikai egyetemisták és főiskolások körében készített 2018-as adatfelvétel szerint a hallgatók 62 százaléka szorosán követi a #MeToo-kampányt és a szexuális zaklatásokról szóló híreket.** Tízből hét fiatal úgy gondolja, hogy a témára vetülő nagyobb figyelem a munkahelyeken és az egyetemeken is hosszú távú változásokat eredményez.

Magyarországon viszont kevés kézzelfogható eredménye van a #Metoo-kampánynak. Kétségtelen, hogy a nők elleni zaklatás kérdésével többet foglalkozott 2017 őszét követően elsősorban a liberális sajtó. Két konkrét ügyre derült napfény, ezek azonban viszonylag hamar lekerültek a napirendről. Az úgy kirobbanását követően egy

évvel, az IDEA Intézet készített közvélemény-kutatást a Magyar Szakszervezeti Szövetség nőtagozatának megbízásából a munkahelyeken tapasztalható, nőkkel szembeni erőszakról és zaklatásról, valamint a #MeToo mozgalom elterjedéséről.* Eredményeik szerint a válaszadók 76 százaléka ismerte a magyar #MeToo-ügyet kirobantó Sárosdi Lilla–Marton László-ügyet.

Kétséges ugyanakkor, hogy mindez mennyit segített a munkavállaló nők mindennapjaiban. A #MeToo mozgalom hatása annyiban mégis tetten érhető, hogy a válaszadók 53 százaléka úgy véli, több nőre lenne szükség a közéletben, és csak 26 százalék ellenezte ezt. Talán nem független a #MeToo mozgalomtól, hogy a 2019-es EP-választáson a Demokratikus Koalíció egy női politikusát, Dobrev Klárát tette meg listavezetőjének, és a kampány eredményeként a DK négy mandátumot tudott szerezni. A #MeToo mozgalom témának szempontjából legfontosabb jellegzetessége mégis az, hogy egy tipikusan kulturális alapon szerveződő amerikai ügyből a web 2.0 közvetítésével hogyan lesz globális ügy, és mindez hogyan csapódik le Magyarországon.

Mozgósítás amerikai módra

A társadalmi mozgalmak esetében nem csupán konkrét mozgalmak, ügyek, követelések terjednek globálisan, hanem a tartalomtól a tüntetési és mozgósítási formák is. A fent felsorolt mozgalmak esetében is több olyan részvételi megoldást ismertettünk, amelynek amerikai gyökere van, vagy az Egyesült Államokban forrt ki, vált ismertté. Ezek közül a legfontosabb a közösségi médián keresztül történő mozgósítás. A második Orbán-kormány elleni tüntetések esetében került előtérbe a Facebook mint a demonstráció helyszíne, időpontja meghirdetésének elsődleges felülete. Az amerikai közösségi oldal ilyen esetekben képes pótolni a formális szervezetet: egy Facebook-oldal vagy -csoport is lehet önálló mozgalmi cselekvő. Ez

* Mi van a #metoo mögött? Index, 2017. október 27.

** 2018 Survey of America's College Students. 2018. május.

* Lesújtó jelentés: a nők elleni erőszak a mindennapok része számos magyar munkahelyen. 24.hu, 2018. november 21.

ugyanakkor felértékeli az oldalakat kezelő adminisztrátorok szerepét a hivatalos szervezeti pozíciók kárára.

Az első ilyen online mozgalom a sajtószabadság mellett 2011-től tüntető Milla volt, amely eredetileg Facebook-oldalként indult. Elősegítette a Facebook hazai mozgalmi használatát, hogy az arab tavasz során az a kép alakult ki a legnagyobb közösségi oldalról, hogy a demokráciát segítő, alternatív médium. Bár a közösségi média segíti a gyors és eredményes szervezést, hozzájárul az individualizálódás általános tendenciájához, azaz nem alakulnak ki erős elköteleződések, a mozgósítás pedig inkább a könnyedebb, az általános érintettséget feltételező ügyek mentén lehetséges (Bennett, 2012: 20.).

A 2010-es évek további formai újítása a tiltakozótáborok elterjedése. Adott köz- vagy magánterület elfoglalása már korábban is gyakorlat volt, mint Magyarországon a 2000-es évek közepén a Zengő csúcsán a globalizációkritikus környezetvédők vagy 2006 őszén a Kossuth téren tüntető radikális jobboldaliak tiltakozótáborai. A közösségi média segítségével azonban a tiltakozótábornak létrejött egy virtuális megfelelője, aminek révén „bejárható” a tábor, átélhető az élmény, és könnyebb a bekapcsolódás a tábor mindennapjaiba (Leis-tert, 2013).

Az általunk is többször idézett amerikai Occupy Wall Street mozgalom népszerűsítette a közterület elfoglalását mint tiltakozási formát, noha magát az OWS-t is az arab tavasz és a spanyol Indignados mozgalom inspirálta. Ahogy jeleztük, Magyarországon az Occupy mozgalom megjelenésével párhuzamosan és a 2012–2013-as hallgatói megmozdulások időszakában került sor területfoglalásra. Szintén az OWS hatására alkalmazták a hallgatói mozgalom tagjai a horizontális döntéshozatal egyes formáit (Maackelbergh, 2012). Ezek közé tartoznak a kézjelek, melyek nagy csoportban is lehetővé teszik a részvételi döntéshozatalt.

A 2010-ben, majd erőteljesebben 2014-ben, a netadós tüntetés után megerősödő civil társadalom értelmezési kerete szerint a mozgalmi, civil szereplők képesek megújítani az ellenzéki politizálást.

Ennek az értelmezésnek egyik hivatkozási pontja volt a polgári engedetlenség mint a tiltakozó cselekvést legitimáló ideológia. A polgári engedetlenség első megfogalmazója az amerikai Henry David Thoreau volt, aki az adófizetési kötelezettséget kérdőjelezte meg olyan esetben, amikor az állam az egyén lelkiismereti meggyőződésével ellentétes cselekményeket hajt végre. Thoreau esetében a polgári engedetlenség a rabszolgasághoz és a Mexikóval folytatott háborúhoz kapcsolódott (Thoreau, 2001). A polgári engedetlenség elmélete szerint megtagadható az állam törvényeinek végrehajtása, ha azok egy magasabb szintű normába ütköznek. A polgári engedetlenség és az erőszakmentes ellenállás a hajléktalanok melletti hazai szolidaritási mozgalomban jelent meg tudatos, elméletileg megalapozott formában (Misesics, 2016).

Összegzés

A fentiekben röviden bemutattuk, hogy milyen jellegzetességekkel bírnak az Egyesült Államokból eredő vagy Amerika-ellenes társadalmi mozgalmak Magyarországon. Az elemzett mozgalmak és azok mozgósítási eljárásai azt bizonyítják, hogy a nyugati világ ma már egy globális tér, ahol az információáramlás sebessége extrém gyors, ugyanakkor nem kizárólag egyirányú. Az egyes mozgalmak egymásra is hatnak, nem vertikális, nyugat-kelet, centrum-periféria viszonyokról beszélhetünk tehát, hanem körkörös, folyamatosan reflektáló globális mozgalmi szektorról.

Az is érdekes tapasztalat, hogy nagyon gyakran nem kizárólag mozgalmak ébredéséről és haláláról beszélhetünk, hanem egyfajta „egyet fizet, kettőt kap” hatásról, a mozgalmakkal együtt ugyanis részvételi formák is érkeznek, többnyire csomagban. Erre példa többek között a HaHa-tüntetésekben használt „Semmit rólunk nélkülünk!” jelszó mögötti közvetlen, bázisdemokratikus tartalom, vagy a #MeToo mozgalom hashtagforradalma.

A globális tér óriási, folyton változó világát regionális szűrők tesz emberközelivé. Az adott esetben Amerikából vagy a világ más távoli pontjáról kiinduló mozgalmi és részvételi divatirányzatokat

Európában kipróbálják (lásd Indignados, horvát egyetemista tüntetések, mobiltelefon felemelése a netadós tüntetéseken), adaptálják, és közvetlen hatásai gyakran az ilyen aktivitási formáknak vannak a magyar mozgalmi szervezeti viszonyokra. Valójában az elmúlt egy-másfél évtizedben viszonylag kevés olyan vegytiszta amerikai mozgalom jött létre, amely közvetlenül és erős hatással bírt a magyar mozgalmi ipar fejlődésére.

A HaHa tüntetéssorozata, a netadós megmozdulások, valamint az alt-light mozgalom ugyanakkor azt is mutatja, hogy olyan mozgalom- és demonstrációs-szervező réteg nőtt fel a rendszerváltást követően Magyarországon, amelynek tagjai gyorsan tudják adaptálni a világban zajló technológiai újításokat akár a mozgalmi szektorban is. E tudás révén az egész hazai társadalmi mozgalmi szektor fejlődését befolyásolhatják, lett légyen szó baloldali-liberális vagy jobboldali mozgalomról.

Egy adaptált eszme: az amerikai konzervatív ellenkultúra

LAKATOS JÚLIA

Az Egyesült Államokban az utóbbi évtizedben tapasztalható konzervatív ellenforradalom sok tekintetben egy ellenreakció az 1968-as kulturális forradalomra. Az amerikai konzervatív oldal hosszú ideje úgy érezte, az 1960-as éveket követően a liberális oldal nyerte meg a kulturális dominanciáért vívott harcot. Az 1990-es évek óta népszerű progresszív-liberális identitáspolitikával szemben* konzervatív ellenforradalom indult a politikai vezetésért és a fogalmak meghatározásának jogáért.

Mindez nem Stephen Bannonnal kezdődött, de egybehangzó vélemények szerint ő alkotta meg azt a politikai terméket – és az azt népszerűsítő alternatív politikai és médiahálózatot –, amely sikerre vitte saját ellenkulturális elképzelését. Nemcsak azért fontos ez, mert a konzervatív ellenkultúra kialakulásának felvázolásával jobban megértjük Donald Trump hatalomra kerülésének ideológiai hátterét, hanem azért is, mert az utóbbi időkben gyakran fordul elő, hogy Orbán Viktor politikáját azonosítják Donald Trumpéval, bár a retorikai hasonlóságok ellenére az illiberális demokrácia politikájának meghirdetése nem azonos az amerikai konzervatív ellenkultúrával.

Ahhoz, hogy ezt bebizonyítsam, előbb bemutatom a konzervatív ellenkultúra keletkezését, majd pedig azt, hogyan sajátította ki a konzervatív ellenkultúra mozgalmát Stephen Bannon és köre. Ezt követően azzal foglalkozom, mennyiben hatott a konzervativizmus jellegéről szóló amerikai vita a magyar politikára, mi az, amiben a különbségek ellenére kimutatható hatást gyakorolt.

* Tanulmánykötetünkben Kováts Eszter írt fejezetet az identitáspolitikáról.

Ellenkultúra, de mi ellen?

Az ellenkultúra képviselőinek tartott hippik és az új baloldal (*New Left*) politikailag aktív fiataljainak csoportjai, habár kölcsönösen hatottak egymásra, nagyon különböző célkitűzésekkel rendelkeztek. Az új baloldal tagjai többek között a vietnámi háború, a szegénység, a szegregáció ellen tiltakoztak, és a részvételi demokrácia hívei voltak. Ezzel szemben a hippik sokkal inkább a személyes megvilágosodásra helyezték a hangsúlyt, olykor a társadalomból teljesen kivonulva, sok esetben kritizálva a tömegmozgalmak vezetőit. Az ellenkultúrát az amerikai ifúságnak csak egy rendkívül szűk rétege tette magáévá. Sokak számára az ellenkultúra, illetve a hippiség csupán divat, életstílus volt, tartalmi elemei kevésbé voltak meghatározóak életükben.

Mindazonáltal az ellenkultúra – és ezen belül is az új baloldal tevékenysége – meghatározó generációs élményként szolgált azon élvonalbeli politikusok számára, akikkel szemben a konzervatív ellenkultúra napjainkban fellép, és azok számára is, akik a konzervatív ellenforradalmat ideológiailag megalapozták. A liberális, progresszív oldal új morális establishmentté vált, amely a kulturális forradalom nyomán évtizedek óta jogot formál, hogy meghatározza a társadalmi kapcsolatok feltételeit.

Shelby Steele *Conservatism as Counterculture* című 2015-ös elemzésében úgy fogalmazott, miközben a liberalizmus megnyerte a kulturális dominanciáért folytatott küzdelmet, egyúttal politikailag és ideológiailag démonizálta a konzervativizmust. A konzervatív ideológia beszorult abba a szerepbe, amely szerint az egyedüli felelős lenne az Egyesült Államok minden bűnéért. A szerző szerint a kortárs konzervativizmus e kulturális stigmatizáció ellen küzd. Steele rámutatott arra, hogy 2015-re a konzervatív szavazók jelentős része kívülállónak érezte magát a saját országában.

Ez az érzelem táplálta az úgynevezett „mozgalmi konzervativizmus” kialakulását, ami ellentmond a konzervatív hagyományoknak. Steele szerint azonban az 1960-as évek kulturális forradalma ahhoz vezetett, hogy a konzervativizmus vált az új ellenkultúrává, a

liberalizmus pedig a konformisták és karrieristák gyülekezőhelyévé. Ebből következik, hogy a konzervatív gondolkodók elkezdtek a kultúraformálás jogáért való harcként tekinteni a politikára, saját ellenkultúra kialakítását tűzve ki célul.

Az ellenkulturális harc hajnala

Az 1960-as évek diákmozgalmain szocializálódott demokrata politikusok elleni tiltakozás önmagában azonban még nem lett volna elég ahhoz, hogy az ellenkulturális gondolat megerősödjön. Kellett ehhez az is, hogy az amerikai konzervatív oldalon megerősödjön az a benyomás, hogy a mainstream republikánus vonal nem képviseli a számukra fontos értékeket. Ez élénk vitát generált egyfelől arról, hogy hol tévesztettek utat, másfelől arról, milyennek kellene lennie a konzervativizmusnak.

A Republikánus Párttal szembeni konzervatív elégedetlenség jelei már George W. Bush kormányzása alatt megjelentek. Rod Drehernek, a *National Review* nevű konzervatív folyóirat egyik szerzőjének 2006-ban jelent meg a *Crunchy Cons: The New Conservative Counterculture* című könyve, amelyben a liberalizmussal és a mainstream konzervativizmussal szemben egy harmadik utat, a *tradicionalizmust* ajánlotta a konzervatívok figyelmébe.

Ha intellektuálisan el akarnánk helyezni ezt a tradicionalizmust, olyan szerzőkre kellene gondolni, mint Russell Kirk vagy Richard Weaver. Miközben Dreher könyvében természetesen elismeri, hogy Bush elnöksége alatt konzervatív erőfölény érvényesült, felhívja a figyelmet arra, hogy annak a gondolkodásmódnak a felelevenítése, amiről a tradicionalisták írtak, kisebbségben van a konzervatívok körében. Úgy gondolta, csak akkor lehet a napi szintű kultúrharcban győzni, ha a spirituális és kulturális hagyományokat radikálisan megújítják. Számára nem az volt a fontos, hogy mi liberális vagy mi konzervatív, hanem az, hogy mi a szép, mi a jó, mi az, ami igaz és emberi. Dreher szerint a konzervatív életmód célja a minőségi élet biztosítása a földi hívságok és a szexuális szabadság által egyre inkább eltorzuló világban.

Az általa képviselt „crunchy” (ropogós) konzervativizmus nem politikai program, inkább egy hozzáállás, életvezetési mód. Dreher felfogásában a legfontosabb a hagyomány követése és újrateremtése, annak érdekében, hogy azt továbbadhassák a következő generációk számára. Erősen támaszkodik Russell Kirk konzervativizmusképére (habár Dreher inkább Szent Benedek reguláihoz hasonlította a konzervatívoknak szánt útmutatásait), például amikor így fogalmaz: „Osztozunk Kirk azon meggyőződésén, hogy a legjobb módja, hogy felneveljük az állandó dolgok barátainak új generációját, ha gyermekeket nemzünk, és olvasunk nekik esténként, megtanítjuk nekik, mi az, ami dicséretre méltó: a bölcs szülő az ősi igazságok megőrzője... A legfontosabb intézmény, amit meg kell őrizni, az a család.”

Habár Rod Dreher is foglalkozott a kultúra fontosságával, ez csak David Marcusnál nyert központi jelentőséget, aki a *The Federalist* című lapban fogalmazott meg öt alapvető területűben lévő konzervatív ellenkultúra számára néhány évvel később. Ezek szerint először is a konzervatív művészetnek nem adományokra kell fókuszálnia, tehát nem a liberális modellt kell lemásolnia, hanem arra kell törekednie, hogy olyan populáris műveket állítson elő, amelyek a szabadpiaci versenyben megállják a helyüket, népszerűek, szívesen fizetnek érte a nézők. Másodszor, fontosabb az egyéniség, mint az identitás. A szerző úgy látja, a progresszív művészetekben túlságosan is dominánssá vált a politikai korrektség. A művészek iránt nem aszerint kell elvárásokat megfogalmazni, hogy milyen identitással azonosulnak vagy azonosítják őket, hanem minden művészt és művet önállóan, önmagáért kell elfogadni. A harmadik pont az amerikai értékek képviselete. Lehet úgy is kritizálni, hogy közben az ország kultúrájának alapvető értékeit képviselik. Bőven akad szerző, aki elmondja, mi a baj a szabadpiaccal és a demokráciával, Marcus szerint azonban azt is el kell mondani, hogy a hibáik mellett ezek miért értékesek. A negyedik alapvető szabad hozzáférés. A konzervatív ellenkultúrának minél inkább nyílt forrású platformokat kell használni, hogy az emberek tartalmat generálhassanak

és terjeszthessenek. Az ötödik pont a bátorság. Legtöbbször a művészeti alkotásnak személyes, nem anyagi vagy társadalmi haszna van. A konzervatív alkotás mély strukturális változást idézhet elő. Márpedig akárhány választást nyernek is a konzervatívok, minden győzelem rövid életű lesz, ha nem tudnak hozzászólni a kulturális kérdésekhez.

Értelemszerűen a transznmű mosdók létjogosultsága körülötti vita vagy az egyetemi „véleményterror” és a politikai korrektség bírálata is a konzervatív ellenkultúrához tartozik.* Az ilyen ellenkulturális tevékenység azonban eltér a korábban említett példaktól. Jóval politikusabb, és sokkal közvetlenebbül szól a választókhoz, egyértelmű provokációs szándékkal. Nem pusztán értelmiségi elmélkedés a konzervativizmus jelentéséről, hanem hadüzenet a liberális politikusok és a progresszív kultúrkör ellen, bizonyos esetben a mainstream republikánusok ellen is. Célja a politikai hatalom megszerzése annak érdekében, hogy visszabilenthesse a véleményük szerint kibillent hatalmi egyensúlyt. Ehhez a konzervatív ellenkultúra képviselői olyan témákat is beemeltek a kommunikációjukba, amelyek korábban szalonképtelennek számítottak az Egyesült Államokban. Ez nemcsak a Republikánus Párton belül váltott ki vitát, hanem a konzervatív ellenkultúrában gondolkodó értelmiségieket is megosztotta.

James Bachevich 2013-as cikke a *The American Conservative* című folyóiratban a konzervatív ellenkultúráról jól szemlélteti ezt az ideológiai szembenállást. A szerző megkülönbözteti az úgynevezett kriptokonzervatívokat, akik a Fox News-on vagy a *National Review*-ban, esetleg (az azóta megszűnt – a szerk.) *Weekly Standard*-ben „nyavalyognak és mutogatnak az újonnan megválasztott elnökünkre (Obamára), mintha ő lenne az antikrisztus” (Bachevich, 2013) azoktól, akik a hiperventilálás helyett gondolkodni akarnak a konzervativizmus gyakorlati hasznáról. A siker kulcsa, hogy a megfelelő harcot kell a megfelelő emberek ellen vívni, tak-

* Tanulmánykötetünkben B. Simon Krisztián írása szól az alt-rightról.

tikus szövetségeket kötve. A konzervatívoknak különbséget kell tenni az olyan kérdések között, amelyek számítanak, és azok között, amelyek nem. Azok között a versenyek között, amelyek megnyerhetők, és azok között, amelyek nem. Továbbá fel kell ismerniük, hogy a politikai baloldal jó szándékú emberekből áll, akiknek a nézetei olykor, bár nem minden esetben, egybeesnek a sajátjaikkal.

Bachevich erkölcsi, intézményi megújulást szorgalmazott, szemben avval, amit mind a mainstream republikanizmus, mind az általa kriptokonzervatívoknak nevezett csoportok képviselnek. Úgy gondolta, még ha a 2016-os vagy a 2020-as választásokon meg is szerzik a hatalmat a konzervatívok, a konzervatív gondolat nem fog prosperálni. Azt ma már láthatjuk, hogy a *konzervatív gondolat* abban az értelemben, ahogy Bachevich elképzelte, valóban nem prosperál a 2016-os választás óta. Írása mégis fontos, mert rámutat arra, hogy Barack Obama második elnöki ciklusára különvált a konzervatív oldalon is egyfelől a mainstream, tradicionalista vonal és a kritikus, de semmiképp sem konvencionális konzervatív gondolkodás és média. Ezek egymással is éles vitában állnak az elérendő célok és az ehhez használható eszközök tekintetében.

A kultúrharc kisajátítása

Eredetileg az alt-right több különböző, egymástól is elszigetelt (szélső)jobboldali csoportból állt, amelyekhez mára hozzácsapódtak bizonyos konzervatívnak tekinthető identitáscsoportok (oltásellenes mozgalom, fegyverviselést pártoló, abortuszt ellenzők stb.), valamint a Republikánus Párt egyes politikusai. Habár régóta léteztek ezek a csoportok, javarészt marginalizáltan működtek, nem volt politikai platformjuk egészen addig, amíg Sarah Palin alaszakai kormányzó nem lett John McCain alelnökjelöltje a 2008-as választási kampányban. Sokan gondolják, hogy McCain döntése – amit ő maga később megbánt – vezetett az amerikai populizmus, egyben Donald Trump későbbi megerősödéséhez. Sarah Palin nagy port kavart, megosztó üzenetei előrevetítették Trump retorikáját. Később Stephen Bannon ennek a retorikának a kiaknázásával lényegében

letarolta a Republikánus Pártot, egyidejűleg eltérítve a konzervatív ellenkultúra gondolatát a filozófiai reflexió útjától.

Bannon kötötte össze politikailag a '68-as ellenkultúrát a konzervatív ellenkultúrával. Meglepő módon azonban egy beszélgetésben, amelyet Ronald Radosh konzervatív történésszel folytatott, Bannon nem populistaként vagy nacionalistaként határozta meg magát, hanem leninistaként. Úgy fogalmazott, Lenin meg akarta semmisíteni az államot, és neki is ez a szándéka. „Azt akarom, hogy minden összeomoljon, és leromboljam az establishmentet” (Radosh, 2016). Még mielőtt megírta volna a Trump-adminisztráció belső működését (sokak által vitatott módon) leíró *Tűz és düh* (*Fire and Fury*) című könyvét, Michael Wolff úgy jellemezte Bannont, mint aki megrögzült az osztálytudatában, és mély keserűséget érez amiatt, hogy mind a Demokrata Párt, mind a Republikánus Párt cserben hagyta a munkásosztályt.

Mindezt az establishment – vagy ahogyan ő nevezi, a „donor osztály” – számlájára írta, utalva az amerikai pártfinanszírozás anomáliáira. A választást követően Wolffnak adott első interjújában Bannon úgy nyilatkozott: „Én nem fehér nacionalista vagyok, nacionalista vagyok. Gazdasági nacionalista. A globalisták kiszígezték az amerikai munkásosztályt, és létrehoztak egy ázsiai középosztályt.” (Wolff, 2016.) Ugyanebben az interjúban dicsőően nyilatkozik Bill Clintonról, mint akinek volt kapcsolata a munkásosztályhoz (amelyet Bannon szerint Hillary Clinton később cserben hagyott), és akinek a politikai varázsa abban rejtett, hogy a középiskolát végzett embereknek játszott. „Így kell választást nyerni” – mondta (Wolff, 2016).

Bannon nem a Russell Kirk-féle maradandó értékekhez kíván visszatérni, hanem azokhoz az időkhöz, amikor a globalizáció hatásai még nem érték el az amerikai munkásosztályt. Azokhoz az időkhöz, amikor a nemzetek még egymással versenyeztek, nem a multinacionális vállalatokkal, amelyek ma sok esetben nagyobb társadalmi hatással rendelkeznek, mint bármely kormány. Bannon gondolatvilága jobban meghatározott geopolitikai értelemben, érzékeli a globális erőviszonyok átrendeződését, a kultúrharcra az

amerikai politikai, gazdasági fölény megőrzésének eszközeként tekint, amely így egyben a nyugati világ hanyatlásának ellenszere is. Habár politikai értelemben ő is a liberális identitáspolitikát támadta és tevélegesen részt vett az alternatív jobboldali kommunikációs hálózat megalapításában és elterjesztésében, számára Donald Trump hivatalba juttatása s az egész ellenkulturális harc csupán eszköz az establishment lebontására.

Miután Bannon kikerült elnöki főtanácsadói pozíciójából, 2018 júliusában alapítványt hozott létre, hogy összehozza az európai szélsőjobboldali pártokat. 2018-as magyarországi előadásán Bannon úgy fogalmazott, az európai populista folyamatok megelőzték Trumpot, és Orbán már Trump előtt is Trump volt (Hudák, 2018). Ivan Krastev bolgár politikatudós ezt később úgy értelmezte, hogy Stephen Bannon a magyar miniszterelnökben lelte meg új Trumpját (Krastev, 2018), mivel Orbán Viktor jobboldali többséget szeretne az Európai Unióban, hogy ne csak az általa bírált liberális demokráciának mond hasson búcsút, hanem az annak minden hibáját megtestesítő egész '68-as elitnek is. Ilyen értelemben összeérnek az amerikai és az európai ellenkulturális folyamatok, hasonlóképpen, ahogy kölcsönösen hatottak egymásra a '68-as események is.

Magyarország: előre a bannoni úton?

Vajon amerikai konzervatív értelemben véve ellenkulturális törekvésként értelmezhető-e, amikor Orbán Viktor tusványosi beszédekben meghirdeti az illiberalizmus rendszerét? Úgy vélem, nem, az illiberalis demokrácia fogalmának bevezetése sokkal inkább egy szerencsétlenül sikeredett politikai reakciónak tekinthető, amit a miniszterelnök a kétharmados intézkedések által kiváltott nemzetközi támadásokra válaszul fogalmazott meg. Nem volt azonban mögötte ellenkulturális törekvés. Hatása azonban messze felülmúlta a tusnádfürdői beszéd eredeti szándékát.

Ahogy ezt a későbbiekben látni fogjuk, ekkor már az értelmiség körében megkezdődött egy konzervatív önreflexió, és aktív kormányzati törekvések folytak a konzervatív oldal intézményes

megegyezésére, de a konzervatív kulturális forradalmat ekkor még nem hirdették meg politikai értelemben. A 2019-es tusnádfürdői beszédben megjelenő politikai generációváltás felvetése azonban már tudatos része volt az ellenkulturális forradalomnak (s ez a gondolat már 2012-ben megjelent Orbán Viktor kommunikációjában).

Az amerikai konzervatív ellenkulturális vita kibontakozásával tehát Magyarországon is kísérlet történt egyfajta konzervatív (ön)reflexióra, amit aztán a politika igyekezett a maga szintjén felhasználni, beépíteni kormányzati narratívába. Ám ahogyan az ellenkulturális mozgalom tradicionalista szellemi atyjai nem feltétlenül értettek egyet George W. Bush vagy Donald Trump politikájával, úgy Magyarországon sem egységes Orbán Viktor – egyébként pont a '68-as liberális generáció kulturális, politikai, gazdasági erőfölényét támadó – ellenkulturális tevékenységének konzervatív megítélése.*

Természetesen Magyarországon is megjelent a Bannon-féle ellenkulturális vonal, például Milo Yiannopoulos és Stephen Bannon meghívásával, de ahogyan az Egyesült Államokban is érzékelhető volt sokak távolságtartása az ilyesfajta populáris, már-már „bulvár” megnyilvánulásoktól, ez Magyarországon sem volt másképp. A szóban forgó események leginkább arra szolgáltak, hogy megmutassák, az Orbán-kormány nincs egyedül a világban avval a megközelítéssel, amit képvisel, ráadásul a világ egyik legnagyobb demokráciája, egyben nagyhatalma legitimálja elképzeléseit. Ha az orbáni ellenkulturális tevékenységet ideológiai sikon kellene elhelyezni, azt mondhatnánk, támaszkodik a konzervatív értelmiség szellemi háttér munkájára, de a közegtől függően hajlik a Bannon-féle leegyszerűsítésre is.

Ahhoz, hogy ezt szemléltessem, írásom második felében előbb azt vizsgálom, hogyan alakult ki a hazai konzervatív önreflexió, illetve azt, mennyiben nyilvánult meg az amerikai konzervatív ellenkultúra hatása a magyar nyilvánosságban, a tudományos diskur-

* Ld. Körösenyi András–Mándi Tibor Miért nem vagyunk „új jobboldaliak”? című vitaindító írását a *Heti Válaszban*.

zusban. A folyamatot a *Kommentár* című folyóiratban megjelenő amerikai konzervatív ellenkultúrához köthető írásokon keresztül fogom szemléltetni. Ezt követően foglalkozom azzal, miben tér el az amerikaiakról az orbáni ellenkulturális koncepció.

A konzervatív kánon kutatása

A magyar konzervatív reflexió kialakulásában kulcsszerepet játszott a *Kommentár* folyóiratot 2006-ban alapították. A Fidesz szellemi holdudvara ahhoz hasonló hálózatos fejlődést próbált megvalósítani általa, mint amilyen az 1940–1950-es évek konzervatív reneszánsza idején volt tapasztalható az Egyesült Államokban Russell Kirk és társai segítségével. Az amerikai konzervativizmus sosem jutott volna el odáig, hogy a hidegháború lezárását levezényelhesse, ha korábban nem alapították volna meg a különböző felfogású konzervatív folyóiratok tömkelegét, nem ismerték volna fel az utánpótlás-nevelés fontosságát, és hogy ezt bizonyos fokig a liberális felsőoktatási közegek kívülről kell megszervezniük. Az ideológiai önmeghatározáson túl tehát a logisztikai építkezés, a konzervatív hálózatok megszervezése ugyancsak fontos része volt annak az amerikai konzervatív reneszánsznak, amit bizonyos szempontból másolni kívánt a magyar konzervatív közeg.

Az olyan lapok alapítása, mint a *Kommentár* (2006) és a *Nemzeti Érték* (2007, majd annak új folyama 2012-től), azt a célt szolgálták, hogy legyen fóruma a konzervatív oldalnak, hiszen a liberális médiafölény problematizálása Magyarországon is a konzervatív oldal egyik fő állítása volt. A *mandiner.hu* hírportál működtetése, vagy később, már az Orbán-kormány idején létrehozott harcosabb *888.hu* ugyanezen koncepció online térben történő alkalmazása. Aból a gondolatból születtek, hogy legyen a meghatározó baloldali és liberális fórumoknak konzervatív, illetve jobboldali megfelelője. Fontos kiemelni azonban a *Kommentár* és például a *Mandiner* kapcsán, hogy alapításukkor az ismeretterjesztést is célul tűzték ki, annak érdekében, hogy legyen mód a konzervatív hagyomány, az

ahhoz kapcsolódó külföldi szerzők, intézetek, politikusok munkásságának bemutatására, terjesztésére.

A Nemzeti Közszerzők Egyetem Molnár Tamás Kutató Központja* 2015-ös évkönyvében Uri Dénes Mihály *Amit mindenkinek el kell olvasnia, hogy konzervatívnak tartsa magát* címmel publikált egy tanulmányt, a *Kommentár* konzervativizmusdiskurzusának előképkereséséről és irodalmi hagyományáról. Mint írja, „a magyar konzervativizmus hagyományfolytonosságában időről időre bekövetkező törés szükségképpen hívja elő e tradícióegyüttes újratelátására irányuló törekvéseket”. (Uri, 2015: 230.) Uri véleménye szerint a rendszerváltást követően néhány fordítást, gyűjteményes kötetet és monográfiát követően a *Kommentár* vállalta magára a hagyomány újraértelmezését, intézményesen is összefogva a magyar konzervativizmus hagyományait az eszmetörténet, a (politika)filozófia vagy éppen a jogtudomány felől újraértelmezni igyekvő törekvéseket.

A magyar konzervativizmus megújítását és intézményes összefogását célzó folyóirat első számában megjelenő, a jobboldal és a konzervativizmus viszonyát vizsgáló körkérdés kapcsán már ekkor megjelent, hogy a jobboldal és a konzervativizmus között sok szempontból éles határvonal húzható. A *Körkérdés* egyik tapasztalata Uri szerint az volt, hogy nem volt rögzült magyar konzervatív kánon. Volt tehát miért belekezdeni a konzervatív önmeghatározás feladatába.

A *Kommentár* lapszámaiban megjelent tanulmányok témái alapján látható, hogy kezdetekben az amerikai konzervatív hagyomány kiemelkedő súllyal szerepelt a lapban. 2006-ban minden számban volt a témához köthető írás, összesen kilenc alkalommal. Ezt követően is megjelentek írások az amerikai konzervatív ellenkultúrában nagyra tartott szerzők munkásságáról, külföldi folyóiratokról (pl. *City Journal*, *Policy Review*, *The Independent Review*), kutatóintézetekről (Ac-

* A hálózatépítés természetesen nemcsak publikációs felületek biztosításában merült ki, hanem intézetek, kutatóközpontok alapításában is.

ton Institute), frissen publikált könyvekről, olykor interjúkkal, fordításokkal, vagy szerzők közötti levelezések közreadásával színesítve. A folyóiratban foglalkoztak egyebek mellett a *Modern Age*-dzsel, a *Journal of Markets and Morality*-vel, a *The New Criterion*-nal, a *Commentary*-vel, valamint az intézetek közül a Catóval, az Aspen Institute-tal, illetve az Intercollegiate Studies Institute-tal (ISI). A fontosnak tartott szerzők közül a *Kommentár* 2018-as profilváltásáig megjelent Alexis de Tocqueville, Roger Scruton, Ayn Rand, John Lukacs, Sidney Hook, John C. Calhoun, John Lewis Gaddis, George Santayana, Molnár Tamás, Russell Kirk, Eric Voegelin, Richard Weaver, Robert Nisbet, valamint Willmoore Kendall. Russell Kirk és Molnár Tamás munkásságának említése, valamint John Lukacs és Roger Scruton szerepeltetésének gyakorisága külön kiemelendő.

A *Kommentár* profilváltása kapcsán megjegyezhető, hogy a vizsgált témában megjelenő tanulmányok, interjúk száma tükrözi a konzervatív reflexió átalakulását, egyben a konzervativizmus és a jobboldal között feszülő ellentétet, ami egyúttal az értelmiségi és az orbáni ellenkulturális megközelítés közötti különbség lényege. 2006-tól 2011-ig, habár csökkenő mértékben, de az évente megjelenő hat lapszámhoz viszonyítva nagy arányban jelennek meg a konzervatív ellenkultúrához kapcsolódó írások. Ezt követően a 2018-as váltásig soha nem haladják meg a számonkénti két darabot. Ennek oka lehetett, hogy a lap nem kívánt redundáns lenni, s mégiscsak a magyar konzervatív kánon megalkotása volt a cél, nem az amerikai konzervatív kultúra bemutatása (illetve az is szerepet játszhatott, hogy a korábbi szerzők egy jelentős része szerepet kapott a Fidesz-kormány agytrösztjeiben és háttérmunkájában – a szerk.).

A 2011-es és 2012-es számok már finoman jelezték a közelgő változást, 2013-tól pedig egyértelműen másfajta mintázat rajzolódik ki: egymás után jelennek meg az amerikai tradicionalista szerzőkről szóló írások. Két részben közlik Mezei Balázs *Az egyesült államokbeli konzervatív esszé kialakulása* című tanulmányát. Mezei Balázs írásának erénye az amerikai konzervatív közéleti esszé témáinak átfogó ismertetése, és a legfontosabb konzervatív

periodikák, valamint ezek vezető alakjainak bemutatása. Kitér a konzervatív közéleti esszé filozófiai, közéleti és morális, valamint politikai hatására, rámutat a magyar származású szerzők hatására a műfaj kialakulásában, végül röviden értékeli a magyar konzervatív közéleti esszé helyzetét és perspektíváit. Habár nem részletezi a különböző fórumokat, amelyek létrejöttek, mindössze egy kötetet, *A dolgok természetét* emeli ki (G. Fodor–Lánczi, 2009), úgy gondolja, az éppúgy mérföldkő a hazai konzervatív gondolkodásban, mint korábban Lánczi András *Konzervatív kiáltványa* volt. Mezei úgy fogalmaz: „Olyan folyamat kibontakozásának lehetünk itt tanúi, amely az Egyesült Államokban a legkomolyabb kulturális eseményre vezetett a »Reagan-forradalom« időszakában. A hazai jelenség, a tengerentúlitól eltérő körülmények között és részben más premiszakból kiindulva, de szerkezetében mégis hasonló módon jelöli meg a kortárs eszmélődés és írás azon vonalát, amely egyszerre kíván filozófiailag megalapozott, elméletileg kidolgozott, morálisan és politikailag hatékony lenni – olykor akár a szépirodalom dimenzióját sem nélkülözve.” (Mezei, 2014: 51.).

Úgy vélem, nagyjából ezen a ponton a *Kommentár* és az abban publikáló kör megtalálta azt az irányt, ami orientációs pontként szolgált a hazai konzervatív kánon meghatározásához. Ugyanakkor az Orbán Viktor 2014-es tusnádfürdői beszédében meghirdetett illiberális demokrácia gondolata, habár kapcsolódik ehhez a kánonhoz, eltérítette a hazai konzervatív gondolkodást az eredeti irányától, ahogyan Stephen Bannon is ezt tette az amerikai konzervatív ellenkultúra önreflexiójával.

2018-tól teljes irányváltás történik a lapban. Békés Márton, az új főszerkesztő ezzel kapcsolatban úgy fogalmazott: „A politikában konzervatív forradalom zajlik, ideje, hogy a szellemi-kulturális életben is elindítsunk egyet!”* Ez látszik is a fordulat utáni első négy szám tematikájában, amelyek a konzervatív korszak és a

* „Konzervatív forradalom zajlik” – interjú Békés Mártonnal. *vasarnap.hu*, 2019. február 13.

forradalom, a nemzeti szuverenitás, illetve a többségi demokrácia témái köré szerveződtek. Érdekes az is, amit Békés a már idézett interjúbán mond, miszerint az új irány valójában visszatérés a lap eredeti 2006-os célkitűzéséhez, ahhoz, hogy már ne az alapkérdésekről kelljen vitázni, mivel immár egy kialakult konszenzus védi a konzervatív közösséget és hagyományait. 2018-ban közelebb állnak ehhez, mint korábban, ez magyarázza egyben az irányváltást is.

A 2018/3–4. szám bevezetőjében a szerkesztők úgy fogalmaznak, hogy a lap a 21. századi Magyarország időhöz és feladathoz illő kulturális kereteinek megteremtését, védelmét, továbbfejlesztését célozza meg. A bevezető azt is lefekteti, hogy „A kultúra minden, amelyhez a kulcs a nyelv. Minden változás – jó és rossz egyaránt – itt kezdődik.”* A *Kommentár*ban lezajlott fordulat lényege tehát az, hogy a 2006-ban megindult konzervatív önreflexió szellemi termékét a gyakorlatban, a napi szintű politikai küzdelemben is hasznosítsák, azaz a konzervatív ellenkultúra ne „öncélú értelmi-ségi gondolkodás” legyen, hanem széles körben hasznosítható, a kormányzati politika legitimitását növelő politikai termék.

A váltást követően a korábban kialakult kánon, az a szellemiség, amit Russell Kirk képviselt, nem merült feledésbe. A folyóirat új hitvallását bemutató számban található Lánczi András *A teljes-ség arcai: A konzervatív keletkezése* című írása, amelyben egyfelől hosszasan ír Russell Kirkről, a konzervativizmusfelfogásáról és a konzervativizmusnak a politikához fűzött viszonyáról, pontokba szedve, hogy milyen is a konzervatív ember. Írását ekképpen zárja: „Meg kell érteni, hogy az európai gondolkodásnak az a fordulata, miszerint versengő ideológiák fogják kimondani, hogy mi a helyes és mi nem, zsákutca. Mielőtt ideológiai klisékbe gyömöszölték volna a politikát és a kultúrát, az európai szellem legfőbb kérdései ezek voltak: 1) kik vagyunk mi? 2) miért vagyunk itt és honnan van a létezésünk? 3) van-e bármiféle értelme a létezésünknek? Amikor

* Lásd a *Kommentár* 2018/3–4. számának *Türelem és elszántság* című bevezetőjét.

visszatérünk a legfontosabb kérdésekhez, akkor a politikai élet céljai és válaszai is közelebb lesznek az emberi racionalitás által elérhető legjobb tudáshoz és legjobb élethez. Az első kérdés filozófiai, nem politikai.”

A *Kommentár* új irányát kijelölő új számban tehát továbbra is olyan gondolatokat tartanak fontosnak, amelyeket akár Rod Dreher is mondhatott volna. Kirk népszerűsége pedig olyannyira nem hanyatlak a konzervatívok körében, hogy 2018 augusztusában a *Magyar Szemlében* is megjelenik egy írás Russell Kirk kultúrafilozófiájának alapvonásai címmel Pogrányi Lovas Miklós tollából, amelynek számos pontját később átveszi Pók Katalin filozófus a *Figyelőbe* írott, Multikulturalizmus és túlhajszolt tolerancia című publicisztikájában. Egyrészt mellé téve a két szöveget látható, hogyan kezdik el áttemelni Kirk elméleteit a jobboldal aktuálpolitikai csatározásaiba.

S hogy miért hasznos Kirk a magyar konzervatív ellenkultúra szempontjából? Azért, mert kellően európai a szemlélete. Többek között azáltal gyakorolt hatást az amerikai politikai gondolkodásra, hogy bemutatta, miképpen csatornázták be a brit kultúra a bibliai zsidó-keresztény és klasszikus műveltséget az Egyesült Államok kultúrájába. Sokak épp amiatt bírálták, mert túl európainak tartották a megközelítést. Ahogy Pogrányi fogalmaz, Kirk célja a keresztény kultúra megmentése volt, és az Egyesült Államok európai jellegének megóvása. A hidegháború vége felé ugyanis a multikulturalizmust és a harcos kisebbségi és polgárjogi mozgalmakat tartotta a kultúrára nézve a legveszedelmesebbnek, amivel lényegében előrevetítette napjaink konfliktusait.

Az orbáni ellenkultúra

A fentiek alapján láthatjuk, hogy habár más célból, mégis nagyjából az Egyesült Államok konzervatív ellenkulturális törekvéseivel egy időben elindult Magyarországon a konzervatív reflexió. A tradícionista irányzat gondolatain keresztül a *Kommentár* körül csoportosuló szerzők rátáltak arra a vonalra, amely megalapozta a hiányzó magyar konzervatív kánonot.

Miként azonban az Egyesült Államokban is, e gondolatmenetet átvette és részben saját képére formálta a politika. Azzal, hogy az értelmiség által felvázolt ellenkulturális gondolkodást Orbán Viktor adaptálta, a saját képére formálta és kialakította saját ellenkulturális agendáját, Magyarországon bizonyos mértékig a konzervatív ellenkultúra mindkét áramlata érvényre jutott, a tradicionalista és a bannoni is. Orbán Viktor megközelítése azonban inkább a kirki vonal felé hajlik: amikor a migráció kapcsán a nyugati zsidó-keresztény kultúra megőrzéséről beszél, akkor valójában Russell Kirk gondolatai köszönnek vissza. Számára ugyanis semmiféle multikulturalizmus nem volt elfogadható az Egyesült Államokban, mivel az erkölcsi pluralizmust eredményezne, ami meglátása szerint egyenlő volna az önazonosság feladásával.*

Ugyanígy megfigyelhető, hogy az illiberális demokrácia gondolata Orbánnál a kezdeti liberalizmusellenességéből továbbfejlődött, és a '68-as ellenkulturális forradalom szellemi örököseinek hatalmi fölényével szemben határozza meg magát, akárcsak a tanulmányban bemutatott konzervatív újítók esetében. Ha úgy tetszik, igaz, amit Stephen Bannon mondott: Orbán Viktor tényleg Trump előtt volt Trump, de ez azért lehetett így, mert tudatában volt az Amerikában zajló konzervatív önmeghatározási vitáknak, és azokra az ellenkulturális gondolatokra támaszkodott, amelyeket később Bannon – némiképp kifacsarva – felhasznált Donald Trump hatalomra juttatásához. Aztán pedig a 2016-os amerikai választáson Trump győzelmének megerősítő ereje, az egész Trump/Bannon-jelenség, illetve a 2018-as újabb hazai országgyűlési választási győzelem ahhoz vezetett, hogy a magyarországi ellenkulturális forradalom a kormányzás központi irányvonalává válhatott, hiszen kultúrharcot csak politikai sikerekre lehet építeni.

* Multikulturalizmus alatt itt a bibliai törvényfogalomtól, azaz a zsidó-keresztény alapokra épülő erkölcsi rendtől való elmozdulás értendő.

Összegzés

Mezei Balázs *Az egyesült államokbeli konzervatív esszé kialakulása* című tanulmányában arról ír, hogy az Egyesült Államok történelme extenzív és intenzív fejlődési fázisokból tevődött össze (Mezei, 2014). Az extenzív periódusokon a területi gyarapodás, a más hatalmak elleni győztes kimenetelű küzdelmek időszakait érti, míg az intenzív alatt az expanzió során elnyert erőforrások beépítését a politikai, gazdasági, jogi és katonai rendszerekbe. Mezei szerint az intenzív időszakokban megfigyelhető a konzervatív értékrend megerősödése, míg az extenzívekben ez a befolyás gyengül.

Mezei gondolatmenetét alapul véve az extenzív és intenzív periódusok váltakozása a Fidesz politizálásának történetén belül is megfigyelhető. A rendszerváltástól az 1994-es választási bukásig egy extenzív periódust azonosíthatunk, amit az 1998-as választásokig egy intenzív szakasz követett. Ezt követően, 1998-tól a 2002-es választási vereségéig megint extenzív szakasz következett; amit 2002-től 2011-ig egy hosszabb intenzív periódus váltott fel. Ebben a szakaszban zajlott le az a reflexiós folyamat, amit írásomban felvázoltam.

2011-től a Fidesz ismét extenzív korszakába lépett. Habár továbbra is zajlik a demokrácia, a nemzet, a szuverenitás konzervatív definiálása körüli vita, mégis háttérbe szorult a konzervatív önreflexió, és inkább a korábbi meglátások gyakorlatba ültetése dominál. Most nem a konzervatív gondolat meghatározása zajlik, hanem az illiberális demokrácia elfogadtatása. Ha a politika célját a kultúraformálás jogáért folytatott harcként értelmezzük, akkor Magyarország jelentős mértékben megvalósult, amit egykor az Egyesült Államokban elképzeltek.

Az alt-right és a magyar jobboldali média

B. SIMON KRISZTIÁN

Az alt-right néven közismertté vált politikai mozgalmat a 2016-os választási kampány után kapta fel az amerikai, majd később a teljes nemzetközi sajtó. A megnevezéssel a Trump-jelenség sikersztorivá formálása mögött álló, magát a republikánus főszóval szemben meghatározó jobboldali véleményformálók csoportját írták le. A kifejezés az alternatív jobboldal (alternative right) rövidítése, amely alatt rendszerint a chatszobákban és játékfórumokon szocializálódott, mindenből viccet űző, magukat jobboldalinak tekintő fiatalokat értik.

Ez a hagyományos konzervatívokat és liberálisokat éppúgy elutasító jobboldaliság a magyar véleményformálók figyelmét is felkeltette: bár nyíltan aligha van az országban olyan, aki magára aggatná az alt-right jelzőt, a magyar kormánypárt retorikájának köszönhetően (hiába része még a Fidesz a tradicionális jobboldali tömbnek) az effajta elképzelések termékeny talajra találtak. Államilag támogatott előadást tarthatott Budapesten három, az alt-righttal kapcsolatba hozott véleményformáló: a Donald Trump tanácsadójaként híressé vált Stephen Bannon (lásd a konzervatív ellenkultúráról szóló fejezetet), a magát „veszélyes köcsögnek” nevező Milo Yiannopoulos újságíró, és a politikai korrektség ellen harcba szálló Jordan Peterson kanadai pszichológus. Jelen írás célja, hogy megvizsgálja, van-e hasonlóság a magyar jobboldali média és az alt-right között, és ha igen, az mire vezethető vissza.

Az amerikai alt-right

Szigorúan véve az alt-right elnevezés többé-kevésbé egymáshoz kapcsolódó egyéneket és csoportokat fed, nincsen valódi szervezeti struktúrája. Bár keveseket ismerünk közülük névvel és arccal, felté-

telezni lehet, hogy az alt-right képviselői túlnyomórészt fiatal, fehér bőrű férfiak (Wendling, 2018: 5.). Az alt-rightról könyvet író George Hawley politológus kiemeli, hogy „majdnem kizárólagosan online jelenségről” van szó, aminek a „tagsága” is jórészt anonim (Hawley, 2017: 19.). Az elnevezés azonban ráragadt arra a többszintű „új” vagy „alternatív” jobboldali médiastruktúrára, amelynek ugyanúgy részét képezik a bloggerek, vloggerek és Twitter-katonák, mint a Breitbart-féle, politikailag elkötelezett hírportálok.

Függetlenül attól, hogy szigorúbban vagy megengedőbben kezeljük az alt-right kategóriát, beazonosíthatunk öt alapvető témát, amelyek közös táborba terelik képviselőiket: 1. A liberálisok és az árulónak tekintett, túlzottan puhánynak tartott hagyományos konzervatívok iránti ellenszenv (utóbbiakat a „cuckservative”, azaz felszarvazott konzervatív jelzővel illetik); 2. az úgynevezett liberális konszenzus ellen folytatott kultúrharc; 3. a szólás szabadságát veszélyeztető, politikailag korrekt gondolkodás ellenzése; 4. a feminizmus, a multikulturalizmus és a bevándorlás elutasítása; 5. a nemek és etnikumok közötti biológiai különbségek hangsúlyozása (Roth-Votta, 2018).

Az alt-right képviselőinek nincsen saját manifesztumuk, de az egyik legnagyobb hatású elemzést szimpatizánsaik, Milo Yiannopoulos és Allum Bokhari írták róluk, a *Breitbart*on még 2016-ban (Bokhari-Yiannopoulos, 2016). Ennek már a bevezetője is sokatmondó: „Kísértet járja be az establishment fogadásait, adománygyűjtőit és agytrösztjeit: az alternatív jobboldal kísértete. Fiatalok, kreatívak, és készen állnak a szekuláris eretnkségek elkövetésére, ők a Beltway konzervatívok számára az első számú közellenség.” Az indító Marx-utalás nem véletlen, hiszen ezen új jobboldali mozgalom véleményformálói az 1937-ben elhunyt Antonio Gramsci olasz marxista filozófus hegóniaelméletéből építkeznek: azt gondolják, a jelenlegi rendszer mindent behálózó ideológiája révén őrzi meg uralkodó szerepét, így nemcsak a politikai intézményeken keresztül akarnak változást elérni, hanem a kultúra és a média befolyásolása révén azt is megváltoztatnák, ami a fejekben van (Nagle, 2017).

„A mi metapolitikánk célja összességében az, hogy mozgásba hozzon egy autentikus jobboldalt, egy olyan erőt, amely a mi saját alternatív médiacsatornáinkon keresztül, valamint a fennálló rend cenzúrázott csatornáinak résein beszivárogyva emelkedik fel” – írta *A jobboldal visszatér* című könyvében Daniel Friberg (2016), a szélsőjobboldali Arktos könyvkiadó és a (2019-ben már nagy aktivitást nem mutató – a szerk.) altright.com webportál egyik alapítója. Az idézet második részét Christian Fuchs és Paul Middelhoff német újságírók teszik érthetőbbé, akik könyvükben az új jobboldal és benne az alt-right németországi terjedését vizsgálták. Mint írják, az új reakciós mozgalom egyik legfőbb célkitűzése, hogy szépen lassan a főszórványbeli konzervatív sajtó is átvegye a radikális nyelvezetet, amire már többször is volt példa. Kommunikációjukkal szeretnék a plurális demokráciát diktatúráként beállítani, miközben maguk is azt gondolják, hogy csak egy igaz vélemény van, mégpedig a sajátjuk – a többi teljesen felesleges (Fuchs–Middelhoff, 2019: 21.).

Sokszínű tábor

Bokhari és Yiannopoulos kiemelik, hogy az alternatív jobboldal intellektuális gyökerei a huszadik század különféle gondolkodóira vezethetők vissza: a pozitivistáktól a történelemfelfogás ellen lázadó és a Nyugat romba dőlését jövendőző német Oswald Spenglerre, a magát az antidemokratikus hagyományhoz soroló, tradicionalista olasz Julius Evolára vagy a fehér-nacionalista amerikai Samuel T. Francisre és a paleokonzervatív Pat Buchananre. Ezenkívül sokak számára fontos hivatkozásai pont a '68-asok ellenmozgalma, a francia *nouvelle droite* is. Csapódnak hozzájuk izolacionisták, oroszbarátok, a libertárius Ron Paul elnöki kampányának egykori támogatói, és még sokan mások, akik a Republikánus Párt neokonzervatív dominanciáját ellenzik.

Már Bokhari és Yiannopoulos leírása alapján is meglehetősen sokszínűnek és tágának tűnik az alt-right képviselőinek köre, de még inkább túllépünk a chatszobák körén, ha figyelembe vesszük, hogy Stephen Bannon, a Breitbart egykori főszerkesztője és Donald

Trump volt tanácsadója lapját az „alt-right platformjának” (Posner, 2016) nevezte. Hawley pedig arról számol be, hogy Yiannopoulos egy 2016-os eseményen úgy fogalmazott, a legágabb definíció szerint az alt-right mint gyűjtőfogalom minden olyan embert magában foglal, aki valamilyen szinten a mozgalom követője, aki ellenzi a bevándorlást, aggódik a határvédelem miatt, problémának tartja a szabadkereskedelmet, megveti a politikai korrektséget, s támogatja ugyan a hadsereget, de ellene van a külföldi beavatkozásoknak. Majd Yiannopoulos hozzáteszi, az ő definíciója szerint Trump támogatóinak jelentős része az alt-righthoz tartozik (Hawley, 2017: 142.).

A szakirodalom a problémát feloldandó elkezdte az „alt-lite” jelzőt használni mindazokra a véleményvezérekre, politikai szereplőkre és újságírókra, akik az alt-right jelenség farvizén próbálnak meg egy nagyobb tömegek számára elfogadható, kevésbé nyíltan rasszista jobboldalisággal állandó médiajelenlétet generálni – például Yiannopoulos vagy Jordan Peterson. Azt a szakirodalom is kiemeli, hogy még a keményvonalas alt-right képviselői sem „náci”, a legtöbben nem akarnak gyilkolni a meggyőződésükért. Yiannopoulos és Bokhari hangsúlyozza, hogy csapódnak ugyan a mozgalomhoz náci nosztalgiát űző bloggerek, de azokat a többség nemkívánatosnak tekinti, hiszen a legtöbbszörük számára a rasszista, nőellenes vagy homofób kijelentések csak a provokációt szolgálják, és valójában nem gyűlölnék semmilyen etnikumot. Mint írják, olyan identitáspolitikát folytatnak, amely a „saját demográfiájuk érdekeit” helyezi előtérbe – azaz „természetesen konzervatívok”, akik a saját „törzsüket” és kultúrájukat akarják megőrizni. Az integrációt nem fogadják el, sokkal fontosabb számukra a bevándorlókat távol tartó falak építése, és elégük van abból, hogy emiatt rasszistának bélyegzik őket. Arra a kérdésre, hogy miért feszegetik a kimondható határát, azt válaszolják: „Mert vicces.” (Bokhari–Yiannopoulos, 2016.)

Ezt árnyalja ugyanakkor, hogy Mike Wendling az alt-rightról szóló könyvében kiemeli: az alt-right képviselői szeretnék, ha lenne a földnek olyan része, amely a fehér embereknek lenne fenntartva (Wend-

ling, 2018: 12.), miközben sokan azok közül, akik az alt-right címkét viselik, aktívak voltak korábban etnonacionalista mozgalmakban (Wendling, 2018: 6.). Jürgen Elsässer, a német új jobboldal emblematis *Compact* magazinjának alapítója a különféle szélsőjobboldali platformok és politikai pártok kapcsolatát úgy definiálja: „külön masírozni, együtt ütni” (Fuchs–Middelhoff, 2019: 43.). Ez a leírás adja magát az amerikai környezetben is, ahol a nemzetiszocializmus ideológiájával kokettáló Daily Stormer (Mallory–Sidner, 2019) és a Ku-Klux-Klan egykori vezetője, David Duke (Gstalter, 2018) is támogatásáról biztosította a jelenlegi amerikai elnököt – miközben az elnöknek sok esetben nehezebb esett elhatárolódni tőlük.

Az alt-right hatása Magyarországon

Magyarországon már a kétezres évek elején megfigyelhető volt a konfrontatív, ellenségkereső retorika a jobboldali médiában. Miután a Magyar Nemzet című napilap közelebb került a Fideszhez, a belpolitikai cikkeiben feltűnt egy az addigiaknál harciasabb, úgynevezett „plebejus stílus”. Ennek nemcsak az ellenőrizetlen információk elszaporodása és a sajtóperek számának növekedése volt a következménye, hanem a véleménycikkeknek is egyre gyakoribb velejárója lett az ellenség morális lejáratása (Pethő, 2018). Ezt aztán átvette a két újonnan alapított tévécsatorna, a Hír TV és a (mostanra megszűnt) Echo TV is. Ezeken a csatornákon gyakran láthatók voltak politikailag előítéletes beszélgetőshow-k, vagy éppen egyetlen ember monológjára épülő műsorok, amelyek célja, hogy egyetlen sarkos nézőpontot juttassanak el a nézőkhöz – mint például a gyakran összeesküvés-elméleteket is propagáló *Világpanoráma*.

A kizárólag online médiát fogyasztó fiatalokban rejlő potenciált eleinte csak a Fidelitas egykori lapjából, az *Utolsó Figyelmeztetés*ből kinőtt *Mandiner* és az oknyomozó portálnak indult *Pesti Srácok* (valamint a Jobbikkal szimpatizáló szélsőjobb platformjai) próbálták kiaknázni. Ám az úgynevezett G-napot követően, amikor 2015. február 6-án Orbán és legfőbb médiatulajdonosa, Simicska Lajos viszonya nyílt ellenségeskedésbe fordult, elindult az építkezés:

számos új, a kormánypártot támogató médium indult, és a profilok tárháza is jelentősen bővült. A *888.hu* pedig már a névadásával is jelezte, hogy a liberálisnak bélyegzett *444.hu*-hoz hasonlóan a fiatalabb, híreket interneten fogyasztó olvasókat szeretné megcélózni, s ennek érdekében a *444.hu*-hez hasonlóan olykor provokatív és az újságírói konvenciókkal szembemenő nyelvezetet és előadásmódot választott.

Ebben a környezetben a magyar média már korán vizsgálni kezdte az alt-right jelenséget. Foglalkozott vele Galkó Attila, a *Méltányosság Politikaelemző Központ* elemzője, valamint „alt-right bevezetőt” írt Gazics György, a *Mandiner* szerzője (Galkó, 2017 és Gazics, 2017). Utóbbi kiemelte, hogy fiatakként maga is az amerikai tömegkultúrán szocializálódott, de mára úgy látja, az olyan csatornák, mint az MTV zenetévét, túl erősen a progresszív ideológiák hatása alá kerültek, és lenézik a „fehér embereket”. Az alt-right mint ellenkultúra Gazics szerint egy árokharc közepén találja magát, ahol a „radikális feminista, az LGBTQ+ aktivista és a radikális iszlám” áll „egy platformon a nyugati baloldalon”, míg jobbról vállt vállnak vetve szállnak velük szembe a fehér nacionalisták és sokszínű szövetségeseik, harcolva a nyugati kultúráért.

Azt több szerző is kiemelte, hogy „magyar alt-right” nem létezik. Míg egyesek arról értekeztek, hogy egy amerikai jelenséget nem lehet egy az egyben megfeleltetni a magyar realitásnak (Szilvay, 2018), a részben Magyarországon élő Daniel Friberg a *Pesti Srácok*nak nyilatkozva arra hívta fel a figyelmet, hogy az Orbán-kormány alatt nincs is alt-rightra szükség (Dezse, 2017). Míg Nyugaton a konzervatívizmust jórészt jobbközép pártok jelentik vagy jelentették a 2010-es évek végéig, addig az erősen centralizált és nagyarányú támogatottságot élvező Fidesz elnöke számtalan alkalommal konfrontálódott saját pártcsaládjával is, és idejétműltnek nevezte a liberális demokráciát. Így többek között az Alaptörvényben kötötte ki, hogy a házasság kizárólagosan egy férfi és egy nő szövetsége lehet, és kerítést épített a déli határra, hogy távol tartsa a menekülteket. Friberg mellett hosszabb-rövidebb időre Magyarországra tette

székhelyét az alt-righttal kapcsolatba hozott RamZPaul humorista és Matt Forney blogger is. A Fidesznél radikálisabb jobboldalnak ebben a kontextusban nem volt már helye.

Reakció a fősodorban

Ha nincs is Magyarországon jobboldali reakció, a kormánypárti üzenetekkel összhangban kommunikáló jobboldali média sok hasonlóságot mutat az alt-righttal, és alkalmasint az amerikai mozgalom szókincséből is kölcsönöz. Az üzenetei terjesztése során pedig egyre inkább támaszkodik online médiumokra. A hírportálok mellett ebből számos blog is kivészi a részét, mint például a *Tűzfalcsoport*, a *Minden Szó*, a *Vadhajtások*, a *Libsifigyelő* vagy épp a *Blogstar* számos felhasználója (Pozsgai, 2018). Az amerikai *Buzzfeed* riportjában arról írt, hogy a 2018. áprilisi országgyűlési választás előtt akár kétszázezer nézőt is elértek egyes menekültellenes tartalmakat terjesztő Youtube-videók, amelyek készítői ismeretlenek (Feder-Kulcsár, 2018).

Az alt-right és a magyar közbeszéd közötti hasonlóságokat leginkább az amerikai alt-right öt témáján keresztül lehet megmutatni. Mind az öt témában először a kormányzat álláspontját ismertetem, majd második lépésként megmutatom, miképpen közelíti meg ugyanazokat a kérdéseket a kormányközeli média.

A liberálisok és a hagyományos konzervatívok iránt érzett ellenszenv

„Címkezz valakit liberálisnak, építsd hozzá a nevéhez valahogy a jelzőt, és ismételd a végtelenségig” – ez a sikerformula sajtóhírek szerint Arthur J. Finkelsteinnek a Fidesz egykori kampánytanácsadójának találmánya, amelyre a kezdetek óta épít az Orbán-kormány kommunikációja (Rényi, 2017).^{*} A kormánypárt tagjai évekig

^{*} Tanulmánykötetünkben Braun Róbert foglalkozik a negatív kampánnyal, a liberalizmus „rettegett szavá” változtatása pedig Stumpf Péter Bence és Szabó Palócz Orsolya írásának témája.

a liberálisokat tették felelőssé a rendszerváltás hibáiért, majd a miniszterelnök az Európai Parlamentben saját pártcsaladját is a liberálisok és szocialisták bábjának nevezte, mikor az Európai Néppárt többsége ellene foglalt állást.^{*}

Egyben ez az a témakör, amelyen keresztül a legjobban megragadható az alt-right direkt hatása Magyarországon, mert az elmúlt években egyes jobboldali médiumok elkezdtek – még ha csak szórványosan is – átvenni és a magyar környezethez adaptálni az alt-right szókincsét. 2017-ben például a 888 szavazást indított arról, ki kaphatja meg a „Cuckold-díjat”, amelyre azon „konzervatív propagandistákat” jelölik, akik „benyaltak a liberálisoknak.” A szavazást felvezető cikkben az alt-right szlengben használt „cuckservative” kifejezés különböző magyarosításait is megtalálni, például „felszarvazott konzik”, „áruló jobboldaliak”, „cuckkonzervatívok” és „konszarvativok” – jelöltjeik pedig az Orbán–Simicska-konfliktust követően kormánykritikussá vált *Magyar Nemzet* és Hír TV, a Jobbik-közi Alfahír és az alkalmanként még a kormányzat kommunikációjával ellentétes véleményeket is megfogalmazó *Mandiner* újságírói.^{**}

A liberális és baloldali progresszív aktivistákra használt Social Justice Warrior (azaz a társadalmi igazságosság harcosa) kifejezése is megjelenik a 888 pár publicisztikájában, a Pesti Srácok pedig videósorozatot indított *Social Justice Emília* címmel, amelynek címszereplője az egyes epizódokban arra tesz kísérletet, hogy kritikusán mutassa be a progresszív politikát, és diszkvalifikálja a „jöemberkedőket”.

A liberális konszenzus elleni kultúrharc

A kultúrharc már a rendszerváltás óta fontos szerepet játszik mind a jobboldali politikában, mind a teljes jobboldali sajtóban. Folya-

^{*} Orbán Viktor felszólalása az úgynevezett „Sargentini-jelentés” vitájában. *Miniszterelnök.hu*, 2018. szeptember 11.

^{**} Konzervatív propagandisták, akik benyaltak a liberálisoknak – most díjat kapnak. *888.hu*, 2017. május 22.

matos ideológiai vita tárgya volt az irodalmi kánon, a kultúrintézmények vezetése és az emlékezetpolitika, a menekültválsággal viszont tovább bővült a vitatott értékek köre: onnantól a keresztény kultúra és a nyugati civilizáció multikulturalizmussal szembeni védelme lett a tét.

Az elmúlt években mindennek a legnagyobb vihart kavart megnyilvánulása Szakács Árpád *Kinek a kulturális diktatúrája?* című cikksorozata volt a *Magyar Idő*kben, amelyben a szerző a „balliberális kulturális dominancia” csökkentése mellett szólal fel. Arra hívta fel a figyelmet, hogy továbbra is számos olyan művész részesül állami támogatásban, akik szerint nem képezhetik a jobboldali kulturális kánon részét. Schmidt Mária történész különféle projektjeinek és alapítványainak is deklarált célja, hogy védelmébe vegye „az európai civilizációt megalapozó értékek összességét”.^{*} Ezért sem véletlen, hogy az ő alapítványainak meghívására érkezett Magyarországra a két alt-lite ikon, Milo Yiannopoulos és Stephen Bannon.

A politikailag korrekt gondolkodás és a szólás szabadsága

Retorikai szinten Orbán Viktor is szót emelt már évértékelő beszédében a Nyugat-Európát gúzsba kötő gondolatrendőrségről és a politikai korrektségről,^{**} de a téma mélyebb feldolgozását meghagyta a sajtónak és az agytrösztöknek. A jobboldali lapok számos szerzője jelezte már olvasói felé, hogy napokra vagy hetekre letiltották a közösségi platformról, válaszul több cikkben kritizálták a Facebook „cenzúragépezetét”. Egy ponton beszállt a vitába az állami támogatással működő Századvég Alapítvány is, amely megjelentette saját javaslatát az úgynevezett „Facebook-cenzúra ellen” (Megadja-Béky-Horváth, 2019).

^{*} Kultúrharc 2018. *Látószög blog*, 2018. február 27.

^{**} Orbán Viktor 19. évértékelő beszéde. *Miniszerelnök.hu*, 2017. február 10.

A feminizmus, a multikulturalizmus és a bevándorlás elutasítása

A *Charlie Hebdo* satirikus hetilap újságíróinak meggyilkolása után tartott emlékenet óta nyilvánvaló, hogy Orbán Viktor politikájában központi szerepet játszik a multikulturalizmus elutasítása és a bevándorlásellenesség. Az ezt követő plakátkampányok, valamint a Miniszterelnöki Kabinetirodából irányított (Rényi, 2017) menekültellenes médiakampányok mind azt mutatják, hogy a bevándorlásellenesség a magyar kormányzat politikájának szerves része.

A női kérdéseket a kormány prominensei ezzel szemben inkább bagatellizálni próbálják, és azt a látszatot kívánják keltetni, hogy valójában nincs is semmi probléma. Ennek jele, hogy Orbán Viktor például egy rádióinterjúban úgy fogalmazott, az „európai kultúra sarokköve”, hogy a férfiak mindig megadják a nőknek a tiszteletet, „sőt, valamivel többet is, mint ami kijár.”^{*}

A két különböző hozzáállással összhangban van a kormányközi médiumok hozzáállása is. Míg az úgynevezett migránsok mint állatias, ösztönöktől vezérelt emberek jelennek meg, akiknek legfőbb tevékenységük, hogy rontják a bűnügyi statisztikákat, addig Horváth Zsófia, a 888 szerzője például egy véleménycikkében úgy fogalmaz, hogy „a feminizmusra itthon túl sok szükség nincs, mivel semmilyen csorbát nem szenved (sic!) a nők egyenjogúsága.”^{**}

A nemek és etnikumok közötti biológiai különbségek hangsúlyozása

Az ELTE TÁTK gender szakának bezáratása az egyik nyilvánvaló jele annak, hogy a kormányzat nem támogatja, hogy a maszkulinitás és feminitás tanult, a társadalom által elvárt tulajdonságként és viselkedésként jelenjen meg a közbeszédben. Eközben gyakori

^{*} Orbán Viktor interjúja a Vasárnapi Újságnak. *Miniszerelnök.hu*, 2018. március 25.

^{**} Mi a baj a feminizmussal. *888.hu*, 2018. november 7.

álláspont kormánypárti politikusoktól, hogy a nőknek a biológiai adottságaikkal összhangban a gyermekszülésben kellene keresniük az önmegvalósítást.

Arról ugyan nem esik szó a kormányzati politikusok kommunikációjában, hogy a bevándorlók és a menekültek miben különböznek biológiailag a fehér európaiaktól, az együttélés és az integráció lehetetlenségéről szóló diskurzusukból véleményem szerint egyenesen következik, hogy a fehér embereket egyértelműen felsőbbrendűnek tekintik. Ezzel összhangban minden, ami a genderelmélettel és a bevándorlással kapcsolatban megjelenik, bizarr vagy épp veszélyes jelenségként tűnik fel a megszólalásaikban.

Összegzés

A 2010-ben megalakult Fidesz-kormány szinte egyetlen európai jobboldali erőként maga is a liberális demokrácia ellenében határozza meg magát, így a magyar nyilvánosságban nem volt helye egy alt-righthoz hasonló, az ország konzervatív elitjét támadó, alternatív jobboldali mozgalomnak. Az alt-right témáit ugyanis az itteni jelenlét hiányában is egytől egyig felkarolta a magyar kormány és a jobboldali média.

Vannak persze jelei, hogy e médiumok egyes szereplői figyelemmel kísérik az alt-right mozgalmat, és szimpatizálnak a képviselőivel – sőt itt-ott a nyelvezetéből is kölcsönöznek –, mégis nehéz lenne megmondani, mennyiben lenne más, ha egyáltalán más lenne a magyar jobboldali média az amerikai alt-right ismerete nélkül.

Liberalizmus: a rettegett kifejezés

STUMPF PÉTER BENCE–SZABÓ PALÓCZ ORSOLYA

Ronald Reagan 1988-ban nevezte a *liberális* kifejezést a „rettegett L betűs” szónak, és ez a retorikai fordulat meglepően jól jellemzi a liberalizmus értelmezését és megítélését nemcsak az Egyesült Államokban, hanem a rendszerváltás utáni Magyarországon is. Az L betűs szótól a liberalizmus képviselői is egyre inkább rettegnak, de legalábbis kényelmetlennek találják. Amerikában a demokraták hajlamosak kerülni a liberális jelzőt, és inkább progresszívként, mérsékeltként azonosítani magukat, de – elsősorban 2010 óta – kevesen nevezik magukat liberálisnak a magyar politikai életben is.

A liberalizmus értelmezésében és megítélésében tapasztalt fontosságokat jól példázza két közelmúltbéli esemény: Orbán Viktor 2014-es tusnádfürdői beszéde óta definiálja illiberálisnak az általa kialakított politikai berendezkedést,* utóljára pedig ugyanott, 2019-ben ismertette újra illiberális krédóját. Négy nappal korábban Clare Humphreys, a Budapesti Corvinus Egyetem végzős hallgatója a diplomaosztó ünnepségen elmondott beszédében erősen kritizálta a kormány oktatáspolitikáját és a Corvinus átszervezésének módját. Egyik első mondata szerint „A Corvinus túlélte a szocializmust, de hogy fogja kibírni a neoliberalizmust?”. Az eseményről készült ellenzéki tudósítások jellemzően méltatták a beszédet, bár az idézett szövegrész viszonylag kevés figyelmet kapott. Az mindenesetre érdekes, hogy miközben a kormányzó erő a liberalizmussal szemben definiálja magát, egyes kritikusai éppen neoliberalizmussal vádolják.

Úgy tűnik, hogy a kifejezés egyfajta politikai vudu babaként funkcionált, amit a megfelelő pillanatban elő lehet venni egy kis

* A beszéd teljes szövege elérhető a kormányfő honlapján: A munkaalapú állam korszaka következik. 2010-2015. miniszterelnok.hu, 2014. július 28.

szurkálásra. E fejezet célja annak felvázolása, hogyan telt meg negatív jelentéstartalommal a liberalizmus kifejezés, és hogyan vált a liberális pejoratív jelzővé sokak számára mind hazánkban, mind az Egyesült Államokban.

A politikai nyelv egyik jellemzője, hogy a politikai mezőben különböző szavak, kifejezések időről időre új tartalommal töltődnek meg, aminek következtében egyes kifejezések térben és időben mást és mást jelenthetnek. Az eligazodást tovább nehezíti a politikai nyelv alapvető affektivitása, vagyis az a tulajdonsága, hogy a fogalmi szükségképpen értéktartalommal átitatottak, használói pedig előszeretettel operálnak aszimmetrikus ellenfogalmakkal (Kosselleck, 1997: 80.). Amennyiben elfogadjuk továbbá azt a schmitti alapgondolatot, miszerint a politikai mibenléte abban ragadható meg, hogy képes embercsoportokat barát-ellenség dichotómia mentén megosztani (Schmitt, 2002: 18–20.), akkor láthatjuk azt is, hogy ez az affektivitás egyáltalán nem öncélú. A saját politikai közösség kijelölésének, önmeghatározásának immanens része az ellenségkép kijelölése, meghatározása, amit a politikai nyelv affektivitása nagyban megkönnyít.*

A liberalizmus az Egyesült Államokban

A mai amerikai szóhasználatban egy „liberális” tipikusan a Demokrata Párt szavazója, aki intenzívebb állami beavatkozást tart szükségesnek a gazdaságban, és erősítené a szociális ellátórendszert. Fontos számára a társadalmi igazságosság, az etnikai és szexuális kisebbségek jogai. Ez annak a következménye, hogy a 20. század első felében, legalábbis az Egyesült Államokban, eltávolodott a liberalizmusnak mind a politikai, mind a köznyelvi értelmezése az Adam Smith-féle klasszikus, laissez-faire gazdaságfelfogástól.

Az elmozdulásban fontos szerepet játszott két személyiség, John Dewey filozófus és Franklin Delano Roosevelt, az Egyesült Államok

* E gondolkodásmód gyakorlati politikai kivitelezése kapcsán számos adalékkal szolgál a negatív kampányról szóló fejezet, Braun Róbert írása.

32. elnöke (Rosenblatt, 2018; Rotunda, 1986). Dewey szerint az amerikai liberalizmus központi értéke nem az individualizmus, hanem a szabadság mellett a humanitarizmus, illetve a nagylelkűség, így az emberek közötti egyenlőség megteremtésére törekszik, és nem zárkózik el az állam gazdasági beavatkozásától. Roosevelttel volt az, aki a Dewey-féle értelmezést véglegesen elültette a köztudatban, beszédeiben rendszeresen szólt az állami beavatkozás szükségességéről, illetve a közjó érdekében hozott egyéni áldozatok jelentőségéről. Így Roosevelttel kiemelkedően hosszú hivatali idejére (ekkor még nem volt érvényben a két elnöki periódust engedélyező alkotmányos szabály – a szerk.) datálható, hogy az amerikai tér hosszú időre liberális és konzervatív térfelekre oszlódott. Persze voltak, akik nem értettek egyet a liberalizmus fogalmának ilyen irányú átértelmezésével, például a neves közgazdász, Friedrich Hayek, és Roosevelt elődje az elnöki székhelyen, Herbert Hoover. Ők azonban viszonylag hamar lemondtak a liberális jelzőről. Hoover a következőképp beszélt erről:

„Nem használjuk a liberális kifejezést. Ezt a szót bemocskolták és megfosztották minden valódi jelentésétől. [...] A liberalizmus azért jött létre, hogy több, nem pedig hogy kevesebb szabadsága legyen az embernek” (Rosenblatt, 2018).

A New Deal politikai sikere a Roosevelttel szembe fordított liberalizmust az Egyesült Államok meghatározó eszméi irányzatává tette hosszú évtizedekre. Roosevelttel 1933-as első megválasztásától egészen Richard Nixon 1969-es beiktatásáig – Eisenhower kivételével – végig magukat nyíltan liberálisnak valló, demokrata politikusok töltötték be az elnöki posztot. 1933 és 1995 között az Egyesült Államok kongresszusában mindössze kétszer két évig volt republikánus többség mindkét házban, de e bő hatvan év alatt a szenátust is csak összesen tíz évig irányították a konzervatívok. Fénykorát élte tehát az amerikai liberalizmus ebben az időszakban, ezek a politikai sikerek pedig a kifejezés jelentéstartalmának harmincas években történt megváltozásával kezdődtek.

A liberalizmus politikai hanyatlása szintén a jelentésének újbóli módosulásával esik egybe (Ásard, 2009). A Richard Nixon 1968-as

győzelmét követő negyven évben – Barack Obama 2008-as megválasztásáig – tartott tíz elnökválasztásból csak hármat nyert demokrata jelölt. A hetvenes évekre tehető, hogy a liberális jelző vonzereje csökkenni kezdett (Ellis–Stimson, 2009), mivel ebben az időben az ideológia szorosan összefonódott a vietnámi háborúval, az évtized első felében tapasztalt gazdasági recesszióval és a polgári egyenjogúsággal (Ásard, 2009). A legsúlyosabb támadásokat azonban a nyolcvanas években, Ronald Reagan elnöksége alatt szenvedte el; valószínűleg erre az időszakra tehető, hogy a liberális jelző stigmává változott (nem függetlenül a republikánus politikai stratégiák működésétől).

A Corpus of Political Speeches adatbázisban 1789-től 2015-ig elérhetőek az elnökök és elnökjelöltek jelentősebb beszédei, beleértve az elnökjelöltséget elfogadó és beiktatási beszédeket, valamint az unió állapotáról (State of the Union) szóló kongresszusi beszédeket. A „liberal” kifejezésre keresve csak 76 találatot kapunk 1933 és 2015 között: Franklin Delano Rooseveltt négy, Truman, Eisenhower, Kennedy és Johnson fejenként egy, majd Reagan negyvenöt alkalommal használta ezt a szót jelentősebb beszédeiben. Az őt követő George H. W. Bush kilenc alkalommal, Bill Clinton hatszor, George W. Bush kétszer, Obama pedig négyszer említette meg.

A számoknál is érdekesebb, hogy milyen kontextusban használták a politikusok a kifejezést. Az 1980-as évek elejéig egyszerű, politikai jelentéstől mentes melléknévként jelenik meg a beszédekben, sem támadó, sem pedig támogató kontextusban. A változást Ronald Reagan hozta el. Reagan többször használta a liberális jelzőt, mint Rooseveltt óta az összes többi elnök együttesen, és mindig negatív kontextusban. Őt követően pedig mindkét Bush elnök ugyancsak pejoratív töltettel használta a szót.

„A liberális világnézet számára gyanús a szabadkereskedelem és a magánvállalkozás. Úgy tartja, a kormányzat feladata, hogy folytonosan beavatkozzon a gazdaság működésébe – adóztatással, szabályozással –, egyre többet és többet költve az önk dollárjaiból. És

igen, ez az a liberális világnézet, ami tönkretette a gazdaságunkat, amikor utoljára a demokraták voltak hatalmon.” (Ronald Reagan rádióbeszéde, 1988. július 16.)*

Persze abban, hogy a republikánusok kritizálták a liberalizmust, nincs semmi újdonság, a konzervatív jelző valószínűleg hasonló érzelmeket vált ki a demokrata szavazók körében. A liberális szó azért válhatott igazi stigmává, mert a használata aszimmetrikussá vált. Ez a folyamat már az 1970-es években megkezdődött, Bill Clinton és Barack Obama, a Reagan utáni időszak két demokrata elnöke már kifejezetten távolságtartó módon, semleges kontextusban használta a liberális jelzőt.

„Amikor a következő hónapokban a reformért dolgozunk, nem hagyhatjuk, hogy az egészségügy a pártos viszálykodás áldozatává váljon. Ez nem egy demokrata kihívás, nem egy republikánus kihívás, nem liberális vagy konzervatív kihívás; ez egy amerikai kihívás, amellyel közösen kell szembe néznünk.” (Bill Clinton szombati rádióbeszéde, 1993. augusztus 21.)

„Arra biztatom mindkét párt tagjait, ne akadályozzák a jó ötleteket politikai okokból. Az általam felvázolt javaslatok nem demokraták vagy republikánusok, liberálisok vagy konzervatívak. Vállalkozáspártiak, növekedéspártiak, munkapártiak.” (Barack Obama szombati rádióbeszéde, 2010. február 6.)

Mivel a demokraták egyre kevésbé nevezik magukat liberálisnak; a szó felett elsősorban politikai ellenfeleik nyertek értelmezési monopóliumot, akik könnyedén stigmatizálták a kifejezést.

Külön említést érdemel az a verziója a liberalizmusnak, amely talán a leggyakrabban jelenik meg kifejezetten pejoratív jelzőként: a neoliberalizmus. Bár mind a tudományos irodalomban, mind a közéletben jelentős figyelmet kapott ez a kifejezés, fogalma homályosan vagy gyakran egyáltalán nem definiált. Széles körben értel-

* Az idézett beszédek forrása a Corpus of Political Speeches adatbázis, a szerző fordításában.

mezik úgy, mint a gazdasági deregulációra, a privatizációra és a szabadkereskedelemre alapozó gazdaságpolitikai irányzatot. Mások azonban inkább az állam minimalizálására és az egyéni szabadság maximalizálására törekvő ideológiának tekintik. Ilyen értelemben tehát a neoliberalizmus közelebb áll a liberalizmus klasszikus, laissez-fair értelmezéséhez.

Érdekes módon ez éppen ellentétes a szó eredetével, ugyanis a neoliberalis kifejezést a német freiburgi iskola politikai gazdaságtannal foglalkozó kutatói vezették be a két világháború között a klasszikus liberalizmusnál mérsékeltabb és pragmatikusabb, az állami beavatkozással szemben megengedőbb irányzat nevéként. Sőt, az eredeti német neoliberalisok (akiket ma már inkább ordoliberalisként szokás meghatározni – *a szerk.*) a piaci fundamentalizmus helyett a humanitárius és szociális értékeket helyezték előtérbe, adott esetben akár a közgazdasági hatékonyság rovására is. A klasszikus liberalizmusnak még gúnynevet is adtak, követőit „paleoliberalisoknak” nevezték.

A változást Augusto Pinochet chilei hatalomra kerülése hozta el, illetve az általa bevezetett, jelentős részben Hayek és Friedman által inspirált gazdasági reformok. Az 1970-es években Pinochet ellenzéke, illetve a gazdaságpolitikáját kritizáló tudósok kezdték el használni a neoliberális jelzőt Dél-Amerikában. Ezzel nem a freiburgi iskola tanaira utaltak, még csak nem is Hayek klasszikus liberalizmusára, hanem egy olyan új piaci fundamentalista rendszerre, amely a politikai szabadságjogokat teljes mértékben figyelmen kívül hagyja.

A chilei kormány a neoliberális kifejezést azonban nem tartotta kíváncsnak, s nem kezdte el magára nézve használni, helyette „szociális piacgazdaságnak” nevezte az új gazdasági modellt. Ez a kifejezés szintén a freiburgi liberalizmusához kötődik, így a helyzet tisztázásában nem segít. Így azonban maga a neoliberalizmus aszimmetrikus használatba került – kizárólag pejoratív értelemben alkalmazták, és így is szivárgott át később az angol nyelvű politikai és gazdasági irodalomba (Boas–Gans–Morse, 2009).

Liberalizmus Magyarországon

A magyarországi liberalizmus történetét vizsgálva némileg leegyszerűsítően azt a megállapítást tehetjük, hogy alapvetően azokban az időszakokban volt sikeres, amikor az ország története „felívelő” szakaszában volt, akár gazdasági, akár társadalmi-politikai tekintetben. Ilyen például a kiegyezést követő periódus, az 1945 utáni társadalmi-politikai átalakulás időszaka, majd az 1989–1990-es rendszerváltást megelőző intervallum. Romlik viszont a liberalizmus – vagy az általa fémjelzett politikai erők – társadalmi megítélése gazdasági nehézségek, politikai válságok idején, amelyeket a társadalmi megítélés hajlamos a liberális nézetrendszer és intézmények gyenge teljesítményével, képviselőinek kormányzati inkompetenciájával azonosítani.

A rendszerváltás óta eltelt évek távlatából kijelenthetjük, hogy az akkor magukat liberálisokként definiáló pártok eltávolodtak vagy retorikájukban egyenesen szembefordultak az eszmerendszerrel, mint ahogy történt az a Fidesz esetében. Mások – némi költői túlzással – belefutottak a politikai pragmatizmusba, megszűntek, illetve marginalizálódtak, mint ahogy történt az az SZDSZ esetében történt. Egy 1999-es, *Két liberalizmus Magyarországon* című munkájában Csizmadia Ervin még amellett érvelt, hogy a két párt által képviselt értékek és prioritások alapján két eltérő liberalizmustípus különböztethető meg, s nem a Fidesz politikájának konzervatív irányba történő elmozdulásában keresendő a válasz a kor politikai tagoltságának megértésére.

Csizmadia az SZDSZ liberalizmusát *társadalomelvű liberalizmus*-ként határozta meg, amely mindenekelőtt a túlhatalommal, a hatalom zsarnokivá válásával szembeni garanciákra és a kisebbségek jogainak védelmére helyezi a hangsúlyt, s „inkább ellenzéki-el-lenőrzési elvek rendszere, és kevésbé kormányzati-hatalmi elv” (Csizmadia, 1999b). A liberalizmusnak ezt a típusát tehát kevésbé foglalkoztatja a kormányzati dimenzió, olyannyira, hogy mint azt Csizmadia írja, hogy a társadalomelvű liberalizmus 1994-es kormányra kerülése kellett ahhoz, hogy a liberalizmusnak a másik, a

kormányzáselvű tradíciója egyáltalán megmutatkozhat. Ezt a típust a kormányzati logika érvényre juttatásának szándéka, a többségi kormányzás elvének gyakorlati megvalósítása hatja át, egyfajta sajátos nemzeti jelleggel kiegészülve, ami egyáltalán nem idegen a magyar liberális hagyományoktól. Ahogy azt Csizmadia is hangsúlyozza, a nemzeti liberalizmus az eszméáramlat hazai történetének megkerülhetetlen történeti előzményét adja, s a taglalt konfliktus is párhuzamba állítható a nemzeti liberalizmus és a polgári liberalizmus összetűzéseivel (Csizmadia 1999b: 7.).

E megközelítés helytálló lehetett a keletkezése idején, de mind a magyar belpolitikai palettán, mind a Fidesz retorikájában azóta bekövetkezett változások, mind az illiberális jelző beépülése a politikai diskurzusba a liberalizmus hazai megjelenési formáinak újragondolására ösztönöznek. Mint azt Szűcs Zoltán Gábor a rendszerváltás utáni magyar belpolitikai diskurzusokat átfogóan elemző munkájában írja, e diskurzusok kétfajta politikai nyelv használatával jellemezhetőek. Az 1990-es éveket egy részint antipolitikai jellegű, az értelmiségi szakértelmet középpontba helyező, Szűcs által *szociológizáló nyelv*nek nevezett típus dominanciája jellemezte. E diskurzusok középpontjában a reform kifejezése állt, ennek megfelelően a politikai nyelv, valamint az aszimmetrikus ellenfogalmak logikáját követve a *szükséges reformokat nélkülöző, szakmailag nem megalapozott* elképzelések, programok és célkitűzések álltak szemben a *szakmailag megalapozott reform*elképzelésekkel. Az 1998-ban kormányra kerülő Fidesz sikeresnek mondható kísérletet tett egy alternatív politikai nyelv bevezetésére, amelyet Szűcs újkonzervatívnak nevezett. Ebben a szocialista múlttal való diszkontinuitás, az egységes választói akarat létének tételezése, valamint az erő, a cselekvőképesség és a hozzá szükséges pragmatikus tudás fontosságának hangsúlyozása került előtérbe. E politikai nyelv „képes volt aláásni mindazon kritériumoknak az egész rendszerét, amelyek korábban a helyes politikai cselekvés kiválasztására, igazolására és az ellenfél politikájának kritizálására szolgáltak” (Szűcs, 2012: 130–131.).

Mindezt figyelembe véve a Fidesz Csizmadia által kormányzáselvű liberalizmusként definiált pozíciójától történő elmozdulása véleményünk szerint még csak nem is a kormányzati pozícióra kerüléssel, hanem az azt követő 2002-es választási vereséggel kapcsolódik össze. A Fidesz kénytelen volt szembenézni azzal, hogy bár a feltételezése szerint létezik egy egységes választói akarat, az mégsem tartotta a pártot kormányzati pozícióban. A Fidesz saját retorikájában úgy oldotta fel ezt az ellentmondást, hogy fenntartotta az igényét a politikai események újkonzervatív értelmezésére, amit a korábbi kommunikációjához képest hangsúlyeltolódásokkal valósított meg. Ezeket az eltolódásokat Szűcs a kormányzati pozíció jelentőségének relativizálásában és a politikai cselekvések leírására szolgáló fogalmak politikán túli, olykor már-már szakrális jellegű konnotációjának megerősítésében látja (Szűcs, 2012: 136–137.).

Az újkonzervatív politikai nyelv sajátosságai a párt 2010-es újbóli kormányra kerülését követően is markánsan megmutatkoznak, s különösen igaz ez az egységes választói akarat feltételezésére a politikai cselekvések legitimációs alapjaként. Segíti a kormánypártok retorikájának érvényesítését az ellenzéki oldal válsága, elaprózódása is.

Említésre méltó tényező az is, hogy az SZDSZ 2010-es választási vereségét és parlamentből való kiesését követően nem maradt és nem jelent meg magát nyíltan liberálisnak valló releváns politikai formáció a magyar belpolitikában. Tekintettel azonban arra, hogy a liberális alapeszmék beépültek a többi eszmerendszer és a képviseljükben tevékenykedő pártok értékei közé, a liberalizmus jelenlétének fokmérője nem feltétlenül a liberális öndefiníciójú pártok jelenléte a közéletben.

Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy amennyiben – a nemzetközi tendenciákkal összhangban – az önmeghatározásában is liberális politikai erők eltűnőben vannak a magyar politikai palettáról (bár a Momentum megjelenésével – a jelző használatának kivételével – ez is változni látszik – a szerk.), mi végre az erősödőnek tűnő antiliberális kormányzati retorika? A politikai gondolkodás logikájához és

a politikai nyelv sajátosságaihoz visszanyúlva azt találhatjuk, hogy e tendencia politikai célja a saját szavazói tábor, a megteremtett politikai közösség egyben tartása, az öndefiníciónak a liberalizmussal, a magukat liberálisnak nevező vagy annak tartott formációkkal szemben történő meghatározása valamely, a politikai ellenfelek által képviselt konkrét szakpolitikával vagy identitáspolitikai programmal szemben (Schlett, 2018: 388–389).

Összegzés

A hazánkban zajló folyamatok és a tengerentúli politika között oksági viszonyt feltételezni nyilvánvalóan túlzás lenne, de a liberalizmus megítélésében egyértelmű párhuzamok ismerhetők fel. A liberális jelző stigmatizációja, rettegetté válása több, egymástól független tényezővel magyarázható Amerikában és Magyarországon is. A liberalizmus saját sikerének áldozatává vált, (az illiberális fordulat előtti időszakig – a szerk.) alapvető értékrendje áthatotta a demokráciákat, de épp elterjedtsége miatt a szó politikai szimbólumként elhasználódott.

Hosszú fejlődéstörténete során a liberalizmusnak több, egymással is versengő értelmezése alakult ki, és számos válfaja jött létre, jelentését folyamatos viták övezik (Abbey, 2005). A kifejezést az utóbbi évtizedekben elsősorban a kritikusai használták a politikai kommunikációban, így aránytalanul nagy mozgásteret nyertek a jelentésének meghatározására. Ha eltérő mértékben is, de mind az Egyesült Államokban, mind Magyarországon e tényezők hatására vált a liberalizmus a rettegett L betűs szóvá.

Identitáspolitika: túlkapás, vagy a dolog maga?

KOVÁTS ESZTER

Donald Trump 2016-os megválasztásának egyik prominens értelmezése a baloldalon az volt, hogy azért Hillary Clinton és a mainstream média túltolt identitáspolitikája felelős. Mark Lilla *Az identitásliberalizmus vége* című nagy port kavart cikkében,* amelyből később könyvet is írt (Lilla, 2017) az egyetemi campusokról a médiába és a politikába is átcsapó tendenciákat elemzi. Nevezetesen azt, hogy az amerikai liberalizmus morális pánikot kelt a faji, gender- és szexuális identitással kapcsolatban, fragmentálódott, s ez aláásta annak lehetőségét, hogy a liberalizmus a társadalmi csoportokat egyesítő és kormányzóképes politikai erő legyen. Ez az új liberalizmus egy nagy vízió kialakítása helyett az összes vélt identitáscsoport külön-külön megszólítására törekszik, a „közöst” ezen üzenetek összegének, és nem egy átvélő szolidaritási víziónak képzei. Hillary Clinton is rendre az afroamerikaiakhoz, latinókhoz, LMBT-emberekhez, nőkhez szólt. Ez a diverzitásfixáltság a liberálisok és progresszívek narcisztikus generációját hozta létre, akik a csoportjukon kívül lévők viszonyaival nincsenek tisztában. Lilla szerint ez képtelenné teszi őket arra, hogy olyan nagyobb kérdésekről alakítsanak ki álláspon-tot, mint osztály, háború, gazdaság vagy közjó.

Az identitáspolitika az utóbbi években az amerikai társadalmi igazságosságért folytatott politika paradigmatis formájává vált, összhangban azzal, amit Nancy Fraser már az 1990-es évek közepén elismeréspolitikai fordulatnak nevezett az igazságosságért folytatott küzdelmekben (Fraser, 1995). Politikai korrektség, biztonságos terek (safe space), privilégiumok, mikroagressziók: az alábbiakban

* The End of Identity Liberalism. *The New York Times*, 2016. november 18.

ezeket az angolszász országokban megfigyelhető identitáspolitikai gyakorlatokat és „polkorrekt” nyelvi csendőrködések, valamint ezeknek a közösségi média platformjain, az egyetemi campusokon és végső soron az amerikai politikában a 2010-es években felerősödött megnyilvánulási formáit járom körül.

E jelenségek magyarországi relevanciáját a kormányzati kommunikáció felől lehet legkönnyebben megközelíteni. Szembeötlők a Fidesz-kormányzathoz és szellemi holdudvarához köthető lapok (mandiner.hu, 888, Pesti Srácok), folyóiratok (Kommentár), külföldről finanszírozott civilek (CitizenGO) és álfüggetlen agytrösztök (Alapjogokért Központ) bulváros, félelemkeltő beszámolói, amelyek a „mivé vált a Nyugat, a liberalizmus”, és az „ettől meg kell óvnunk a gyermekeinket” hangvételével fogalmazódnak meg. Az állandó fenyegetettségérzettel a kormányzat saját antidemokratikus gyakorlatát igyekszik igazolni (Kováts, 2018; Kováts–Schultz, 2019). Ám az is igaz, hogy ezek az – álláspontom szerint is erősen kifogásolható – identitáspolitikai nézetek megjelennek a fősodratú liberális médiában és a társadalmi igazságossági aktivizmusban is, és a kormányzat diskurzusa nem tarthat minket vissza attól, hogy számot vessünk a jelenséggel.*

Identitáspolitika régen és most

A hatvannyolcas-ellenességet zászlajára tűző új jobboldal gondolkodói** rendre azt állítják, hogy a hatvannyolcasok győztek, és velük szemben konzervatív ellenforradalomra van szükség. A baloldalon is felerősödtek azok a hangok az angolszász országokban a 2016-os brexitnépszavazás és Trump megválasztása után, hogy

* Fontos kiemelni, hogy bár a kötet az Egyesült Államokról szól, a tárgyalt jelenségeket többek közt Kanadában, Nagy-Britanniában, Németországban is parázs vita övezi.

** Az alt-rightról kötetünkben B. Simon Krisztián írt tanulmányt. a konzervatív ellenkultúráról Lakatos Júlia írása szól részletesebben.

vissza kell térni az osztálypolitikához, fel kell hagyni a kisebbségek (nők, melegek, színes bőrűek) képviseletének elsődlegességével, vagyis az identitáspolitikával.

A történeti ambíciójú elemzések azonban megfelelőbb kereteket nyújtanak a jelenségek értelmezésére és a politikai konzekvenciák levonására (Fukuyama, 2017; Füredi, 2017; Haider, 2018; Kiss, 2018; Mészáros, 2018; Susemichel–Kastner, 2018). Ezek mind-mind kiemelik, hogy az 1960–70-es években a politikai követelések identitáspolitikai keretű megfogalmazása nem volt új (gondoljunk a nemzeti és vallási alapú identitáspolitikákra az előző évszázadokban), s hogy az eltelt ötven-hatvan évben komoly változásokon mentek keresztül. A 2010-es évek fejleményeinek értelmezése lehetetlen abból kiindulva, hogy ezek ugyanazok, vagy akár csak a hatvannyolcasok nézeteinek logikus folyományai volnának – mintha ’68 megnyitotta volna az utat számos „deviáns” jelenség előtt (Szilvay, 2018b; Szánthó, 2018). Ebből viszont az is következik, hogy a jelenkori identitáspolitika kritikáit összemossni egymással, és mindőjüket a meleg, nő, fekete, cigányok stb. elnyomóinak beállítani intellektuális restség. Az is kérdés, érdemes-e a politikai nyelvi stratégia részeként használni és elinflálni a „nőgyűlölő”, „homofób”, „rasszista” címkézést bizonyos nézetek delegitimálására. Számomra úgy tűnik, ez inkább a probléma része, mint a megoldása (Kováts, 2017).

A Combahee River Collective 1977-es kiáltványát gyakran szokás a hatvanas-hetvenes évek identitáspolitikájának egyik legfontosabb kordokumentumaként meghatározni. Ebben a szövegben a leszbikus fekete női szerzők nemcsak lefektetik a később (1989-ben) Kimberlé Crenshaw jogász által konceptualizált interszekcionalitás alapjait (miszerint a különböző elnyomások összekapcsolódnak, egy fekete férfinak vagy egy fehér heteró nőnek más a társadalmi pozíciója, mint egy fekete leszbikus nőnek), de megfogalmazzák azt is: az elnyomásuk elleni leghatékonyabb küzdelem módja az identitáspolitika. „Hiszünk abban, hogy a legmélyebb és potenciálisan legradikálisabb politika közvetlenül az identitásunkból jön.” Ebben

az értelmezésben az identitás a csoport-hovatartozást jelentette, aminek az alapja a közös megélt tapasztalat volt.

Francis Fukuyama Identity című könyvében áttekinti az identitáspolitika nyugati történetét az identitáskonceptió kialakulásától, Luthertől és Kanttól napjainkig. Állítása, hogy a közösségi identitáspolitikák (a „mi” nemzetünk és vallásunk elismertetése) és a hatvanas-hetvenes évek egyéni elismerésekre vonatkozó identitáspolitikái („ismerj el engem egyenrangúnak mint nőt, meleget, feketét”) konvergáltak a mai identitáspolitikai követelésekben (Fukuyama, 2018). Hozzá hasonlóan Frank Füredi, valamint a Lea Sussemichl és Jens Kastner szerzőpáros is az identitáspolitika tartalmának megváltozását helyezik a középpontba: az átalakuló társadalmi-gazdasági-politikai viszonyok megváltoztatták magát az identitáspolitikát a második világháború utáni évtizedekben, s ekközben kitermeltek olyan jelenségeket, amelyeket a demokrácia és a társadalmi igazságosság hívei – e szerzők véleménye szerint – nem támogathatnak.

Kiss Viktor mindezt a fordista kapitalizmusról a posztmodern kapitalizmusba áttérés kontextusában értelmezi, amennyiben a megváltozott termelési feltételek szükségessé tették a tőke alkalmazkodását, és így a '68-as követelések részleges beépítését is. Ez viszont átalakította magukat a társadalmi mozgalmakat is. Költői (de a NER tudatos politikai stratégiájával is számot vető) kérdése a Kommentár új jobboldali ideológusaihoz/olvasóihoz ezt a változást szemlélteti:

„[H]a a jobboldali-konzervatív ellenforradalom hívei utolsó nagy összecsapásra készülnek az egyenlőség kultuszában élő és a világot társadalmilag konstruálnak tekintő »örök baloldal« és a neki ellenállni próbáló, romantikus utóvédharcot folytató »örök jobboldal« között – akkor éppen a »harcban« '68 szükségszerűen a romlást hozó »marxistaliberális« massa alkotórészévé válik. De realisan nézve a posztthatvannyolcas politikai küzdelmeket, tényleg ilyen könnyedén állítható Che Guevara Soros György mellé, az ellenkultúrák hippiejei a fogyasztói társadalom urai mellé, Davos globális erősei az alterglob mozgalom mellé, a nyugati marxizmus a létező szocializmus mellé, a feminizmus a pornóipar mellé?” (Kiss, 2018: 73–74.)

Az identitáspolitika és a politikai korrektség legújabb eszköztára

Az e fejezetben is tárgyalt jelenségek egyik első magyarországi tudományos feldolgozásában Balogh Lídia és Dinók Henriett a következő módon határozzák meg a politikai korrektség fogalmát: „azoknak a törekvéseknek a bírálatakor használják, amelyek a sérülékeny, illetve peremhelyzetű, a történelem során üldöztetést elszenvedő csoportok védelmének céljával a beszéd (esetleg a viselkedés) normáinak lefektetésére irányulnak; és a közbeszédből számúzni kívánják az érintett csoportok (valamint a velük szimpatizálók) számára esetlegesen bántó, lenéző, illetve bármilyen módon tapintatlan megnyilvánulásokat” (Balogh–Dinók, 2017: 342.).

Nehéz lenne kifogásolni azt a kérést, hogy a közszereplők udvariasak legyenek, ne szőke nőzzenek, cigányozzanak vagy buzizzanak. De hogy mi számít például cigányozásnak vagy homofóbiának, egyáltalán kirekesztő kijelentésnek (vagy mi számít „köztérnek”, ahol az ilyen kijelentések szankcionálhatók), jelentősen kitágult az elmúlt években, különösen az Egyesült Államokban. Ha valaki nem ért egyet az azonos neműek házasságával, akkor homofób? Ha valaki azt állítja, hogy a nők és férfiak között vannak biológiai különbségek, az nőgyűlölet és szexizmus (esetleg egyenesen transzfóbia)? Ilyen és ehhez hasonló kérdések uralják az egyetemi campusokat, amelyek immár a fősodratú média és a politika világát is meghatározzák.

Az ehhez kapcsolódó legfontosabb aktivistakoncepciókat és gyakorlatokat a teljesség igénye nélkül az alábbi négy pontban lehet összefoglalni (Balogh–Dinók, 2017):

1. Biztonságos terek (safe place) és figyelmeztetések (trigger warning) a felkavaró tartalmakra

Mindkét fogalom eredetileg a súlyos erőszakot, így például háborús traumákat vagy szexuális erőszakot átélt emberek védelmében kialakított intézkedésekre utalt, s azt célozta, hogy óvják az érintetteket az újratraumatizációtól és emléketörésektől. Azonban – ahogy erre Lukianoff és Haidt nagy port kavart cikke is (2015)

rámutat – a fogalmak használata az utóbbi években felfoghatatlan kiterjedésűvé vált: a „potenciálisan felkavaró tartalmú” címékét filozófiai, irodalmi vagy akár jogi szövegekre is vonatkoztatni kezdték az egyetemeken, azt követelve az oktatóktól, hogy jelezzék, ha ilyen előfordulhatna. Bizonyos esetekben mindez odáig ment, hogy a vitatható nézetek is a trigger warning hatálya alá estek, hogy a hallgató mérlegelhesse, kiteszi-e magát ilyen stressznek.

A szociálpszichológusok nézete szerint ez a túlóvás az eltérő nézetektől és felkavaró tartalmaktól sem lélektanilag, sem társadalmilag nem tartható. Ide tartoznak még az úgynevezett mikroagressziók, a mindennapi, semlegesnek szánt kérdések és gesztusok, amelyeket a kérdezett fél sérelmesnek, bújtatott agressziónak, az elnyomás újratermelésének él meg (például egy színes bőrűtől megkérdezni, „hol született”, ezzel azt sugallva, hogy nem amerikai).

2. Csekkold a privilégiumaidat!

Paula Villa „pozicionális fundamentalizmusnak” nevezi az interszekcionalitás* egykor hasznos elemzési módszerének bunkósbotszerű alkalmazását az aktivistagyakorlatban (Villa, 2017): az egyének azonosítását a (vélt) társadalmi hierarchiákban elfoglalt helyükkel, mechanisztikusan, egyfajta excelszempléletben** (Csányi-Kováts, 2019). Mindezt a folyamatos gyanakvás kíséri: minden érv mögött a megszólaló elnyomó szándékai sejlenek fel (Nathwani, 2014).

Ez nemcsak egy felvilágosodásellenes és antiintellektuális megközelítés, hanem delegitimációs stratégia is: bármilyen vitatott álláspont levezethető és megkérdőjelezhető a beszélő pozíciójából

* Crenshaw eredetileg a jog által addig nem látott diszkriminációs „keresztzódésekre” utalva (pl. fekete nők) alkotta meg a fogalmat. Később erre egy egész elmélet épült a különböző elnyomások, illetve hatalmi viszonyok (pl. kapitalizmus, rasszizmus, homofóbia, nők alacsonyabbrendűnek tekintése) összekapcsolódásáról – ennek is megváltozott a tartalma az évek során (Csányi-Kováts, 2020).

** Férfi vagy nő, heteró vagy meleg, cisz vagy transz, fehér vagy fekete, éptestű vagy mozgássérült stb.

(„Heteróként bírálod a Pride-ot? Homofób vagy!” „Férfiként bírálod a #metoo-t? Érdekelt vagy a nők elleni erőszak fenntartásában!” „Ciszneműként biológiai alapon érvelsz a transzneműség vagy a nembináris nemek ellen? Láss ki a privilégiumaid mögül!”).

3. Monologizmus, misgendering és no-platforming

Ezek a mozgalmak az egyének monologikus önmeghatározását tekintik normájuknak, szemben azokkal a tudományos és filozófiai nézetekkel, melyek szerint az egyén identitása nem magával született, hanem a környezettel való kölcsönhatásban, interakcióban alakul ki, és dinamikusan is változhat (Brubaker, 2016).

Elfogadásuk mércéjévé pedig ennek az ideológiának az elfogadását teszik meg. Így lehet a transzneműséget vagy a nembináris nemi identitásokat bíráló liberális, konzervatív, baloldali és feminista szereplőket transzfóbnak vagy fasisztának bélyegezni, lemondani az egyetemi előadásait, vagy kiharcolni a lemondásukat (úgynevezett no-platforming). A bírálókat meghurcolhatják vagy megbélyegezhetik mások választott nemének szándékolt vagy szándékoltalan tiszteletben nem tartásának vádjával (misgendering) is, aminek eredményeként alakul ki a TERF, vagyis a transzkirekesztő radikális feministák (trans-exclusionary radical feminists) bélyege (Balogh-Dinók, 2017; Kováts, 2017).

4. Online-lét és call-out-culture

E politikai gyakorlat része a fokozott közösségimédia-használat, és azon keresztül egy felkérdező-számonkérő moralizáló kultúra (call-out culture) és boszorkányüldözés (Fisher, 2013). Angela Nagle egyenesen úgy elemzi ezeket a 2010 utáni változásokat, hogy az egymást hergelő online szubkultúrák (tabutörő pszíziellenes mémgyártók vs. gender-queer tumblr-felhasználók) csordultak ki az online térből az egyetemi campusok világába, majd a politikába (Nagle, 2017). Ennek legújabb eleme az úgynevezett „cancel culture”, a vitatott nézeteket megfogalmazó celebritások kulturális „letiltására”, a bejegyzéseikről való leiratkozásra buzdító mozgalom.

Kritikák és magyarázatok

A fent leírt jelenséghalmazt nemcsak az autoriter vagy populista jobboldal támadja. Számos érv szól amellett, hogy ezek bírálható gyakorlatok, igazságtalan az identitáspolitika kritikáját a nők, meleg, feketék jogainak elvitatásával azonosítani. A konzervatív-liberális kritikák közé tartozik például, hogy az egyének helyett a csoport-hovatartozások a döntőek (Körösi-Mándi, 2019). Sokan a szólásszabadságot féltik – lásd a no-platforming gyakorlatokat, az online lincseléseket és a nem megfelelő vélemények szélsőjobboldalnak bélyegzését és ezzel tabusítását.

Ezzel összefüggésben mások rámutatnak a totalitárius/autoriter trendekre ebben az aktivizmusban és az azt kísérő boszorkányüldözésekben. Feministák bizonyos csoportjai azt hangsúlyozzák, az identitáspolitika nemhogy nem segíti a nők jogainak érvényesülését, hanem aláássa az értük folytatott küzdelmet: a rendszerszintű okok bemutatása és az azok elleni küzdelem helyett egyéni viselkedések feletti csendőrködés és tét nélküli önmegmutatás, erényfotogtatás zajlik (Nagle, 2017). Ráadásul sokszor a nők és a leszbikus nők jogai sérülnek, például a transz és queer aktivizmus bizonyos törekvései nyomán.

Mark Fisher nagy hatású esszéjében így fogalmaz:

„Miközben *elméletben* azt állítják magukról, hogy támogatják a strukturális szempontú kritikát, a *gyakorlatban* sosem foglalkoznak semmi mással, mint az egyéni viselkedéssel. [...] Egyes egyének elítélése mindig fontosabb, mint a személytelen struktúrák figyelembevétele. A tényleges uralkodó osztály az individualizmus ideológiáját propagálja, miközben osztályként működik [...]. Szóban a „szolidaritás” és a „közösségesség” oldalán állnak, közben úgy cselekszenek, mintha a hatalom által kijelölt individualista kategóriák tarthatók volnának.”

Frank Füredi az identitáspolitika pszichológiai és narcisztikus nyelvzetét ostromozza („Minden rólam szól”), és hangsúlyosan kiáll amellett, hogy a politikai-társadalmi változásokat követelő hatvanas-hetvenes évek identitáspolitikáihoz képest ezek a maiak az úgy-

nevezett baloldalon fragmentációs és individualizációs formájukban csak az egyének validációjáról szólnak (Füredi, 2017). Sussemichl és Kastner mindezekhez hozzáteszik, hogy az identitáspolitika individualizálódása immunissá tesz bármiféle – így többek között szolidáris – kritika ellen (2018: 132.). Hiszen ha minden rólam és az én érzéseimről szól, akkor ki vagy te, hogy ítéletet hozz?

Ha mindez igaz, akkor érthetővé válik az is, hogyan fullad ez a fajta álpolitika – pseudo-politics, ahogyan Mark Lilla fogalmaz (2017) – az elismerés és a sokszínűség ünneplésének üres és szirupos gesztusaiba, amelyek az egyenlőtlenségeket kitermelő társadalmi struktúrák felszámolásához nem járulnak hozzá, viszont hozzátesznek a nyelvi csendőrködéshez, a privilégiumok érveket delegitimáló monitoroz(tat)ásához, a büntudat terjesztéséhez (Fisher, 2013). Klasszikus esete ennek az „adott év”-vel való, jobboldalról rendszeresen gúnyolt érvelés (Nagle, 2017: 83.): gondoljunk Justin Trudeau „Because it's 2015”-jére, amikor arról kérdezték, miért ilyen diverz a kormánya; vagy itthon a Momentum videójára az azonos neműek házassága mellett a „2017 van” érveléssel.

Az amerikai identitáspolitika magyarországi megjelenése

2016 őszén a Budapest 8. kerületi Auróra kocsmában kifüggesztettek egy angol nyelvű buliszábályzatot azzal kapcsolatban, hogy mi minden van tiltva (rasszizmus, transzfóbia, ciszszexizmus, homofóbia, bifóbia, xenofóbia, *slut-shaming*/lekurvázás stb.). A vita arról folyt (és folyik azóta is eltérő intenzitással) a feminista- és LGBT-aktivizmusban, hogy ez az aggasztó és másolt („copy-paste”) aktivizmus vajon amerikai hatás, vagy a jelenséget problematizálni vihar egy pohár vízben („ez nem Amerika” és a „NER-ben fontosabb gondjaink vannak”).*

* https://reflektor.blog.hu/2016/10/20/weiss_eszter_copypaste_aktivizmus
https://uvegplafon.blog.hu/2016/11/02/ez_megsem_amerika_422
[https://mandiner.hu/cikk/20161103-weiss_eszter_ezek_nem_tulkapasok_ez_a_dolog_maga_\(ennek_az eredetije már nem elérhető, csak a mandiner által szemlézett változata\)](https://mandiner.hu/cikk/20161103-weiss_eszter_ezek_nem_tulkapasok_ez_a_dolog_maga_(ennek_az eredetije már nem elérhető, csak a mandiner által szemlézett változata))

A másik szempont, ami rendre felmerül a vitában, hogy ezek vajon „a PC-ideológia túlkapásai”, vagy a dolog maga? Egy skálán kell-e elképzelni a dolgot, aminek vannak észszerű elemei, csak nem szabad túltolni? Vagy a túlkapásoknak definiált dolgok bizony a jelenség lényegére mutatnak rá? A kérdés tehát az, egy az egyben el kell-e őket vetni, hiszen az egyenlőtlenségek természetének leírása, a társadalmi szolidaritás gyakorlata és bármely más politikai cselekvés szempontjából haszontalanok, vagy egyenesen aláássák a célt.

A harmadik vitapont, hogy ezek a külföldi és részlegesen itthoni gyakorlatok csak ürügyet szolgáltatnak a magyar kormányzatnak az ellenségképei fenntartására és táplálására (liberalizmus, Nyugat, Brüsszel, LMBT-emberek, feminizmus), vagy pedig a jobboldal autentikus félelmet lovagol meg, egy jogos aggodalmat jelenít meg, és valós jelenségekre ad valamiféle (ha nekünk nem is tetsző) választ.

Míg az Egyesült Államokban a főáramú politikai viták szerves része az identitáspolitikai megközelítés, és a *The New York Times*szal az élen a főáramú sajtó visszhangozza szövegeit, Magyarországon sem az úgynevezett baloldali, sem a liberális pártok, sem a kivéreztetett, erőforrás-hiányos társadalmi mozgalmak nem tűzik zászlajukra az amerikai és brit követeléseket. Narratíváik itthon egyelőre csak elszórtan jelennek meg: például az egyenlőtlenségeket kitermelő rendszerek kritikája helyett a csoport-hovatartozásokat számon kérő, magát az interszekcionális feminizmus hazai adaptációjának tekintő úgynevezett „metszetszemléletű feminista” aktivizmusban vagy az LMBT-aktivizmusban (Mészáros, 2018).

Am a kormányfüggetlen sajtó (*Index*, *444.hu*, *24.hu*, *hvg.hu*) rendre platformot ad az angolszász problémafelvetést importáló marginális szereplőknek, cikkeket és interjúkat közölnek az önjelölt elnyomott szexualitások képviselőivel, például aszexualitás, pánszexualitás, demiszexualitás témakörében. Mindemellett megjelennek kritikai hangok is a fősodratú sajtóban, gondoljunk Plankó Gergő

rendszeres feltáró írásaira a *444.hu*-n,* de ezek aligha tudják ellen-súlyozni azt a benyomást, amit a megmaradt liberális sajtó kelt az elfogadás, tolerancia és sokszínűség „fejtett nyugati” jelszavai jegyében (Bajusz–Feró, 2018). Nem elhanyagolható a befolyása az angol nyelvű és magyar transznemű és nembináris nemű influenszereknek sem. Magyarul például Fajt Alex transz férfi (nőnek született, magát férfiként azonosítja) és Emma Dandelion transznő (férfinak született, magát nőnek érzi) harminc-százezres nézettséget generáló videókban beszélnek a transzneműségükről a különösen a tinédzser- és huszonévesek körében népszerű Youtube-csatornáikon.

Zajlik tehát egy másolás/recepció/adaptálás a megmaradt liberális médiában, leginkább az online platformokon, de ez egyelőre elhanyagolható mértékű ahhoz a mozgósításhoz képest, amelyet a magyar kormányzat apparátusa hajt végre 2016–2017 óta a „genderideológiára”, az „emberi jogi fundamentalizmusra” vagy a pízsi túlkapásaira hivatkozva (Kováts, 2018). A Fidesz-közi médiában naponta cikkekből vagy riportokban emelnek ki egy-egy extrém vagy sajnos már korántsem extrémnek számító példát Amerikából vagy Nagy-Britanniából, felfestik, hogy „itt tart a fejlett Nyugat”, és ezzel igazolják a kormányzat gyűlöletkeltésre és polarizálásra építő diszkurzív gyakorlatát és antidemokratikus beavatkozásait például a média vagy az egyetemi autonómia területén.

Miközben szitokszóként használják az identitáspolitikát, természetesen maguk is azt folytatnak. A 888 és a *Pesti Srácok* hasábjain vagy az Alapjogokért Központ heti „PC-sajtószemléiben” nem is rejtik véka alá, hogy alt-right importot hajtanak végre. Sokszor le se fordítják a szavakat, például olyan természetességgel hivatkoznak az úgynevezett cukczervatívokra vagy a SJW-okra (az amerikai jobbos szitokszó a „társadalmi igazságosság harcosainak” nevezett identitáspolitikai baloldalra), mintha azok mindenki számá-

* Például: Az egyetemistákra ráomlik a politikailag korrekt álmvilág. *444.hu*, 2015. november 12.

ra bevett kifejezések lennének Magyarországon.* Vagy ahelyett, hogy bírálják a „kinek a legrosszabb a helyzete a társadalomban” megközelítést, az úgynevezett elnyomottsági olimpiát (oppression Olympics), abba maguk is beszállnak, és bizonygatják, hogy a fehér heteró férfiak a legelnyomottabbak (meg egyáltalán a jobboldali sajtó, a NER tizedik évében).

A pszíellenes, a gendersemleges személyes névmások törvénybe iktatása elleni jogos tiltakozása után az alt-right kedvencévé avanszált kanadai Jordan Peterson, és az amerikai alt-right vezéralakjának számító Milo Yiannopoulos közpénzből fizetett magyarországi látogatása, előadásai és interjúik szintén ebbe a sorba illeszkednek. Böcskei Balázs és Barkóczy Balázs egyébként helyesen mutatnak rá, hogy Milo felfutása „az a leves, amit főztünk”, „Milo azt teszi velünk, amivé mi tettük a világot”. Tudniillik Yiannopoulos a mediatizált demokrácia, a posztmodernizált ellenállás a – Nagle által is részletesen kifejtett – ironiatúlélített kultúra krízisterméke (Barkóczy–Böcskei, 2018).

Amit tehát az új jobboldali NER-apológéták a progresszív oldal szemére hánynak, nevezetesen a nyugat-európai és amerikai követelések és példák kritikátlan átvételét, azt ők maguk is nagy erővel művelik. Az amúgy jogosan cenzúrával és tabusítással vádolt amerikai pszízkultúra pedig sokat tanulhatna a magyar kormányzat és médiagépezete vonatkozó gyakorlatából.

Összegzés

Az alt-right által leginkább a kulturális marxizmussal vagy a társadalmi igazságosság harcosaival azonosított identitáspolitikai pszí jelenségegyüttest konzervatív, liberális és baloldali kritikusi különféle fogalmakkal próbálják megragadni. Ezek (a teljesség igénye nélkül): a progresszív liberalizmus (Körösenyi–Mándi, 2019), az identitárius baloldal (Kiss 2018), a posztmodernizált baloldal (Böcskei, 2019), a moralizáló baloldal (Fisher, 2013), a tumblr-liberalizmus (Nagle,

* E jelenségekről írt kötetünkben B. Simon Krisztián az alt-righttal foglalkozó részben.

2017), az identitásliberalizmus (Lilla, 2017) és a neoliberalizmus balszárnya (Reed, 2015). E megközelítések, bár eltérő hangsúlyokkal, nagyjából ugyanazokra a gyakorlatokra utalnak.

Szembeötlő, hogy a megjelölések hol baloldalt, hol liberalizmust emlegetnek. Az USA-ban a két kifejezés tartalma eltér az európai kontinensen bevettől, ott leggyakrabban szinonimaként használják őket a közéleti vitákban. Itthon a jobboldal gyakorlata a „bal-liberálisozás”, melynek részben történeti (a 2002–2010-es MSZP–SZDSZ-kormányzás), részben taktikai okai vannak (politikailag hasznos az ellenfeleket homogenizálni, összemosni egymással és a valóságtól legelrugaskodottabb nézetekkel). Csakhogy a jelenség tényleges megértéséhez ez az összemosás nem visz közelebb.

Míg maguk az aktivisták azért hívják a gyakorlatukat baloldalinak vagy radikális baloldalinak, mert szeretnék, ha ez lenne „a baloldali álláspont” – vegyük észre, hogy ez egy hegemoniáért folytatott nyelvpolitikai harc –, addig ha liberális bírálóik baloldalinak vagy baloldali bírálóik liberálisnak nevezik őket, egyfajta elhatárolódást fejeznek ki („nem akarom őket a nevemre venni”).* A „jelzős” baloldali címkét (posztmodernizált, identitáspolitikai stb. baloldal) azok a baloldali kritikusok használják, akik elismerik, hogy ez bizony (szeretjük vagy nem) a *valóban létező* baloldalon belüli egyik áramlat.

Angela Nagle meggyőző elemzése az amerikai kultúrharc utóbbi években lezajlott átrendeződéséről arra mutat rá, hogy az alt-right megerősödése összefügg a „tumblr-liberalizmus” gyakorlatával: egymást erősítő és előfeltételező diskurzusokról van szó.

„Minden bizzar esemény, új identitás és furcsa szubkulturális viselkedés [...] egy válasza adott válaszként értelmezhető, ami szintén válasz egy másikra, mindegyik mérgesen felelve a másik

* https://reflektor.blog.hu/2017/02/08/tolerancia-biznisz_es_moralis_felsobbrenduseg_a_tarsadalmi_igazsagossag_harcosainak_csodalatos_vilag
Magyarul az első cikk volt a témában, és ott fogalmazódik meg ez a gondolat először.

létezésére. A trumpista mémgyártók felgyorsítják a tabudöntőgető antipiszi stílusukat, válaszként a genderqueer Tumblr-felhasználókra, akik a maguk részéről még érzékenyebbé válnak, még inkább meggyőződve arról, hogy az online szubkultúrájukon kívüli világban rasszizmus, nőgyűlölet és heteronormatív elnyomás uralkodik” (Nagle, 2017: 7–8., *saját fordítás* – K. E.).

De a vitapozíciók, ahogy fentebb láttuk, Amerikában és itthon is ennél árnyaltabbak. Mindkét szélsőséges pozíciónak számos kritikája létezik, még ha ezek a szereplők (alt-right és identitárius baloldal, a hazai kontextusban pedig a NER és a súlytalan identitáspolitikai aktivizmus) érdekeltnek is tűnnek abban, hogy kétpozícióra szűkítsék a vita keretét. „Aki nincs velünk, az a 600 genderidentitás mellett van”, sugallja a NER-es propagandagépezet. „Aki nincs velünk, az a NER hasznos hülyéje/szekértelője”, üzeni az eljelentéktelenedő, kulturális hegemoniájának maradványait őrizni kívánó liberális oldal. Akik ragaszkodnak ehhez a bináris oppozícióhoz az identitáspolitikával kapcsolatos vitákban, azok szükségszerűen egy kultúrharcos narratívát erősítenek, ami hozzájárul a társadalom megosztásához.

Nem legitim az új keletű identitáspolitikákra hivatkozva antidemokratikus politikai gyakorlatokat igazolni, mint ahogyan azt a magyar kormányzat teszi (félelem- és gyűlöletkeltés a kisebbségi csoportokkal szemben; a *gender studies* akkreditációjának visszavonása, ezzel beavatkozás a tudományos autonómiába, a médiapluralizmus visszaszorítása). De nem lehet egyetérteni azzal a gyakorlattal sem, amely az identitáspolitika jelentőségét vagy akár magukat a fent tárgyalt bírálható jelenségeket tagadja (Baskin-Berg, 2019). Attól, hogy az egyre autoriterebb jobboldal a polkorrektséggel kapcsolatos eseteket hangulatkeltésre használja, még beszélhetünk róluk, sőt rá is mutathatunk problematikus voltokra. Az ilyen viták elfojtása nem hasznos a NER-kritikus és a társadalmi igazságosság mellett elkötelezett oldal számára. A copy-paste aktivizmusból csak rosszul jöhetünk ki: egy ambiciózus, emancipatív és közösségelvű víziót kell megfogalmaznunk.

Elnökök, ideológiák és a film

PAÁR ÁDÁM

A tévét néző átlagembert mindig meglepi az a mély áhítat, amely az amerikai embereket jellemzi, amikor sor kerül az Egyesült Államok új elnökének beiktatására. Még meglepőbb, milyen intenzíven reagál a filmművészet akár csak a közelmúltbeli elnökök szerepére: Bill Clinton hetven, George W. Bush több mint száz filmben szerepelt (Hahner, 2012). Összehasonlításképpen: Magyarországon egyetlen köztársasági elnök, Károlyi Mihály alakját idézte föl játékfilm (*A vörös grófnő*). A hollywoodi álmogyár művei hozzájárultak az amerikai (ön)kép kialakításához. Ezt nem más fogalmazta meg, mint Barack Obama, aki a következő üzenetet intézte az amerikai filmszakmához: „Emberek százmilliói, akik sosem léptek még az Egyesült Államok földjére, de önöknek köszönhetően megtapasztalták egy kis részét annak, ami a mi országunkat különlegessé teszi. Megtámasztottak valamit értékeinkből. A világ kultúráját formáltuk önökön keresztül.” (Peterecz, 2016.)

E fejezetben bemutatom, milyen szerepkörök élnek az amerikai filmrendezők és – részben az ő hatásukra – a nézők fejében az elnöki hivatallal, a mindenkori elnök személyével kapcsolatban. A filmek sokasága és e tanulmány szűk keretei között feszülő ellentét miatt nem törekedhettem másra, mint alapsémák felvázolására, ezeket illusztrálom néhány film, alapkonfliktus, karaktertípus fölvilágításával. Mindezek mellett választ keresek arra, miért nincsenek magyar elnökfilmek, és arra is, hogy a magyar filmesek mit tanulhatnak az amerikai elnökfilmekről.

Az amerikai mítoszok

Az Egyesült Államok, miként minden állam, születésétől kezdve rendelkezik olyan mítoszokkal, amelyek megszilárdítják a közösség

kohézióját. Az Egyesült Államok olyan, mint egy miniatürizált emberiség: mindenre és mindennek az ellenkezőjére találunk példát az amerikai társadalom-, politika- és esztétikumban, politikai filozófiában és kultúrában (az amerikai értékrenddel kapcsolatban itt ajánlom Hankiss Elemér [2002] szép esszéjét). Ám bizonyos alapvonásokat a függetlenségi háborútól – sőt a puritán kortól – felvonzhatunk, amelyek máig megőrződtek az amerikai kultúrában, és minden más érték ezekre rakódott rá.

Az egyik fontos érték az amerikai kivételesség mítosza, vagyis az a meggyőződés, hogy az Egyesült Államokat Isten különleges célra választotta ki.* Ennek legkorábbi megfogalmazása Massachusetts kolónia puritán kormányzójától, John Winthroptól származik:

„Az Úr a mi Istenünk, és gyönyörűség, hogy itt tartózkodik közöttünk, a választott népe között, és az Ő áldása rajtunk. [...] Fel fogjuk fedezni, hogy Izrael istene köztünk van, amikor tízen közülünk képesek lesznek ellenállni ellenségeink ezreinek [...] Olyanná tesz bennünket, mint az új Anglia: tekintetbe kell vennünk, hogy olyanok vagyunk, mint a város a hegyen, az egész emberiség szemei ránk szegeződnek. Így ha mi kudarcot vallunk a munkában, amelylyel az Úr megbízott, és amelybe belekezdünk, és így visszavonja tőlünk támogatását, akkor az egész világ számára egy történet és gúny tárgya maradunk.” (Winthrop, 1630.)

Az idézetben minden egyben van a nemzeti kiválasztottsághoz: a párhuzam a bibliai zsidósággal, a „választott néppel”, az isteni adományként fölfogott föld, és az ígéret, hogy Isten megvédi a népet. A 17. századi winthropi vízió, amelyet többször idéztek a 20. században, világtörténelmi kontextusban persze nem számított radikálisan újnak. Nem volt társadalom, amely ne vallási érvekkel élt volna önnön léte vagy felsőbbrendűsége mellett, és nem volt civilizáció, amely ne reménykedett volna abban, hogy egy nap majd mindenki követi. Ismerjük ennek a kiválasztottságtudatnak a magyar, orosz,

* A kiválasztottságérzésről és politikai következményeiről szót ejt Rada Péter is e kötet külpolitikáról szóló tanulmányában.

lengyel és latin-amerikai változatait, de egyetlen más kiválasztottságtudat sem terjedt el annyira széles körben, mint az amerikai. Ebben kiemelkedő szerepe van a populáris kultúrának. Az amerikai az egyetlen „birodalom”, amely egy életmód, illetve egy életstílus révén képes vonzóvá válni milliók számára, meghódítva e tekintetben a „periféria” lakosságát is.

Az amerikai kiválasztottságtudatból fakad a meggyőződés, hogy ha Isten Amerikát választotta ki, akkor Amerikának felelőssége van az egész világ iránt. Ez az erős morális meggyőződés tetten érhető az amerikai elnökök beavatási beszédeiben, és a filmek is állandóan utalnak az Egyesült Államok morális fölényére, ami részben isteni adomány, részben a világért viselt felelősségből fakad (Hankiss, 2002: 61.).

Az amerikai életmód kvintesszenciája a *szabadság* értéke (Espada, 2017). A szabadság fogalma sokféle tartalommal tölthető meg: a demokráciával, az emberi jogokkal, a szabad verseny és a szabad vállalkozás védelmével. A különböző szabadságdefiníciók sehol nem fonódtak egybe oly módon, mint az Egyesült Államokban. Amikor az USA a gyakorlatban kívánta képviselni a szabadság amerikai értelemben fölfogott értékét a világ más pontjain, kiderült, hogy a gazdasági szabadság és a politikai szabadság nem feltétlenül jár kéz a kézben. Sőt, a gyakorlatban egyik a másikat kiolthatja. Ami Amerikában működik, nem feltétlenül működik a világ olyan pontján, ahol a fékek és ellensúlyok rendszere vagy a korlátozott hatalom elve nem szilárdult meg.

Sokan írnak az amerikai *individualizmus*ról, és igaz, kevés kultúra tisztelte annyira az egyént, mint az amerikai. Ez részben a Magna Chartáig visszavezethető „ősi” angol szabadságból fakadt, részben következménye volt az Újvilág benépesítésének, amely merész, kockázatot vállaló embereket kívánt. Ám az individualizmus szorosan összefonódott a közösségi értékekkel is, hiszen például a puritán kolóniák dogmatikus módon szabályozták az emberek életét. Az amerikai filmek is az individuum és a közösség harmóniáját sugallják: a cselekvő hős a közösségért harcol. Mindezen értékek védelmé-

nek szükségességéből, valamint a már említett kiválasztottságtudatból fakad az amerikai *hőskultusz*, ami tetten érhető a legkülönbözőbb műfajú filmekben (Hankiss, 2002: 58.). A rendőr-, akció- és katasztrófafilmek is sugallják, hogy amikor a világ kifordul a sarkából, egy magányos hősnak kell helyrebillentenie a morális rendet.

Amerika kultúrája egy *egalitárius* társadalom kultúrája is. Már a születésekor egy középosztályos társadalom alkotta az amerikai népet, amely átlagosan jobban élt, mint az anyaország lakossága. A kontinensnyi ország benépesítése, erőforrásainak kiaknázása igényelte a munkaerőt, így a nyugati *frontier* (határvidék), a maga független életmódjával, majd az „amerikai álom” mítosza helyettesítette a politikai utópiákat, legalábbis egy ideig (Sombart, 1976). Igaz, a 19. század végén nagyon egyenlőtlen társadalmi, jövedelmi viszonyok alakultak ki a társadalomban, és joggal nevezték e kor pénz- és iparmágnásait „rablóbaróknak”. A valóság tehát nem állta ki az amerikai ideológia próbáját, és a *frontier* meghódításával a nyugati irányú mozgás lezárult, ami magával hozta a lehetőségek szűkülését (Andorka, 2003: 236.). Ennek ellenére az amerikai nemzeti felfogásban mai napig él, hogy szorgalommal, tehetséggel vagy kemény munkával bárki előtt nyitva áll a társadalmi mobilitás *lehetősége* (de nem a bizonyossága).

Az amerikai baloldali erők – a populisták, a szocialisták, a progresszívnek nevezett irányzat hívei – sem kérdőjelezték meg az amerikai politikai rendszer felsőbbrendűségét, ellenkezőleg: éppen az amerikai demokráciát látták fenyegetve a plutokrácia növekvő hatalmától, a korrupció közélettől (Sellers–May–McMillen, 1999: 235–240.). Így az a furcsa helyzet állt elő, hogy az egalitárius társadalommodell hívei és az elitisták egyetértettek az amerikai demokrácia kivételességében, még ha a társadalmi rendszert illetően eltérően is vélekedtek: a baloldal támogatni kívánta a polgárjogokat és szociális jogokat, a konzervatívok védelmezni akarták a status quót. Az amerikai filmek reflektáltak mindezekre az értékekre. A következőkben azt vizsgálom, hogyan jelennek meg az amerikai értékek az elnökök filmes ábrázolásában, és milyen karaktertípusokat különíthetünk el.

Az elnökök szerepkörei a filmvásznon

Az egyik fajsúlyos szerep, amelyet az amerikai elnök a filmekben betölt, a *hadvezér* szerepköre. A különböző műfajú játékfilmek gyakran mutatják be az Egyesült Államok elnökét, mint aki fegyverrel vezeti a népét az agresszor ellen, legyen az földi ellenség, vagy éppen földönkívüli (*A függetlenség napja*).

A hadvezér elnökök mindig pozitív színben tűnnek fel, mert *védekező* jellegű háborút vívnak. Ha Amerikát, „a megszentelt földet”, „Isten utolsó reményességét” (ahogyan az elnökök sora nevezte hazájukat) támadás éri, akkor az elnök kötelessége a hon védelme, egyézersmind az egész emberiség védelme. A hadvezér elnök szerepkör szorosan kapcsolódik ahhoz a mítoszhoz, hogy Isten különleges szerepet rőtt Amerikára, azt, hogy az egész emberiség ügyének védelmezője legyen, menedékhely a „jóknak”, és pallos a „gonoszok” számára. Az olyan filmek, mint *A függetlenség napja*, már nemcsak áttételesen, utalásszerűen, hanem ténylegesen is Amerikát azonosítják az egész emberiséggel.

Honnan származik a hadvezér elnök szerep? Az első elnök, George Washington, a hétéves háború (1756–1763) hőse, majd a függetlenségi háború (1775–1783) idején a Kontinentális Hadsereg főparancsnoka alapozta meg a hadvezér elnök imázsát. Minden nemzeti szabadságharc mitológiájának szüksége van egy *hadvezér apafigurára*, aki emberségesen bánik katonáival, magára nézve szinte igénytelen, de katonáinak mindent megad, a civil lakosságot kíméli, és megtorolja az ellenség garázdálkodását, ugyanakkor tiltja az ok nélküli kegyetlenkedést (Hahner, 2012: 22.). Józsanságát és nemzete iránti féltő aggodalmát mutatta később az is, hogy nem volt hajlandó harmadszorra is betölteni az elnöki hivatalt, mivel félt attól, hogy ha az elnöksége idején hal meg – ami idős kora miatt lehetséges volt –, választási procedura nélkül az alelnök lépne a helyére, és ezzel egy káros szokás kezdődne el: a választás helyett a hivatalok öröklése (Hahner, 2012: 28.).

Washington élete a mai napig példa, nemcsak az Egyesült Államokban, hanem annak határain kívül is. A függetlenné váló, de éles

törésvonalaktól szabdalts államok kormányai a világ más tájain is Washington-kaliberű hadvezér-apafigurák kultuszával próbálták nemzeti kohéziót teremteni (gondoljunk Simón Bolívarra Venezuelában, Musztafa Kemal Atatürkre Törökországban vagy Csang Kaj-sekre Tajvanon). Azokban a régiókban, amelyek híján voltak az angolszász politikai tradícióból fakadó korlátozott hatalom elvének, a fékek és ellensúlyok rendszerének, az erős „elnök-apafigura” imázsa ugyanakkor nemhogy megszilárdította, hanem inkább gyengítette a demokratikus intézményrendszert.

A történelmi filmek háborús elnökábrázolásai (Abraham Lincoln, Franklin D. Roosevelt) mellett számos fiktív háborús elnökkel is találkozhatunk a mozgóképen. Az *elnök különgépe* című 1997-es filmben James Marshall elnöknek (akit Harrison Ford alakít) a saját repülőgépét kell visszafoglalnia a sovinszta orosz terroristáktól. A *függetlenség napja* című 1996-os filmben a tét nagyobb: immár nem az Egyesült Államok, hanem a föld sorsa forog kockán, az amerikai elnök az emberiséget vezeti hadba a militáns földönkívüliek ellen. A filmben az amerikai elnök az egyetlen a világ vezetői közül, aki aktív szerepet kap. Hangsúlyos a tétel tehát, hogy Amerikának kell viselnie a felelősséget a világ védelméért mint a legerősebb katonai hatalomnak, de ami ennél fontosabb, hogy csak az amerikaiak képesek azonosítani saját ügyüket a bolygó védelmének ügyével.

Mindkét előbb említett filmben érezhető a poszthidegháborús kor hatása: az 1990-es években az amerikai politikát az önbizalom jellemezte. A Szovjetunió fölbomlásával az Egyesült Államok egyedüli szuperhatalom maradt, és felelőssége nőtt a világ sorsáért. A *függetlenség napja* azt sugallta, csak az Egyesült Államok képes a győzelem reményében szembeszállni a gonosszal. Hogy ez a katonai erő nem kizárólag az elnök vagy az amerikai nép bátorságát dicséri, hanem a magas szintű tudományos és technológiai ismereteket is, amelyek előállításában az elnök és a nép hozzáadott értéke minimális (miként a csillagháborús terv is tudósok, és nem átlagos amerikai kisemberek műve volt), afölött a film elsiklik. Illetve részben azzal kompenzálja, hogy két atipikus amerikait tesz meg *cselekvő*

hősnek. Egy fekete pilóta és egy zsidó tudós viszi véghez a földön kívüli űrhajó fölrobbantását. Azzal, hogy a film két cselekvő hőse nem a szokásos „fehér, angolszász, protestáns” (WASP) hős, Roland Emmerich hitet tesz az 1990-es években még optimistán fogadott multikulturális társadalommodell mellett.

A másik elnökszerep a *moralista reformer* elnöké, aki küzd bizonyos társadalmi csoportok jogainak kiterjesztéséért, illetve bővítéséért. A hadvezér elnök és a jogkiterjesztő-jogbővítő moralista reformer elnök szerepköre nem válik szét élesen: Lincoln például egyszerre képviseli mindkettőt. Háborús elnökként helyreállította az unió egységét, moralista reformerként felszámolta a rabszolgaságot. Született olyan polgárháborús életrajzi filmalkotás, amely egyenesen az emancipációról szóló tizenharmadik alkotmánykiegészítés elfogadtatására, illetve a Republikánus Párton és kongresszuson belül az alkotmánykiegészítés tárgyában folyó vitákra fűzte fel Lincoln tevékenységét (Steven Spielberg *Lincoln* című filmje).

Lincoln és John F. Kennedy máig tartó népszerűsége a filmvászon – tragikus haláluk mellett – valószínűleg annak köszönhető, hogy mindketten morális indíttatású jogbővítő elnökként maradtak meg az amerikaiak emlékezetében (noha az igazsághoz tartozik, hogy Kennedynek mint társadalmi reformernek a kultusza jelentős részben utóda, Johnson valós teljesítményén alapul). Barack Obama az egészségbiztosítás reformjával szintén helyet szerzett magának a moralista reformer elnökök sorában.

A harmadik szerepkör a *háborúzó elnöké*. Ez annyiban különbözik a hadvezértől, hogy a hadvezér elnök mindig pozitív, mert *védekező* jellegű háborút vív, míg a háborúzó elnök *rossz ügyért* – de legalábbis *morális*an megkérdőjelezhető célért – harcol. A háborúzó elnök imperialista vágyálmokat kerget, vagy a belső problémákról próbálja elterelni a figyelmet, ezért a háborúja igazságtalan. Ezzel szegényt hoz Amerikára, amely „Isten választottjaként” nem fordíthatja erejét rossz célokra.

Az amerikai közvéleményt mindig megosztotta a kérdés, vajon az Egyesült Államoknak jogában áll-e gyarmatosító hatalommal

válni, politikai, gazdasági rendszerét rákényszeríteni más népekre.* A nemzet történetében sokan ellentétnek érezték ezt a célt a Függetlenségi nyilatkozatban lefektetett elvekkel. Az amerikai közélet régi vitája, hogy vajon az Egyesült Államok jogosult-e terjeszteni értékeit (a *misszionarizmus*, illetve *demokráciaexport* elve), vagy elegendő, ha az ország morális értelemben példaként szolgál mások számára. A moralitás ugyanakkor a gyakorlatban sokszor a terjeszkedés fügefaleveleként szolgált. Az amerikai–spanyol háború (1898), a latin-amerikai intervenciók sorozata, a vietnámi háború – amelyben az amerikaiak 1965-től 1973-ig vettek részt –, és végül a második Öböl-háború (2003) mind bel-, mind külföldön erős kritikát váltottak ki, és az amerikai nép jelentős részének erkölcsi nehezítésétől kísérve zajlottak. A vietnámi és a második Öböl-háború emléke beárnyékolja Lyndon B. Johnson és George W. Bush megítélését, holott Johnsonnál kevesen tettek többet a szegénység csökkentéséért.

A háborúzó elnökök tehát negatív figurák a filmvásznon. Klaszikus eset az *Amikor a farkok csóválja* című 1997-es politikai szatíra fiktív elnöke, aki szexbotrányát leplezi egy műteremben megkonstruált háborúval. Az amerikai nézők pontosan értették az utalást, hogy kimondatlanul Bill Clinton a szatíra főszereplője. Az élet követte a filmet: Clinton ellen 1998 decemberében indult el a leváltását célzó impeachment eljárás a kongresszusban, és az elnök épp ugyanekkor rendelte el az iraki célpontok bombázását. Az időbeli egybeesés miatt sokan úgy vélték, hogy a sztenderd „főgonosz”, Szaddám Huszein megbüntetésére törekvő akció elrendelésével a

* Az indiánok rovására indult nyugati terjeszkedés nem jelentett morális problémát a többség számára – leszámítva néhány vallási kisebbséget, mint a kvékek vagy a mormonok –, mert a közvélemény a korabeli fehér felsőbbrendűség alapján ítélte meg a kérdést, és a háború nem *államok* ellen folyt, hanem az államiság szintjére el nem jutott népek ellen. Sajnos a 19. század végi, számos regionális, társadalmi, etnikai és felekezeti törésvonalak által szabdalta amerikai társadalomban a „rézbőrűek” alsóbbrendűsége iránti meggyőződés volt az egyik közös többszörös, már csak azért is, mert a társadalom jelentős része érdekelt volt a nyugati irányú terjeszkedésben.

botrányról kívánta elterelni a figyelmet. Három hónappal később az Egyesült Államok vezette koalíció elindította a Jugoszlávia elleni légi háborút (Hahner, 2012: 320–321.). A két, viszonylag sikeresnek nevezhető katonai akció a két „gonosz diktátor” (Szaddám Huszein és Milosevics) ellen helyreállította Clinton imázsát odahaza, még akkor is, ha külföldön többen bírálták a Jugoszlávia elleni légicsapást. Bár nem csak emiatt, az impeachment elbukott, Clinton kitöltötte hivatali idejét.

Lyndon B. Johnson a vietnámi háború miatt lett az amerikai filmek – Nixon utáni második számú – rosszfíúja, holott nem ő, hanem Kennedy volt az, aki bevezette a nemzetet a „vietnámi mocsárba.” Több film megidézte Johnson alakját, a legtöbb tragikus személyiségként (akinek belpolitikai reformjai a háború mögé szorulnak), vagy kifejezetten negatív figuraként ábrázolja. „Az a szemét, hazug Johnson”, halljuk egy baloldali diáktól a *Forrest Gump*-ban (a filmben az összes amerikai elnököt ironikus és kritikus színben mutatták be, de trágár szavak csak Johnsonról hangoznak el). A 2010-es években készült filmek kezdték rehabilitálni Johnson személyiségét és politikáját (lásd: *A végső kig, LBJ*).

George W. Bush adminisztrációja egy teljes filmes nemzedéknek adott alapanyagot, mintegy száz film idézte meg alakját (Hahner, 2012: 366.). Kipellengézték az elnök befolyásolhatóságát (neokon tanácsadói elhitették vele, hogy Irak tömegpusztító fegyverekkel rendelkezik), fejére olvasták az iraki háború áldozatait és a megromlott amerikai–európai kapcsolatokat, sőt sokak szerint a *Holnapután* gyengekező elnökét is Bushról mintázták, a gátlástalan, önző alelnököt pedig Dick Cheneyről.

Az eddigi aktív elnökszerepektől eltér a *pragmatikus elnök* karaktere. Ő az, aki – magyaros frazeológiával – a „nyugodt erő” megjelenítője: nem irányítja aktívan az eseményeket, de nem is hátráltatója a folyamatoknak, igyekszik megtalálni a kompromisszumokat a szemben álló táborok között. A pragmatizmus lehet a mérsékeltség, megfontoltság jele, de értelmezhető habozásként és gyengeségként is a gyors döntést igénylő helyzetekben. Így például a *Deep Impact*

elnöke sokáig habozik hitelt adni a klímakatasztrófának. Tom Beck elnök (Morgan Freeman) bölcs, mértéktartó módon nyilatkozik az üstökös veszélyéről, és csak akkor jelenti be a veszélyt, amikor beszámolhat a *Messias* űrhajó megépítéséről. Tudja, hogy csak a pánikot növelné, ha nem említhetné meg az űrhajót, mint esélyt a túlélésre.

Egészen más a *misszionárius elnök*. Ő igenis célokat tűz ki maga és országa elé. James Marshall elnök hadat üzen a világbéke ellenségeinek Az elnök különgépében, és megüzeni, hogy „mától féljenek ők”, vagyis az agresszorok és diktátorok. Esze ágában sincs mérsékeltséget tanúsítani és kompromisszumot kötni.

A különböző elnöktípusok egymással is variálódhatnak. Így voltak filmbéli elnökök, akik pragmatikusak voltak a belpolitikában, és misszionáriusok a külpolitikában, vagy éppen a misszionárius belpolitika mellett realista külpolitikát kellett követniük. Az elnöki karakter ábrázolása nagyban függ a műfaji sajátosságoktól, a cselekménytől – és az ellenségtől.

Ellenségképek

Természetesen az elnökökről szóló filmek, amelyek rendre az amerikai kiválasztottságot és kivételességet ábrázolják, nem lehetnek meg ellenségek nélkül. A kivételesség amerikai ideológiájához kivételesen gonosz szándékú és kegyetlen ellenségek dukálnak. Ezek az erők az amerikai filmekben számtalan alkalommal törnek az elnök életére, amivel szimbolikusan Amerika szívét célozzák meg (Az elnök különgépe, *Támadás a Fehér Ház ellen*, a 24 című sorozat). Nézzük meg, milyen jellemzőik vannak az elnökfilmek gonoszainak, s ehhez vegyük számba Amerika filmbéli ellenségeit!

Az 1960-as és 1980-as évek közötti időszakban a náci és a német katonák lettek az amerikai film rosszfíúi, a világháborús filmekből kezdve egészen az *Indiana Jones*-filmekig. A szovjetekkel mint aktuális ellenségekkel szemben a filmrendezők óvatosabbak vagy mértéktartóbbak voltak: csak az 1980-as években ábrázoltak „forró” konfliktusokat, amelyekben maroknyi vagy egy szál amerikai

„kemény legény” lemészárol teljes szovjet századokat, persze a jó ügyért, mások védelméért (*Vörös hajnal*, *Rambo 3.*).

A Szovjetunió iránt az amerikaiak többsége kezdettől fogva ellenszenvet érzett. Ennek mélyén – az aktuálpolitikától függetlenül – két érzelmi tényező húzódott meg, amelyek egyformán a 19. századra vezethetők vissza: az orosz autokrácia iránti, hagyományosnak mondható ellenszenv a liberálisok és demokraták részéről, másrészt a radikalizmusellenes konzervativizmus. A 19. században több politikai gondolkodó az Egyesült Államokban és a cári Oroszországban látta a két ellenspólust, mert a cár birodalma érintetlen maradt a felvilágosodás, szabadság, liberalizmus és népfelség világhódító eszméitől. Ennek irodalma kapcsán a méltán klasszikusnak számító Alexis de Tocqueville mellett két amerikai is említést érdemel. Francis J. Grund német emigráns 1837-ben vizionálta Amerika és Oroszország összezsapását: „Olyanok egymásnak, mint a sötétség a fénynek. [...] És a csata napja el fog jönni” (idézi: Peterecz, 2016: 183.). Mary Elizabeth Lease amerikai újságíró és szüfrazsett 1895-ben írott cikkében pedig a „világméretű orosz önkényuralom” kialakulásától tartott (Bayer, 2003: 203., Hofstadter, 1962: 83.) Az orosz autokráciától való félelem így megágyazott a későbbi szovjet-ellenesség érzelmi elfogadtatásának.

Másrészt szólni kell egy másik érzelmi tényezőről: az amerikai polgárok egy részének radikális eszmékkal szembeni elutasító attitűdjéről. A radikalizmusellenesség fürcsának tűnhet, hiszen az amerikaiak maguk is a lehetőségek közül a legradikálisabb utat választották a 18. század végén, amikor elszakadtak Angliától, és megalapították a köztársaságot. Ám az amerikai alapító atyák az angol hagyományok talaján maradtak abban az értelemben, hogy ragaszkodtak az ősi angol szabadsághoz, a jog uralmához, a korlátozott hatalom elvéhez. Az angolszász szabadság eszmény nélkülözötte a dogmatizmust (Espada, 2017: 23–24.). Az alapító atyák óvtak a társadalmi viszonyokba való önkényes beavatkozástól (a *társadalommérnökségtől*), ami fékek és ellensúlyok híján a zsarnokság előszobája lehet. Az amerikaiak a jakobinizmus óta bizalmatlanok

voltak a túlzó forradalmi változásokkal szemben, és elvetették a forradalmat, ha annak célja nem a polgári szabadságjogok kivívása és a korlátozott kormányzat megvalósítása, hanem a tulajdonviszonyok gyökeres átalakítása vagy a népboldogító eszmék valóságba ültetése (Peterecz, 2016: 178–179.). Ez utóbbi célok mindig gyanúsak a dogmáktól ódzkodó szkeptikus elmék számára, mint amilyenek az alapító atyák is voltak.

Az amerikaiak szívesen fogadták, legalábbis kezdetben, az 1848-as forradalmak menekültjeit, de az 1871-es kommün után a társadalmi megrázkódtatásoktól és radikalizmustól való tartózkodás fokozódott a társadalomban. Ez vezetett a „vörös hisztériákhoz”, a szocialista és anarchista eszmék üldözéséhez a 20. század elején. A két mumus – az orosz önkényuralom és a radikalizmus – összekapcsolódni látszottak a bolsevik uralom formájában. A „kommunista” kifejezés már 1917-től szitokszó volt az amerikai közbeszédben, bár az összecsapás lehetősége 1945-ig elodázódott. Németország esetében az I. világháborús antant propaganda és a németek amerikai hajókat sem kímélő korlátlan tengeralattjáró-háborúja vezetett el a németiség megbélyegzéséhez.

Ugyanakkor nem csak birodalmak tűnik fel negatív színben az amerikaiak számára. A filmekben Latin-Amerika gyakran úgy jelenik meg, mint egy olyan kontinens, amely politikailag, kulturálisan és morálisan az Egyesült Államok tökéletes ellentéte: a törvény és a jog tisztelete helyett anarchia, brutális módon fölfogott férfiaság (*machismo*) és káosz jellemzi. Az amerikai filmrendezők gyakran ábrázolják a latin-amerikai *cselekvő férfit* sztereotíp és gyakran erőltetett módon macsó, sötét bőrű, dzsungelben rejtőzködő fegyveresként, vagyis mindenben a WASP középosztálybeli férfi ellentétéként.

A rendezők általában mégis különbséget tesznek morális alapon az igazságos politikai ügyért harcoló gerillák (akár baloldaliak, akár nacionalisták) és a mindenkori elnyomók (diktátorok, drogbárók) zsoldosai között, természetesen előbbiek javára, körülbelül a régi vágású westernek „jó” és „rossz” indián figuráinak megfelelőiként. Sőt látható olyan film is, amelyben az észak-amerikai gazdasági és

politikai felsőbbrendűség a visszájára fordul: a *Holnaputánban* amerikaiak milliói menekülnek Mexikóba az éghajlatváltozás miatt, és a segítségért cserébe az Egyesült Államok elengedi a latin-amerikai országok adósságát.

Az utóbbi évtizedek fejleménye, hogy az arabok és/vagy muszlim fundamentalisták is megjelentek az ellenségek között, akik nem egy konkrét országot képviselnek, hanem egy terrrorszervezetet (*Tűzparancs*). A nemzetközi terrorizmus 1970–80-as évekbeli kialakulása meglehetősen kedvezett az apokaliptikus vízióknak, miszerint egy maroknyi terrorista lecsap a gyűlölt imperializmus szívére. A *Támadás a Fehér Ház ellen* című thrillerben a változatosság kedvéért egy dél-koreai terrrorszervezet ejti foglyul az Egyesült Államok elnökét.

Látható, hogy az amerikai kivételesség ideológiája rányomja bélyegét a mindenkori ellenségekre. Az ideális ellenség a következő jellemzőkkel rendelkezik: 1. nem tiszteli a jogállamot és a demokráciát, 2. az erőben hisz, nem a tárgyalásban és a kompromisszumokban, 3. rendszerint valamilyen militarista berendezkedésű államból vagy régióból érkezik, 4. fegyvermezetsége és katonai ereje, valamint technológiai tudása éles kontrasztot képez morális anarchizmusával, 5. valamifajta kollektivistá utópiát képvisel, szemben az amerikaiak individualizmusával. Egyszóval az ellenség fenyegeti az amerikaiak értékeit: a jog uralmát, a demokráciát, a korlátozott hatalom elvét, a morált és az individualizmust. E veszélyekkel szemben lép fel a tipikus amerikai hős, aki többnyire egyenként cselekszik. Olykor személyében is sebezhető, mégis egyedül kell visszafoglalnia a repülőgépet, mint Marshall elnöknek. De az elnökök többsége a filmekben megmarad apafigurának és nemzeti vezetőnek, aki távolról kíséri aggódó figyelemmel a gonoszok ellen harcoló hős katonát/titikos ügynököt/meteorvadász űrhajóst.

Elnöki szerepek és Magyarország

Felvethető a kérdés, vajon Magyarországon a legfőbb közjogi méltóságokról kialakult benyomás megfeleltethető-e valamelyik filmbéli amerikai elnökszerepnek. Ennek kapcsán számolni kell az amerikai

és a magyar kormányzati rendszer – az elnöki és a parlamentáris rendszerek – különbözőségével, aminek következtében az amerikai elnök esetében az államfői és kormányfői funkciók nem válnak szét. Az amerikai elnöknek ezért nincs személyi rivalisa a rendszerben. A kongresszus és a legfelsőbb bíróság, valamint a tagállamok kormányzatai (föderalizmus) ellensúlyt képeznek az elnökkel szemben, akadályozandó annak esetleges túlzott hatalmát.

Magyarországon elvileg a köztársasági elnök lenne az a személy, aki – legfőbb közjogi méltóságként és a nemzeti egység megjelentőjeként, a demokratikus rend legfőbb őrzőjeként – egy esetleges magyar elnökfilm protagonistája lehetne. Ám a gyakorlatban a magyar köztársasági elnök ritkán rendelkezett az amerikai elnökhöz hasonló személyi kvalitásokkal, és túlnyomórészt a köztársasági elnökök mozgástere szűk volt, vagy belső és külső válságok eredményeként (mint Károlyi Mihály esetében), vagy pedig folyamatosan lavírozni kényszerültek (mint Tildy Zoltán és Szakasits Árpád), vagy pedig a miniszterelnök árnyékában tevékenykedtek, súlytalanul (lásd Schmitt Pál, Áder János). Általánosságban kimutatható a magyar rendszerben a köztársasági elnökök történetében a kormányfői hatalom dominanciája, a mindenkor köztársasági elnök rovására. Göncz Árpád és Sólyom László jelentettek kivételt: előbbi például akkor, amikor a taxisblokádnál idején közvetítő, illetve békéltető jelleggel föllépve javasolta a kormánynak a benzináremelés felfüggesztését (Romsics, 2003: 290.). Így talán Göncz Árpád az, aki leginkább megközelíthette az amerikaiak fejében élő apafigura képet az elnökről.

A hadvezér elnök és a háborúzó elnök karakterei teljesen hiányoznak Magyarországon. A három magyar köztársaságból kettő kikiáltására egy-egy vesztes háború után került sor, 1918-ban és 1946-ban, ráadásul területvesztés árnyékolt be a köztársaság nimbuszát. A jogkibővítő köztársasági elnök karaktere már filmvásznonra méltóbb: Károlyi Mihály földosztása vagy Göncz Árpád első, a köztársaságot megszilárdító ciklusa közel áll a jogkibővítő elnök figurájához. Károlyi Mihály és Sólyom László felel meg leginkább a

misszionárius elnök-karakternek: előbbi a földosztás és általában a demokratikus Magyarország, utóbbi a zöldértékek vállalása miatt, amelynek következtében a Zengő-ügyben vállalta a konfrontációt a pragmatista katonapolitikai érdekekkel. Pragmatikus elnökből viszont többet tudunk említeni, talán leginkább Mádl Ferenc személyét. Összességében azonban kevés izgalmas fejlemény kapcsolódik a rendszerváltás utáni elnökökhöz. Magyarországon a miniszterelnökök sokkal jelentősebb szerepet játszanak a magyar parlamentáris rendszerben, mint a köztársasági elnök, így nagyobb esélye van annak, hogy egyszer majd miniszterelnökfilmek jelenjenek meg a hazai mozikban.

A magyar bal- és jobboldal története egyaránt ad példát misszionárius és pragmatista miniszterelnökre a 20. században. A háborúzó miniszterelnökök viszont inkább a jobboldalhoz kötődnek a nemzeti mitológiában (Tisza István, Bárdossy László). A jogkibővítő miniszterelnökök, amennyiben szociális értelemben fogjuk föl a jogokat, a baloldalhoz, a nemzeti jogok (határon túli kisebbségek jogai) inkább a jobboldalhoz kötődnek. A hadvezér miniszterelnök azonban hiányzik, hiszen az ország védelme mindig a király kötelessége volt (voltak, akik a harctéren teljesítették honfői kötelességüket, mint Károlyi Mihály és Tisza István, de nem miniszterelnöki funkciójukban), a rendszerváltás óta pedig hivatalosan a köztársasági elnök a Magyar Honvédség főparancsnoka, viszont ebben az időszakban Magyarország szerencsére nem viselt háborút.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a magyar köztársasági elnökök nem, a miniszterelnökök pedig csak részben felelnek meg a hőskultusznak, amely az amerikai elnökfilmek sajátja. Úgy tűnik, a magyarok nem várnak hősiesség magatartást a legfőbb közjogi méltóságoktól, vagy ezt nem tőlük várják. A magyar kultúra talán kevésbé igényli a hőskultuszt, mint az amerikai. Ugyanakkor Magyarország mégis tanulhatna az amerikai elnökfilmekről: miként lehet filmnyelven nevelni a nézőket, megismertette őket a közjogi rendszerrel, a demokratikus döntéshozatal módjával és a törvényhozás előkészítésével.

Összegzés

Az elnökök az amerikai kivételességtudat megtestesítői. Washingtontól kezdve az elnökök erkölcsi példaként szolgáltak. Nem véletlen, hogy a filmek is megörökítették az elnökségeket, és a történelmi elnökök mellett bemutattak fiktív elnököket is. Az elnökcharakterek példát nyújtanak az amerikaiak számára a morálisan vállalható magatartásról, és segítenek eligazodni a vállalható és vállalhatatlan eszközök között.

Az amerikai elnökfilmek újra és újra megerősítik az amerikaiak meggyőződését abban, hogy hazájuk a világ legjobb működő demokráciája, amelyik felelősséget visel önmagán kívül a világ sorsának javításáért is, ezáltal közvetítik az amerikai kivételesség ideológiáját belföldön és külföldön egyaránt. Az elnökfilmeknek van egy másik funkciójuk is. Sok amerikai és még több külföldi tévénező az amerikai politikai rendszer intézményeiről és döntéshozatali eljárásairól népszerű filmekből, sorozatokból tájékozódhat. A fordulatos meseszöveg, az izgalmas történet, a pörgős dialógusok és a vérbő akciójelenetek keretként szolgálnak a politikai intézmények bemutatásához.

Ha valamit, akkor azt érdemes lenne a magyar politológusoknak és filmrendezőknek megtanulniuk: miként lehet populáris eszközzel, filmnyelven szocializálni a közönséget, megismertetve velük a politikai intézményrendszer működését. A magyar közjogi méltóságokat hősi pózban bemutató játékfilmek helyett olyan sorozatok volnának igazán hasznosak, amelyek populárisan, egyszerű nyelven megismertetik a nézőt a magyar közjogi rendszer szerkezetével és intézményeivel.

V. Epilógus: Az amerikai és a magyar demokrácia fejlődése

Jelen esszé témájának jobb megértéséhez egy metaforát kínálunk az olvasónak: a demokratikus rendszert mozaikként képzelhetjük el, amely számos különböző méretű és színezetű darabból áll össze. Az üvegdarabok a demokratikus működés legkülönbözőbb aspektusait ölelik fel, a nagyoktól a legkisebbekig. A nagyobbak között említhető például a szabadon választott törvényhozás, a független alkotmánybíráskodás, a médiaszabadság, a civil szféra. Számos kevésbé feltűnő és a demokráciáról szóló diskurzusban alig észlelt (és így gyakran elhanyagolt) mozaikdarab is fontos ugyanakkor egy rendszer leírásához. Ilyen a helyi nyilvánosságok működése, a demokratikus értékek közvetítése az oktatásban, a kampányfinanszírozás transzparenciája vagy a külön hatalmi ágak nem számító, de elvileg a kormánytól függetlenül működő állami szervek autonómiája (az Állami Számvevőszéktől a médiafelügyeletig).

Az egyes mozaikdarabok mérete a fontosságot jelöli a rendszeren belül, a szín pedig az adott alkotóelem minőségét a demokratikus működés szempontjából, hiszen a demokratikus működés nem fekete-fehér, a színek széles spektrumát öleli fel a demokratikus ideáltípustól az autokratikus szélsőértékig. Minden egyes ország demokráciamozaikjai eltérő színekavalkádok alkotnak, vagyis minden létező demokráciának vannak jól vagy kevésbé működő elemei.

A 2010 utáni magyar politikai rendszer „különlegessége”, hogy sok esetben kiragadja a külföldi példák legkevésbé demokratikus, illetve kifejezetten antidemokratikus jellegzetességeit, és azokat illeszti össze, anélkül, hogy megjelennének azok a masszív ellensúlyok, amelyek más rendszerekben semlegesítik a rossz gyakorlatok hatását. A Nemzeti Együttműködés Rendszere által kialakított demokratikus, jogállami és tágran értelmezett alkotmányos rendszer a

„legrosszabb gyakorlatok demokráciáját” hozta létre Magyarországon (Györi, 2012; Györi, 2014).

Amennyiben alkotmányos mérnökök más országok problémás hagyományaiból, vagy akár a közelmúltban gyökerező rossz gyakorlataiból akarnak meríteni egy „legrosszabb gyakorlatok demokráciája” tervezése során, akkor az Egyesült Államok – valóban gránitszilárdságú, de helyenként elavult alkotmányos struktúrájával és minden pozitív, demokratikus aspektusaival együtt – széles tárházat nyújtja az ilyen gyakorlatoknak. A szűkös területi korlátok között három ilyen elemre utalunk a következőkben: a polarizált politika kialakulására, a választási és alkotmányos intézmények politikai eszközzé válására, valamint a média kulcsszerepére az új típusú „háborús” stratégia és retorika alkalmazásában.

Párhuzamos (demokrácia-)életrajzok:

A polarizált politika kialakulása

Az amerikai politika Magyarországra kifejtett hatása nyilvánvalóan jelentős, ezt azonban néhány kivételes eseménytől eltekintve nem lehet közvetlenül tetten érni. Ennek két oka van. Egyfelől e hatások gyakran az Egyesült Államok nemzetközileg domináns puha hatalmi (soft power) státuszából erednek. A puha hatalom a fogalom megalkotója, Joseph S. Nye politikatudós szerint egy „ország azon képessége, hogy másokat erőszak vagy kényszer nélkül meggyőzzön arról, hogy azt csinálja, amit ő akar” (Nye, 1990). Ha országok a kulturális, fogyasztási vagy akár politikai értékeikben és preferenciájukban kezdenek az Egyesült Államokhoz hasonlítani, az önmagában a puha hatalom fontos megnyilvánulása – még akkor is, ha ez számos aspektusában nem egy tudatosan felépített folyamat, hanem gazdasági, kulturális és politikai folyamatok mellékterméke.

Amerika hatása az elmúlt évtizedekben a tágran értelmezett kulturális hatáson túl elsősorban abban jelent meg, hogy a régió egészéhez hasonlóan a magyar elit mind stratégiaileg, mind a társadalmi berendezkedés alapvető vonulataiban az Egyesült Államok által fémjelzett Nyugathoz akart tartozni, és ebben a struktúrában

az Egyesült Államok vezető szerepét elfogadta. Magyarország biztonsági garanciáját a 21. században sokáig nagyjából mindenki az Egyesült Államok katonai ereje által meghatározott NATO-n keresztül látta biztosíthatónak. De a magyar külpolitika igazodása Amerikához sokáig túl is mutatott ezen, Magyarország NATO-tagságának megőrzése nem követelt annyira lojális külpolitikát, mint ami ténylegesen megvalósult Afganisztántól Irakig.

A fentiek fényében akár a sors iróniájának is nevezhető, hogy az Egyesült Államoktól látványosan elforduló Orbán Viktor* és annak pártja, a Fidesz hozta be leginkább az amerikai hatást a magyar politikába, mind közvetlenül, mind közvetetten. A közvetlen hatás az Arthur Finkelsteinhez kötődő kampánytanácsadókön keresztül nyilvánult meg.** Ide kapcsolódik az egyik legszembetűnőbb és legfontosabb párhuzam a két ország között, az intenzív politikai polarizáció, amely nemcsak egy erősödő ideológiai megosztottságot tükröz, hanem egy teljesen másfajta demokraciamegközelítést is. Ennek kapcsán érdemes felidézni két választást, amelyek hosszabb távon irányt szabtak Orbán Viktor stratégiai gondolkodásának.

Az 1994-es választás kiemelkedő tanulsága az volt, hogy a magyar választási rendszerben egy adott oldalon belül a megosztottság megsemmisíti a választási győzelem esélyét. Az állampolgárok elsődleges pártpreferenciáit tükröző listás szavazatok 1994-es megosztásából ugyanis nem derült ki egyértelműen, hogy MSZP-s győzelem született (az MSZP 33 százalékaival egy akkor közel 30 százalékos, de jóval megosztottabb jobboldali tömb állt szemben – ennek akkor a Fidesz még nem volt a része). A megosztott jobboldal, ahogyan a 20 százalék feletti liberális oldal (SZDSZ és Fidesz) sem volt képes számottevő mennyiségű egyéni mandátumot nyerni a monolitikus baloldallal szemben. Innen ered az „egy a tábor, egy

* Az USA-tól való stratégiai elfordulás tényén a Trump-adminisztráció alatti átmeneti közeledés, annak személyhez kötődő jellege miatt, nem változtat.

** Erről a hatásról részletesen beszámol Braun Róbert tanulmánykötetünk negatív kampányról szóló részében.

a zászló” logikája, amelyet a jobboldalra átnavigáló Fidesz kíméletlenül végrehajtott az összes jobboldali konkurens – gyakran vitatható eszközökkel történő – kiiktatásával.

A kis pártok és független jelöltek kiszorítása az Egyesült Államok politikai rendszerének is lényeges eleme, és amikor ez nem sikerült – mint például a Republikánus Pártnak 1992-ben, amikor Ross Perot milliomos inkább tőlük vitt el szavazatokat, vagy a demokratáknak 2000-ben, amikor a zöld aktivista Ralph Nader inkább tőlük –, akkor az érdemben befolyásolta a választási kimenetelét. A polarizáció szempontjából az 1994-es magyar választás főbb tanulsága tehát az, hogy a választási győzelem szempontjából sikeres politika csak nagy táborok mentén képzelhető el, amelyeknek a szervezeteit közös nevezőre kell hozni.

A 2002-es vesztes választás fontos tanulságát Orbán a két forduló között zajló eseményekből vonhatta le. Ekkor a vesztesre álló Fidesz bekeményített: nem az ideológiailag középen álló ingadozó szavazókat próbálta megnyerni, hanem a saját táborát akarta mozgósítani, méghozzá jelentős sikerrel. Bár az első forduló hátrányát már nem tudta kompenzálni, és ellenzékre szorult, a Fidesz innen már nem nézett vissza: a saját tábor összetartása és mozgósítása vált meghatározóvá a választási harc értelmezésében. A két választásból levont tanulságokban közös, hogy azok mindkét esetben a polarizáció irányába hatottak.

Pusztán véletlen, hogy épp az 1994-es választás az USA-ban szintén fordulópontra volt a modern kori polarizáció tekintetében: a Newt Gingrich által vezetett republikánus „forradalom” négy évtizedes demokrata párti hegemoniát tört meg a képviselőházban, és az új többségben számos olyan politikus kapott helyet, aki nem az addigi konszenzusorientált politikát akarta követni. Ennek egyik, triviálisnak tűnő eleme volt, hogy az új republikánus vezetés csökkentette az ülésnapok számát, azt üzenve a frakciótagnak, ne Washingtonban éljenek, hanem maradjanak a körzetükben, s folyamatosan kampányoljanak. Ez egyfelől erősítette a köteleket a képviselők és szavazóik között, másfelől aláásta a képviselők közötti, hosszú

időre visszanyúló interszónális kapcsolatokat, ami óhatatlanul rányomta a bélyeget a korábban konszenzusorientált törvényhozási munkára is (Coleman, 2018).

A növekvő polarizáció ugyanakkor egy olyan demokrata párti elnök ellen irányult, aki sokban különbözött a korábbi, hangsúlyosan liberális és baloldali demokrata jelöltektől. Bill Clinton ugyanis a demokratákat erősen középre tolta mind a gazdaságpolitikában (Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény – NAFTA), mind a társadalompolitikában („Crime Bill”, a szigorúbb büntetőpolitikai törvénycsomag), mind pedig a kettőt ötvöző szociálpolitikában (a jóléti ellátás szigorító reformja [„Welfare Reform”], a közmunka [„Workfare”] követelménye). Ha tehát lehetett volna demokrata elnök, aki alatt gyengülnie kellett volna a polarizációnak, az éppen Clinton lehetett volna.

Összetettek az okok, miért alakult máshogy, olyannyira, hogy az USA történetében ekkor kezdeményezték második alkalommal az elnökkel szemben az eltávolítási eljárást („impeachment”). Hogy mindennek nem ideológiai, hanem politikai stratégiai okai voltak, jelzi, hogy a Clinton-adminisztráció egyik legjelentősebb politikai sikereként hirdetett NAFTA-t 1994-ben 30 republikánus szenátor megszavazta, és csak 14 szavazott ellene (11 demokratával együtt), míg az 1994-ben megválasztott republikánus többségből a „Welfare Reform”-ot 51 republikánus szavazattal fogadta el a szenátus, és mindössze egy utasította el, miközben a demokraták fele-fele arányban oszlottak meg ebben e kérdésben.

Mindez erősen hajaz a magyar politika növekvő polarizációjára az 1990-es és 2000-es években, amikor a gazdaságpolitika és az emberek mindennapjait érintő jóléti és szociálpolitika fő irányvonalai kapcsán ugyan sok retorikai támadás és sallang hangzott el, de nem volt nagy különbség a két nagy blokk, azaz az MSZP-SZDSZ és a Fidesz megközelítése között. Konszenzus állt fenn a piacgazdaság kereteinek kiépítésében, az EU-ba történő gazdasági integrációban, valamint az azzal járó közpolitikai feltételek megteremtésében, és

minden retorikával ellentétben alapvetően konszenzus volt a költségvetési fegyelem, valamint az adósságépítés kérdésében is. Amikor pedig az MSZP a költségvetési fegyelmet látványosan felrúgta a 100 napos csomag érdekében, akkor az ellenzékben lévő Fidesz ezt is támogatta, mint ahogy minden olyan népszerűtlen intézkedést ellenzékben elutasított, amelyet kormányon aztán maga is végrehajtott (és természetesen általában fordítva a szocialisták esetében).

A két országban megfigyelhető polarizáció a fentiek fényében legalábbis részben a politikai cselekvés és nem valós társadalmi ellentétek eredménye (vö. Alwin-Tufis, 2016), bár előbbi idővel könnyen az utóbbi forrásává válhat. Anélkül, hogy pontos lenne a párhuzam, vagy a részletekben rejlő számos különbséget kibontanánk, nagy vonalakban elmondható, hogy a szubsztanciális gazdaságpolitikai különbségek hiányában mind az Egyesült Államokban, mind Magyarországon előtérbe kerültek azok a jobb szó híján kultúrháborús jellegű tematikák, amelyek mentén a saját táborot konszolidálni és sikeresen mozgósítani lehetett. Annak ellenére, hogy a Fidesz időközben valóban bizonyos tekintetben új gazdaságpolitikát folytat, valamint Amerikában is időközben nőtt a valós távolság a nagy pártok gazdaságpolitikai elképzelései között, általánosságban véve továbbra is elmondható: az időközben egyre inkább az identitássá rögzülő egyéb kérdések határozzák meg a polarizáció mértékét meghatározó éles szembenállást.*

Ezzel egyáltalán nem azt szeretném sugallni, hogy a társadalompolitikai, valamint az úgymond kultúrháborús témák a gendertől kezdve a meleg jogain keresztül a bevándorlás- és nemzetpolitikáig nem relevánsak, illetve nem tükröznek valós ellentéteket. Az állítás itt pusztán annyi, hogy mivel a vizsgált időszak nagyobb részében a gazdaságpolitikában nem voltak nagyszabású eltérések, nem is lehetett a meglévő különbségeket hitelesen oly módon fel-

* E kérdéseket taglalják kötetünkben Kovács Eszter, Lakatos Júlia és B. Simon Krisztián írásai.

nagyítani, hogy a választókat ez lázba hozza. Innen jött egyfelől a „a kis különbségek narcizmusa”, amire az Economist egyik szerzője egyszer ironikusan utalt, amikor a blairi korszakban a két brit nagy párt büdzséeiképzése között pár milliárd fontnyi különbség volt, ami körül intenzív csetepaté alakult ki.*

Ha a modern kori amerikai polarizáció sokrétű forrásai közül próbáljuk megragadni a lényegeseket, akkor érdemes azt az elemet kiemelni, amelynél a leginkább valószínű, hogy konkrét hatással volt a magyar folyamatokra. Az 1980-as évek Reagan-féle forradalma nem csak közpolitikai jellegű volt, amelynek során az elnök véglegesen elszakadt a „New Deal” konszenzusától. E fordulat a politikai kultúrában és a kampánytechnikákban is elindított egy fokozatos, de hosszú távon forradalmi változást.**

A Reagan-forradalommal együtt képbe került egy olyan kampánypolitikai tanácsadói generáció, amely első körben forradalmasította magát a kampányt a negatív kampánytechnikákkal, a személyt lejárató kommunikációs csúcsra járatásával, a negatív brandinggel, másfelől sikeresen azonosította, miként lehet a társadalmi előítéleteket – leginkább az afroamerikai kisebbség vonatkozásában – olyan kifinomult mozgósítani, hogy az ezáltal megszólított fehér munkás- és középosztály úgy érezhesse, nem ragasztható rá a „rasszista” címke. A stratégia szimbolikus csúcsának Lee Atwater kampányguru 1988-as választási hadjáratát tekintik, melynek során az idősebb George Bush kampányfőnökeként sikeresen ábrázolta a demokrata elnökjelöltet, a massachusettsi kormányzót, Michael Dukakist puhány ultraliberális jogvédőként, akinek fontosabbak a fekete erőszakos bűnözők jogai, mint a fehér áldozatok védelme. Ez állt a

* The narcissism of small differences. *The Economist*, 2001. február 21.

** Ez nem volt persze teljesen független a Nixon-évek, illetve a Nixon által helyzetbe hozott stáb totális politikai gátlástalanságától, amely az amerikai politika számos írott és íratlan szabályát rúgta fel. Am anélkül, hogy ennyire távolra visszanyúlnánk az amerikai történelemben, érdemes kiemelni, hogy a közpolitikai New Deal-konszenzus túlélte a Nixon-elnökséget.

kampánytörténelemben elhíresült Willie Horton-kampányspot középpontjában, ami Dukakist tette felelőssé azért, mert egy eltávozási engedéllyel átmenetileg szabadlábon lévő fekete fegyenc elrabolt egy fehér házaspárt, kínozták őket, és megerőszakolta a nőt.*

Az Atwaterrel együtt színre lépő új sztárstratégiák közé tartozott többek között Roger Ailes, a Fox News későbbi alapítója, valamint a Magyarországon sokat emlegetett Arthur Finkelstein (Schudel, 2017), aki később jelentős szerepet játszott a Fidesz stratégiájának kialakításában, és ezáltal – még a részletek ismerete nélkül is – a magyar politikára kifejtett legközvetlenebb amerikai hatás forrásának nevezhető.

A politikai átalakulás tehát kampánystratégiaként indult ugyan, de hatása az amerikai politikára messze túlmutatott a kampányidőszakokon. A hagyományos, konszenzusos alapon kialakított írott és íratlan szabályokra és konvenciókra épülő rendszert fokozatosan egy teljesen más, a politikát (jobbára) erőszakmentes háborúként értelmező keret váltotta fel. Ennek logikus folyománya a politikai táborok erősen differenciált és társadalmilag minél jobban körülhatárolt, ideális esetben kommunikációs burokokban tartott szubkultúrákba szervezése.

A „rendszerváltás” eszközei: a választóköretek határai és a bírósági jelölések

Az új törzsi logika mentén a politika logikája is átalakult: a cél nem pusztán a választási győzelem, nem egy adott közpolitikai vízió végrehajtása, hanem a rendszerszintű hatás, ami *ahol csak lehet*, olyan változásokat céloz meg, amelyek túllépnek a váltogazdasági logikán.

* Korai halála előtt Atwater elnézést kért Dukakistól, de kampányának sikere jelentős nyomott hagyott az amerikai politikában. Az eset büntetőpolitikai vonatkozásairól Győry Csaba tanulmánya részletekbe menően szól.

Ennek két eklatáns példája a választási körzetek határainak pártpolitikai érdekek mentén történő meghúzása (a *gerrymandering*), valamint a bírósági jelölések totális átpolitizáltsága. Egyik folyamat sem új, mindkét gyakorlat létezett korábban is, de a jelenlegi helyzetben rendszerszintű hatásuk van az amerikai politikában, akár évtizedekre előre gyengíthetik a demokratikus döntéshozatalt.

A *gerrymandering* által okozott hosszú távú probléma abban áll, hogy egyre több tagállamban úgy szabják át a választókerületek határait, hogy azok az adott választáson bekövetkező szavazói elmozdulástól függetlenül nagyjából ugyanazokat a többségi viszonyokat termeljék újra a törvényhozásban. Mivel a népesség döntő többsége ideológiailag és pártpolitikailag elkötelezett, és az elkötelezettség a korábbi választási, valamint demográfiai adatok mentén jól prognosztizálható, ezért a megfelelő adatok és a megfelelő statisztikai eszközök birtokában nagyjából meg lehet úgy húzni a választókerületek határait, hogy bármilyen választáson az el nem kötelezett szavazók ide-oda mozgása a pártok jelöltjei között csupán minimálisan befolyásolja a törvényhozás összetételét, és főként alig vagy egyáltalán nem tudja átbillenteni. Egy jól megtervezett *gerrymandering* esetében csak egy földcsuszamlásszerű választói elmozdulás teremthet új többségi viszonyokat a törvényhozásban, márpedig egy erősen polarizált környezetben ezek ritkák. Végül a polarizáció által is okozott *gerrymandering* visszahat a polarizációra: akik olyan körzeteket képviselnek, ahol a győzelemhez elegendő a saját pártjuk demográfiai bázisának mozgósítása, hajlamosabbá válnak csak ennek a közönségnek játszani, ami gyakran polarizáló nyelvezettel és tartalommal valósulhat meg a leghatékonyabban.

A *gerrymandering* folyamatát nagymértékben elősegítette, hogy a bíróságok nem tudtak és nem is akartak megálljt parancsolni a választókerületek pártpolitikai érdekek mentén történő meghatározásának. Az utolsó remény, hogy a legfelsőbb bíróság majd leállítja a *gerrymandering* legszélsőségesebb megnyilvánulásait, 2019-ben foszlott szét, amikor a főbírók jobboldali többsége kimondta: az Egyesült Államok alkotmánya ezt a gyakorlatot nem tiltja. Ezzel a

legfelsőbb bíróság precedensjelleggel eltiltotta az alsóbb bíróságokat is a politikai alapú *gerrymandering* leállításától.*

A legfelsőbb bíróság e döntése maga is a pártpolitikai érdekek mentén kialakuló polarizációt tükrözi: a korábbi, sok évtizeden keresztül általában sikeresen működő hagyományoktól elfordulva az elmúlt évtizedekben fokozatosan megszűnt minden arra vonatkozó erőfeszítés, hogy pártokon átívelő konszenzus szülessen a bírói kinevezésekről. Az ideológiai, illetve a (vélelmezett) pártlojalitás sokkal fontosabb tényezővé vált, mint korábban, ennek megfelelően a korábbi gyakorlatnál jóval erősebben tükröződik a politikai részrehajlás a bíróságok ítélkezési gyakorlatában. Mivel az amerikai szövetségi bírák kinevezése életre szól (a függetlenségük védelme érdekében), jelenleg – a polarizáló jelölési folyamat eredményeként – a függetlenségnek csak az eddiginél korlátozottabb értelemben nevezhető bíraskodás bebetonozása megy végbe.

A főbírók kinevezésének szenátusi jóváhagyási folyamata egyúttal illusztrációja annak a tágabb folyamatnak, hogy (ahol lehetséges) az íratlan és írott politikai konvenciókat és szabályokat, amelyek a mindenkori politikai kisebbséget védik, felváltják a polarizáló logikára épülő új szabályozások, amelyben a mindenkori többség egyoldalúan tudja érvényesíteni az akaratát. Miután a Republikánus Párt a kisebbség *de facto* vétőjét (filibuster) a szenátusban (ez minimum 60 főhöz kötötte a százfős szenátusban az elnöki jelöltek jóváhagyását) arra használta, hogy Obama elnök jelöltjeinek túlnyomó többségét érdemi vizsgálat nélkül elutasítsa, az akkor demokrata párti szenátusi többség 2013-ban megváltoztatta a vonatkozó házszabályt, amelyet addig csak a precedensre alapuló konszenzus védett. Ezt a szabályváltoztatást nem véletlenül „nukleáris opciónak” nevezte a politikai közbeszéd, mivel totális szakítás volt a kon-

* Ennek ugyanakkor némileg ellentmond, hogy egyre több államban érvénytelenítik a „furcsa” alakú és kétes motivációk alapján megalkotott körzeteket az állami bíróságok. Ennek egyik példája 2019 szeptemberében Észak-Karolina (a szerk.).

szenzusra törekvő modellel: a filibuster elismerése és védelme az obstrukció kivételes használatára, és nem annak általános politikai fegyverként történő bevetésére alapult.

A szenátusi házszabályváltozás után csak a legfelsőbb bíróság bírának jelölése kapcsán maradt érvényben a kisebbségi vétő.* Amikor a szabályváltoztatást korábban élesen elutasító republikánusok többségbe kerültek, nekik pontosan az állt érdekükben, hogy a legfelsőbb bírósági jelöltek – jelen esetben Trump elnök két jelöltje – sima többséggel át tudjon menni, úgyhogy az elnöki jelölések kapcsán is megszüntették a filibustert, kvázi nukleáris ellencsapásként. A szélsőségesen átpolitizált jelölési folyamat átmeneti csúcsaként a republikánus többség a szenátusban egyenesen megtagadta, hogy 2016-ban szavazásra bocsássa Obama elnök jelöltjét a legfelsőbb bíróság megüresedő helyére, a mérsékelt, ideológiailag elismerten középen álló Merrick Garland bíró esélyt sem kapott. Ez a polgárháború óta példátlan volt.

Bár, ahogy a fenti példák mutatják, mindkét párt profitálhat a kisebbségi vétő felszámolásából, a gyakorlatban a Republikánus Párt jelentős előnyt élvez: a szenátusban minden szövetségi tagállamnak két képviselője, azaz szenátora van, a körülbelül 40 milliós és erősen a demokraták felé hajló Kaliforniának éppúgy, mint az USA 22 legkisebb népességű tagállamának, amelyeknek *összesen* akkora a népessége, mint Kaliforniának. Mivel a kis államok a szenátusban hagyományosan felülreprezentáltak, ebből a felállásból az a párt profitál, amely a kisebb népességű államokban népszerűbb, még akkor is, ha országosan le van maradva. Bár ez messze nem olyan szélsőséges mértékű, mint a tagállami szinten zajló gerrymander, az államok határvonalai egyfajta „természetes” gerrymandert képeznek a Republikánus Párt, valamint az azt támogató vidéki, konzervatívabb szavazók javára.

A rendszerszintű átalakítások logikája, valamint ennek kölcsönha-

* Mármint az elnöki személyi jelölések vonatkozásában, a törvényjavaslatok kapcsán most is él.

tása a politikai polarizációval a legnyilvánvalóbb jelenkori hasonlóság az amerikai és a magyar politika között. Csak vélelmezni tudjuk, hogy Arthur Finkelstein és csapata ötletgazdája volt-e a hasonló irányú magyarországi politikának, de az biztosra vehető, hogy a mögöttes logika meghonosításában – miszerint a politika lényegét tekintve háború, és a háborúban minden megengedett – ők, illetve az általuk javasolt eszközök fontos szerepet játszottak. A Fidesz és kiemelten Orbán Viktor kommunikációjában gyakran megjelenik az a vonulat, hogy egy-egy választás nem a váltógazdaság logikáját követi, hanem a tartós dominancia megalapozására ad esélyt – vagy ellenkezőleg: a vereség a hatalomból történő végleges kieséshez vezethet.

Orbán Viktor szempontjából a rendszerváltás 1990-et követő időszaka pusztán a korábbi diktatúra más eszközökkel történő folytatása volt, a baloldali médiatúlsúlytól kezdve az MSZP–SZDSZ-hez kötődő oligarchikus gazdasági kapcsolatokon keresztül a bürokráciáig és a bíróságokig. Saját 1998–2002 közötti tapasztalatából és főként a 2002-es választási kudarcból azt a következtetést vont le, hogy a politikai döntéshozatali jog megszerzéséhez nem elegendő a kormányrúd megszerzése. A „fülkeforradalom” óta, a „Nemzeti Együttműködés Rendszere” fogalmának használatával nyíltan vállalja, hogy a 2010-es választói felhatalmazást nem a váltógazdaság szerinti sima kormányváltásként értelmezi, hanem egy rendszer-szintű átalakításra adott felhatalmazásként. Ennek a hatása jelenik meg a számtalan, külföldön is erősen vitatott közjogi változásban a médiafelügyelet politikai megszállásától az Alkotmánybíróság hatáskörének csorbításáig és személyi állományának Fidesz-lojális-tákkal való feltöltéséig.

Az Egyesült Államokban mindez elképzelhetetlen. Bár Donald Trump elnök gondolkodásában megjelenik az arra való igény, hogy a bíróság fő feladata az elnök számára kedvező ítéletek „leszállítása”, az elvileg politikailag semlegesen működő nemzetbiztonsági vagy gazdaságpolitikai apparátus szakvéleményének pedig az elnök álláspontját kellene tükröznie, minderre összességében kevés befolyása van.

A fő hadszíntér: a média

Az eddigiekből kirajzolódik, hogy a Republikánus Párt az elmúlt évtizedekben az átfogó változások stratégiájával közelített az Egyesült Államok politikai rendszeréhez, és ebben olyan eredményeket ért el, amelyek ugyan demokratikus nézőpontból vitathatóak, de politikailag megkerülhetetlenek. A „fegyverkezési versenyben” a Demokrata Párt is igyekezett felzárkózni, ami adott esetben ugyanazoknak az eszközöknek a bevetésével járt (például a hírhedten torzító gerrymander az erősen demokratikus Maryland államban), mint a mások oldalán. A jobboldali és a baloldali médiumok híradásait tanulmányozva könnyen keletkezhet az a benyomásunk, mint az óvodai verekedések után: az amerikai politika eldurvulása kapcsán egymásra mutogatás zajlik.

Érdemes azonban rámutatni, hogy az általános republikánus stratégiának rendszerépítő jellege van. Szervesen egymáshoz kapcsolódnak benne olyan területek, amelyek korábban nem álltak összefüggésben egymással. A korábban vezető kampánytanácsadóként dolgozó Roger Ailes olyan médiabirodalmat épített ki a Fox News körül, amely szakított a konvenciókkal, és nyilvánvaló módon támogatja a Republikánus Pártot. A Fox ellensúlyként prezentálja magát a mainstream média – egyébként valóban létező – baloldali túlsúlyához képest, nyíltan pártos médiumként működik, és a jobboldali szubkultúrát összetartó vezető médiafelületként szolgál. Mint ilyen, egyfelelől referenciapontnak számít, másfelelől jelentős kiterjedésű szubkulturális közegében sokan egyedüli (vagy egyedüli hiteles) televíziós információforrásként tekintenek rá, ezáltal az újkori (vagy újonnan azonosított) információs buborékok egyik példája és alakítója lett (Hawkins et al., 2018). Az elmúlt évtizedekben a Fox és a republikánus politika közötti összefonódás újabb és újabb sajtóetikai határokat lépett át, ezzel átalakítva a média és a politika közötti határvonalról alkotott eddigi képet. Ennek legutóbbi, médiaelemzők szerint nagyszabású, mégis viszonylag csekély kritikai visszhangot kiváltó megnyilvánulása volt, amikor

két Fox-műsorvezető, Sean Hannity és Jeanine Pirro egy kampányrendezvényen kiálltak Donald Trump mellé a színpadra.*

A Fox mellett megjelentek más befolyásos sajtótermékek is, amelyek közül a jobboldali szubkultúra kiépítésében és konszolidációjában kiemelt szerepet játszik a Breitbart. Az érintett médiumok a szerepüket már kevésbé a hagyományos média keretében értelmezik, mint inkább a politikát aktívan alakító pártos platformként. És természetesen a másik oldalon mindez nyomást gyakorolt abban az irányban, hogy mérsékelt balos főszórá médiumok hasonló utat járjanak be (ennek leginkább az MSNBC adó felelt meg – Hawkins et al., 2018).

A Fox felemelkedése, a bíróságok átpolitizálása és a republikánus túlsúly bebetonozása a legfelsőbb bíróságon, a gerrymandering, az itt nem tárgyalt, de ide tartozó kampányfinanszírozási politika (amely a törvényhozás és a konzervatív bírói kar együttműködése révén vált eredményessé),** valamint a jobboldali, átideologizált civil szféra tudatos építése rendszerszintű szemléletről árulkodnak, amelyben a politika a korábbinál erősebben és új formáiban fonódik össze a társadalom és a gazdaság egyéb területeivel egy szerves, erős szubkultúra erősítése érdekében. Az utóbbi egyfelől sikeresen mozgósít választások során, másfelől hatékonyan képviseli, védi és érvényesíti a „törzsi” közösség érdekeit akkor is, amikor a kormányzat egyes szintjein ellenzékbe szorul. Itt erős a párhuzam a Fidesz politikájával, és minimum vélelmezhető, hogy azok az amerikai Fidesz-tanácsadók, akik ebben a politikai szubkultúrában szocializálódtak és ennek alakítói voltak (mint Finkelstein is), inspirálóan hatottak Orbán Viktorra és pártjára.

Az amerikai történetet viszont egy másik keretben is lehet értelmezni. Az már régi gondolat, hogy demográfiai okoknál fogva a Re-

* Fox Rebukes Hannity's and Jeanine Pirro's Participation in a Trump Rally. *The New York Times*, 2008. november.

** Erről Szilágyi Emese írása szól kötetünkben.

publikánus Pártot támogató szavazói koalíció, amely a fehér, idős, konzervatív, keresztény és vallásos, libertárius és laissez-faire kapitalizmust hirdető rétegek összefogására támaszkodik, idővel tartós kisebbségbe kerül majd a Demokrata Párt szélesebb demográfiai bázisához képest (ahol nagyobb arányban találhatók fiatalok, bevándorlók, kisebbségiek, liberálisok, női szavazók – Judis-Teixeira, 2002; Teixeira 2012). Ez megjelenik abban is, hogy 1988 óta egyetlen választás volt, amelyen a republikánus jelölt több szavazatot tudott szerezni, mint demokrata vetélytársa (George W. Bush 2004-ben, nem függetlenül a szeptember 11-i terrortámadás utóhatásaitól).

Az elmúlt évtizedekben a republikánusok időszakos többségei a képviselőházban már nem kis mértékben a gerrymanderingnek köszönhetőek, a szenátusban pedig a korábban említett természetes gerrymanderingnek. Ebben a keretben a Republikánus Párt stratégiáját úgy is lehet értelmezni, mint a párt szemszögéből ideológiai-lag és politikailag kezelhetetlen demográfiai válságra adott adaptív választ. Ha a választók többsége elérhetetlen, akkor egyfelől egy-egy választáson a meglévő kisebbség lehető legjobb mozgósítására van szükség, másfelől pedig a választók által nem elérhető pozíciók bebetonozására (legyen szó a bíróságokról vagy az utóbbiak által védett választóikörzet-határokról).

Nem véletlen, hogy Orbán Viktor értelmezésében ugyanez történt a „nemzetellenes”, „kommunista” és „liberális” gazdasági, társadalmi és kulturális hegemonia átmentésével a rendszerváltás után, és hogy Orbán maga is abban látja a hatalom logikáját, hogy az átmeneti többségektől független bástyák épüljenek a nemzetiként, polgáriként értelmezett érdekszféra körül.

Az más kérdés, hogy a Fidesz kétharmados eszköztárának köszönhetően a magyar kormánypárt sokkal messzebb tudott menni érdekeinek körbebástyázása érdekében, olyannyira, hogy a fékek és ellensúlyok rendszerét Magyarországon huzamosabb időre meggyengítették, ami erős kétségeket ébreszt azzal kapcsolatban, vajon a demokratikus változás e keretek között egyáltalán lehetséges-e.

Összegzés

A legrosszabb gyakorlatok hazai átvételének célja a demokrácia hatékony működésének gyengítése. A Fidesz politikai eszközei sok esetben importtermékek az amerikai/republikánus párti eszköztárból, legyen szó a törzsi identitást erősítő médiáról, a saját gazdasági és civil szféra kiépítéséről, a választási szabályok egyoldalú átalakításáról vagy az intézmények megszállásáról. Mindkét megközelítésben megnyilvánul a napi politikát átfogó rendszerszemléletben megközelítő gondolkodás és cselekményterv, amelyeknek összehatása a megszerzett politikai (valamint az ehhez kapcsolódó, gazdasági, társadalmi és kulturális) pozíciók és befolyás bebetonozására tett kísérlet.

A párhuzamok ellenére azonban összegzésként ismét emlékeztetni szeretnék két lényeges különbségre az amerikai és a magyar eset között. Az amerikai rendszer intézményes pillérei, a fékek és ellensúlyok olyan erősek, és az ottani két nagy párt egymáshoz mért ereje oly mértékig kiegyenlített, hogy egyelőre nem képzelhető el bármelyikük hegemon hatalmának bebetonozása. A legrosszabb gyakorlatok az amerikai kontextusban egyfelől értelmezhetőek úgy, mint a demokratikus döntéshozataltól független hatalmi zsákmányszerzés „hódító” jellegű eszközei, másfelől viszont egy demográfiailag visszaszorulóban lévő, de változatlanul erős társadalmi bázissal rendelkező csoport utóvédharcaként is az ellenoldal kirajzolódó demográfiai többségével szemben.

A Magyarországon meghonosított legrosszabb gyakorlatok tömege ezzel szemben indokolt aggályokat ébreszt arra vonatkozóan, hogy a rendszer egyáltalán még demokratikusként jellemezhető-e. Hogy a Fideszt hasonló logika vezérelte-e, mint a Republikánus Párt vezetői rétegét, azt lehetetlen megmondani, de az biztos, hogy a rendszer átfogó átalakítása, valamint a fékek és ellensúlyok jobbra sikeres kiiktatása Magyarországon merőben más helyzetet teremt, mint amit az amerikai rossz gyakorlatok alakítanak ki az Egyesült Államokban.

Első pillantásra Magyarországon a fent vázolt stratégiának nincs defenzív jellege, itt csak a hódító, rendszermegszálló aspektus látszik. A Fidesz társadalmi többsége egyelőre stabil, de nyilvánvalóan itt sincs garancia arra, hogy ezt a gazdasági és társadalmi viszonyok változásai nem tudják idővel megtépázni. Igazán csak akkor dől el, hogy a legrosszabb gyakorlatok beépítése a magyar politikai rendbe a váltógazdaság teljes kiiktatását hozta (ez a hódítói logika végpontja), vagy (a defenzív analógiát követve) csak a visszaszorítását eredményezte.

Irodalom

- Abbey, Ruth (2005): Is Liberalism Now an Essentially Contested Concept? *New Political Science*, 27(4), 461–480.
- Abelson, Donald E. (2018): *Do Think Tanks Matter?* Montreal, McGill–Queens University Press.
- Alexander, Herbert E. (1992): *Financing Politics: Money, Elections & Political Reform*. Washington, Congressional Quarterly Press.
- Alwin, Duane F.–Tufis, Paula A. (2016): The Changing Dynamics of Class and Culture in American Politics: A Test of the Polarization Hypothesis. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 663(1): 229–269.
- Andorka Rudolf (2003): *Szociológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Angyalosi Gergely (1996): Az intertextualitás kalandja. *Helikon*, 42(1-2): 3–9.
- Ansolabehere, Stephen–Iyengar, Shanto (1995): *Going Negative – How Attack Ads Shrink and Polarize the Electorate*. New York, Free Press.
- Åsard, Erik (2009): The Stigmatization of the Liberal Label in Modern American Politics. *American Studies in Scandinavia*, 41(1): 23–35.
- Bajomi-Lázár Péter (2004): A médiaimperializmus tézise és kritikája. In: *Sajtó, szabadság – Médiapolitikai alternatívák*. Budapest, Kodolányi János Főiskola.
- Bajomi-Lázár, Péter (2013): The Party Colonisation of the Media: The Case of Hungary. *East European Politics and Societies*, 27 (1): 69–89.
- Bajusz, Orsolya–Férő, Dalma (2018): Progressivist gender-based activism as a means of social antagonism in Hungary through two case studies. *Sociologija*, No. 1/2018. Belgrad, 177–193.
- Balogh Csaba (2011): A politika közösségiweb-használata Magyarországon. *Médiakutató*, 2011 nyár.
- Balogh Lídia–Dinók Henriett (2017): Szólásszabadság a neoliberalizmus korában – a nyugati felsőoktatási színtereken zajló jelenkori viták tükrében. *In Médias Res*, 2: 339–360.
- Baranyi Tamás Péter (2012): George Bush a magyar hatóságok szemével. In: Schmidt Mária (szerk.): *Európa szerencséje – George H. W. Bush, az USA 41. elnöke*. Budapest, XX. Század Intézet, 103–115.

- Barkóczi Balázs–Böcskei Balázs (2018): Milo Yiannopoulos, a posztmodern politika krízisterméke. *Kettős mérce*, január 2.
- Bartha Attila (2014): A vállalatok és a kormány közötti stratégiai megállapodások Magyarországon. *Transparency International Magyarország*.
- Baskin, Jon–Anasztasia Berg (2019): Letter on Denialism. *The Point Magazine*.
- Bayer József (2003): *A politikai gondolkodás története*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Benda, Kevin K.–Windett Jason H. (2016): Negative Advertising and the Dynamics of Candidate Support. *Political Behavior*, 38: 747–766.
- Bene Márton (2011): Egyásra Hangolva. A Facebook információforrássá válásának hatása az egyetemista fiatalok politikai viselkedésére. In: Szabó Andrea–Oross Dániel (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)*. Szeged–Budapest, Belvedere Meridionale–MTA TK PTI, 52–79.
- Bene Márton (2017): Megosztó politikusok, virális tartalmak a képviselőjelöltek Facebook-oldalain a 2014-es kampányban. *Médiakutató*, XVIII(4).
- Benford, Robert D.–Snow, David A. (2000): Framing Process and Social Movements: An Overview and Assessment. *Annual Review of Sociology*, 26: 611–639.
- Beniger, James R. (1976): Winning the Presidential Nomination: National Polls and State Primary Elections, 1936–1972. *Public Opinion Quarterly*, 40(1 Spring): 22–38.
- Bennett, Lance W. (2012): The Personalization of Politics: Political Identity, Social Media, and Changing Patterns of Participation. *ANNALS, AAPSS*, 644, November 2012.
- Bennett, W. Lance–Segerberg, Alexandra (2013): *The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics*. Cambridge University Press.
- Benyik Mátyás (2008): Hogyan kerül meg a WTO az ENSZ emberi jogi, egészségvédelmi és környezetvédelmi szabályait? In: Csáki György–Farkas Péter (szerk.): *A globalizáció és hatásai, európai válaszok tanulmányok*. Budapest, Napvilág, 243–266.
- Bibó István (1947): Az államhatalmak elválasztása egykor és most (Akadémiai székfoglaló 1947. január 13-án). In: Válogatott tanulmányok I–IV. 2. kötet, 379–387.
- Boas, Taylor C.–Gans-Morse, Jordan (2009): Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan. *Studies in Comparative International Development*, 44(2), 137–161.

- Boda Zsolt (2000): Globális ökopolitika, *Politikatudományi Szemle*, 9(3–4): 97–120.
- Böcskei Balázs (2019): 1968 utóélete: az emberi jogi aktivizmus ellentmondásai. In: Szabó Máté (szerk.): *1968 tiltakozási hulláma fél évszázad visszfényében*. ELTE Bibó István Szakkollégium (megjelenés alatt)
- Brader, T. (2006): *Campaigning for the Hearts and Minds*. Chicago, Chicago University Press.
- Bragyova András (1995): *Az új alkotmány egy koncepciója*. Közgazdasági és Jogi Kiadó–MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest.
- Braun Gábor–Pikó Tibor (2015): *A transzatlantiszabadkereskedelmi tárgyalások nemzetközi háttere*. Külügyi és Külgazdasági Intézet.
- Brooks, Deborah J. (2006): The Resilient Voter: Moving Toward Closure in Debate over Negative Campaigning and Tournout. *The Journal of Politics*, 68 (3): 684–696.
- Brubaker, Rogers (2016): *Trans. Gender and Race in an Age of Unsettled Identities*. Princeton University Press.
- Brzeziński, Zbigniew (2012): *Strategic Vision*. New York, Basic Books.
- Bunting, Luke (2015): The Evolution of American Microtargeting: An Examination of Modern Political Messaging. *Butler Journal of Undergraduate Research*, Vol. 1, Article 2.
- Bureau of Labor Statistics (2019): *Table 2. Employment status of the civilian noninstitutional population 16 to 24 years of age by sex, race, and Hispanic or Latino ethnicity, July 2016–2019*.
- Campbell, Neil–Kean, Alasdair (2005): *American Cultural Studies*. New York, Taylor and Francis.
- Cambridge Analytica (2016): *The Power of Big Data and Psychographics*. Youtube, 2016. szept. 27.
- Carothers, Thomas (2007): *US Democracy Promotion during and after Bush*, Washington, Carnegie Endowment for International Peace.
- Carr, David (2008): How Obama Tapped Into Social Networks' Power. *New York Times*, november 9.
- Castells, Manuel (2012): *Networks of outrage and hope: Social movements in the Internet age*. Chichester, John Wiley & Sons.
- Ceglédi Zoltán (2016): *Előválasztás, de mi előtt?* Budapest, Republika Intézet.
- CEPA (2015): *Frontline Allies: War and Change in Central Europe*. Washington, CEPA.
- Chadwick, Andrew (2017): *The hybrid media system: Politics and power*. Oxford University Press.

- Cilluffo, Anthony–Fry, Richard (2019): *Gen Z, Millennials and Gen X outvoted older generations in 2018 midterms*. Pew Research Center. 2019. május 29.
- Cohen, Eliot A. (2016): *The Big Stick: The Limits of Soft Power and the Necessity of Military Force*. New York, Basic Books.
- Combahee River Collective (1977): *The Combahee River Collective Statement*.
- Crenshaw, Kimberlé (1989): Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 139–168.
- Croteau, David–Hoyes, William (2013): *A média mint üzlet. Nagyvállalati média és közérdek*. Budapest, Complex Kiadó.
- Csányi Gergely–Kovács Eszter (2019): A struktúráktól az egyéni attitűdökig – Az interszekcionalitás koncepcionális és politikai kihívásai ma. *TNTeF* 2019/2. (megjelenés alatt).
- Csík Lóránt–Fröhlich Johanna (2012): *Egy alkotmány margójára. Alkotmányelméleti és értelmezési kérdések az Alaptörvényről*. Budapest, Gondolat Kiadó, 136.
- Csizmadia Ervin (1998): Pártok és agytrösztök. Think-tank szervezetek Nyugat-Európában és Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 7(4): 5–30.
- Csizmadia Ervin (1999a): Az agytrösztök és a politikai versenyképesség. *Politikatudományi Szemle*, 8(4): 95–106.
- Csizmadia Ervin (1999b): *Két liberalizmus Magyarországon*. Budapest, Századvég Kiadó.
- De Jong, Femke–Marc Bosmans (2019): Green new deal for housing will ease climate and social crises. *Euroaktiv*, jún. 19.
- De Mauro, Andrea–Marco Greco–Michele Grimaldi (2015): What is big data? A consensual definition and a review of key research topics. *AIP Conference Proceedings*, 1644, 97.
- Dessewffy Tibor (2019): *Digitális Szociológia. Szociológiai képzelet az Információs Korban*. Budapest, Typotext.
- Dessewffy Tibor–Ravasz Ábel (2009): A változás hálózatai. *Politikatudományi Szemle*, XVIII/2., 103–119.
- Deutsche Umwelthilfe (2015): *Deutsche Umwelthilfe legt Chronologie des Kniefalls der Bundesregierung vor den Autokonzernen offen Berlin*. Szeptember 29.
- Dreher, Rod (2006): *Crunchy Cons: The New Conservative Counterculture*. Three Rivers Press.
- Ellis, Christopher–Stimson, James A. (2009). Symbolic ideology in the American electorate. *Electoral Studies*, 28(3), 388–402.

- Espada, João Carlos (2017): *A politikai szabadság anglo-amerikai hagyománya*. Budapest, Typotex Kiadó–Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 26–27.
- Eur-Lex (2016a): *Párizsi Megállapodás*.
- Eur-Lex (2016b): *Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete* (2016. április 27.). A természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet).
- Europa.eu (2016): *Jelentés a Transzatlanti Kereskedelmi és Beruházási Partnerségről szóló tárgyalás 14. fordulójáról*, 1.1 fejezet.
- Facebook: Fidesz-hírdetések.
- Feder, Lester J.–Kulcsár Rebeka (2018): Meet The Mystery Man Who Is The Power Behind The Throne In Hungary. *Buzzfeed*, 2018. április 4.
- Féderer Ágnes (2001): A magyar polip, *Népszabadság*, június 9.
- Finkelstein, Arthur (1970): *Memo Tom Huston részére*. 1970. 12. 07. Election Review and Thoughts. Folder 17, Box 20, Richard Nixon Presidential Library and Museum, Yorba Linda, California.
- Finkelstein, Arthur (2011): Beszéd a Cevro Intitút 2011. május 16-án tartott konferenciáján. Prága, Youtube.
- Finkelstein, Arthur (2012): *Political campaigns in the 21st century – challenges and perspectives*. Youtube, április 8.
- Fisher, Mark (2013): *Kilépés a vámpírkastélyból*. Ford.: András Csaba. *aszem.info*, 2018/05.
- Fitzpatrick, Alex (2012): 4 Reasons Why Obama's Digital Effort Was a Success. *Mashable.com*, december 26.
- Fraser, Nancy (2008 [1995]): Az újraelosztástól az elismerésig? Az igazságosság dilemmái a poszt-szocializmus korában. In: Kende Anna–Vajda Róza (szerk.): *Rasszizmus a tudományban*. Budapest, Napvilág, 337–387.
- Freedom House (2015): *Hungary: 5-Year Decline in Press Freedom*.
- Freedom House (2019): *Hungary. Partly Free*. *Freedomhouse.org*. Freedom in the World 2019.
- Friberg, Daniel (2016): *A jobboldal visszatér. A valódi ellenzék kézikönyve*. London, Arkos.
- Fuchs, Christian–Middelhoff, Paul (2019): *Das Netzwerk der neuen Rechten*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Polaris.
- Fukuyama, Francis (2006): *The End of History and the Last Man*. New York, Free Press.
- Fukuyama, Francis (2018a): *Identity. The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*. Profile Books.

- Fukuyama, Francis (2018b): Against Identity Politics. The New Tribalism and the Crisis of Democracy. *Foreign Affairs*. 2018. szept.-okt.
- Füredi, Frank (2017): The hidden history of identity politics. *Spiked*. 2017. december 1.
- Gagy Ágnes (2011): Új baloldali mozgalmak és értelmiségi osztályvakság. Kritikai tanulmányok. *Fordulat*, 14:2.
- Galston, William A.–Lopez, Mark H. (2006): Civic Education in the United States. In: Laura B. Wilson and Sharon P. Simson (eds.): *Civic Engagement and the Baby Boomer Generation*. New York, The Haworth Press, 3–19.
- Gazdag, Ferenc et al. (2014): *A magyar külpolitika 1989–2014*. Budapest, Nemzeti Közszerzői Egyetem.
- George Ogleby (2017): Report – Brexit offers escape from over €2bn in EU waste policy costs. *Euractiv*, márc. 1.
- Gerő Márton (2013): El kéne foglalni valamit... Az Occupy Wall Street és a hallgatói mozgalom. In: Jon van Tiel–Kraszter Péter (szerk.): *Tarka ellenállás. Kézikönyv rebelliseknek és békésekknek*. Tanulmányok. Budapest, Napvilág Kiadó, 306–351.
- Gewirtz, Paul (1996): On 'I Know It When I See It'. *Yale Faculty Scholarship Series*, 105:1023.
- Ghani, Rayid–Hillary Simmons (2011): Predicting the End-Price of Online Auctions. *International Workshop Data Mining and Adaptive Modeling Methods for Economics and Management*, Pisa.
- Gold, Jeffrey (2008): *Post-primary questions answered*. Associated Press. Courier-Post.
- Gould, Lewis L. (2003): *The Modern American Presidency*. Lawrence, University Press of Kansas.
- Gstalter, Morgan (2018): David Duke praises Trump for tweet about 'large scale killing' of white farmers. *The Hill*, 2018. augusztus 23.
- Gundersen, Joan R.–Smelser, Marshall (1972): *American History at a Glance*. New York, Harper Collins Publishers.
- Győri Gábor (2012): Tovább szűkül a demokratikus akarat mozgáster. *Fundamentum*, 2012/4: 79–83.
- Győri Gábor (2014): A magyar választási rendszer – állandósult változás. *Fundamentum*, 2014/4, 49–54.
- Győri, Gábor (2017): *Authoritarianism by Trial and Error – Selected Milestones in the Fidesz Government's Efforts at Disassembling Democracy in Hungary*. Megjelenés alatt.
- Gyulai Attila (2006): A kormányzás változó értelmezése. A Fidesz kormányzati és ellenzéki pozícióban. In: Szabó Márton (szerk.):

- Fideszválság. Diszkurzív politikatudományi értekezések*. Budapest, L'Harmattan. 55–74.
- Haddad, Benjamin (2017): New Appointments Give Clues on Trump's European Policy: Wess Mitchell nominated for Assistant Secretary of State for European and Eurasian Affairs. *Chroniques Americaines. IFRI – Institut français des relations internationales*, 2017. szeptember.
- Hahner Péter (2012): *Az USA elnökei*. Budapest, Animus Kiadó.
- Haider, Asad (2018): *Mistaken Identity. Race and Class in the Age of Trump*. Verso.
- Hajdu Nóra (2014): *A lobbijelenség*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Hankiss Elemér (2002): Kettős tükör. Az amerikai és magyar kultúra néhány sajátossága. In: Hankiss Elemér: *Új diagnózisok*. Budapest, Osiris Kiadó, 40–68.
- Harris, Richard A.–Tichenor, Daniel J. (2010): *A history of the US political system*. Vol. 2. Santa Barbara, ABC-CLIO, 150.
- Hawkins, Stephen–Daniel Yudkin–Miriam Juan-Torres–Tim Dixon (2018): *Hidden Tribes: A Study of America's Polarized Landscape. More in Common*.
- Hawley, George (2017): *Making Sense of the Alt-Right*. New York, Columbia University Press.
- Haynes, Audrey A.–Rhine, Staci L. (1998): Attack politics in presidential nomination campaigns: an examination of the frequency and determinants of intermediated negative messages against opponents. *Political Research Quarterly*, 51:691–721.
- Haza és Haladás (2012): *Felemelkedés közös erővel*.
- Heikkilä, Niko (2017). Online Antagonism of the Alt-Right in the 2016 Election. *European journal of American studies*, [Online], 12-2 | document 5.
- Henriksen, Thomas A. (2017): *Cycles in US Foreign Policy Since the End of the Cold War*. Palgrave.
- Hirano, Shigeo–Snyder, James M. (2014). Primary elections and the quality of elected officials. *Quarterly Journal of Political Science*, 9(4), 473–500.
- Hofstadter, Richard (1962): *The Age of Reform. From Bryan to F. D. R.* London, Jonathan Cape.
- Hofstadter, Richard (1989): *The American Political Tradition*. New York, Random House.
- Issenberg, Sasha (2012): *The Victory Lab*. New York, Crown Publishing.
- Judis, John. B.–Teixeira, Ruy (2002): *The Emerging Democratic Majority*. Scribner.

- Kagan, Robert (2006): *Dangerous Nation*. New York, Knopf.
- Keynes, John Maynard (1965): *A foglalkoztatás, a kamiat és a pénz általános elmélete*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Kiss Viktor (2018): A poszt-hatvannyolcas szituáció – És ami utána következik. *Kommentár*, 2018/5-6., 73–80.
- Kissack, Terence (1995). Freaking Fag Revolutionaries: New York's Gay Liberation Front, 1969–1971. *Radical History Review*, 1995 (62): 105–134.
- Kommentár szerk. (2018): Türelem és elszántság. *Kommentár*, 2018/3-4. 1.
- Koselleck, Reinhardt (1997): *Az aszimmetrikus ellenségfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Budapest, Jósöveg Műhely Kiadó.
- Kossuth (1852): *Kossuth's speech at the dinner given in his honor by the U.S. Congress in Washington D.C., January 7, 1852*. Habsburg H-Net Discussion Network Kossuth's Speech at Dinner Sponsored by U.S. Congress.
- Kováts Eszter (2017): A konszenzusok felszámolása – Jobboldali populizmus és a 'genderideológia' fenyegetése. In: Domschitz M.–Nagy K. (eds.): *Populizmus*. Fordulat, 22: 104–127.
- Kováts Eszter (2018): Az angolszász viták jelentősége a magyar kormányzat „genderideológiára” hivatkozó mozgósításában és a hamis szembeállítások meghaladásában. *Társadalmi Nemek Tudománya e-Folyóirat*. 2018/1., 46–67.
- Kőműves Anita (2018): Közel egymilliárdot költött idén a kormány arra, hogy jobb véleménnyel legyen róla Washington. *Átlátszó blog*, december 28.
- Kőműves Anita (2019): Három washingtoni lobbicég 42 millió forintból végez kármentést az Orbán-kormánynak. *Átlátszó blog*, január 7.
- Körösenyi András (1999): A fogalomhasználat állatorvosi lova. *Politikatudományi Szemle*, 8(1): 117–122.
- Körösenyi András (2002): *A magyar politikai rendszer*. Budapest, Osiris Kiadó, 167.
- Közös Ország Mozgalom (2018): Közvélemény-kutatás.
- Kucsera Tamás Gergely (2010). A magyarországi főiskolai és egyetemi hallgatói képviseletek 20. századi története a hallgatói önkormányzatok megjelenéséig. *Civil világ*, 3: 3, 7–15., 9.
- Kucsera Tamás Gergely–Szabó, Andrea (2008). *Húsz esztendő a magyarországi felsőoktatási hallgatói mozgalom 1988–2008*. Budapest, HÖOK A Hallgatókért Alapítvány, 195.
- Lánczi András (2002): *Konzervatív kiáltvány*. Attraktor.
- Lánczi András (2018): A teljesség arcai: A konzervatív keletkezése. *Kommentár*, 2018/3-4: 33–39.
- Látószög blog (szerző nélkül, 2018): Kultúrharc 2018. *Látószög blog*, február 27.
- Lau, Richard R.–Sigelman, Lee–Heldman, Caroline–Babbitt, Paul (1999): The Effects of Negative Political Advertisements: a Meta-Analytic Assessment. *American Political Science Review*, 93:851–875.
- Lau, Richard R.–Pomper, Gerald M. (2001): Negative Campaigning by US Senate Candidates. *Party Politics*, 7:69–88.
- Lau, Richard, R.–Rovner, Ivy B. (2009): Negative campaigning. *Annual review of Political Science*, 12:285–306.
- Leistert, Oliver (2013). Der Beitrag der Social Media zur Partizipation. *Forschungsjournal Soziale Bewegungen*, Jg. 26/2013, Heft 2.
- Lilla, Mark (2017): *The Once and Future Liberal. After Identity Politics*. Harper Collins Publishers.
- Lind William S. (2004): *Political Correctness: A Short History of an Ideology*. Free Congress Foundation, 2004. november.
- Lipset, Seymour Martin (2000): Véget ért a politikai kivételesség? *Politikatudományi Szemle*, IX. (1-2.) 29–53.
- Locke, John (1986): *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*. Budapest, Gondolat.
- Loomis, Burdett A. (2012): *Guide to interest groups and lobbying in the United States*. Washington, CQ Press.
- Lukianoff, Greg–Jonathan Haidt (2015): The Coddling of the American Mind. *The Atlantic*, 2015. szeptember.
- Lux Ágnes (2008). A melegebűszkeség és a gyülekezési jog. *Fundamentum*. 2008/3., 123–130.
- Lyons, Matthew N. (2017): *CTRL-ALT-DELETE. The origins and ideology of the Alternative Right*. Political Research Associates.
- Madrigal, Alexis C. (2012) When the Nerds Go Marching In. *The Atlantic*, 2012. 11. 16.
- Maeckelbergh, M. (2012): Horizontal Democracy Now: From Alterglobalization to Occupation. *Interface: a journal for and about social movements*, 4, 2012/1, 207–234.
- Magyar Bálint (1974): *Az amerikai film*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Magyarics Tamás (2007): A globális hegemon. In: Rada Péter (szerk.): *Új világrend? Nemzetközi kapcsolatok a hidegháború utáni világban*. Grotius Könyvtár. Budapest, CKKE.
- Magyarics Tamás (2010): A kapcsolatok „normalizálása” vagy jóindulatú közömbösség? Az Egyesült Államok Közép-Európa-politikája. *Külföldi Szemle*, 2010/nyár, 52–69.
- Magyarics Tamás (2012): *Állandóság és változás az Egyesült Államok külpolitikai identitásában és eszköztárában*. Külügyi Intézet,

Magyarics Tamás (2014): *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Budapest, Antall József Tudásközpont.

Magyarics Tamás (szerk.) (2017): *Amerikai konzervatív gondolkodók*. Antall József Tudásközpont.

Mandel, David R.–Omorogbe, Philip (2014). Political differences in past, present, and future life satisfaction: Republicans are more sensitive than democrats to political climate. *PloS one*, 9(6).

Mándi Tibor (1999): Angolszász konzervativizmus Magyarországon? *Politikatudományi Szemle*, 8(2): 117–120.

Mándi Tibor (2015): Politikai gondolkodás. In: Körösenyi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest: Osiris–MTA TK PTI, 13–34.

Marcus, David (2015): Five Principles for the Rising Conservative Counterculture. *The Federalist*, február 17.

Marton Péter–Rada Péter–Balogh István (2015): *Biztonsági tanulmányok: Új fogalmi keretek, és tanulságok a visegrádi országok számára*. Budapest, Antall József Tudásközpont.

Mátrai, Zsuzsa (1999): In Transit: Civic Education in Hungary. In: Tornay–Purta, Judith–Schwille, John–Amadeo, Jo–Ann (eds) (1999): *Civic Education Across Countries*. IEA 1999.

Matto, Elizabeth C. et al (2017): *Teaching Civic Engagement: Across the Disciplines*. Washington, American Political Science Association.

McAdam, Doug–McCarthy, John D.–Zald, Mayer N. (eds.) (1996): *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. New York, Cambridge University Press.

McAdams, A. James (2014): *A modernitás válsága*. Századvég Kiadó, 2014.

McGann, James G. (2016): *The Fifth Estate*. Think Tanks, Public Policy and Governance. Washington, Brookings Institution.

McGann, James G. (2019): *2018 Global Go To Think Tank Index Report*. TTCSF Global Go To Think Tank Index Reports. Philadelphia, University of Pennsylvania.

McGhee, Eric–Masket, Seth–Shor, Boris–Rogers, Steven–McCarty, Nolan (2013). A Primary Cause of Partisanship? Nomination Systems and Legislator Ideology. *American Journal of Political Science*, 58(2), 337–351.

Mead, Walter Russell (2002): *Special Providence: The American Foreign Policy Tradition*. New York, Routledge.

Mead, Walter Russell (2017): The Jacksonian Revolt – American Populism and the Liberal Order. *Foreign Affairs*, március.

Medvetz, Thomas (2012): *Think Tanks in America*. Chicago, The University of Chicago Press.

Megadja Gábor–Béky Zoltán Balázs–Horváth József György (2019): A századvég javaslatai a Facebook–cenzúra ellen. *Századvég*, április 3.

Mészáros György (2018): Az LMBT+ identitások és mozgalom politikai gazdaságtana a félperiférián. *Fordulat*, 24: 215–241.

Michnik, Adam (1985). *A New Evolutionism*. In: *Letters from Prison and Other Essays*. Berkley, University of California Press, 135–148.

Mikecz Dániel (2013): Az egyetemfoglalás mint akcióforma és felszabadított tér. *Replika*, 84: 103–113.

Mikecz Dániel (2015): Látványos tiltakozási elemek és funkcióik. *Studies in Political Science, Politikatudományi Tanulmányok*, 2015/1: 88–107.

Mikecz Dániel (2018): *A globalizációkritikus mozgalom Magyarországon. Zöldek, pacifisták, házfoglalók*. Budapest, L'Harmattan.

Mikecz Dániel–Böcskei Balázs (2017). Túl az univerzalitáson: az aktivizmus új mintái Magyarországon. In: Boda Zsolt–Szabó Andrea (szerk.): *Trendek a magyar politikában – 2. A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest, MTA TK PTI–Napvilág Kiadó, 228–248.

Mikecz Dániel–Oross Dániel (2018): Rendszerváltóktól a bulitüntetőkig: generációs mintázatok a választói magatartásban. In: Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk.): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest, MTA TK PTI–Napvilág Kiadó, 241–266.

Mikecz, Dániel–Szabó, Andrea (2015): After the Orbán–revolution: the awakening of civil society in Hungary? In: Geoffrey Pleyers–Ionel N. Sava (eds.): *Social Movements in Central and Eastern Europe. A renewal of protests and democracy*. București, Editura Universității din București, 34–43.

Millett McCartney, Alison Rios–Bennion, Elizabeth A.–Simpson, Dick (eds.) (2013): *Teaching Civic Engagement: From Student to Active Citizen*. Washington, American Political Science Association.

Miniszterelnok.hu (2017): Orbán Viktor 19. évértékelő beszéde. *Miniszterelnöki Kabinetiroda*, 2017. február 10.

Miniszterelnok.hu (2018): *Nem a magyar kormányt akarják elítélni, hanem Magyarországot*. Miniszterelnökség, szeptember 11.

Mitchell, Lincoln A. (2012). *The Color Revolutions*. Philadelphia, University of Philadelphia Press.

Mitchell, Wes et al. (2013): *The Ties that bind: U.S.–Central European Relations 25 Years after the Transition*. Washington, CEPA.

- Mitchell, Wess–Grygiel, Jakub (2017): *The Unquiet Frontier: Rising Rivals, Vulnerable Allies, and the Crisis of American Power*. Princeton, Princeton University Press.
- Moore, Martin (2018): *Democracy Hacked: How Technology is Destabilising Global Politics*. Oneworld Publications.
- Moraes, Mauricio (2013): Big Data helped Obama Win the Election. *Andrew Rasiej*, január 15.
- MTA TK PTI (2018): *Részvétel, képviselet, pártosság. Választáskutatás, 2018*. NKFI-6 K-119603.
- Nábelek, Fruzsina (2014): Negatív kampány a pártok közvetlen kommunikációjában Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 23(4):92–114.
- Nagle, Angela (2017): *Kill all Normies. Online Culture Wars from Achan and Tumblr to Trump and the Alt-Right*. Alresford, Hants, Zero Books.
- Nagy Sándor (2013): LMBT kultúr- és mozgalomtörténet. Háttér Társaság, 2013. március.
- Nagy Sándor (2019): 25 éve alakult meg a Szivárvány Társulás a Melegek Jogaiért. Háttér Társaság.
- Nathwani, Nishin (2014): *On Privilege: A Leftist Critique of the Left*. Harvard Political Review.
- National Institute on Drug Abuse (2017): *National Survey of Drug Use and Health*.
- Negrine, Ralph–Papathanassopoulos, Stylianos (1996): The “Americanization” of Political Communication: A Critique. *Harvard International Journal of Press/Politics*, Vol. 1, No. 2, 45–62.
- Nové Béla (1999): *Tény/Soros. A Soros Alapítvány első tíz esztendeje*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Orbán Viktor (2012): *Modern nemzetépítésre van szükség Magyarországon*. sikeréhez. Orbán Viktor beszéde a Magyar Diaszpóra Tanács II. ülésén.
- Országgyűlés Hivatala (2010): *Részletes szakmai önéletrajz Dr. Stumpf István alkotmánybíró-jelölti meghallgatásához*.
- Owen, Diana–Riddle, G. Isaac W. (2017): Active Learning and the Acquisition of Political Knowledge in High School. In: Matto, Elizabeth C. et al. (eds): *Teaching Civic Engagement Across the Disciplines*. Washington, American Political Science Association.
- Paár Ádám–Szirmák Erik (2018): *Konfliktus és kohézió. A film szerepe a nemzeti közösség kialakításában*. Múltanyosság Politikaelemző Központ.
- Pál Gábor (2011): Tereket nyitó kulcskategória. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 20, No. 1, 97–116.

- Panetta Institute (2018): *2018 Survey of America's College Students*. The Panetta Institute for Public Policy. By Hart Research Associates. May 2018.
- Párbeszéd Magyarorszáért (2016): *A párbeszéd előválasztási koncepciója*. Budapest.
- Peterecz Zoltán (2016): *A kivételes Amerika. Az amerikai kivételenség bemutatása*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Pethő, Tibor (2018): *A Magyar Nemzet története 1938–2018*. Budapest, Jaffa Kiadó.
- Pew Research Center (2014): *Millennials in Adulthood. Detached from Institutions, Networked with Friends*.
- Pew Research Center (2018): *The Generation Gap in American Politics. 1. Generations' party identification, midterm voting preferences, views of Trump*.
- Pogrányi Lovas Miklós (szerk.) (2014): *Konzervatív reneszánsz az Egyesült Államokban*. Budapest, Századvég Kiadó.
- Pogrányi Lovas Miklós (2018): Russell Kirk kultúrafilozófiájának alapvonásai. *Magyar Szemle*, XXVII. 7-8. szám.
- Polyák Gábor (2008): *A médiarendszer kialakítása*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Polyák Gábor (2014): Irányított nyilvánosság. In: Polyák Gábor–Uszkiewicz Erik (szerk.): *Foglyul ejtett média. Médiapolitikai írások*. Budapest, Gondolat Kiadó, 7–23.
- Polyák Gábor–Urbán Ágnes (2016): Az elhalkítás eszközei. *Médiakutató*, Ősz-tél, 109–123.
- Polyák Gábor–Szávai Petra–Urbán Ágnes (2019): A politikai tájékozódás mintázatai. *Médiakutató*, Nyár, 63–80.
- PwC – Magyarországi Tartalomszolgáltatók Egyesülete (2013): *A globális online aggregátorok működésének hatása a hazai tartalomszolgáltatás iparági folyamataira – Zöld könyv*.
- Rada Péter (2007): Átalakuló biztonsági kihívások. In: Rada Péter: *Új világrend? Nemzetközi kapcsolatok a hidegháború utáni világban*. Budapest, Corvinus Külügyi és Kulturális Egyesület, 53–72.
- Rada Péter (2008): Új típusú biztonsági kihívások. In: Rada Csaba: *Biztonságpolitikai Corvinák: Háttéranyagok korunk legfontosabb biztonságpolitikai problémáinak megértéséhez*. Budapest, Corvinus Külügyi és Kulturális Egyesület, 7–19.
- Rada, Péter (2012): End of realism in the United States' democracy promotion strategy? Lessons from the Middle East and North-Africa. In: In Robert Ondrejcsák (ed.): *Panorama 2011*. Bratislava, CENAA.

- Rada Péter (2016): Észak-Amerika: az Amerikai Egyesült Államok. In: Háda Béla–N. Rózsa Erzsébet (szerk.): *Regionális tanulmányok*. Nemzeti Közszerzői Egyetem, 43–64.
- Rada, Péter (2018): The V4-US Relations and the American Foreign Policy Towards Central Europe. In: Stepper Péter (szerk.): *Central Europe and the Visegrad Cooperation*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 298–309.
- Rada Péter (2019): Megváltozó világunk és a biztonsági kihívások átalakulása. In: Szálkai Kinga (szerk. et al.): *Biztonságpolitikai Corvinák*. Budapest, Antall József Tudásközpont.
- Rada Péter (2020 megjelenés alatt): Developments in Hungarian security policy: Key actors, institutions and decision making. In: Marton Péter (szerk.): *Foreign and Security Policy Institutions in Central-Eastern Europe*. Budapest, Nemzeti Közszerzői Egyetem.
- Rada, Péter–Marton, Péter–Balogh István (2013): The V4-US relationship and the Western Balkans in light of the U.S. pivot to Asia. *BizPol Affairs*, Vol. 1, No. 1.
- Radosh, Ronald (2016): Steve Bannon, Trump's Top Guy, told Me He Was 'a Leninist'. *The Daily Beast*, augusztus 22.
- Reed, Alfred (2015): *From Jenner to Dolezal: One Trans Good, the Other Not So Much*. *Common Dreams*, június 15.
- Republikon Intézet (2016): *Előválasztás. Történet, Érvek, Ellenérvek*. Szerkesztette: Tóth Csaba, Mikecz Dániel. Budapest.
- Roberts, David (2019): Fox News has united the right against the Green New Deal. The left remains divided. A familiar story in US politics: asymmetrical intensity. *Vox.com*, április 22.
- Roberts, Sam (2017): Arthur Finkelstein, Innovative, Influential Conservative Strategist, Dies at 72. *New York Times*, augusztus 19.
- Romsics Ignác (2003): *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Budapest, Rubicon-Könyvek.
- Rosenblatt, Helena (2018): *The lost history of liberalism: From ancient Rome to the twenty-first century*. Princeton, Princeton University Press.
- Roth, Simon–Votta, Fabio (2018): Decoding the Alt-Right. Analyzing Online Toxicity on Social Media. *Voxpol.eu*, 2018/09.
- Rotunda, Ronald D. (1986): *The politics of language: Liberalism as word and symbol* (1st ed). Iowa City, University of Iowa Press.
- Scalia, Antonin (1998): *A Matter of Interpretation*. Princeton, Princeton University Press, 23. Még bővebben: Antonin Scalia–Bryan A. Garner (2012): *Reading Law: The Interpretation of Legal Texts*. St. Paul, Thomson West.

- Scammell, Margaret (1998): The Wisdom of the War Room : US Campaigning and Americanization. *Media, Culture and Society*, 20 (Ápril): 251–275.
- Schäffner, Christina (2004): Political Discourse Analysis from the point of view of Translation Studies. *Journal of Language and Politics*, Vol. 3, No. 1, 117–150.
- Schäffner, Christina (2012): Intercultural intertextuality as a translation phenomenon. *Perspectives: Studies in Translatology*, Vol. 20, No. 3, 345–364.
- Schlett István (2018): *A politikai gondolkodás története Magyarországon. Appendix*. Budapest, Századvég Kiadó.
- Schmitt, Carl (2002): *A politikai fogalma*. Budapest, Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor.
- Sellers, Charles–May, Henry–McMillen, Neil R. (1999): *Az Egyesült Államok története*. Budapest, Maecenas Könyvek–Talentum Kft.
- Simon Zoltán (2009): *Érdekérvényesítés a közpolitikai döntéshozatalban az Európai Unióban és Magyarországon*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Singer, Peter Warren–Brooking, Emerson T. (2018): *Likewar: The Weaponization of Social Media*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Smith, Adam (1959): *A nemzetek gazdasága, e gazdaság természetének és okainak vizsgálata*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Smith, Tom W. (1990): The First Straw?: A Study of the Origins of Election Polls. *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 54, No. 1, (Spring, 1990): 21–36.
- Sombart, Werner (1976): *Why is there no Socialism in the United States?* New York, Sharpe. Hivatkozik Sombart művére: Lipset (2000).
- Steele, Shelby (2015): Conservatism as counterculture. *The National Review*, March.
- Stevens, Dan (2012): Tone vs. Information: Explaining the Impact of Negative Political Advertising. *Journal of Political Marketing*, 11: 322–352.
- Stone, Diane (1991): Old Guard versus New Partisans: Think Tanks in Transition. *Australian Journal of Political Science*, 26(2): 197–215.
- Stromer-Galley, Jennifer (2019): *Presidential campaigning in the Internet age*. Oxford University Press.
- Strömbäck, Jesper–Kiousis, Spiro (2014): Strategic Political Communication in Election Campaigns. In: Carsten Reinemann (ed.): *Political Communication*. Mouton de Gruyter, 249–266.
- Stumpf István (2006): Új államépítés. In: Gombár Csaba (szerk.): *Túlterhelt demokrácia. Alkotmányos és kormányzati alapszerkezetünk*. Budapest, Századvég Kiadó–Korridor Politikai Kutatások Központja, 70.
- Stumpf István (2013): Hatalmi ágak megosztása egykor és most. *Világosság*, 52. tavasz/nyár. 277–283.

- Sumpter, David (2012): *Outnumbered*. New York, Bloomsbury Sigma.
- Sumpter, David (2018): Why the Facebook data available to Cambridge Analytica could not be used to target personalities in the US Presidential election. *Medium.com*, június 17.
- Susánszky Pál–Gerő Márton (2014): A Hallgatói Hálózat (HaHa) mobilizációs jellemzői. In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók II.* Budapest–Szeged, MTA TK PTI Belvedere, 135–151.
- Susemichel, Lea–Kastner, Jens (2018): *Identitätspolitik. Konzepte & Kritiken in Geschichte & Gegenwart der Linken*. Münster, UNRASt-Verlag.
- Szabó Andrea–Oross, Dániel (2017): Társadalmi mozgalom-e az országos hallgatói képviselet? *Educatio*, 26 (2017) 1, 15–25.
- Szajer József (2019): Az Alaptörvény születése. In: Uő.: *Ne bántsát a magyart! Gondolatok a bevándorlásról, Fideszről, Magyarországról, Alaptörvényünkről és Európáról*. Közép és Kelet Európa Történelem és Társadalomkutatásért Közalapítvány, Budapest, 135–149.
- Szánthó Miklós (2018): Vágyakból jogok. *Kommentár*, 3–4., 18–23.
- Szigetvári Viktor–Vető Balázs (2012): Átbillenteni, visszaszerezni, meghódítani. *hazaeshaladas.blog.hu*, augusztus 16.
- Szilvay Gergely (2018a): Ezt olvasd; ha konzervatív vagy! *Mandiner*, június 13.
- Szilvay Gergely (2018b): A transzneműség totalitárius tragédiája. *Kommentár*, 2018/3–4., 25–31.
- Szoboszlai György (1999): Van-e hiteles politológiai magyarázat az 1998-as választás eredményeire? *Politikatudományi Szemle*, 8(1): 97–106.
- Szűcs Zoltán Gábor (2012): A magyar politikai diskurzus változásai 2000 óta. In: Boda Zsolt – Körösnéy András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest, MTA TK PTI, 128–151.
- Tarrow, Sidney (1989): *Democracy and Disorder Protest and Politics in Italy 1965–1975* Oxford, Clarendon Press.
- Tilly, Charles (1978): *From Mobilization to Revolution*. New York, Random House.
- Tate, Katherine (1991). Black Political Participation in the 1984 and 1988 Presidential Elections. *The American Political Science Review*, 85(4), 1159.
- Teixeira, Ruy (2012): The Emerging Democratic Majority Turns 10. *Atlantic Monthly*, november 9.
- Thomas, Daniel C. (1999). The Helsinki Accords and Political Change in Eastern Europe. In: Thomas Risse, Stephen C. Ropp, Kathryn Sikkink (szerk.): *The Power of Human Rights. International Norms and Domestic Change*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Thoreau, Henry David (2001): *Civil Disobedience*. Mozaikbook.

- Tindall, George Brown (1984): *America. A narrative history*. New York–London, W. W. Norton & Co.
- Tocqueville, Alexis de (1983): *A demokrácia Amerikában*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Tóth László (2012): A magyarországi LGBT-mozgalmi színtér politikai aktivitásának alakulása, különös tekintettel a 2010-től kezdődő időszakra. *Replika*, 2013/3. 85–102.
- Tóth Zoltán (2016): *Előválasztás a Demokratikus Pártok és Közösségek Számára*. Republika, Budapest.
- Török Gábor (1999): Agy, de nem agytröszt. *Politikatudományi Szemle*, 8(2): 121–124.
- Tufekci, Zeynep (2012): Beware The Big Data Campaign. *The New York Times*, január 17.
- Tufekci, Zeynep (2017): *Twitter and tear gas: The power and fragility of networked protest*. Yale University Press.
- Uri Dénes Mihály (2015): Amit mindenkinek el kell olvasnia, hogy konzervatívnak tarthassa magát. In: Ekert Mária Molnár Attila Károly (szerk.): *Teremtés – politika és művészet*. Nemzeti Közszerkeleti Egyetem, Molnár Tamás Kutató Központ.
- U.S. Census Bureau (2010): *Age and Sex Composition: 2010*.
- U.S. Census Bureau (2018a): *Table 1. Population by Age and Sex: 2018*.
- U.S. Census Bureau (2018b): *Forrás: Table 5. Year of Entry of the Foreign-Born Population by Sex and Age: 2018*.
- USA Nagykövetsége Magyarországon (é. n.): *Támogatás Magyarországnak*.
- Valasek, Thomas–Jires, Jan–Lorenz, Wojciech–Rada, Péter (2013): *Missiles and misgivings: the US and Central Europe's security*. CEPI Policy Briefs.
- Vasali Zoltán (2018): A zöld NGO-k változó szerepe és kommunikációs stratégiája egy hibrid rezsimben. *Ellensúly*, 2018/1 sz.
- Vasali Zoltán (2019): Az ököpolitika nem a Fidesz szolgálóleánya. *Élet és Irodalom*, szeptember 6.
- Venuti, Lawrence (2009): Translation, Intertextuality, Interpretation. *Romance Studies*, Vol. 27, No. 3, 157–173.
- Wallace, Helen–Wallace, William (1999): *Politikák születése az Európában*. Pécs, JPTE.
- Walt, Stephen M. (2011): The End of the American Era. *The National Interest*, Nov–Dec.
- Ward, Benjamin (1979): *The Ideal World of Economics. Liberal, Radical, and Conservative World Views*. New York, Campus.

Weber, Max (2010): *A tudomány és a politika mint hivatás* (Fordította Glavina Zsuzsa). Kossuth Kiadó.

Wendling, Mike (2018): *Alt-Right. From 4Chan to the White House*. London, Pluto Press.

Williams, Rhys H. (2004): The cultural Contexts of Collective Action: Constraints, Opportunities, and the Symbolic Life of Social Movements. In: Snow, David A.–Soule, Sarah A.–Kriesi, Hanspeter (eds.): *The Blackwell Companion to Social Movements*. Oxford, Blackwell Publishing Ltd.

Winthrop, John (1630): City Upon a Hill. In: James Miller (ed.) (1993): *The Makings of America: The United States and the World*. Vol. I.: To 1865. Lexington, Massachusetts, Toronto, D. C. Heath and Co. 198–199.

Zádor Zsófia (2016): *Előválasztási javaslatok Magyarországon – Összehasonlítás*. Republika, Budapest.

Zala Tamás (1975): *Az Újvilág próbatétele. Társadalomrajz a századforduló Amerikájáról*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Zardkoobi, Asghar (1985): On the Political Participation of the Firm in the Electoral Process. *Southern Economic Journal*, 51(3): 805.

Zelizer, Julian E. (2000): Seeds of Cynicism: The Struggle over Campaign Finance, 1956–1974. *Journal of Policy History*, 14(1).

Zétényi Zsolt [szerk.] (2010): *A történeti alkotmány – Magyarország ősi alkotmánya*. Budapest, Magyarországért Kulturális Egyesület, 137.

A szerzőkről

B. Simon Krisztián (1985) szabadúszó újságíró. A New York-i Columbia Egyetemen szerzett nemzetközi kapcsolatok diplomát. A Freie Universität Berlin és a Hebrew University in Jerusalem közös Human Rights Under Pressure programjának doktori hallgatója, az ELTE Média és Kommunikáció Tanszékének külső óraadója. Doktori kutatásában azt vizsgálja, milyen hatással vannak a nyugati – köztük az amerikai – támogatások a magyar és az orosz médiarendszerre. Újságíróként számos alkalommal foglalkozott a magyar, valamint az amerikai és a nyugat-európai szélsőjobb összefonódásával.

Bednár Imre (1964) politológus. Diplomáját a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszékén szerezte. Jelenleg az ATV hírigazgatója. Újságírói pályáját 1992-ben kezdte a *Pesti Hírlap*nál, majd 1994-től a *Népszabadság* főmunkatársaként, a parlamenti stáb vezetőjeként dolgozott. 2002-től 2006-ig a TV2 *Tények és Jó estét, Magyarországl!* információs csoportvezetője, 2008–2010 között az MTV hírigazgató-helyettese, majd hírigazgatója. 2010–2016 között a *Népszabadság* szerkesztője, belpolitikai rovatvezető-helyettese. 2016-tól az ATV munkatársa.

Bíró-Nagy András (1982) politológus, nemzetközi kapcsolatok szakértő. A Policy Solutions társalapítója, igazgatója. A Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetének tudományos munkatársa, a Magyar Politikatudományi Társaság elnökségi tagja. Korábban Andor László uniós biztos politikai tanácsadójaként dolgozott az Európai Bizottságban. Főbb kutatási területei az európai integráció, a radikális jobboldal és a kortárs szociáldemokrácia. Az amerikai agytrösztvilág és a televíziós elnökjelölti viták szakértője, utóbbi témában írta szakdolgozatát a Corvinus Egyetemen.

Böcskei Balázs (1983) politológus. A Társadalomtudományi Kutatóközpont tudományos segédmunkatársa, az IDEA Intézet igazgatója, a Milton Friedman Egyetem főiskolai adjunktusa. Legutóbbi publikációi: Böcskei Balázs–Szabó Andrea (szerk.): *Hibrid rezsimok – A politikatudomány X-aktái*; illetve Molnár Csabával közösen: The radical right in government? – Jobbik's pledges in Hungary's legislation (2010–2014), mely az *East European Politics* című folyóiratban jelent meg.

Braun Róbert (1966) társadalomteoretikus, a filozófiai tudományok kandidátusa. A bécsi Institute for Advanced Studies vezető kutatója (Senior Researcher), a Techno Science and Societal Transformation kutatócsoport helyettes vezetője. Jelenlegi kutatási területe a technológia politikája, azon belül az automobilitás és jövőjének alakulása. 2019-ben két könyve (*Corporate Stakeholder Democracy* [CEU Press, 2019]; *Faltól falig Amerika* [21. Század Kiadó, 2019]), valamint számos tanulmánya jelent meg.

Dessewffy Tibor (1962) szociológus. Az ELTE Digitális Szociológia Kutatóközpontjának igazgatója, habilitált egyetemi docens, a társadalomtudományi kar szociálpszichológia tanszékének vezetője. Kutatási területei az információs társadalom, az internet szociológiája, a digitális kultúra és a Big Data kapcsolata a társadalomtudománnyal.

Dorosz Dávid (1985) jogász, nemzetközi kapcsolatok szakértő. Diplomáit a Corvinus Egyetemen és az ELTE ÁJK-n szerezte. 2009–2010-ben részt vett a Lehet Más a Politika (LMP) alapításában; első országgyűlési kampányának egyik fő irányítója. 2010 és 2014 között országgyűlési képviselőként főleg biztonságpolitikai, külügyi és antikorrupciós kérdésekkel foglalkozott. Ezt követően saját, nemzetközi piacra dolgozó informatikai cégét vezette, illetve ösztöndíjasként az USA-ban folytatott üzleti tanulmányokat (MBA). Nemzetközi trendekkel foglalkozó könyve 2019 őszén jelenik meg.

Gavra Gábor (1978) újságíró. A Magyar Narancsnál kezdte pályafutását 2001-ben. 2005-től a *hirszerzo.hu* portál munkatársa, 2005 és 2007 között főszerkesztő-helyettese, 2007 és 2011 között főszerkesztője. 2011 és 2013 között a *hvg.hu* főszerkesztője. 2014-től 2019-ig az *atv.hu* felelős szerkesztője, emellett az ATV több műsorának szerkesztője (*Hírvita, Helyzet, Esti kommentár, Szabad szemmel, Start, Egyenes Beszéd*), valamint 2015 és 2019 között a *Hetek* című közéleti hetilap lapszerkesztője. 2019-től az *atv.hu* főszerkesztője.

Győri Gábor (1976) politológus. A Policy Solutions vezető elemzője, korábban a Demos Magyarországnál és a Miniszterelnöki Hivatalban dolgozott elemzőként. Politikatudományi tanulmányait az Egyesült Államokban végezte, és azóta intenzíven követi az amerikai politikát, számos publicisztikája és elemzése jelent meg a témában.

Győry Csaba (1980) jogász, kriminológus. A Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének kutatója, a ELTE ÁJK tanársegédje. Szakterülete a gazdasági bűnözés, az összehasonlító büntetőjog és büntetőpolitika. Doktori fokozatát a Freiburgi Egyetem jogi karán szerezte. Több évig élt és kutatott az Egyesült Államokban, ahol az értékpapírpiazi bűncselekmények

üldözésével, és az értékpapírpiazi szabályozás mindennapi érvényesítésével kapcsolatban végzett empirikus kutatást. Több, a témával kapcsolatos, vezető nemzetközi lapban megjelent tanulmány, illetve könyvfejezet szerzője.

Gyulai Attila (1978) politológus. A Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetének és az NKE Politika- és Államelméleti Kutatóintézetének tudományos munkatársa. Kutatási területei a politikaelmélet, a politikai realizmus, valamint a politika és a nyelv kapcsolata.

Hajdu Nóra (1976) jogász. Az IDEA Intézet elemzője, 2014–2018 között az Együtt elnökségi tagja, külügyi szakpolitikusa. Korábban a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztérium, majd az Oktatási és Kulturális Minisztérium munkatársa. Tanított az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, valamint az ELTE Társadalomtudományi Karának Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézetében, majd a CEU Business Schoolban kidolgozója és oktatója az egyetem lobbiképzésének. Parlamenti ösztöndíjas volt Berlinben, és PhD-ösztöndíjas Washingtonban. Szakterülete a politikai érdekérvényesítés, a lobbizás, valamint a nemzetközi kérdések.

Kis György Márk (1991) statisztikus, politológus. Munkája során statisztikai modellépítéssel és gépi tanulással foglalkozik. Szabadidejében érdeklődési és kutatási területei az amerikai belpolitika, a lineáris modellek, és a kvantitatív szövegelemzés. Egyetemi tanulmányai során számos alkalommal az amerikai politikáról, vagy annak vizsgálata során levont következtetések magyarországi megvalósulásáról írt, továbbá részt vett a nemzetközi Comparative Agendas Project közpolitikai kutatói összefogás itthoni ágának munkálataiban.

Kováts Eszter (1983) politológus. Az ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Disszertációjában a magyarországi és németországi jobboldali, az úgynevezett „genderideológia” fenyegetésére hivatkozó diskurzusokat vizsgálja az angolszász genderviták kontextusában. Legfrissebb vonatkozó tanulmánya a *Társadalmi Nemek Tudománya e-Folyóirat* 2018/1. számában jelent meg Az angolszász viták jelentősége a magyar kormányzat „genderideológiára” hivatkozó mozgósításában és a hamis szembeállítások meghaladásában címmel.

Lakatos Júlia (1985) politológus. A Méltányosság Politikaelemző Központ nemzetközi igazgatója, az ELTE ÁJK Politikatudományi doktori iskolájának PhD-hallgatója. Kutatási területe a demokrácielmélet, valamint a liberális demokrácia változása. A washingtoni székhelyű Bipartisan Policy Center vendégkutatójaként az állampolgári nevelés demokráciára gyakorolt hatásait vizsgálta. Az amerikai politika és választások rendszeres elemzője a nyilvánosságban.

Mikecz Dániel (1981) politológus. A Társadalomtudományi Központ Politikatudományi Intézetének tudományos munkatársa. Kutatási területei közé tartoznak a társadalmi mozgalmak, a politikai tiltakozás, a politikai részvétel, a környezetvédő mozgalmak és a radikális jobboldali mozgalmak.

Dr. Németh Sándor Szilárd (1983) jogász. Diplomáját az ELTE ÁJK és a PTE ÁJK jogi karán szerezte. Az ATV általános vezérigazgatója. 2007-től a csatorna munkatársa, előtte a *Hetek* című hetilap újságírója, dolgozott a sport-, majd a belpolitikai rovatnál. 2011 és 2016 között hírigazgató. 2016-tól az ATV általános vezérigazgatója. A Spirit FM rádió elnöke, vezérigazgatói regnálása alatt jött létre az ATV Spirit televíziós csatorna.

Oross Dániel (1985) politológus. Doktori fokozatát a Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Doktori Iskolájában szerezte 2015-ben. 2011-től a Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetének kutatója. A 2017–2018-as tanév során Fulbright-ösztöndíjjal az Egyesült Államokban, a Hartwick College-ban tanított. Kutatási területei: politikai részvétel, ifjúsáspolitikai, politikai szocializáció.

Paár Ádám (1983) történész, politológus. A Méltányosság Politikaelemző Központ munkatársa. Kutatási területe a film és a politika, az eszmétörténet, valamint az amerikai populizmus története. Több folyóirat (*Valóság*, *Kommentár*, *Filmvilág*, *Népszava*, *Kül-Világ*) jelentette meg tanulmányait az amerikai populista, ezen belül főleg baloldali mozgalmak, valamint a Tea Party eszméiről és történetéről. Rendszeres szerzője a *Filmvilág* blognak, ahol számos amerikai filmes témáról (pl. Ku-Klux-Klan a filmvászonon, amerikai filmes nevelés a háború utáni Németországban, amerikai meshősök) írt.

Polyák Gábor (1977) jogász. Egyetemi docens, a Pécsi Tudományegyetem és a Budapesti Corvinus Egyetem oktatója. A Mérték Médiaelemző Műhely nevű civil szervezet szakmai vezetője. Oktatási és kutatási területe a médiaszabályozás és a médiapolitika. Az International Visiting Leadership Program ösztöndíjjával az Egyesült Államokban tanulmányozta az amerikai médiarendszert. Legutóbbi könyvének címe *Medienpolitik in Osteuropa. Theoretischer Rahmen und mediale Praxis* (B & S Siebenhaar Verlag, Berlin, 2018).

Rada Péter (1983) nemzetközi kapcsolatok szakértő. A Nemzeti Köszolgálati Egyetem egyetemi docense. Kutatási területei az USA bel- és külpolitikája, a közép-európai-amerikai kapcsolatok és a külpolitikai döntéshozatal. Fulbright-ösztöndíjként vendékkutató volt a washingtoni Johns Hopkins Egyetemen, illetve a New York-i Columbia Egyetemen. Részt vett az amerikai

külgyminisztérium vezetőképző programján, valamint tagja volt a Foreign Policy Initiative kutatóintézet „Future Leaders” programjának. Ezenkívül diplomataként szolgált Magyarország washingtoni nagykövetségén.

Schlanger Márton (1997) politológus. Az ELTE Állam- és Jogtudományi karán szerezte diplomáját, jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Karán végzi tanulmányait közgazdálkodás és közpolitika szakon. Kutatási területei a döntéshozatal politikai alkalmazásai, a játékelmélet, és az előválasztás megvalósításának módjai Magyarországon.

Sebők Miklós (1979) közgazdász, politikatudós. Az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpontjának tudományos főmunkatársa, az MTA TK Politikatudományi Intézetének igazgatója. Kutatási területei a politikai gazdaságtan és az összehasonlító közpolitika. Fulbright-ösztöndíjként MA végzettségét összehasonlító és amerikai politikából a University of Virginián szerezte. Több, az USA politikájával kapcsolatos tanulmány szerzője. Ezek közül a legfrissebb az *Intersections* folyóiratban jelent meg, *The Politics of Manufactured Crisis – Political Entrepreneurship and the Fiscal Wars of the early 2010s in the U.S.* címmel.

Stumpf István (1957) jogász, politológus. A Társadalomtudományi Kutatóközpont tudományos főmunkatársa, a Széchenyi István Egyetem egyetemi tanára, a Nemzeti Köszolgálati Egyetem Amerikai Tanulmányok Kutatóintézetének kutatóprofesszora, korábbi kancelláriaminiszter és alkotmánybíró. Kutatási területei: hatalommegosztás és alkotmányosság, állam és kormányzás, valamint az adminisztratív állam. IREX-ösztöndíjas volt a Harvard Egyetem Kennedy Schoolján és a George Washington Egyetemen, rendszeres meghívottja a Federalist Society éves Lawyer Conventionjének, alapító tagja a Federalist Society által támogatott European Judicial Networknek. A közelműtanban angol nyelven megjelent könyvének címe: *Reinventing Government and Constitutional Changes in Hungary* (Gondolat, 2017).

Stumpf Péter Bence (1988) politológus. A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politikológiai Tanszékének oktatója és doktorandusz hallgatója. Főbb kutatási területei a választáspolitikológia és a választói magatartás. Korábban a Szegedi Tudományegyetemen szerzett politológia BA, majd nemzetközi gazdálkodás MA diplomát.

Szabados Péter (1979) műszaki menedzser, nemzetközi kapcsolatok szakértő. Diplomáit az Óbudai Egyetemen, illetve a Corvinus Egyetemen szerezte. 2009-ben az egyik alapítója volt a Lehet Más a Politika (LMP) nevű pártnak; önkör-

mányzati képviselő a főváros XIII. kerületében 2010–2014 között, valamint az LMP–Párbeszéd fővárosi frakciójának munkatársa. Ezt követően a Párbeszéd hálózatépítéséért, valamint később a párt adományainak szervezéséért volt felelős. 2019 tavaszán egy az amerikai külügyminisztérium által finanszírozott program (Professional Fellows) keretein belül hét hetet töltött az Egyesült Államokban, ahol progresszív civil szervezeteknél szerzett tapasztalatokat az amerikai választási rendszerről és a terepen való munkáról.

Szabó Andrea (1970) szociológus, politikatudós. A Társadalomtudományi Kutatóközpont tudományos főmunkatársa, a TK Politikatudományi Intézetének igazgatóhelyettese. Kutatási területei a politikai szociológia, a politikai részvétel és az ifjúság. Mikecz Dániellel együtt a hazai empirikus tiltakozáskutatás egyik megteremtője, az „Ifjúság” elnevezésű nagy mintás ifjúsági vizsgálat sorozat vezető kutatója.

Szabó Miklós (1998) szociológus. A Digitális Szociológia Kutatóközpont tagja, jelenleg a CEU Political Science MA hallgatója. Főbb érdeklődési területei a populizmus, az összehasonlító európai politika, valamint a digitalitás és az új technológiák hatása a politikai kommunikációra és kampányokra.

Szabó Palócz Orsolya (1994) politológus. Diplomáját a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Politológia Tanszékén szerezte, amely intézménynek jelenleg doktorandusz hallgatója. MA-tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végezte, választási tanulmányok szakirányon. Kutatási területe az ellenségképzés és gyűlöletbeszéd a politikai kommunikációban.

Szigetvári Viktor (1978) politológus. A Datadat OU (Kft.) ügyvezető társtudományi kutatója, politikai adatbázis-kezelők fejlesztésével és üzemeltetésével foglalkozik. 2005–2006-ban az MSZP kampányfőnöke, korábban Medgyessy Péter és Gyurcsány Ferenc miniszterelnökök kommunikációs igazgatója. Államtitkárként Bajnai Gordon miniszterelnök kabinetfőnöke, majd a liberális Együtt párt elnöke. Karrierje során kiterjedt tanácsadói és ügyfélkapcsolatot épített ki számos meghatározó amerikai agytrösztrel, politikai tanácsadó céggel és közvélemény-kutató társasággal.

Szilágyi Emese (1985) alkotmányjogász. A Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. Főbb kutatási területei a politikai szabadságjogok elmélete, a demokratikus egyenlőség és az egyéni szabadságjogok kapcsolata, valamint a párt- és kampányfinanszírozás alkotmányos alapjai. Kutatásai során rendszeresen hivatkozik az Egyesült

Államok joggyakorlatára, több, az USA kampányfinanszírozási joganyagát elemző tanulmány szerzője. Legutóbb a Watergate-botrányról írt publikációja a SAGE kiadásában jelent meg (András László Pap–Emese Szilágyi: Watergate and White House Tapes. In: Bruce A. Arrigo [ed.]: *The SAGE Encyclopedia of Surveillance, Security, and Privacy*).

Tóth Csaba (1979) politológus, szociológus. Az ELTE ÁJK korábbi oktatója és a Republikon Intézet egyik alapítója, jelenleg az Európai Parlamentben dolgozik. Kutatási területe a pártok és pártrendszerek alakulása, a magyar politikai rendszer és a politikai kampányok. Az előválasztások egyik hazai szószólója, amelyek elméleti és gyakorlati kidolgozásában is részt vett. Ezen túl a science fiction és a politika határmezsgyéjén kutat.

Ugrósdý Márton (1984) politológus. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végzett, ahol elsősorban az orosz–amerikai kapcsolatokkal és a színes forradalmakkal foglalkozott. Diplomája megszerzése után a washingtoni Center for Strategic and International Studies Közép-Európával foglalkozó programjában dolgozott a Hungarian–American Enterprise Scholarship Fund ösztöndíjasaként. 2015 óta a Külügyi és Külgazdasági Intézet munkatársa, először kutatóként, majd stratégiai igazgatóhelyettesként. 2018 júliusa óta az intézet igazgatója. Intézeti feladatai mellett a Budapesti Corvinus Egyetemen is oktat.

Vasali Zoltán (1973) politológus. Oktatói pályáját az ELTE BTK Politikai Tudományok Tanszékén kezdte, az ELTE TáTK-n folytatta. Jelenleg a Milton Friedman Egyetem oktatója és az IDEA Intézet elemzője. Számos intézetnél és agytrösztnél dolgozott elemzőként. Szakterülete az egyes uniós szakpolitikák hazai adaptációjának értékelése, elsősorban a környezetvédelem területén. Legutóbbi, az *Ellensúly* című folyóiratban megjelent publikációjában az NGO-k aktivitását vizsgálta, a populizmus feltételei között.

Névmutató

Áder János 352
 Ailes, Roger 140, 363, 368
 Antall József 22, 121, 127
 Atwater, Lee 140, 362

 Bachevich, James 292-92
 Bajnai Gordon 50-51, 54-59, 82-83,
 96, 216
 Bannon, Stephen 281, 287, 292-95,
 299, 302, 304, 306, 312
 Bárdossy László 353
 Békés Márton 299-300
 Bell, Colleen 252
 Bernstein, Carl 151
 Birnbaum, George 146-48, 173
 Blair, Tony 59, 80, 94, 144
 Bokhari, Allum 305-07
 Braun Róbert 53, 58, 80, 104, 136,
 185, 218, 310, 316, 358
 Brookings, Robert 71
 Buchanan, Pat 306
 Bush, George H. W. 21, 115, 161, 177,
 318, 362
 Bush, George W. 52, 73, 116-17,
 125-26, 272, 289, 295, 318, 339,
 346-47, 370

 Carnegie, Andrew 40, 71
 Cheney, Dick 73, 347
 Clinton, Bill 52, 59, 73, 80, 91, 115,
 122, 144, 261, 293, 318-19, 339,
 346-47, 360
 Clinton, Hillary 43, 73, 178, 181-82,
 202, 212, 216, 261, 293, 325

Cornstein, David B. 7, 252
 Czíkó Gábor 257

 Csizmadia Ervin 76, 321-23
 Csuha J. Ildikó 266

Damstra, Richard 253
 Dessewffy Tibor 80-81
 Dewey, John 40, 316-17
 Diamond, Patrick 81
 Dobrev Klára 208, 283
 Dreher, Rod 289-90, 301
 Dresner, Richard 146

 Elsässer, Jürgen 308

 Finkelstein, Arthur 67, 140-41, 143,
 146-49, 168-69, 173-74, 185-86,
 218, 310, 358, 363, 367, 369
 Francis, Samuel T. 306
 Friberg, Daniel 306, 309
 Friderikusz Sándor 256, 258-59
 Fukuyama, Francis 327-28
 Füredi, Frank 327-28, 332

G. Fodor Gábor 76, 299
 Gál J. Zoltán 55, 57-58, 80
 Gavra Gábor 256, 266
 Ghani, Rayid 164-65
 Giddens, Anthony 81
 Giró-Szász András 80
 Göncz Árpád 352
 Gramsci, Antonio 305
 Greenberg, Stanley 58

Gyurcsány Ferenc 50-51, 53, 55, 58,
 80-82, 96, 126, 146, 186-88

Hajdú Péter 256, 262
 Hankiss Elemér 340-42
 Häupl, Michael 145
 Hawley, George 305, 307
 Hayek, Friedrich 317, 320
 Hazafi Zsolt 266
 Hegedüs Dóra 51
 Hoover, Herbert 71, 317
 Horváth Csaba 195-96, 207

Jelcin, Borisz 146
 Johnson, Lyndon B. 72, 318,
 345-47

Károlyi Mihály 339, 352-353
 Kálmán Olga 197, 207-09
 Karácsony Gergely 195-97, 207-09,
 219, 221

Kastner, Jens 327-28, 332
 Kennedy, Anthony 233-234
 Kennedy, John F. 318, 345, 347
 Kerpel-Fronius Gábor 197,
 207-09

Kerry, John 166
 Keszthelyi András 58, 80
 Kirk, Russell 289-90, 293, 296, 298,
 300-02

Kiss Ambrus 77
 Konrád György 270
 Kossuth Lajos 20
 Kostelancik, David 252-53
 Kövér László 142
 Krastev, Ivan 294
 Krausz Péter 77
 Krekó Péter 77
 Kubatov Gábor 146-47, 166, 171,
 214-15, 218, 220
 Kumin Ferenc 80

Lakoff, George 81
 Láncki András 299-300
 Lauder, Ronald S. 246
 Lendvai Ildikó 162
 Lenin, Vlagyimir Iljics 293
 Lilla, Mark 325, 332, 336
 Lincoln, Abraham 344-45

Mack, Connie 67, 79
 Marshall, Marlon 216
 McAdam, Doug 268-69
 McCain, John 178-79, 232, 261, 292
 McGovern, George 140
 Medgyessy Péter 50, 53, 58, 80, 145
 Medvetz, Thomas 74
 Mezei Balázs 298-99, 303
 Michnik, Adam 270
 Mitch, Stewart 216
 Mitchell, Wess 112-113
 Molnár Tamás 297-298
 Mráz Ágoston Sámuel 76

Nader, Ralph 359
 Navracsics Tibor 26
 Németh Sándor 257, 261
 Németh Zsolt 25
 Netanjahu, Benjamin 146-47
 Nixon, Richard 89-91, 151, 317,
 347, 362

Obama, Barack 73, 91, 114, 117, 126,
 164-69, 174, 177-82, 185, 202-03,
 212, 216-17, 261, 291-92, 318-19,
 339, 345, 365-66
 Orbán Balázs 80
 Orbán Viktor 24-25, 60, 63, 65-69,
 78, 83-84, 96, 105-06, 108, 127,
 143, 146, 161-62, 184-88, 214-15,
 218, 252, 263-64, 266, 279-80,
 283, 287, 294-96, 298-99, 301-02,
 308-13, 315, 358-59, 367, 369-70

Palmer, Mark 13, 21, 129, 246
Peresz, Simon 146-47
Peterson, Jordan 304, 307, 335
Pinochet, Augusto 320
Podesta, John 73
Pozsgay Imre 22
Puzsér Róbert 195, 197, 207

Rawls, John 238
Reagan, Ronald 52, 140, 299, 315,
318-19, 362
Roosevelt, Franklin Delano
316-18, 344
Rosner, Jeremy 58, 144
Rumsfeld, Donald 73, 116

Sanders, Bernie 186
Scalia, Antonin 34
Schmitt Pál 352
Schwarzenegger, Arnold 146
Semjén Zsolt 276
Silberstein, Tal 58
Simicska Lajos 263-64, 266,
308, 311
Sólyom László 22, 25, 249, 352
Somogyi Zoltán 77
Soros György 21, 69, 83, 148, 253, 271,
276, 328
Steele, Shelby 288
Stevens, John Paul 234
Stone, Roger 140
Stumpf István 79-80
Sussemichl, Lea 327-28, 332

Szabados Krisztián 77
Szájer József 25-26, 28
Szakasits Árpád 352
Szakács Árpád 312
Szalay-Bobrovniczky Kristóf 80
Széles Gábor 264

Szigetvári Viktor 80
Szollár Domokos 55
Szűcs Zoltán Gábor 322-23

Tarrow, Sidney 268
Tildy Zoltán 352
Tilly, Charles 268
Tisza István 353
Tocqueville, Alexis de 40, 271, 298, 349
Tordai Csaba 57
Trump, Donald 43, 99, 101-03,
105-06, 108, 112-14, 118, 144, 161,
181-82, 186, 204, 212, 215, 217,
239-41, 252, 255, 280-81, 287,
292-95, 302, 304, 307, 325-26, 337,
358, 366-67, 369

Uri Dénes Mihály 297

Vinnick, Arnold 150

Warren, Elizabeth 186
Washington, George 343-44, 354
Weaver, Richard 289, 298
Weber, Max 155-56
Webster, Daniel 20
Weinberger, Caspar 129
Weinstein, Harvey 282
Wendling, Mike 305, 307-08
Werber, Ron 59, 142-43, 145-46,
149, 174
Wermer András 52-53, 141-43
Wickers, Robert 146
Wolfowitz, Paul 73
Woodward, Bob 151

Yiannopoulos, Milo 281, 295,
304-07, 312, 335

Zald, Mayer N. 268-69